

ENTRETIENS
DU ROI STANISLAS-AUGUSTE
AVEC OTTO MAGNUS VON STACKELBERG
(1776)

ENTRETIENS
DU ROI STANISLAS-AUGUSTE
AVEC OTTO MAGNUS VON STACKELBERG
(1776)

ENTRETIENS
DU ROI STANISLAS-AUGUSTE
AVEC OTTO MAGNUS VON STACKELBERG
(1776)

OPRACOWANIE I KOMENTARZE

Ewa Zielińska

Instytut Historii PAN
Warszawa 2020

<http://rcin.org.pl>

Konsultacja językowa
Krystyna Zaleska

Redakcja i korekta
Małgorzata Świerzyńska

Indeksy
Ewa Zielińska

Opracowanie graficzne i projekt okładki
Dariusz Górski

© Copyright by Ewa Zielińska

© Copyright by Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

ISBN 978-83-65880-88-8

Wydanie I, Warszawa 2020

Instytut Historii PAN
Rynek Starego Miasta 29/31
00-272 Warszawa
22 831 02 61-62, w. 44
www.ihpan.edu.pl
<http://ksiegarnia-ihpan.edu.pl>
wydawnictwo@ihpan.edu.pl

Druk i oprawa
Fabryka Druku

Spis treści

Wstęp	5
Uwagi edytorskie	15
Rzeczpospolita w polityce rosyjskiej u progu sejmu 1776	18

1776

Nº 1 – 3 stycznia 1776	69
Nº 2 – 3 stycznia 1776	71
Nº 3 – 10 stycznia 1776	71
Nº 4 – 13 stycznia 1776	79
Nº 5 – 31 stycznia 1776	80
Nº 6 – [luty 1776]	80
Nº 7 – 6 lutego 1776	82
Nº 8 – 2 lutego 1776	82
Nº 9 – 17 lutego 1776	82
Nº 10 – 24 lutego 1776	82
Nº 11 – 28 lutego 1776	83
Nº 12 – 2 marca 1776	84
Nº 13 – 9 marca 1776	84
Nº 14 – 13 marca 1776	85
Nº 15 – 19 marca 1776	85
Nº 16 – 12 kwietnia 1776	86
Nº 17 – 14 kwietnia 1776	105
Nº 18 – 20 kwietnia 1776	108
Nº 19 – 21 kwietnia 1776	113
Nº 20 – 23 kwietnia 1776	114
Nº 21 – 28 kwietnia 1776	120
Nº 22 – 9 maja 1776	121
Nº 23 – 14 maja 1776	121
Nº 24 – 15 maja 1776	122
Nº 25 – 15 maja 1776	123
Nº 26 – 26 maja 1776	124
Nº 27 – 3 czerwca 1776	125
Nº 28 – 6 czerwca 1776	128

Nº 29 – 12, 13 czerwca 1776	128
Nº 30 – 16 czerwca 1776	130
Nº 31 – 19 czerwca 1776	131
Nº 32 – 30 czerwca 1776	132
Nº 33 – 13 lipca 1776	135
Nº 34 – 18 lipca 1776	138
Nº 35 – 22 lipca 1776	139
Nº 36 – 24, 25 lipca 1776	140
Nº 37 – 24 lipca 1776	141
Nº 38 – 27 lipca 1776	143
Nº 39 – 29 lipca 1776	149
Nº 40 – 30 lipca 1776	152
Nº 41 – 1 sierpnia 1776	153
Nº 42 – 5 sierpnia 1776	155
Nº 43 – 13 sierpnia 1776	157
Nº 44 – 13 sierpnia 1776	158
Nº 45 – 15 sierpnia 1776	158
Nº 46 – 22 sierpnia 1776	161
Nº 47 – 21, 22 sierpnia 1776	162
Nº 48 – [sierpień 1776] 1776	163
Nº 49 – 27 sierpnia 1776	164
Nº 50 – 28 sierpnia 1776	165
Nº 51 – 4 września 1776	166
Nº 51 – 4 września 1776 [bis]	167
Nº 52 – 5 września 1776	169
Nº 53 – 6 września 1776	169
Nº 54 – 7, 11 września 1776	170
Nº 55 – 11 września 1776	170
Nº 56 – 15 września 1776	171
Nº 57 – [wrzesień 1776]	171
Nº 58 – 23 września 1776	172
Nº 59 – 27 września 1776	173
Nº 60 – 28 września 1776	174
Nº 61 – 2 października 1776	175
Nº 62 – 3 października 1776	176
Nº 63 – 3 października 1776	176
Nº 64 – 4 października 1776	177
Nº 65 – 7 października 1776	177
Nº 66 – 8 października 1776	178
Nº 67 – 8 października 1776	180
Nº 68 – 9 października 1776	181
Nº 69 – 9 października 1776	181

Nº 70 – 9 października 1776	182
Nº 71 – 17 października 1776	182
Nº 72 – 17 października 1776	183
Nº 73 – 22 października 1776	183
Nº 74 – 24 października 1776	184
Nº 75 – 26 października 1776	186
Nº 76 – 26 października 1776	187
Nº 77 – 26 października 1776	187
Nº 78 – 26 października 1776	188
Nº 79 – [październik 1776]	188
Nº 80–81 – 1 listopada 1776	189
Nº 82 – [listopad 1776]	190
Nº 83 – 9 listopada 1776	190
Nº 84 – 13 listopada 1776	191
Nº 85 – 14 listopada 1776	195
Nº 86 – 21 listopada 1776	198
Nº 87 – 24 listopada 1776	199
Nº 88 – 26 listopada 1776	199
Nº 89 – 8 grudnia 1776	200
Nº 90 – 15 grudnia 1776	200
Nº 9[1] – 21 grudnia 1776	202
Załączniki	
[Nº 7 – 6 lutego 1776]	204
[Nº 8 – 2 lutego 1776]	209
[Nº 9 – 17 lutego 1776]	210
[Nº 10 – 24 lutego 1776]	212
Wykaz skrótów	215
Bibliografia	216
Indeks osobowy	220
Indeks geograficzny	229

Wstęp

Niniejszy tom *Entretiens du roi Stanislas-Auguste avec Otto Magnus von Stackelberg* z 1776 r. stanowi kontynuację poprzedniego, obejmującego zapis rozmów pomiędzy ostatnim królem Rzeczypospolitej a rosyjskim ambasadorem przy warszawskim dworze z lat 1773–1775¹. W pierwszej edycji wspólnie z Dorotą Dukwicz przedstawiłyśmy we wstępie szczegółową charakterystykę źródła, jego strukturę, sposób i miejsce powstania, jego umiejscowienie wśród spuścizny rękopiśmiennej po Stanisławie Augustie, wreszcie znaczenie *Entretiens* dla badaczy dziejów panowania ostatniego władcy Rzeczypospolitej². Nie będę zatem tu powielać wcześniejszych ustaleń, poza przypomnieniem zasad edycji oraz omówieniem jej podstawy źródłowej.

Edycja *Entretiens* z 1776 r., podobnie jak wcześniejszy tom obejmujący lata 1773–1775, została przygotowana na bazie minuty zapisu rozmów króla z rosyjskim ambasadorem w Warszawie, Stackelbergiem³, przechowywanej w Bibliotece PAN/PAU w Krakowie, sygn. 1649. Jest to zbiór zeszytów, zapewne pierwotnie numerowanych od 1 do 10, z których zachowały się numery od 5/5 do 10, obejmujące okres do końca 1776 r., oraz nieobjęte zbiorczą numeracją zeszyty z lat późniejszych, do połowy grudnia 1779 r. Obecna od pierwszych kart rękopisu 1649, charakterystyczną metodę sporządzania notatek, polegającą na nadawaniu im w nagłówku odrębnej numeracji wraz z datą dzienną, zaś w ramach jednej notatki – na wyodrębnianiu partii tekstu kolejnymi literami alfabetu umieszczonymi na lewym marginesie, znajdujemy również w *Entretiens* z 1776 r. W edycji zachowano wszystkie elementy wewnętrznego podziału źródła, m.in. osobno umieszczane nazwy miesięcy (pierwszy raz odnotowane w maju), jak również miejsce, w którym zostały wpisane w źródle. Podobnie jak w latach wcześniejszych, zapisy z 1776 r. pod względem objętości różniły się znacznie między sobą. Czasami były to krótkie notatki, np. informujące o jednej

¹ *Entretiens du roi Stanislas-Auguste avec Otto Magnus von Stackelberg (1773–1775)*, oprac. D. Dukwicz, E. Zielińska, Warszawa 2017. W dalszych wywodach, choć mówię o *Entretiens* nie tylko jako edycji źródłowej, ale także jako rękopisie, używam dla ułatwienia jednej wersji tego tytułu, pisanej kursywą.

² Zagadnieniu wzajemnych zależności pomiędzy zapisami *Entretiens* a treścią *Mémoires* Stanisława Augusta poświęciłam artykuł zatytułowany „*Entretiens*” Stanisława Augusta z ambasadorem rosyjskim Ottonem Magnusem von Stackelbergiem i „*Mémoires*” ostatniego króla Rzeczypospolitej zamieszczony w „Studiach Źródłoznawczych” 56, 2018, s. 91–103.

³ Otto Magnus von Stackelberg był ambasadorem rosyjskim w Warszawie w latach 1772–1790.

z kwestii dotyczących relacji króla i ambasadora, których kilka mieściło się na jednej karcie rękopisu, a czasami były to rozbudowane relacje z ich wzajemnych rozmów, zajmujące kilka kart. Pierwszy zapis z 1776 r., opatrzony numerem 1 i datowany na 3 stycznia 1776 znajduje się na k. 63v, wchodzącej w skład zeszytu nr 8, którego początek wypełniają zapisy jeszcze z 1775 r. Kolejny zeszyt (nr 9) wypełniony jest w całości notatkami z 1776 r. od 12 kwietnia (nr 16) do 8 października (nr 66). Ostatni wpis z roku 1776, pochodzący z 21 grudnia, a zamykający zeszyt nr 10, ma numerację niepełną, ponieważ na k. 85, na której się znajduje, widnieje adnotacja: „N. 9”, co należy odczytać jako „Nr 9[1]”, ponieważ wcześniejszy chronologicznie zapis, pochodzący z 15 grudnia, posiada nr 90. Na marginesie należy dodać, że zeszyt nr 10, obejmujący zapisy z trzech ostatnich miesięcy roku 1776, uległ rozsypaniu i został ułożony w odwróconej kolejności, czego nie zauważyła osoba nadająca paginację, dlatego też, choć ostatni chronologicznie numer *Entretiens* z 1776 r. znajduje się na k. 85, to *de facto* zapisy z tego roku kończą się dopiero na k. 91, na której znajdujemy stronę tytułową zeszytu nr 10, czyli zapis: „Cahier 10me. Suite de Stackelberg, an. 1776”. Ponieważ w edycji nie zamieszczam numerów kart, gdyż tekst ma jasny układ wewnętrzny oparty o numerację wchodzących w skład *Entretiens* notatek, w przypadku „rozsypanego” zeszytu nr 10 jego wewnętrzny układ zarysuję w tym miejscu. I tak numery 67, 68, 69 i 70 znajdują się na k. 90v; nr. 71, 72 i 73 – na k. 90; nr 74 – na k. 90–89v; nr. 75, 76 i 77 – na k. 89v; nr. 78, 79, 80, 81 i 82 – na k. 89; nr 83 – na k. 88v; nr 84 – na k. 88v–87; nr 85 – na k. 87–86; nr. 86 i 87 – na k. 86; nr. 88 i 89 – na k. 85v; nr 90 – na k. 85v–85; nr 9[1] – na k. 85.

Analiza zapisów z 1776 r. potwierdza spostrzeżenie, że tak samo jak w przypadku *Entretiens* z lat 1773–1775, minutę w Gabinetie królewskim przygotowywano na bieżąco, systematycznie wpisując do niej sporządzone wcześniej notatki. Świadczą o tym widoczne w tekście oryginału różnice w charakterze pisma, choć „na bieżąco” nie zawsze oznaczało „z dnia na dzień”. Na przykład na k. 76v znajdujemy dowód na to, że czasami po zgromadzeniu kilku notatek wpisywano je jednorazowo, choć w tym przypadku dotyczyło to okresu nieobecności zarówno króla, jak i ambasadora w Warszawie. Trwała wówczas pomiędzy nimi wymiana korespondencji i właśnie rejestry owych listów wpisano do *Entretiens*, ale dopiero po pewnym czasie, zapewne po powrocie Stanisława Augusta do Warszawy. Mogło to jednak stanowić opóźnienie nie dłuższe niż kilka tygodni. O zbiorczym wpisywaniu kilku notatek świadczy również pomyłka osoby uzupełniającej minutę *Entretiens* o rejestry wspomnianych listów z lipca 1776 r. Otóż przy tej czynności w pierwszej kolejności wpisany został tekst nr 34 z 18 lipca, a następnie nr 33 z 13 lipca. Po zauważeniu pomyłki zaznaczono na marginesie konieczność dokonania korekty przy sporządzaniu czystopisu. Podobnie jak w minucie z lat wcześniejszych, również w przypadku roku 1776 znajdujemy poprawki czynione, jak się wydaje, w większości w momencie sporządzania minuty, ponieważ nad błędnie wpisanymi i skreślonymi wyrazami nic nie zostało nadpisane, a właściwy tekst następuje zaraz po skreśleniu. Oczywiście są też poprawki, które naniesiono w momencie sprawdzania przygotowanej już minuty, przeważnie nad skreślonym tekstem, ale prawdopodobnie żadna z nich nie wyszła spod ręki

Stanisława Augusta. Król mógł posłużyć się ręką sekretarza odczytującego kolejne fragmenty, tym bardziej że tekst był pisany w zeszytach o małych rozmiarach, bardzo ścisłym duktem i z niewielkimi odstępami pomiędzy liniami, co przy niezwykle „zamaszystym” charakterze pisma władcy utrudniało nanoszenie zmian w tekście. Analiza zapisów zawartych w *Entretiens* daje również badaczom wgląd w wewnętrzną strukturę archiwum królewskiego Gabinetu w czasach, gdy jego pracami kierował Jacek Ogrodzki. W kilku miejscach znajdujemy bowiem odsyłacze do dokumentów wymienionych w tekście, których treść nie została szerzej omówiona. W zasadzie wszystkie one stanowiły załączniki do korespondencji Gabinetu z Augustynem Debolim, przedstawicielem dyplomatycznym króla i Rzeczypospolitej w Petersburgu. Przykładowo w *Entretiens* (nr 3, pkt. a, b) znajdujemy adnotację dotyczącą listu Stanisława Augusta do Katarzyny II z 11 stycznia 1776 r.: „cette lettre ne se trouve pas, mais il y en a une dans la correspondance du Cabinet avec Deboli⁴ N° 3 du 15 janvier: lettre O”, co wskazuje na archiwizowanie kopii korespondencji wraz z przynajmniej niektórymi załącznikami. Podkreśla też dbałość osób sporządzających *Entretiens* o umieszczenie w nim narzędzi ułatwiających szybkie dotarcie do potrzebnych dokumentów. Po śmierci Jacka Ogrodzkiego w maju 1780 r. kierownik królewskiego archiwum, Christian Wilhelm Friese, na polecenie króla wyodrębnił z archiwum gabinetowego materiały, które przekazano do archiwum Rady Nieustającej. Takiego podziału dokonano również w przypadku korespondencji z Debolim. Obecnie ta część korespondencji, którą Friese przekazał do archiwum Rady, jest przechowywana w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Archiwum Królestwa Polskiego, sygn. od 61 do 64. Reszta korespondencji, która pozostała w archiwum Gabinetu, a zachowała się do dziś, jest przechowywana w tym samym zbiorze pod sygn. 70. Nie wiemy, co stało się z załącznikami, których dotyczą adnotacje znajdujące się w *Entretiens*. Być może znalazły się one w odrębnych zbiorach aneksów, które znamy ze zrekonstruowanego przez Piotra Bańkowskiego inwentarza Archiwum Stanisława Augusta⁵.

Z uwagi na wielość poruszanych w *Entretiens* tematów oraz bardzo często skrótową formę zawartych w nich zapisów, która niejednokrotnie stanowi przeszkodę w ich jednoznacznym zrozumieniu, pracując wraz z Dorotą Dukwicz nad pierwszym tomem, przyjęłyśmy metodę opracowania tekstu źródłowego polegającą na dodaniu komentarzy, mających ułatwić czytelnikowi korzystanie z edycji. Zastosowałam tę metodę również w niniejszym tomie, zachowując tekst źródła w języku oryginału, tzn. francuskim, komentarz zaś dodając w języku polskim. Taki sposób opracowania wydaje się tym bardziej zasadny, że wydarzenia roku 1776 i przypadający wówczas ważny dla dziejów panowania Stanisława Augusta sejm nie doczekały się dotychczas wyczerpującego opracowania. Najwięcej uwagi temu okresowi poświęcił Jerzy Michalski, który nosił się z zamiarem napisania monografii sejmu 1776 r. Choć nie zdążył sfinalizować tych planów, pozostawił jednak

⁴ Antoni Augustyn Deboli, chorąży nadworny koronny, polski *chargé d'affaires*, następnie minister pełnomocny Rzeczypospolitej w Petersburgu z lat 1774–1792.

⁵ P. Bańkowski, *Archiwum Stanisława Augusta. Monografia archiwoznawcza*, Warszawa 1958.

kilka niezmiernie istotnych artykułów, szczególnie tych pisanych w schyłkowym okresie życia, które stały się dla mnie nieocenioną pomocą w przygotowywaniu komentarzy do kolejnych numerów *Entretiens*⁶. Za najważniejszy z tego punktu widzenia należy uznać tekst poświęcony początkom opozycyjnej działalności hetmana wielkiego koronnego Franciszka Ksawerego Branickiego – zawiera on bodaj najszerszą analizę stosunków polsko-rosyjskich w roku 1776. Porównanie ustaleń autora z zapisami kolejnych punktów *Entretiens* skłania do wniosku, że choć Michalski wielokrotnie sięgał do omawianego tu źródła, zapewne ograniczony tematem oraz objętością artykułu, nie mógł poświęcić pewnym kwestiom dostatecznie wiele miejsca, niejednokrotnie sygnalizując jedynie niektóre wątki. Zapewne ich dokładne omówienie odkładał do planowanej monografii sejmu 1776 r. Dwa istotne dokumenty, częściowo wykorzystane przez Michalskiego, wymagały z mojej strony szerszego omówienia. Mam tu na myśli memoriał złożony na ręce Katarzyny II przez ambasadora Stackelberga podczas jego pobytu w Petersburgu na początku 1776 r. oraz instrukcję, którą otrzymał on od swej władczyni 14 marca. Co prawda w komentarzach wspominam oba dokumenty, jednak dla lepszego zrozumienia działań podejmowanych przez ambasadora, którego relacje ze Stanisławem Augustem stanowią istotę *Entretiens*, uznałam, że poświęcenie im uwagi wykraczającej poza ramy komentarzy do fragmentów źródła jest niezbędne. Dokumenty te pokazują bowiem miejsce Rzeczypospolitej w polityce rosyjskiej w 1776 r., tak jak to widział zarówno Stackelberg, jak i sam Petersburg. *Entretiens* – powstałe w królewskim Gabinetcie – jest źródłem, które oddaje optykę bardziej polskiego władcy niż ambasadora. Ponieważ najważniejszą jego część zajmują wydarzenia związane z przygotowaniem do jednego z kluczowych sejmów za panowania Stanisława Augusta, sejmu, który z jednej strony miał dokonać istotnych zmian w funkcjonowaniu Rady Nieustającej, z drugiej zakończyć formalnie proces rozbiorowy poprzez ratyfikację konwencji

⁶ Istotne są zwłaszcza następujące teksty Jerzego Michalskiego: *Dwie misje księcia Stanisława*, w: *Księga pamiątkowa 150-lecia Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, Warszawa 1958, s. 401–421 (przedruk: *idem, Studia historyczne z XVIII i XIX w.*, t. 1, Warszawa 2007, s. 376–392); *Druga podróż petersburska księcia Henryka Pruskiego a sprawy polskie*, w: *Z dziejów Galicji, Śląska, Polski i Niemiec. Prace ofiarowane Profesorowi doktorowi Adamowi Galosowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Czapliński, R. Gelles, K. Matwijowski, Wrocław 1994, s. 65–79 (przedruk: *idem, Studia historyczne...*, t. 1, s. 363–375); *Sprawa wyboru posłów dysydentów na sejm 1776 roku*, w: *Kultura staropolska – kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w 70. rocznicę urodzin*, Warszawa 1997, s. 273–280; *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji pobarskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 106, 1999, 4, s. 22–71; *Duc de Lauzun i próba zbliżenia francusko-rosyjskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 104, 1997, 1, s. 21–46; *O zmianę rosyjskiego ambasadora w Warszawie (zabiegi magnackiej opozycji w latach 1775–1776)*, „Kwartalnik Historyczny” 109, 2002, 3, s. 147–160; *Sprawa zwrotu ponadtraktatowych nabytków austriackich i pruskich po pierwszym rozbiorze*, „Kwartalnik Historyczny” 112, 2005, 1, s. 77–127; *Początki opozycyjnej działalności Franciszka Ksawerego Branickiego*, „Kwartalnik Historyczny” 113, 2006, 2, s. 75–132; *Konflikt między kuzynami (Stanisław August i Adam Kazimierz Czartoryski w latach 1775–1776)*, w: *Literatura, historia, dziedzictwo. Prace ofiarowane profesor Teresie Kostkiewiczowej*, red. T. Chachulski, A. Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa 2006.

granicznych, tę część wstępu poszerzyłam o szczegółową analizę działań podjętych przez Stackelberga. Potrzeba dokonania takiego wprowadzenia wynika stąd, że sejm 1776 r. nie doczekał się monografii, a sprawy, które w czasie czynionych doń przygotowań król omawiał ze Stackelbergiem, dotyczyły kwestii zasadniczej – miejsca Rzeczypospolitej w polityce zagranicznej Rosji. Jako podstawowe źródło posłużyła tu korespondencja rosyjskiego ambasadora z szefem rosyjskiej dyplomacji Nikitą Iwanowiczem Paninem. Odpisy tej korespondencji dla prof. Jerzego Michalskiego sporządzili w moskiewskim Arhivie Vnešnej Politiki Rossijskoj Imperii prof. Zofia Zielińska i dr Łukasz Kądziała.

Komentarze umieszczone w tym tomie edycji *Entretiens* w przeważającej części zostały opracowane na podstawie źródeł, zarówno rękopiśmiennych, jak i drukowanych. Dotyczy to przede wszystkim okresu sejmu, dla którego korzystałam zarówno z wydanego w drukarni królewskiej oficjalnego diariusza autorstwa późniejszego szefa królewskiego Gabinetu, Adama Cieciszowskiego⁷, jak również z rękopiśmiennych diariuszy, które niejednokrotnie stanowiły ważne uzupełnienie wersji oficjalnej⁸. Uzupełnienie materiałów przedsejmowych stanowił *Diariusz konfederacyi d. 23 aug. 1776 zaczętej*⁹. Opracowując komentarze do okresu wcześniejszego korzystałam – poza artykułami Jerzego Michalskiego – ze źródeł rosyjskich, zarówno drukowanych w SIRIO, t. 145, jak i ze wspomnianych już odpisów korespondencji Stackelberga z Petersburgiem¹⁰. Wielu istotnych informacji o przebiegu sejmików, szczególnie litewskich, dostarczyła korespondencja Stanisława Augusta z Antonim Tyzenhauzem, a także praca Stanisława Kościalkowskiego poświęcona podskarbiemu nadwornemu litewskiemu¹¹. Osobne omówienie wśród źródeł wykorzystanych przeze mnie przy opracowywaniu komentarzy należy się *Mémoires* Stanisława Augusta. W artykule poświęconym wzajemnym powiązaniom *Entretiens* i pamiętników króla wskazałam na znaczenie pierwszego z wymienionych źródeł dla oceny wiarygodności drugiego¹². Praca nad niniejszą edycją potwierdziła tę zależność. Najbardziej jaskrawym przykładem jest tu poruszona 13 listopada 1776 r. w rozmowie króla z ambasadorem kwestia ewentualnych starań księcia Stanisława Poniatowskiego o Księstwo Kurlandzkie¹³.

⁷ *Diariusz sejmu ordynaryjnego pod związkiem konfederacyi generalnej Obojga Narodów agitującego się*, Warszawa 1776.

⁸ Korzystałam z diariuszy rękopiśmiennych znajdujących się w Bibl. PAU/PAN w Krakowie, sygn. 1157, w AGAD, APP, sygn. 91, oraz w BOss, sygn. 596.

⁹ Bibl. PAU/PAN Kr., sygn. 565.

¹⁰ AVPRI, fond 79 (Snošeniâ Rossii z Polšej), opis 6, nr 1080, 1081, 1082, 1085, 1088 (tu cytowane jako: 79/6/ i kolejne numery teczek); fond 80 (Varšavskaâ Missiâ), opis 1, nr 1350 (80/1/ i kolejne numery teczek).

¹¹ S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. 1, Londyn 1970. Korespondencja Stanisława Augusta z Antonim Tyzenhauzem znajduje się w BCzart., sygn. 716 oraz w AGAD, APP, sygn. 310.

¹² E. Zielińska, „*Entretiens*” Stanisława Augusta...

¹³ Patrz: opis do nr 84 z 13 XI 1776, pkt. h, j, k, l. Tematyką tą zajął się J. Michalski w artykule pt. *Dwie misje księcia Stanisława...*, jednak jedynie na podstawie *Mémoires* Stanisława Augusta bez uwzględnienia *Entretiens*.

W komentarzu do wspomnianej wyżej rozmowy jedynie zasygnalizowałam problem, ponieważ założeniem przyjętym już z myślą o pierwszym tomie *Entretiens* było uczynienie z komentarzy wstępnej pomocy dla czytelnika w zrozumieniu niejednokrotnie lakonicznych zapisów w źródle. Zarówno w tomie pierwszym, jak i w przypadku niniejszej edycji nie było moim zamiarem przedstawienie problemów zawartych w *Entretiens* w sposób wyczerpujący, lecz jedynie ich podstawowe objaśnienie, z nadzieją, że staną się one podstawą do dalszych badań. Z uwagi jednak na to, że wydarzenia poprzedzające sejm 1776 r. i przebieg tego parlamentu nie doczekały się monografii, komentarze do niniejszego, drugiego z serii tomu edycji *Entretiens* są bardziej rozbudowane niż w tomie wcześniejszym.

Aby nie powiększać nadmiernie objaśnień do poszczególnych zapisów *Entretiens*, podobnie jak w pierwszym tomie w wielu miejscach zrezygnowałam ze szczegółowych odsyłaczy bibliograficznych do literatury przedmiotu, zachowałam natomiast odesłania do materiału źródłowego, zarówno drukowanego, jak i rękopiśmiennego, szczególnie w tych miejscach, gdzie komentarze oparte były wyłącznie na źródłach. Literatura wykorzystana przy opracowywaniu *Entretiens* została podana w bibliografii.

Edycja została opatrzona w przypisy tekstowe oraz rzeczowe. W tych pierwszych zaznaczałam skreślenia i poprawki występujące w tekście oryginału oraz adnotacje dotyczące modernizacji pisowni wyrazów, które w źródle posiadały formę archaiczną bądź błędną. Natomiast przypisy rzeczowe zawierają identyfikację osób, wzmiankowanych w tekście jedynie z nazwiska bądź też tylko poprzez pełniony urząd czy piastowaną godność. W przypadku osób często występujących, jak np. hetman wielki koronny Franciszek Ksawery Branicki, jeśli tekst zawierał jedynie nazwisko, nie dodawałam przypisu z imieniem i pełnioną funkcją, lecz jeżeli w tekście znajdowało się określenie „grand général”, wtedy dla większej pewności czytelnika dodawałam przypis identyfikujący. Za zasadę przyjąłam rezygnację z przypisów rzeczowych w sytuacji, gdy w edycji występuje jedna osoba znana badaczom, nosząca dane nazwisko, np. Nikita Iwanowicz Panin czy wspomniany wyżej Franciszek Ksawery Branicki, gdyż łatwo jest taką osobę zidentyfikować w oparciu o indeks. Podobnie jak w pierwszym tomie nie dawałam przypisów do osób stale obecnych na kartach *Entretiens*, takich jak Stanisław August – w tekście zawsze występujący jako „le roi”, czy Stackelberg, często określany mianem „l’ambassadeur” – w skrócie „l’amb.” Skróót „l’amb.”, rozwijany w edycji do pełnego zapisu bez nawiasów kwadratowych, zawsze odnosił się do Stackelberga, nigdy zaś nie określano w ten sposób przedstawicieli dwóch pozostałych sąsiadów Rzeczypospolitej: rezydenta pruskiego Gédéona Benoît i posła austriackiego Karla Emmericha Revickiego. W przypadku toponimów odnotowywałam w przypisach prawidłowe polskie nazwy tylko wówczas, gdy zostały one w tekście zniekształcone lub też w przypadku miejscowości mniej znanych; starałam się wówczas podać dodatkowe informacje identyfikujące, z reguły na podstawie *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (t. 1–15, Warszawa 1880–1914).

Częścią niniejszej edycji są załączniki, w których zamieściłam cztery listy – trzy wysłane przez Stanisława Augusta do Stackelberga, przebywającego wówczas

w Petersburgu, oraz jeden ambasadora do króla. Wpisano je do *Entretiens* pod numerami od 7 do 10. Regułą w tym źródle było zamieszczanie regestu listów w nim wspomnianych, o ile ich treść stanowiła osobną numerowaną notatkę. Natomiast w przypadku wspomnianych czterech listów z lutego 1776 r. nie załączono żadnej informacji o ich treści, a jedynie zasygnalizowano ich istnienie. Ponieważ listy te zachowały się¹⁴, a stanowią ważne uzupełnienie zapisów *Entretiens*, wprowadziłam je do edycji w formie załączonego na końcu aneksu; opublikowanie ich w miejscu, w którym wspomniano o nich w źródle, zaburzyłoby jego wewnętrzną strukturę, toteż tam tylko odesłano czytelników na koniec publikacji.

Uwagi edytorskie¹⁵

Zasady edycji tomu *Entretiens du roi Stanislas-Auguste avec Otto Magnus von Stackelberg* (1776) są tożsame z tymi przyjętymi w tomie obejmującym lata 1773–1775. Dotyczy to szczególnie zamiany charakterystycznej dla XVIII w. końcówki czasu imparfait „-ois”, „-oit” czy „-oient” na współczesne odpowiedniki: „-ais”, „-ait” i „-aient”. To samo odnosi się do innych form czasowników, szczególnie w przypadku czasów złożonych, w których czasownik posiłkowy posiadał wymienione końcówki. Współczesną pisownię nadano również wyrazom mającym w liczbie pojedynczej końcówkę „-nt”, a które w liczbie mnogiej w XVIII w. były zapisywane z końcówką „-ns”, tracąc literę „t”. Dla większej przejrzystości tekstu zrezygnowano z dopisywania litery „t” w nawiasie kwadratowym, uwspółcześniając ortografię do formy „-nts”. Przykładowo w tej grupie znalazły się takie wyrazy jak: *les habitants* – zamienione w edycji na *les habitants*, *les jugemens* – na *les jugements*, *les rémanens* – na *les rémanents*, *les régimens* – na *les régiments*. Zasada ta dotyczyła nie tylko rzeczowników, lecz i przymiotników: oryginalne *mécontens* zamieniono na zgodne z obecną ortografią *mécontents*, *précédens* na *précédents* itp. W celu ułatwienia odbioru źródła przez czytelników wprowadzono zapis wyrazów zgodny z zasadami współczesnej ortografii w miejscach, gdzie pisownia nie wpływała na brzmienie wyrazu. I tak np. poprawną w XVIII w. formę rzeczownika *le tems* zastąpiono wszędzie przez współcześnie używaną *le temps*, która notabene również była w użyciu w XVIII w. Podobnie liczbę mnogą rzeczownika *la loi*, występującą w *Entretiens* prawie zawsze w formie *les loix*, zamieniono na *les lois* – obydwie te formy występowały w języku francuskim w XVIII w. równolegle, choć forma *les loix* była archaiczna. Podobnie rzecz się ma z takimi słowami jak *le cayer* – współcześnie *le cahier* czy *le pais* zamiast

¹⁴ AGAD, ZP, sygn. 172.

¹⁵ Fragment wstępu zawierający uwagi edytorskie jest – z niewielkimi zmianami – powtórzeniem zasad opisanych w tomie pierwszym edycji *Entretiens* Stanisława Augusta z Ottonem Stackelbergiem za lata 1773–1775. Uznałam tę repetycję za rzecz praktyczną, umożliwiającą czytelnikowi korzystanie z owych informacji bez wielokrotnego sięgania do tomu wcześniejszego.

obecnego *le pays*. W celu zachowania specyfiki języka francuskiego używanego na dworze warszawskim w przypadku wyrazów archaicznych, gdy modernizacja słowa użytego w *Entretiens* pociągałaby za sobą zbyt daleko idącą zmianę w zapisie danego wyrazu, a często również w jego wymowie, zachowano oryginalną pisownię bez zmian, lecz dla ułatwienia w przypisie podano współczesną pisownię. Tak postąpiono w przypadku słów: *ministériale* i *ministériellement*, które w tej formie w XVIII w. były używane sporadycznie w języku francuskim, ponieważ już wtedy poprawna była forma *ministérielle* i *ministériellement*. Spory problem sprawił sposób zapisywania wyrazów, w których w odróżnieniu od współczesnej ortografii bądź to podwajano niektóre spółgłoski, bądź też zamiast dwóch znajdowała się tylko jedna. Problem polegał na tym, czy zaznaczać dodane spółgłoski w nawiasie kwadratowym, jak w przypadku słowa o obecnej formie *désapprouver*, pisanego w XVIII w. *désaprouver*, oraz czy w przypisie tekstowym podawać oryginalny zapis słowa w przypadku usunięcia zbędnych liter, jak to ma miejsce w przypadku słowa *la diette* – *la diète*. Ostatecznie zrezygnowałam z zaznaczania poprzez nawias kwadratowy miejsc, w których dokonano dodania spółgłosek, aby nie utrudniać lektury nadmiarem znaków graficznych.

W przypadku wyrazów występujących bardzo często, których ortografia została uwspółcześniona, nie wprowadzałam osobnych przypisów z formą oryginalną; wymienię je w tym miejscu: *encor* zamieniono na *encore*, *scavoir* (i inne formy tego czasownika) na *savoir*, *obmettre* na *omettre*, *stile* na *style*, *la voye* na *la voie*, *may* na *mai*, *diette* na *diète*. Ponadto wszędzie w tekście uzupełniono brakujące akcenty.

Zachowano pisownię nazw własnych wraz z obocznościami. Ich występowanie odnotowano w indeksie geograficznym, poprzez odsyłacze kierując czytelnika do poprawnej formy toponimów. Różnorodność występujących w *Entretiens* form zapisu nazw własnych nie zawsze oznaczała, że osoba pisząca popełniała rażące błędy. Czasami – jak w przypadku Gdańska – obie pojawiające się w tekście formy – *Dantzic* i *Dantzic* – były wówczas dopuszczalne. Druga z wymienionych form jest niemal tożsama z hasłem poświęconym temu miastu w *Encyklopedii* Diderota, gdzie Gdańsk znajduje się pod hasłem *Dantzick*, choć odnotowuje się tam też formę *Dantzic*. Podobnie jest w przypadku Poznania, którego ówczesna nazwa w języku francuskim miała dwa warianty: *Posen* i *Posnanie*. Dla obydwu tomów edycji *Encyklopedia* Diderota posłużyła za źródło pozwalające ocenić poprawność francuskiego zapisu nazw geograficznych używanych w XVIII w.

Obecne w tekście podkreślenia, którymi w tamtym czasie przeważnie oznaczano cytaty, zostały zamienione na cudzysłowy. Tam, gdzie podkreślenie pełni swoją podstawową funkcję: zaznaczenia fragmentu tekstu, zachowano taką formę wyróżnienia.

Podobnie jak w edycji *Entretiens* z lat 1773–1775, również i ta obejmująca rok 1776 została oparta wyłącznie na minucie, która siłą rzeczy zawierała wiele skrótów – jedynie lata 1777 i 1779 posiadają znane nam czystopisy. Wszystkie rozwinięte w edycji skróty zostały podane bez nawiasów kwadratowych. Chodzi tu szczególnie o całą gamę skrótów oznaczających konkretne urzędy, instytucje czy osoby. Przykładowo „g.ch.” (czasami też „gr.c.”) zapisano jako „grand chancelier” zamiast „g[rand] ch[ancelier]”, wychodząc z założenia, że

ta forma jest wygodniejsza dla czytelnika. Dotyczy to także takich skrótów jak „c.p.” (pisane wielokrotnie małymi literami) oznaczające „Conseil Permanent”, „R.P.” – „République”, „S.M.” (lub też „S.Mte”) – „Sa Majesté”. Podobnie postąpiono ze stale występującymi skrótami „l’amb.” – „l’ambassadeur” czy „l’imp.” – „l’impératrice”. Do tej grupy zaliczono także skrót „ann.” oznaczający „annexe”. W przypadku dwóch rozmów, które w styczniu 1776 r. przeprowadził król z ambasadorem – jedynych dla tego roku zanotowanych w formie dialogu – używano w rękopisie na oznaczenie osoby mówiącej skrótu literowego: „R.” dla oznaczenia wypowiedzi króla, oraz „S” – dla Stackelberga; w edycji dają formę rozwiniętą: „Roi” i „Stackelberg”. Podobnie w przypadku jedynej zanotowanej rozmowy pomiędzy marszałkiem wielkim koronnym Stanisławem Lubomirskim a wojewodą ruskim Augustem Czartoryskim, której zapis w formie dialogu wyszedł spod pióra Stanisława Augusta, rozwinęłam skróty „P” – „palatin de Russie”, oraz „M” – „maréchal de la Couronne” bez zastosowania nawiasów kwadratowych. Co prawda w przypadku Lubomirskiego prawidłowe byłoby rozwinięcie „grand maréchal de la Couronne”, ale z racji użytej przez króla litery „M” wybrałam rozwinięcie z pominięciem słowa „grand”. Rozwinęłam też stosowane wówczas skróty odnoszące się do wartości monet: charakterystyczny znak # zastąpiono słowem „ducats”, a „fl.” lub „ff.” słowem „florins”. Słowami oddano również skróty stosowane w źródle w zapisie nazw miesięcy, takie jak „7bre” (septembre), „8bre” (octobre), „9bre” (novembre) i Xbre (décembre). Wszędzie tam, gdzie redagujący brulion skracał zapis poprzez stosowanie liczb, np. „3 cours”, zamieniono liczbę na słowo i konsekwentnie stosowano zapis „trois cours”.

Pisownię nazwisk pozostawiłam w formie oryginalnej, odnotowując formę właściwą w pierwszym miejscu, w którym dana osoba się pojawia, wszystkie zaś oboczności zostały podane w indeksie osobowym i opatrzone odsyłaczem do formy poprawnej. Jak wspomniano wyżej, zrezygnowałam z oznaczania w wydanych tekstach kart oryginału, ponieważ wewnątrz układu źródła, operujący datacją, numerem rozmowy i dodatkowo literami dzielącymi dłuższe notatki na tematyczne części jest na tyle przejrzysty, że pozwala łatwo umiejscowić dany fragment w oryginale. W przypadku zeszytu nr 10, który ma wewnętrznie odwrócony układ, informację, który numer znajduje się na jakiej karcie rękopisu, podałam wyżej. Przy każdej dacie dodano rok, którego nie odnotowywano w oryginale, zachowując sposób zapisu przyjęty w tomie wcześniejszym. W miejscach, w których w źródle nie podano daty dziennej, uzupełniono ją w nawiasie kwadratowym. W przypadku notatki nr 48, która zawiera informację o przekazaniu przez ministerium petersburskie not na ręce posłów austriackiego i pruskiego, w nawiasie kwadratowym podałam datę, którą noszą wspomniane noty wydane drukiem w 145 tomie SIRIO. Zdecydowałam się na to zaburzenie chronologii, ponieważ wszystkie listy czy dokumenty wpisane w formie regestów w *Entretiens* były odnotowywane pod datą wystawienia, a nie doręczenia. W przypadku wspomnianych dwóch not pochodzących z 12 i 13 kwietnia nie zanotowano momentu ich okazania królowi przez ambasadora, lecz zamieszczono je bez daty dziennej, zapewne dlatego, że kopie not przekazane przez Stackelberga takowej nie zawierały – stąd adnotacja „sans date”.

W tym miejscu chciałabym podziękować Krystynie Zaleskiej za pomoc w opracowaniu niniejszego tomu od strony językowej, jak również Dorocie Dukwicz i Adamowi Danilczykowi za cenne uwagi i pomoc w identyfikacji niektórych osób, które pojawiły się na kartach *Entretiens*, oraz Piotrowi Skowrońskiemu za udostępnienie odpisów z archiwów moskiewskich będących częścią spuścizny po prof. Jerzym Michalskim.

Rzeczpospolita w polityce rosyjskiej u progu sejmu 1776

Funkcjonowanie Rady Nieustającej od rozpoczęcia przez nią działania w marcu 1775 r. przekonało Stanisława Augusta, że instytucja ta jest dla państwa użyteczna, stanowiąc *de facto* pierwszy jego rząd. Równocześnie kilkumiesięczna praktyka podpowiadała konieczność wzmocnienia Rady, by mogła ona pełnić wyznaczone jej funkcje efektywnie, unikając zarazem kolizji kompetencyjnych z innymi instytucjami centralnymi. Te założenia Stanisława Augusta legły u podstaw dążeń do reformy Rady w kierunku jej wzmocnienia. Taką konieczność dostrzegał i Stackelberg, który, patrząc z perspektywy rosyjskiej, widział w niej nie tyle organ użyteczny dla polsko-litewskiego państwa, ile bardziej narzędzie ułatwiające rosyjską dominację. To dlatego zgodna i bliska współpraca władcy z ambasadorem – co prawda wynikająca z różnych przesłanek – zaowocowała dokończeniem zmian wprowadzonych w ustroju Rzeczypospolitej w czasie sejmu 1773–1775. Kompetencje Rady Nieustającej zostały w 1776 r. doprecyzowane w sposób dający jej przewagę nad dawniejszymi komisjami, tak aby funkcjonowanie nowego organu nie było paraliżowane poprzez spory kompetencyjne, które uwidoczniły się w początkowym okresie prac Rady¹⁶.

Jak już wspomniałam, celem niniejszych uwag nie jest opisanie wszystkich aspektów stosunków polsko-rosyjskich w roku 1776. Niektóre wątki należy jednak poruszyć, aby przybliżyć czytelnikowi złożoność ówczesnych relacji pomiędzy Rzeczpospolitą a Rosją, Warszawą a Petersburgiem, Stanisławem Augustem i Stackelbergiem, nie wyłączając z tego układu osób identyfikujących się jako stronnicy króla, poplecznicy ambasadora, a także obecnej na polskiej scenie politycznej opozycji. Już w połowie maja 1775 r., w miesiąc po zakończeniu sejmu, król i Stackelberg rozpoczęli przygotowania do kolejnego sejmu¹⁷, na którym zamierzano dokończyć reformę Rady Nieustającej. Już wówczas w związku z tym rosyjski dyplomata planował wyjazd do Petersburga, aby bezpośrednio

¹⁶ Pierwszy konflikt kompetencyjny pomiędzy Radą a Komisją Wojskową dotyczył treści przysięgi, którą miało złożyć wojsko koronne. Szczegóły sprawy opisał J. Biłek, *Spór o przysięgę wojska w r. 1775–76 (przyczynek do działalności Rady Nieustającej)*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestopięcioletniej działalności naukowej prof. Marceliego Handelsmana*, Warszawa 1929, s. 109–123. O problemach, które Radzie Nieustającej, a przede wszystkim Stackelbergowi sprawiał hetman Branicki, zob. J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 75–93.

¹⁷ Zob. nr 37, pkt. j, k z 1775, *Entretiens...* (1773–1775), s. 198–201.

z Katarzyną II i szefem Kolegium Spraw Zagranicznych, Nikitą Iwanowiczem Paninem, omówić sytuację w Rzeczypospolitej, uzyskać nowe wytyczne, a przede wszystkim przyzwolenie na planowane przemiany. Na decyzję ambasadora zapewne niebagatelny wpływ miało ponowne zaproszenie na wiosnę 1776 r. do Petersburga hetmana wielkiego koronnego Franciszka Ksawerego Branickiego, które ten otrzymał od faworyta Katarzyny II, Giorgorija Potiomkina. W tym czasie hetman coraz mocniej kontestował ład polityczny, jaki zarysował się w Rzeczypospolitej po sejmie rozbiorowym. Do wyjazdu przynaglało ambasadora zwłaszcza otwarte negowanie zależności hetmanów, którzy zdołali sobie podporządkować Komisje Wojskowe, od Rady Nieustającej i jej Departamentu Wojskowego, a przez to jawne podważanie nowego porządku, stanowiącego fundament działań Stackelberga (i jego popleczników) oraz do pewnego stopnia współpracującego z nim króla. Już wcześniej, w czerwcu 1775 r., tuż po kryzysie związanym z przysięgą, którą wojsko miało złożyć na polecenie Branickiego na posłuszeństwo tylko jemu, a królowi i Radzie jedynie na wierność, hetman udał się do Petersburga. Oficjalnie miał tam zabiegać o pomoc Rosji w zmuszeniu Fryderyka II do ustępstw w sprawie uzurpacji terytorialnych, wykraczających daleko poza ustalenia traktatu rozbiorowego; pojawiały się równocześnie pogłoski, że szef armii będzie starał się poruszyć nad Newą także kwestie związane z układem sił wewnętrznych w Rzeczypospolitej. Opuszczając w drugiej połowie sierpnia rosyjską stolicę, Branicki otrzymał ponowne zaproszenie do Petersburga na wiosnę 1776 r. Po powrocie hetmana do Warszawy konflikt między nim a Stackelbergiem wyraźnie narastał. Jego kolejne odsłony opisał Jerzy Michalski¹⁸. Zgoda Katarzyny II na przyjazd Stackelberga do Petersburga, a wiadano, że w ślad za nim wyruszy hetman, świadczyła o tym, że do rozstrzygnięcia sporu o rzeczywistą przewagę w Warszawie miało dojść nad Newą.

17 grudnia 1775 r. Stackelberg poinformował Stanisława Augusta, iż uzyskał pozwolenie imperatorowej na swój wyjazd do rosyjskiej stolicy. Z treści rozmów króla z ambasadorem można wywnioskować, że jedną z ważniejszych spraw, dla jakich dyplomata chciał uzyskać akceptację swego dworu, było ograniczenie władzy hetmanów poprzez przywrócenie królowi wpływu na nominacje generałów i komendantów gwardii. Stackelberg był gotów posunąć się jeszcze dalej, oddając w ręce polskiego monarchy nominacje wszystkich oficerów sztabowych¹⁹. Więcej szczegółów ustalono podczas pożegnalnego spotkania 10 stycznia 1776 r. Poza wspomnianym przez Michalskiego ograniczeniem prerogatyw hetmańskich, podporządkowaniem Radzie Nieustającej Komisji Wojskowych i Skarbowych oraz połączeniem komisji koronnych i litewskich, które miałyby odąd wspólnie obradować w Warszawie, Stanisław August prosił ambasadora o pomoc w rozwiązaniu swoich problemów finansowych oraz o decyzje, które pomogłyby zakończyć spór terytorialny z Prusami. Szczególnie zależało monarsze na tym, by zbliżający się sejm mógł odbyć się pod węzłem konfederacji – król uważał to za niezbędną

¹⁸ J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 82–92.

¹⁹ *Ibidem*, s. 93; zob. nr 52bis, pkt. f, o, p, q, s z 1775, *Entretiens...* (1773–1775), s. 225–226, 228–229.

dla osiągnięcia sukcesu na sejmie. Co ciekawe, w rozmowie z 10 stycznia 1776 r. widoczna jest wyraźna niepewność ambasadora co do nastawienia króla do Branickiego. Stackelberg wręcz sprowokował Stanisława Augusta do zapewnień, że ten będzie we wszystkim z nim współpracował, nie ulegając podszeptom hetmana. W odpowiedzi król upewnił rozmówcę o swojej stałości, ale jednocześnie ostrzegł, że występowanie przeciwko hetmanowi, bez pewności przewagi nad nim, może okazać się groźne w skutkach.

Stackelberg wyjechał z Warszawy w połowie stycznia, niecały miesiąc później w ślad za nim w kierunku Petersburga wyruszył Branicki wraz z Ignacym Potockim. Ich celem było przekonanie Katarzyny II, że z punktu widzenia interesów Rosji korzystniejsze jest oparcie się na opozycji niż na królu, zniesienie Rady Nieustającej i wzmocnienie pozycji ministrów. Gdyby tak duża zmiana w polityce Rosji wobec Rzeczypospolitej nie była możliwa, plan minimum zakładał przynajmniej niedopuszczenie do wzmocnienia Rady²⁰. Jak wiadomo, była ona solą w oku ówczesnych magnatów, zwłaszcza ministrów, realnie bowiem krępowała ich dawną nieograniczoną władzę. Branicki rozumiał jednak, że jeśli chce zachować życzliwość Petersburga, nie może wprost kwestionować istnienia instytucji wprowadzonej przez Rosję na sejmie rozbiorowym.

Propozycje maksimum, z którymi przyjechali nad Nową Branicki z Ignacym Potockim, były z punktu widzenia rosyjskiego dworu niemożliwe do spełnienia. Toteż gra szła nie o to, czy Katarzyna II nagle oprze się na opozycji i unieważni tym samym cały system polityczny ustanowiony na sejmie delegacyjnym, lecz bardziej o to, czy i w jakim stopniu dojdzie do uszczuplenia prerogatyw hetmańskich i wzmocnienia Rady Nieustającej kosztem dożywotnich ministrów. Aby się zorientować, jak przebiegała rozgrywka, trzeba zacząć od analizy memoriału, który ambasador przekazał na ręce Katarzyny II zapewne pod koniec lutego 1776 r.²¹

Po wstępnych i konwencjonalnych peanach na temat wielkości rosyjskiej władczyni, Stackelberg przeszedł do opisu sytuacji w Rzeczypospolitej. Rozpoczynał wykład od nakreślenia tła historycznego, w którym zarysował metody, jakie zapewniały Imperium zachowanie nad Wisłą wpływów oraz trwałe utrzymywanie owego „magazin et boulevard de l'Empire” w zależności. System ten za panowania Augusta III miał polegać na udzieleniu pełnego poparcia jednej partii, w tym przypadku Czartoryskim, którym dano „monopol” na reprezentowanie wpływów rosyjskich. Był to, wedle określenia ambasadora, „système passif”; jego istotę stanowiło szachowanie partii rządzącej poprzez popieranie także opozycji. Sytuacja zmieniła się wraz ze wstąpieniem na tron Stanisława Augusta – króla, którego wybór miał przerwać rządy książąt saksońskich w Rzeczypospolitej. Od tego momentu, jak twierdził Stackelberg, polityka rosyjska stała się bardziej aktywna, bardziej bezpośrednia – sterowano biegiem zdarzeń nie tyle za pomocą partii prorosyjskiej, lecz poprzez władcę, który zawdzięczał swój tron wyłącznie Rosji.

²⁰ J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 97.

²¹ Znajdujący się w Tekach Kalinki „Mémoire sur la situation actuelle des affaires de Pologne” częściowo przeanalizował J. Michalski w artykule *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 100–101.

Oznaczało to już nawet nie utrzymywanie wpływów, lecz wręcz zarządzanie przez Rosję swoim sąsiadem. Ponieważ w tym wariacie mało znaczenie partii Czartoryskich, ci ostatni dążyli do rozbudzenia w nowo wybranym królu nadziei na samodzielne rządy i wypchnięcie wpływów rosyjskich z Rzeczypospolitej. Jednym z elementów owego przeciwstawiania się Rosji miało być powołanie komisji skarbowych i wojskowych. Czy ten fragment argumentacji dyplomaty zmierzał do likwidacji komisji, czy był jedynie powtórzeniem krytyki, której, zdaniem Stackelberga, nie szczędzili komisjom wcześniejsi przedstawiciele Rosji w Warszawie, Nikołaj Wasilewicz Repnin i Michaił Nikitycz Wołkoński, trudno wyważyć. To z ich depeesz wyczytał jakoby autor memoriału, iż powstanie komisji było obliczone na osłabienie i w dalszej perspektywie wyrugowanie wpływów rosyjskich z Rzeczypospolitej, czego kolejny dowód stanowiło odrzucenie rosyjskich żądań w sprawie dysydenckiej w 1766 r. oraz próba obalenia *liberum veto*, fundamentu formy rządów („la base du gouvernement”). W ujęciu Stackelberga konsekwencją tych wszystkich posunięć inspirowanych przez Czartoryskich była konfederacja radomska oraz postawa wroga Rosji w 1769 r., w czasie jej wojny z Turcją, a nawet plany wystąpienia u boku Turcji przeciwko Rosji. W tym kontekście wymienił ambasador Francję, która miała inspirować działania wrogie Imperium na terytorium Rzeczypospolitej oraz połączył dotychczasowe wywody z sytuacją aktualną – to duch oporu znany z wcześniejszego okresu przejawia się wśród ministrów również obecnie, lecz tym razem aktywna pozostawała nie tylko Francja, której ulegać miał hetman Branicki, lecz również Austria, popierająca marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego.

Rozbiór Rzeczypospolitej, wedle dalszych wywodów Stackelberga, stanowiąc konsekwencję wspomnianych wcześniej wypadków, musiał przededefiniować sposób, w jaki Rosja winna zarządzać okrojonym o połowę [sic] państwem. Państwem, które – zdaniem ambasadora – dopiero wówczas straciło pozycję podmiotu w polityce europejskiej, a stało się jedynie jej przedmiotem. I tak jak wcześniej celem polityki rosyjskiej było przeciwstawienie się wszystkimi dostępnymi środkami umocnieniu wewnętrznej struktury państwa polsko-litewskiego, tak po rozbiórce celem Rosji powinno stać się przeciwdziałanie jego ostatecznemu upadkowi. Usprawnieniu zarządzania Rzeczpospolitą służyło właśnie powołanie do życia Rady Nieustającej. Próba dokonania daleko idących zmian w tym nowym systemie pociągnęłaby za sobą zaburzenia trudne do przewidzenia, a ich konsekwencją mógł być definitywny upadek polskiej państwowości. By do tego nie dopuścić, dla Rosji jedynym wyjściem było więc udoskonalenie już istniejącego systemu, tak aby można było jeszcze skuteczniej realizować pryncypia petersburskiej polityki. Możemy się domyślać, że uwagi o niedopuszczalności nadmiernych zmian w systemie miały krzyżować propozycje Branickiego.

Z punktu widzenia historyka zajmującego się panowaniem Stanisława Augusta ciekawie brzmią pozytywy, jakie w 1776 r. Stackelberg dostrzegał w Radzie Nieustającej. Otóż pierwszym było pozyskanie zgody sejmujących na rozbiór w zamian za uzyskanie rządu, który miał ustrzec państwo i szlachtę przed „arystokratyczną tyranią ministrów”. Drugim – zdobycie dzięki Radzie lepszego wglądu, a zatem i kontroli tego, co działo się na szczytach władzy

w Rzeczypospolitej. Trudniej było bowiem – jak słusznie dowodził ambasador – utrzymać tajemnicę planów politycznych w ciele kolegiальnym składającym się z 36 członków niż w wąskim gronie ministrów współpracujących z królem. Dodatkowo przejęcie przez Radę kompetencji monarchy w zakresie nominacji na urzędy (władcy pozostawał wybór spośród trzech kandydatów wskazanych przez Radę) i odebranie mu rozdawnictwa innych łask, uprościło, zdaniem ambasadora, zarządzanie Rzeczpospolitą; w nowej rzeczywistości również i król stał się bowiem zakładnikiem Rady, a przez to i samego Stackelberga – jedynej osoby decydującej realnie o jej składzie. W hierarchii ambasadora dalsze istnienie Rady Nieustającej jawi się zatem jako najważniejszy element utrzymania rosyjskich wpływów w Rzeczypospolitej. Dostęp do Rady – pożądaný przez wszystkie strony sporu politycznego – miał być „udzielany” przez przedstawiciela Katarzyny II tym, którzy wykazywali się chęcią współpracy z nim, a odbierany tym, którzy się ambasadorowi sprzeciwili lub przejawiali zbyt daleko idącą samodzielność. Wypadnie tu zauważyć, że tę zasadę Stackelberg rzeczywiście stosował w kolejnych latach swojego pobytu w Warszawie, czego przykładem było dopuszczenie opozycji do składu Rady Nieustającej na sejmie w 1778 r., kiedy to Ignacy Potocki został jej marszałkiem. Oczywiście nadal fundamentem rosyjskiego systemu w Rzeczypospolitej pozostawało *liberum veto*, które, jak podkreślał dyplomata, znieść chcieli w 1764 r. obecni przeciwnicy Rady.

W podsumowaniu tej części wykładu jego autor konkludował, iż Polska w obecnym stanie nie może ostać się bez zewnętrznej kurateli, a tylko Rosja chce zachować ją w całości i spokoju wewnętrznym. Pozostałe dwa dwory sąsiedzkie chętnie ponownie powiększyłyby swój stan posiadania kosztem słabszej sąsiadki. Zatem system wpływów rosyjskich w Rzeczypospolitej, niezbędny, aby móc wykorzystać ją jako barierę i spichlerz dla rosyjskiego wojska, wymagał dalszego wzmocnienia Rady Nieustającej. Stanowiła ona władzę wykonawczą, ułatwiającą zarządzanie owym spichlerzem i utrzymującą w nim spokój. Jednocześnie udział w niej winien być nagrodą dla lojalnych współpracowników rosyjskiego ambasadora. Jak wynikało z wywodów Stackelberga, w interesie Rosji leży więc większa troska o to, aby prestiż i pozycja tej instytucji nie były umniejszane i kwestionowane przez dawnych ministrów na czele z hetmanami. Ci, a jedynym spośród nich wymienionym z imienia był Branicki, zdaniem Stackelberga nie tylko odmawiali posłuszeństwa wobec poleceń Rady Nieustającej, lecz wprost unikali z nią kontaktów. Rosyjski dyplomata podkreślał, że szczególnie hetmani podważali autorytet Rady, ale nadto – jako jedyni w Rzeczypospolitej – dysponowali władzą wojskową, niczym po likwidacji prywatnych oddziałów magnackich nierównoważoną. Zatem – zgodnie z diagnozą ambasadora – na początku 1776 r. ośrodkiem realnej władzy w Rzeczypospolitej przestawała być Rada, a stawali się nim hetmani i to oni mieli największy potencjał do rozszerzenia swoich wpływów w kraju, a tym samym, gdyby tego chcieli, mogli utrudnić Rosji korzystanie z jego zasobów, tak potrzebnych w wypadku ewentualnej wojny (w domyśle zapewne: z Turcją). Można założyć, że przebywający w Petersburgu Stackelberg był świadom trudności, jakie pojawiły się z wyegzekwowaniem od Turcji zapisów pokoju w Kuczuk-Kajnardzi i dyskutował je w memoriale dla wsparcia swych

dążeń. Trzeba przypomnieć, że w tym czasie nad Nową planowano zbrojną interwencję na Krymie – jej początek wyznaczono na jesień 1776 r. w celu osadzenia tam chana oddanego Rosji²². Co się tyczy pozycji hetmanów – których dążenia osadzone zostały w ten sposób w związku ze strategicznymi interesami Rosji – Stackelberg konkludował, że posiadali oni zbyt rozległe prerogatywy. Pozwalały im one powiększać władzę poza kontrolą Rosji i jakkolwiek obecni piastuni buław mogli przedstawiać się jako przyjaciele Imperium, nie było pewności, czy ich następcy utrzymają tę orientację. Przeszkodę w osiągnięciu przez Radę oczekiwanego znaczenia w Rzeczypospolitej ambasador upatrywał też w Komisjach Skarbowych i Wojskowych, których członkowie utrzymywali, że nie odpowiadają przed Radą, a jedynie przed sejmem.

Jak zauważył Jerzy Michalski, Stackelberg w omawianym dokumencie kilkakrotnie wspominał o potrzebie popierania przez Petersburg partii rosyjskiej, mając na myśli osoby, które szczególnie przysłużyły się państwu Romanowów podczas sejmiku delegacyjnego, „a o stronnictwie królewskim milczał, gdyż to mogłoby ujawnić słabość partii rosyjskiej”²³. Należy jednak postawić pytanie, czy w systemie, którego ramy kreślił Stackelberg, próbując przekonać Katarzynę II do jego poparcia, ambasador brał w ogóle pod uwagę istnienie partii królewskiej? Czy raczej nie uważał osób związanych z królem – w dużej mierze od siebie uzależnionym – za część własnej partii? Rodzi się też pytanie o miejsce, jakie polskiemu władcy pragnął wyznaczyć ambasador w systemie, którego założenia przedstawił swojej władczyni, a który był pochodną zmian dokonanych na sejmie lat 1773–1775.

Z memoriału wyłania się niejednoznaczny obraz króla, który z jednej strony miał pozostawać w pewnej izolacji od spraw krajowych, być zdany tylko na ambasadora, z drugiej jednak – przynajmniej przed sejmem 1776 r. – winien był zapewnić wybór posłów postępujących zgodnie z wolą reprezentanta imperatorowej. Z całą pewnością w wyobrażeniach Stackelberga nie było miejsca na osoby takie jak podskarbi nadworny litewski Antoni Tyzenhauz, który odmówił rosyjskiemu dyplomacie podporządkowania się jego bezpośrednim dyrektywom, deklarując swe oddanie Stanisławowi Augustowi²⁴. Stanisław Kościółkowski, analizując wzajemne relacje Stackelberga i podskarbiego przed sejmem 1776 r. konstatował, że ambasador „chciał utrzymać partię dworską w zależności od siebie, wpływać na jej wewnętrzne sprawy”²⁵. Zatem celem rosyjskiego dyplomaty, zgodnie z wizją odmalowaną w memoriale, było zbudowanie własnej partii poprzez bezpośrednie uzależnienie od siebie osób związanych ze Stanisławem

²² Autor klasycznej monografii poświęconej procesowi aneksji Krymu przez Rosję, Alan W. Fisher (*The Russian Annexation of the Crimea 1772–1783*, Cambridge 1970, s. 64–73), nie wykorzystał w swoich badaniach wszystkich dokumentów wydanych w SIRIO. W pominiętym przez Fischera tomie 145 (s. 38 i n.) znajdują się materiały świadczące o tym, że decyzja zbrojnej interwencji na Krymie została podjęta na przełomie lutego i marca 1776 r.

²³ J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 101.

²⁴ S. Kościółkowski, *Antoni Tyzenhauz...*, t. 1, s. 149–150.

²⁵ *Ibidem*, s. 151.

Augustem i tym samym przejęcie politycznych wpływów monarchy. Stworzeniu silnej partii już nie tylko rosyjskiej, ale wręcz ambasadorskiej, służyła próba politycznego podporządkowania sobie przez Stackelberga powracającego do kraju Karola Radziwiłła, której ślady znajdujemy na kartach *Entretiens*²⁶. Jednocześnie dyplomata bronił swoich dotychczasowych współpracowników przed zarzutem – zapewne podnoszonym przez Branickiego w Petersburgu – że byli oni ludźmi bez znaczenia i bez kredytu wśród szlachty. To z nimi u boku – dowodził ambasador – udało mu się odnieść najwięcej korzyści dla Rosji, czyli uzyskać zgodę sejmu na rozbiór oraz przeprowadzić niepopularne zmiany ustrojowe. To, że przy okazji dyplomata korzystał z przewagi militarnej Rosji, nie miało, jego zdaniem, większego znaczenia, skoro poprzednicy, w czasach gdy Rosja opierała się w Rzeczypospolitej na partii Czartoryskich, również dysponowali wojskiem, a jednak niewiele wskórali, szczególnie w 1766 r., w sprawie dysydenckiej. Przechwałki Stackelberga o znaczeniu matadorów sejmu delegacyjnego w polskim społeczeństwie miały podnieść jego zasługi w oczach petersburskiego dworu, ale rozmijały się z realiami. O niskim autorytecie wśród szlachty osób, którymi otaczał się ambasador, przekonany był dobrze zorientowany w polskiej rzeczywistości Stanisław August. Na kartach *Entretiens* znajdujemy zapis zatargu pomiędzy królem i ambasadorem o skład wąskiej rady, która wraz z nimi miała przygotować taktykę na zbliżający się sejm. Rosyjski dyplomata chciał, aby wszedł do niej August Sułkowski, czemu przeciwny był król; pragnął w niej widzieć kanclerza wielkiego koronnego, biskupa Andrzeja Młodziejowskiego, którego udziałowi sprzeciwiał się z kolei ambasador. Stanisław August uważał, że Młodziejowski był skuteczniejszy w kontaktach ze szlachtą, Sułkowski zaś stał się osobą ogólnie znienawidzoną, co czyniło go mało przydatnym w kampanii sejmikowej²⁷. Ostatecznie obydwaj weszli w skład rady mającej współtworzyć kształt nadchodzącego sejmu.

Ostatnia część memoriału Stackelberga zawierała analizę sytuacji wewnętrznej w Rzeczypospolitej w kontekście zbliżającego się sejmu. Szczególnie dużo miejsca poświęcił w niej ambasador potrzebie przeciwdziałania opiniom, rozsiewanym przez przeciwników politycznych swoich i Rady Nieustającej – filaru rosyjskiego systemu w Rzeczypospolitej. Do grona oponentów zaliczył przede wszystkim obydwu hetmanów koronnych, Franciszka Ksawerego Branickiego i Seweryna Rzewuskiego, marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego, Szczęsnego Czackiego, którego, jak przypominał, już Repnin kazał uwięzić, oraz konfederata Pułaskiego. Jerzy Michalski uznał, że chodziło o Antoniego Pułaskiego, brata Kazimierza, który w listopadzie 1775 r. wrócił do Polski z Rosji, dokąd został wywieziony wraz z innymi konfederatami barskimi²⁸. Po wstąpieniu do rosyjskiego wojska miał się on zasłużyć w walkach przeciwko powstańcom Jemieljana Pugaczowa i dzięki temu wyjednać zgodę na powrót,

²⁶ Por. *Entretiens* nr 85 z 14 XI 1776. O planach Stackelberga wciągnięcia Radziwiłła do politycznej współpracy zob. J. Michalski, *Wokół powrotu Karola Radziwiłła...*, s. 28–29, 67, 70.

²⁷ Por. *Entretiens* nr 16 z 12 IV 1776, pkt. n, o.

²⁸ J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 101.

w Petersburgu zaś Katarzyna II wynagrodziła go sumą tysiąca dukatów²⁹. Atrybucja wskazująca na Antoniego wydaje się wątpliwa. Co prawda nad Nową Antoni Pułaski spotkał Branickiego i Adama Kazimierza Czartoryskiego, z którymi odbył podróż powrotną do kraju, co nie dodawało mu w oczach Stackelberga wiarygodności, mimo to, jak się wydaje, w memoriale dyplomata miał na myśli raczej Kazimierza Pułaskiego. Sformułowania „le confédéré Pulavski”, a zaraz potem „ce fanatique Mr Czatski” świadczą o tym, że ambasador przypominał osoby, których nazwiska w Rosji miały kojarzyć się jak najgorzej i stanowić rodzaj straszaka podkreślającego grozę sytuacji, ewoluującej – przy walnym udziale Branickiego – w bardzo niebezpiecznym kierunku. Kazimierz Pułaski uchodził za przykład nieprzejednanego wroga państwa rosyjskiego i „królobójcę”, Czacki zaś za sztandarowego fanatyka religijnego. Natomiast Antoni Pułaski, którego Katarzyna II nie tak dawno doceniła za służbę w rosyjskim wojsku, nie wywoływałby u imperatorowej jednoznacznie złych skojarzeń. Stackelbergowi potrzebny był negatywny punkt odniesienia, aby uzmysłowić swej władczyni, że nie może budować wpływów w Rzeczypospolitej na wspomnianych wcześniej ministrach i – szerzej – na niestałych w przywiązaniu do Rosji Polakach – „sur le promesses de quelques têtes légères”. Oparcia powinna szukać w umocnieniu Rady Nieustającej, a zatem w korekcie rozwiązań ustrojowych.

Wyduje się przy tym, że problem dostrzegany przez ambasadora stanowiło dożywotnie pełnienie urzędów, przy którym wcześniejsze poparcie danej osoby na urząd przez Rosję nie gwarantowało jej lojalności z upływem czasu. Kadencyjność zasiadania w Radzie Nieustającej niwelowała do pewnego stopnia tę niedogodność pod warunkiem, że Rada dysponowałaby na tyle dużą przewagą prestiżu i przede wszystkim realnej władzy, iż udział w niej był traktowany jako nagroda za wierność Rosji i oczywiście jej ambasadorowi. Do tego właśnie – jak się wydaje – Stackelberg starał się przekonać Katarzynę II.

Poza wzmocnieniem Rady Nieustającej, na którym dyplomacie szczególnie zależało, zdawał on sobie sprawę, że równie ważna, o ile nawet nie ważniejsza dla jego władczyni była ratyfikacja konwencji granicznej z Rzeczpospolitą. Wymieniając sprawy do załatwienia na sejmie, ambasador umieścił tę kwestię na pierwszym miejscu. Ponieważ było to *de facto* dopełnienie dzieła sejmu poprzedniego, uznawał za konieczną ścisłą współpracę z przedstawicielami Prus i Austrii, na zasadach przyjętych w latach 1773–1775. Poza Rosją, w momencie pobytu Stackelberga nad Nową, konwencję graniczną z Rzeczpospolitą zdążyła zawrzeć Austria, która przy okazji wycofała się z części zajętych przez siebie terenów. Natomiast Fryderyk II nie chciał zrezygnować z niczego, co zagarnął ponad zapisy traktatu rozbiorowego, licząc na to, że jego aliantka, czyli Rosja, zmusi Polaków do uległości³⁰. Z powodu oporu Prus Stackelberg prosił Katarzynę II o wsparcie strony polskiej w negocjacjach z nimi oraz sugerował, że można by uzyskać w tej kwestii współpracę dworu wiedeńskiego. Brak porozumienia co

²⁹ W. Szczygielski, *Pułaski Antoni*, PSB, t. 29, Wrocław 1986, s. 367.

³⁰ Zagadnienia związane z podpisaniem konwencji granicznych z Austrią i Prusami szczegółowo opisał J. Michalski, *Sprawa zwrotu ponadtraktatowych nabytków...*, s. 77–127.

do zapisów polsko-pruskiej konwencji granicznej mógł utrudnić rosyjskiemu ambasadorowi współpracę podczas sejmu z rezydentem pruskim w Warszawie Gédéonem Benoît, a także uniemożliwić wywieranie przez przedstawicieli trzech państw zaborczych zgodnego nacisku na sejmujących nie tylko w kwestii ratyfikacji konwencji granicznych.

Obok pewności zgodnej współpracy posłów pruskiego i austriackiego pozostawała jeszcze istotna kwestia, jaką formę miał mieć sejm: czy powinien – w przeciwieństwie do wcześniejszego – obradować jako wolny, czy też pod węzłem konfederacji. Jak zauważył Jerzy Michalski, tylko w odniesieniu do tej sprawy Stackelberg przyznał się swym mocodawcom, że toczył rozmowy na ten temat ze Stanisławem Augustem. Ostatecznie wspólnie mieli dojść do wniosku, że obrady powinny rozpocząć się jako wolne, jednak ambasador chciał otrzymać instrukcję pozwalającą mu na skonfederowanie sejmu, gdyby wymagały tego okoliczności. Jako prawdziwy dworak podkreślił oczywiście, że jest przekonany, iż wystarczy samo oświadczenie woli Katarzyny II skierowane do króla i narodu, aby uzyskać od sejmujących to, na czym jej zależało. Górnotłone zapewnienia o zaufaniu większości szlachty do wielkoduszności rosyjskiej władczyni, jak również o powszechnej akceptacji rosyjskiej dominacji w Rzeczypospolitej miały zachęcić imperatorkę do zdecydowanego poparcia ambasadora. Stackelberg prosił, aby swoją wolę – skierowaną do króla i narodu – przekazała Katarzyna II w odpowiedzi dla Stanisława Augusta na list monarchy, który ambasador przywiózł ze sobą nad Nową. I w tym wypadku dyplomata prosił o jednoznaczny instrukcję.

Wreszcie, dla domknięcia problemów związanych z przygotowaniem sejmu, pozostawało Stackelbergowi zadbanie o odpowiednie fundusze. Znalazła się w memoriale prośba o „quelque faveur” dla partii, która tak walnie przyczyniła się do sukcesu poprzedniego sejmu. Stosowną listę, na której dodatkowo umieścić planowane doraźne gratyfikacje pieniężne dla ludzi sobie oddanych, ambasador zapewne dołączył do memoriału; ponieważ zdawał sobie sprawę z trudności finansowych, w jakich znajdowała się Rosja po wojnie z Turcją i buncie Pugaczowa, zastrzegł, że planuje wydatki na dużo niższym poziomie, niż ten, do którego przyzwyczajeni byli Polacy na wcześniejszych sejmach, mimo że tym razem do załatwienia była ważna kwestia ratyfikacji prac demarkacyjnych, czyli ostateczne zrzeczenie się przez państwo polsko-litewskie ważnych prowincji. Przy okazji prośby o odrębny fundusz korupcyjny, Stackelberg przedstawił dodatkowy sposób poszerzania wpływów politycznych Rosji, jaki stanowiło zwiększanie finansowego uzależnienia Stanisława Augusta od rosyjskiego dworu. Inflancki baron podkreślał walory tego sposobu uzyskiwania przewagi, zapewniał bowiem, że łaski, w tym zapewne finansowe, udzielane członkom partii rosyjskiej, z jednej strony skłonią króla do przyłączenia się do niej, z drugiej skutecznie utrudnią działanie jej przeciwnikom. Ostateczną nagrodą dla ludzi partii rosyjskiej winno być oddanie w ich ręce władzy we wzmocnionej Radzie Nieustającej, ponieważ „un gouvernement” (zarówno w znaczeniu „rząd”, jak też szeroko rozumiana „władza”), stanowiły, w przekonaniu dyplomaty, „un objet désiré par la nation et qui était son grand mobile intérieur”. Skoro powołano Radę Nieustającą, to

należało ją wzmocnić na tyle, aby stała się obiektem pożądania, z powodów, które szerzej autor wyłożył we wcześniejszych partiach memoriału.

Stackelberg zakończył pismo prośbą u udzielenie łask osobom blisko z nim związanym, choć ich nazwisk w tym miejscu nie wymienił. Ich spis wraz z prośbą o konkretne łaski podał na osobnej karcie i choć jej nie znamy, to zapewne była tożsama z listą osób wymienionych w liście Nikity Iwanowicza Panina do Stackelberga z 21 czerwca 1776 r. Szef rosyjskiej dyplomacji donosił tam o przyznaniu przez Katarzynę II Orderu św. Andrzeja kanclerzowi wielkiemu litewskiemu Aleksandrowi Sapieże, krajczemu koronnemu Józefowi Potockiemu, wojewodzie gnieźnieńskiemu Antoniemu Sułkowskiemu oraz wojewodzie kaliskiemu Ignacemu Twardowskiemu. Ponadto wielki książę rosyjski Paweł Piotrowicz przyznał Order św. Anny kasztelanowi inflanckiemu i konsyliarzowi Rady Nieustającej Justynianowi Szczytowi, Jerzemu Sołłohubowi, Aleksandrowi Józefowi Szembekowi, marszałkowi Rady Nieustającej Augustowi Sułkowskiemu³¹, podkomorzemu gnieźnieńskiemu Aleksandrowi Gurowskiemu³², Kajetanowi Czetwertyńskiemu oraz konsyliarzowi Rady Nieustającej Franciszkowi Antoniemu Kwileckiemu. Dodatkowo Katarzyna II wyraziła zgodę na jednorazową wypłatę 4 tys. dukatów dla Józefa Klemensa Mielżyńskiego oraz przyznanie Kazimierzowi Raczyńskiemu rocznej pensji w wysokości tysiąca dukatów³³. Zdecydowana obrona przez Stackelberga na kartach memoriału osób, które uważał za swoich najbliższych współpracowników, świadczy o tym, że hetman Branicki i Ignacy Potocki w rozmowach prowadzonych w Petersburgu musieli atakować bliskich rosyjskiemu dyplomacie matadorów sejmu rozbiorowego, którzy niejednokrotnie wykorzystali sejm delegacyjny do wzbogacenia się przez grabież dóbr pojezuickich oraz rabunek majątków przeciwników politycznych. Już wcześniej – jak podkreślił ambasador – pod wpływem zapewnień Branickiego, Rosja odsunęła

³¹ W spisie Bantysz-Kamieńskiego znajdujemy informację, że Order św. Anny otrzymał wówczas Antoni Sułkowski, jednak z listu Panina należy wnosić, że osobą odznaczoną był któryś z jego braci – gdyby Antoni otrzymał dwa ordery, co wydaje się mało prawdopodobne, Panin zaznaczyłby, że chodziło właśnie o wojewodę gnieźnieńskiego. Tymczasem w liście do Stackelberga napisał jedynie „le prince Sulkowsky”. Ponieważ Aleksander Sułkowski był wówczas nieobecny w Rzeczypospolitej, natomiast Franciszek – mniej aktywny politycznie niż jego pozostali bracia (nie został posłem na sejm 1773–1775), w wypadku wyróżnienia zapewne chodziło tu o Augusta Sułkowskiego, marszałka Rady Nieustającej. August, posiadający dużo wyższą pozycję wśród współpracowników Stackelberga niż jego brat Antoni, mógł zadowolić się Orderem św. Anny, a nie św. Andrzeja, ponieważ tym drugim został udekorowany już w 1760 r. N.I. Panin do O.M. Stackelberga, SIRIO, t. 145, s. 98; N.N. Bantysz-Kamiński, *Spiski kawaleram rosyjskich orderow. 1699–1796*, Moskwa 2018, s. 229; D. Dukwicz, M. Zwierzykowski, *Sułkowski August*, PSB, t. 45, Kraków 2008, s. 543.

³² W biogramie w *Polskim słowniku biograficznym* Włodzimierz Dworzaczek podaje informację, jakoby Gurowski otrzymał w tym samym czasie Order Aleksandra Newskiego, jednak Bantysz-Kamiński nie odnotował tego faktu, potwierdzał natomiast otrzymanie Orderu św. Anny przez Gurowskiego. W. Dworzaczek, *Gurowski Aleksander*, PSB, t. 9, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 167; N.N. Bantysz-Kamiński, *op. cit.*, s. 229.

³³ N.I. Panin do O.M. Stackelberga, SIRIO, t. 145, s. 98–99.

w Rzeczypospolitej od wpływów ludzi, których udało się pozyskać Kasparowi von Saldernowi, przybyły zaś po nim do Warszawy książę Wołkoński oparł się ponownie na Czartoryskich; ci zawiedli jego oczekiwania i nie podjęli się zawiązania antybarskiej rekonfederacji, co było celem misji Wołkońskiego. Zatem, zdaniem Stackelberga, nie należało ulegać podszeptom Branickiego, ale budować własne stronnictwo w oparciu o ludzi prawdziwie oddanych Rosji.

Kończąc memoriał, Stackelberg raz jeszcze podkreślił znaczenie zbliżającego się sejmu, który powinien we wszystkich istniejących dotąd kwestiach spornych pomiędzy Radą Nieustającą a ministrami stanąć po stronie tej pierwszej. Należało więc nakłonić króla do współdziałania przy wyborze odpowiednich ludzi do funkcji poselskich. W przeciwnym razie partia „ministerialna” zyska przewagę, a w jej efekcie rosyjskie wpływy ugruntowane na sejmie delegacyjnym zostaną wyrugowane, ustępując pola działania w Rzeczypospolitej Austrii i Francji. Również postulat, by skłonić polskiego władcę do współpracy przy wyborze posłów, którzy gwarantować będą pozytywne załatwienie dwóch najważniejszych, wymienionych przez ambasadora w memoriale spraw – ratyfikacji konwencji granicznych i wzmocnienia Rady Nieustającej – wydaje się służyć ukryciu bliskiej współpracy Stackelberga ze Stanisławem Augustem.

Czy jednak rzeczywiście była ona na tyle bliska, aby ambasador żywił zaufanie do polskiego władcy, o ile w przypadku wzajemnych relacji tych dwóch osób można w ogóle mówić o zaufaniu? Nie tylko w oparciu o treść memoriału, który był przeznaczony dla Katarzyny II, a który miał m.in. odpierać zarzuty podnoszone przez opozycję o zbyt bliskich relacjach Stackelberga z królem polskim, ale także na podstawie zapisów *Entretiens* można wnioskować, że ambasador zachowywał dużą rezerwę co do planów Stanisława Augusta i to w odniesieniu do kwestii najmniej dotąd zbadanej – budowy przez monarchę własnego stronnictwa. Rosyjski dyplomata nie chciał zaprzęgać siły i autorytetu swego mocarstwa do wzmacniania pozycji króla w województwach i powiatach. Uwaga o zmuszeniu go do wyboru odpowiednich osób na funkcje poselskie oznaczała raczej chęć wykorzystania autorytetu władcy do budowy partii rosyjskiej. Późniejsze działania Stackelberga, polegające na próbie odsunięcia od sejmików w roku 1776 kanclerza wielkiego koronnego Andrzeja Młodziejowskiego, którego w Koronie należy uznać za głównego współpracownika króla na tym polu, i zmuszeniu monarchy do współpracy jedynie z osobami związanymi z rosyjską ambasadą, każą domniemywać, że dyplomata Katarzyny II już wówczas dążył do nawiązania szerszych kontaktów ze szlachtą w powiatach poprzez oddane sobie osoby i przejęcia tym samym stronników króla pod własną kuratelę. To wówczas propozycję bliskiej współpracy ambasador złożył podskarbiemu nadwornemu litewskiemu Antoniemu Tyzenhauzowi, który z ramienia władcy odpowiadał za sejmiki na Litwie; podskarbi propozycję rosyjskiego dyplomaty odrzucił, deklarując swoją wierność królowi³⁴.

Odpowiedź rosyjskiej władczyni na memoriał Stackelberga pozwala odpowiedzieć na pytanie o zakres dopuszczalnych przez nią w Rzeczypospolitej zmian.

³⁴ S. Kościółkowski, *Antoni Tyzenhauz...*, t. 1, s. 150–151.

Wszak to do Katarzyny II należała ostateczna decyzja, przede wszystkim z racji bycia od 1768 r. gwarantką ustroju polsko-litewskiego państwa.

Po zapoznaniu się z memoriałem imperatorowa sporządziła krótką notatkę w punktach, w której poleciła przygotować list do Stanisława Augusta. W sposób wyraźny należało w nim zaprzeczyć rozpowszechnianym w Polsce pogłoskom, jakoby Rosja zamierzała godzić się na zniesienie Rady Nieustającej. Ponadto w instrukcji dla Stackelberga winno zostać podkreślone, iż rosyjska monarchini szczególnie mocno zainteresowana jest utrzymaniem ustanowionej na wcześniejszym sejmie formy rządu Rzeczypospolitej. I wreszcie pragnęła, by sejm dokonał ratyfikacji nowych granic Rzeczypospolitej, także z Prusami, jak tylko zgoda się one na ograniczenie swych nadmiernych apetytów („lorsqu’elles seront rentrées dans de justes bornes”). Na marginesie nakazała niezmiennie zalecanie ambasadorowi, by unikał we wszystkim i wszędzie osobistych prześladowań³⁵. Zapewne miała na myśli opozycję, która zwróciła się wówczas o protekcję i wsparcie Katarzyny II w osobach swoich przedstawicieli wysłanych nad Newę, czyli hetmana Branickiego i Ignacego Potockiego. Ta ostatnia uwaga stanowi jedno ze świadectw tego, że podstawowym celem Katarzyny II w Rzeczypospolitej było utrzymanie wewnętrznego spokoju. Oczywiście przy utrwaleniu, a nawet ugruntowaniu zmian ustrojowych wprowadzonych na sejmie w 1775 r. oraz zakończeniu dzieła rozbiorów od strony prawnej poprzez ratyfikacje konwencji granicznych. Zakaz stosowania szykan wobec przeciwników politycznych mógł być ukłonem w stronę hetmana Branickiego, cieszącego się sympatią faworyta imperatorowej Grigorija Potiomkina, jednak, jak się wydaje, u podłoża zakazu „osobistych prześladowań” leżały także doświadczenia z sejmu 1768 r., kiedy to porwanie senatorów i stosowanie ostrych metod wobec przeciwników Rosji przyczyniło się do napięć, które zaowocowały wybuchem konfederacji barskiej. Wagę, jaką w 1776 r. przykładała Katarzyna II do utrzymania w Rzeczypospolitej wewnętrznego spokoju, potwierdza jej kolejna własnoręczna notatka, powstała w trakcie prac nad instrukcją dla Stackelberga. Konstatowano w niej, że jakkolwiek konfederacja stanowiła z punktu widzenia polskiego prawa wyjście dopuszczalne, to jednak zawsze niosła groźbę sprowokowania rekonfederacji; do sejmu pod wężem należało się zatem uciec jedynie w ostateczności, gdyby zawiodły inne metody.

Omawiając instrukcję Katarzyny II z 14 marca 1776 r., Jerzy Michalski koncentrował uwagę na sytuacji wewnętrznej w Rzeczypospolitej i konflikcie rozgrywającym się na linii ambasador – hetman Branicki, pominał natomiast zagadnienie ratyfikacji konwencji granicznych³⁶. Ponieważ w instrukcji zajmuje ono pierwszorzędne miejsce, warto poświęcić mu większą uwagę. Pozwoli to przybliżyć czytelnikowi *Entretiens* sposób, w jaki postrzegano Rzeczpospolitą z perspektywy Petersburga. Zgodnie z tym, co zawarł w swym memoriale

³⁵ Treść notatki Katarzyny II pierwszy zanalizował J. Michalski w artykule o początkach opozycyjnej działalności hetmana Branickiego, omawiając tylko te aspekty, które z tematyką artykułu się ściśle wiązały, J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 101 (przyp. 122); własnoręczna zapiska Katarzyny II (luty 1776), SIRIO, t. 145, s. 31.

³⁶ J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 102.

Stackelberg, Katarzyna II postawiła przed nim w obliczu nadchodzącego sejmku dwa zadania. Pierwszą i najważniejszą z punktu widzenia Petersburga kwestią była ratyfikacja konwencji granicznych, wzmocnienie pozycji Rady Nieustającej znalazło się dopiero na drugim miejscu. Obydwa te cele miały zostać osiągnięte we współpracy z przedstawicielami Austrii i Prus. Imperatorowa zadeklarowała, że zwróci się do dworów wiedeńskiego i berlińskiego o stosowne wsparcie i udzielenie odpowiednich instrukcji ich przedstawicielom w Warszawie. Zapewnienie o współpracy w dziele ratyfikacji umów delimitacyjnych dwór petersburski zdołał już uzyskać ze strony Wiednia, bowiem na początku roku 1776 doszło do podpisania konwencji granicznej polsko-austriackiej i Wiedniowi zależało na jej ratyfikacji przez sejm. Choć analogicznego aktu Prusy jeszcze nie podpisały, Katarzyna II była przekonana, że i Berlin nie uchyli się od współdziałania. Ambasador ze swej strony miał zadbać o wybór odpowiednich posłów, sejm zaś powinien rozpocząć się jako wolny i zachować ten charakter tak długo, jak będzie to możliwe. Imperatorowa wyraźnie podkreślała, że gdyby sprawy nie potoczyły się zgodnie z jej oczekiwaniami, kwestią dla Stackelberga najważniejszą powinna być ratyfikacja konwencji rosyjsko-polskiej. To był cel pierwszorzędny, niezależnie od problemów z ratyfikacją układów delimitacyjnych Rzeczypospolitej z Austrią i Prusami. W przypadku trudności ze strony Wiednia i Berlina, ambasador mógł zawiesić ścisłą współpracę z ich dyplomatami. Oddzielna ratyfikacja konwencji z Rosją winna mieć miejsce w sytuacji, gdyby treść umowy demarkacyjnej z Austrią i – wciąż niezawartej – z Prusami spotkała się ze zbyt dużym oporem sejmującym. Mimo wszystko Katarzyna II zamierzała doprowadzić do ratyfikacji granicy Prus z Rzeczpospolitą w duchu ustępstw, których wcześniej dokonała Austria i zgodnie z deklaracją Fryderyka II, że jeśli cofnie się Wiedeń, to on też ustąpi. Gdyby negocjacje w powyższej sprawie zakończyły się sukcesem jeszcze przed rozpoczęciem sejmku, ambasador miał na nim przeprowadzić zatwierdzenie wszystkich trzech konwencji granicznych, z zastrzeżeniem, że jedynie rosyjską musi przeprowadzić bezwzględnie. Wykonując ten rozkaz, winien baczyć, aby nie wywołać animozji z przedstawicielami Austrii oraz Prus. Zatem kolejny raz rosyjska władczyni podkreśliła, że podstawowym celem sejmku była ratyfikacja konwencji granicznych i tylko w tym konkretnym celu była ona gotowa zezwolić na jego skonfederowanie, zawsze z mocnym zastrzeżeniem, że takie rozwiązanie uważała za ostateczność. Jak sama zauważyła w notatce sporządzonej na użytek omawianej instrukcji, „il faudrait ajouter que les confédérations étant un mouvement convulsif quoique légal, et pouvant donner lieu à des réconfédérations, il ne faut pas employer ce moyen que quand il n’y aura pas d’autre pour réussir”³⁷.

Co do „utwierdzenia kształtu rządu” Rzeczypospolitej, należy zgodzić się z oceną Jerzego Michalskiego, iż „sprawa wzmocnienia uprawnień Rady Nieustającej postawiona była w instrukcji niezbyt zdecydowanie”³⁸. Co prawda Katarzyna II była świadoma konfliktu kompetencyjnego pomiędzy nowo ustanowioną Radą Nieustającą a funkcjonującymi wcześniej dykasteriami,

³⁷ SIRIO, t. 145, s. 32; J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 102.

³⁸ J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 102.

tn. Komisjami Wojskowymi i Skarbowymi, zatem uznała za zgodny z rzeczywistością opis sytuacji zawarty przez Stackelberga w memoriale, jednak zaproponowane przez nią rozwiązanie odbiegało do planów snutych przez Stanisława Augusta i ambasadora. Nie zamierzając wskazywać temu ostatniemu konkretnych rozwiązań ustrojowych wzmacniających Radę, w instrukcji za główny sposób zapobiegający jej osłabieniu uznała przeciwdziałanie szerzonym przez opozycję pogłoskom o niezadowoleniu Petersburga z Rady Nieustającej, a co za tym idzie, o gotowości jej zniesienia. Zadaniem ambasadora po powrocie do Warszawy była przeto walka z opacznym mniemaniem na temat woli imperatorowej. Instrumentem, który miał Radę chronić, winien stać się list Katarzyny II do Stanisława Augusta, którego prawdziwym adresatem był nie tylko polski monarcha, ale także ogół szlachty Rzeczypospolitej³⁹. Dopiero po zdecydowanym zduszeniu szerzonych przez opozycję kłamstw, do czego według Katarzyny II wystarczyło jej oświadczenie o woli podtrzymania Rady Nieustającej, należało się zastanowić nad sposobem utrwalenia władzy tej instytucji na przyszłość; pozostawało to ważne dla zapobieżenia ewentualnym niepokojom oraz sytuacji, w której w konflikt w Rzeczypospolitej włączyłyby się siły zewnętrzne. Katarzyna II podkreślała przy tym, że jej intencją było utrzymanie w Polsce wewnętrznego spokoju oraz zagwarantowanie jej obecnego stanu posiadania. Zatem główny cel zabiegów podejmowanych przez ambasadora w odniesieniu do Rady Nieustającej winna stanowić jej zdecydowana obrona, odpieranie wszelkich ataków zmierzających do obalenia Rady lub do jej osłabienia. Co się zaś tyczy oceny sporów kompetencyjnych pomiędzy Radą i innymi ośrodkami władzy w państwie, ewentualne zmiany prawne mogły być wprowadzone na sejmie pod warunkiem, że zyskają poparcie posłów. Ambasador nie powinien ich jednak forsować wbrew opinii szlachty. Za zasadę generalną Katarzyna II uznała taki sposób działania, który nie groziłby odnowieniem się niepokojów w Rzeczypospolitej. Biorąc pod uwagę to, że zbliżający się sejm, zgodnie z oczekiwaniami imperatorowej, miał być wolny, ewentualne zaś jego skonfederowanie służyć jedynie ratyfikacji konwencji granicznych, a nie wzmocnieniu Rady, trudno uznać, że rosyjska władczyni zakładała pilną potrzebę zmian w ówczesnym prawodawstwie; raczej nie dostrzegała ich potrzeby.

Na koniec Katarzyna II pozwoliła sobie na dwie ogólne uwagi dotyczące Rzeczypospolitej. Pierwsza odnosiła się zarówno do sejmów, jak i do konfederacji. Jeśli dopuszczało się do ich przedłużenia, często zmieniały one swoje oblicze, a konsekwencje mogły być trudne do przewidzenia. Z tego powodu przyszły sejm, wolny czy skonfederowany, powinien trwać tak krótko, jak to tylko możliwe, czyli zapewne nie dłużej niż przepisane prawem sześć tygodni. Obligatoryjnie pierwszym punktem, który miał być wniesiony pod obrady sejmu, powinna być ratyfikacja konwencji granicznych, a dopiero po jej załatwieniu mógł ambasador zająć się problemami wewnętrznymi Rzeczypospolitej. Gdyby dostrzegł w czasie

³⁹ Katarzyna II do Stanisława Augusta, 3/14 III 1776, SIRIO, t. 145, s. 37–38. Dodatkowe informacje o liście rosyjskiej władczyni zob. *Correspondance*, s. 320. O konieczności upublicznienia treści listu Stackelberg rozmawiał z królem 12 kwietnia (nr 16, pkt b), tuż po powrocie do Warszawy.

obrad cokolwiek, co mogłoby zaburzyć spokój, wówczas miał bezwzględnie doprowadzić do zakończenia obrad niezależnie od tego, czy sejm obradowałby jako wolny, czy pod węzłem.

Druga uwaga ogólna dotyczyła metod współdziałania ambasadora z królem. O ile Stanisław August będzie nadal wykazywał się pełną lojalnością wobec Rosji, miał z nim ambasador ściśle współpracować, a także zabiegać o spokój i osobistą satysfakcję króla, ułatwiając mu spełnianie pragnień i dążeń we wszystkim, co nie było sprzeczne z konstytucją. Zadania ustalone pomiędzy królem i dyplomata powinny być realizowane przy pomocy osób sprawdzonych w służbie Rosji i we współpracy z ambasadorem. Zatem Katarzyna II uznała za słuszny mechanizm rządzenia Rzeczpospolitą zapisany w memoriale Stackelberga, iż król powinien być „trzymany” w swego rodzaju „politycznej izolacji”, pozbawiony możliwości budowania własnego stronnictwa. To ambasador miał dysponować zależną od siebie partią, która realizowałaby jego polecenia, ale też i pomysły zgłaszane przez króla, o ile zyskałyby one akceptację Rosji. Osoby działające wedle woli dyplomaty winny być nagradzane w miarę możliwości z zasobów Rzeczypospolitej, a swoje wyniesienie i znaczenie zawdzięczać przede wszystkim, o ile nie jedynie, Stackelbergowi. Król z prerogatywą wybierania na urzędy osoby z trzech przedstawionych mu przez Radę Nieustającą kandydatów miał stać się swego rodzaju notariuszem podpisującym nominacje w interesie ambasadora i budowanego przez niego stronnictwa. Późniejsze częste wymuszania na Stanisławie Augustcie nominacji osób bliskich ambasadzie rosyjskiej, o których czytamy na kartach królewskiego pamiętnika, dowodzą, że Stackelberg tę zasadę swojej polityki wobec władcy stosował bardzo konsekwentnie.

Poza nakazem wynagradzania za usługi oddawane Rosji w Rzeczypospolitej z zasobów tej ostatniej, caryca zdawała sobie sprawę, że nie obejdzie się bez bardziej bezpośrednich form korupcji politycznej, dlatego też na potrzeby zbliżającego się sejmu wyasygnowała sumę 50 tys. rubli, która miała ułatwić pożądaną ratyfikację układów delimitacyjnych. Poinformowała ambasadora również, że Rosja zwróci się do dworów berlińskiego i wiedeńskiego o przygotowanie takich samych kwot, ponieważ załatwienie kwestii delimitacji, która ze strony Austrii, a szczególnie Prus, mogła stwarzać problemy, powinno skłonić ich władców do wspólnego ponoszenia niezbędnych kosztów. Stackelberg miał naciskać na Revickiego i Benoît, dając im do zrozumienia, że sprawy ich stolic nie zostaną załatwione bez niezbędnego wkładu finansowego, Rosja bowiem nie zamierzała samodzielnie ponosić kosztów ratyfikacji granic Austrii oraz Prus.

Wnioski, jakie Katarzyna II wyciągnęła z ambasadorskiego memoriału, odbiegały od oczekiwań Stackelberga w innej jeszcze kwestii. Jak pamiętamy, ambasador dużo miejsca poświęcił krytyce opozycji, jednym tchem wymieniając marszałka Lubomirskiego, hetmana Branickiego, barzanina Pułaskiego czy Szczęsnego Czackiego. W instrukcji imperatorowej nie znajdujemy żadnej zdecydowanej krytyki przeciwników króla, przeciwnie, wspomina ona o nich, zakazując prześladowań opozycji. Podczas gdy Stackelberg zakładał dążenie do podporządkowania sobie nie tylko partii prorosyjskiej i króla, lecz także przeciwników władcy poprzez uznaniowe dopuszczanie ich do współrządzenia

w Radzie Nieustającej, która miałaby na sejmie 1776 r. uzyskać zdecydowaną przewagę nad dawnymi dykasteriami opanowanymi przez hetmanów i podskarbich, w odpowiedzi rosyjskiej władczyni czytelna była odmienna hierarchia. Katarzyna II nie zgodziła się na to, aby jej ambasador uzyskał wyłączną władzę nad Branickim i jego politycznymi sojusznikami. Być może zaważyła na tym tradycja wspierania przez Rosję obu stron politycznego konfliktu, a niewykluczone, że także obawa o zbytnią bliskość ambasadora i króla; w tej sytuacji silna Rada Nieustająca, niemająca przeciwwagi w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej, mogłaby zostać z czasem wykorzystana do wzmocnienia polsko-litewskiego państwa. Zapewne też ówczesna obecność w Petersburgu hetmana Branickiego i Ignacego Potockiego, którzy deklarowali swoje oddanie i lojalność wobec wschodniej monarchii, przeczyły ocenie opozycji dokonanej przez Stackelberga, jakoby dążyła ona do wyrugowania wpływów rosyjskich z Rzeczypospolitej. Za lepsze rozwiązanie uznano kontrolę nad opozycją sprawowaną przez kontakty faworyta Grigorija Potiomkina z Branickim; zapewniano w ten sposób przeciwnikom Stanisława Augusta dostęp do ucha Katarzyny II niezależny od tandemu monarchy i ambasadora.

Zasadniczym celem misji Stackelberga było uzyskanie zgody Katarzyny II na doprecyzowanie prerogatyw Rady Nieustającej podczas sejmu i podporządkowanie jej wszystkich innych dykasteriów. Podsumowując efekty zabiegów ambasadora w Petersburgu, należy uznać, że jedynie częściowo zakończyła się ona powodzeniem. Na kartach *Entretiens* możemy prześledzić – oczywiście z perspektywy relacji ambasadora ze Stanisławem Augustem – zabiegi tego pierwszego o dokończenie rozpoczętej na sejmie delegacyjnym lat 1773–1775 budowy systemu rosyjskiej zwierzchności nad Rzeczpospolitą, opartego na ustanowieniu silniejszej niż była wcześniej, Rady Nieustającej. W świetle założeń omówionego wyżej memoriału bardziej klarowne wydają się niektóre posunięcia ambasadora, takie jak m.in. próba narzucenia królowi współpracowników, kontrolowanie jego kontaktów z Elżbietą Sapieżyńą, siostrą hetmana Branickiego, czy bezwzględna obrona osób skompromitowanych w czasie sejmu rozbiorowego. Wszystko to miało na celu osłabianie czy wręcz izolowanie Stanisława Augusta oraz demonstrowanie ogółowi społeczeństwa, że tylko bezpośrednia współpraca z rosyjskim ambasadorem stanowi gwarancję wpływów politycznych oraz profitów finansowych.

W rzeczywistości jednak ambasador nie mógł czuć się w pełni samodzielnym rządcą Rzeczypospolitej i po wizycie nad Newą w początkach roku 1776 musiał zdawać sobie z tego sprawę, choć wobec Stanisława Augusta nie zdradzał swoich obaw. Co prawda Katarzyna II nie wypowiedziała się jednoznacznie przeciw wzmocnieniu Rady, to wcale nie musiało to oznaczać, że była za jej wzmocnieniem. Ambasador nie otrzymał też żadnych zdecydowanych narzędzi gwarantujących mu zyskanie przewagi nad opozycją, a szczególnie Branickim. Niemniej jednak w liście z 2 lutego 1776 r. wysłanym do króla rosyjski dyplomata deklarował, że sprawy leżące im obydwu na sercu zostaną załatwione zgodnie z jego i króla oczekiwaniami⁴⁰, w kilku innych zaś, których streszczenia znajdziemy na kartach

⁴⁰ Tekst zamieszczony w Załącznikach.

Entretiens, ambasador, jak zapewniał, uzyskał akceptację swojego dworu „pour faire le bien avec roi”⁴¹. W liście z 13 marca 1776 r. donosił także, że instrukcje, które otrzymał od swej władczyni, były zgodne z oczekiwaniami polskiego monarchy. Nie wiadomo, czy data ostatniego ze wspomnianych listów Stackelberga została wyrażona w nowym, czy starym stylu i stąd nie do końca możemy być pewni, czy swoje twierdzenia ambasador formułował już po otrzymaniu instrukcji, choć wydaje się to bardzo prawdopodobne⁴². Niemniej jednak stałe i mocne podkreślanie, iż ambasador oczekiwał od króla „l’inflexibilité pour ses ennemis”, każe domyślać się, że rosyjski dyplomata nie do końca był zadowolony z tego, co uzyskał. Przebijająca z kart listu Stackelberga wyraźna obawa o lojalność króla, czy może bardziej o determinację polskiego władcy w dążeniu do wzmocnienia pozycji Rady Nieustającej zdają się potwierdzać, iż dyplomata nie uzyskał w czasie swojego pobytu nad Newą narzędzi, które pozwoliłyby mu być pewnym przewagi nad opozycją skupioną wokół Branickiego i marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego. Jak wiemy z instrukcji, Katarzyna II była gotowa przeznaczyć pewne sumy na korupcję polityczną przed i podczas sejmku, lecz o użyciu bardziej bezpośrednich form nacisku gwarantujących ambasadorowi przewagę nad opozycją, przede wszystkim wojska, nie chciała słyszeć, otwarcie zabraniając Stackelbergowi stosowania szykan wymierzonych w przeciwników politycznych.

Po powrocie do Warszawy Stackelberg zwlekał przez tydzień z zaprezentowaniem Stanisławowi Augustowi otrzymanej instrukcji, karmiąc króla zapewnieniami, że zawiera ona wszystko to, czego spodziewał się po niej polski władca, a także zgodę na użycie wojska w przypadku, gdyby hetman zdecydował się wykorzystać podległe mu oddziały podczas sejmików⁴³. Dopiero w niecałe dwa tygodnie po powrocie ambasador pokazał polskiemu monarsze instrukcję, która jednak różniła się od podpisanej przez Katarzynę II w kilku istotnych punktach⁴⁴. W pierwszym z nich imperatorowa miała jakoby wyrazić zgodę na stacjonowanie w Warszawie podczas sejmku – gdyby wymagały tego okoliczności – wojsk dwóch pozostałych państw rozbiorowych i polecała nawiązanie w tej sprawie rozmów z ich przedstawicielami dyplomatycznymi. W drugim Stackelberg dopisał zgodę swej władczyni na to, aby o ewentualnym skonfederowaniu sejmku i momencie, w którym należało to uczynić, ambasador zadecydował samodzielnie, jedynie w porozumieniu z królem. W ostatnim dodanym punkcie co prawda znalazło się zalecenie łagodnego obchodzenia się z opozycją, ale jednocześnie podkreślono w nim, że jeśli zajdzie taka potrzeba, nie należy uchylać się od

⁴¹ *Entretiens* nr 13 z 9 III 1776.

⁴² W ostatnim wspomnianym w *Entretiens* liście z 19 marca 1776 r. Stackelberg zaanonsował królowi swój rychły powrót. Ponieważ pierwszą rozmowę po powrocie do Warszawy odbył ze Stanisławem Augustem 12 kwietnia, można wnosić, że listy Stackelberga były datowane zgodnie ze starym stylem. Notabene pismo Katarzyny II do polskiego władcy z 3/14 marca 1776 r. zostało przywołane w *Entretiens* wyłącznie z datą odpowiadającą staremu stylowi.

⁴³ J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 112; *Entretiens* nr 16 z 12 IV 1776, pkt f.

⁴⁴ *Entretiens* nr 20 z 23 IV 1776, pkt a. Stackelberg dodał punkty nr 8, 9 i 10.

użycia siły. Można się domyślać, że punkty te Stackelberg dodał, aby utwierdzić króla w przekonaniu, iż Petersburg gotów jest wyposażyć ambasadora w środki umożliwiające mu skuteczne zablokowanie działań hetmana Branickiego i związanej z nim opozycji. Dodatkowo miały służyć zbitiu szerzących się w Warszawie pogłosek, jakoby Stackelberg nie uzyskał zgody swojego dworu na użycie wojska przed i w trakcie sejmu. Dodając te trzy punkty, rosyjski dyplomata zapewne miał w pamięci ostatnią rozmowę, którą odbył z królem przed wyjazdem do Petersburga; Stanisław August ostrzegł go wówczas, że bez pewności uzyskania zupełnej przewagi nad hetmanem – zapewne głównie militarnej – podejmowanie jakichkolwiek kroków przeciwko niemu byłoby posunięciem bardzo ryzykownym. Chcąc zapewnić sobie niezachwiane poparcie Stanisława Augusta, ambasador musiał przekonać go, że został przez swój dwór wyposażony we wszystkie niezbędne w tym celu narzędzia. Poza tym widoczne na kartach *Entretiens* stałe zabiegi, aby zerwać nić łączącą polskiego władcę z hetmanem Branickim za pośrednictwem Elżbiety Sapieżyny, każą domyślać się, że Stackelberg poważnie obawiał się, iż Stanisław August mógłby porozumieć się z hetmanem Branickim⁴⁵, czego ambasador wyraźnie pragnął uniknąć.

Dodane przez Stackelberga punkty miały stworzyć wrażenie, jakoby Rosja brała pod uwagę użycie siły zbrojnej zarówno swojej, jak i dwóch pozostałych państw rozbiorowych, choć w kwietniu 1776 r. takie przedstawienie stanowiska Petersburga nie było zgodne z rzeczywistością. Ambasadorowi pozostało niecałe pięć miesięcy do dnia rozpoczęcia obrad sejmu, aby deklaracje złożone królowi wypełnić treścią, to znaczy uzyskać zgodę Katarzyny II na użycie rosyjskiego wojska w rozgrywce z opozycją. Trzeba pamiętać, że Stackelberg nie dysponował w Rzeczypospolitej podległymi mu bezpośrednio oddziałami i pod tym względem zależał od gen. Awrama Iwanowicza Romaniusa, dowodzącego korpusem rosyjskim w Polsce. Ten zaś podlegał bezpośrednio Kolegium Wojskowemu, na którego czele stał Grigorij Potiomkin, protektor hetmana Branickiego w Petersburgu. Zatem bez uzyskania zgody Katarzyny II i wyraźnych rozkazów od jej faworyta w kwestii użycia rosyjskiego wojska w rozgrywce z opozycją ambasador miał związane ręce. Niezrażony początkowym niepowodzeniem, natychmiast po przybyciu do Warszawy zaczął „zasypywać” swój dwór depeszami świadczącymi o narastającym w Rzeczypospolitej oporze wobec wpływów rosyjskich, dla którego najskuteczniejszym remedium miało być właśnie włączenie siły militarnej do arsenału argumentów, którymi można się było posłużyć podczas sejmików i sejmu.

W pierwszej relacji przesłanej Paninowi 17 kwietnia 1776 r. Stackelberg z wielkim zacięciem dramatycznym przedstawił sytuację, którą jakoby zastał w Rzeczypospolitej. Kraj miał znajdować się wręcz w obliczu zagrożenia wojną domową. Partia opozycyjna zaczynała „zdejmować maskę”, zapewne tę, którą jej przedstawiciele – hetman Branicki i Ignacy Potocki – nosili w Petersburgu, przekonując o swoim oddaniu rosyjskiej władczyni. Najlepszym dowodem despotycznych ciągów ministrów i ich zuchwalstwa w dążeniu do podburzenia

⁴⁵ O stosunku Stanisława Augusta do hetmana Branickiego na początku 1776 r. por. J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 97–99.

szlachty przeciwko dziełu trzech dworów, a szczególnie wpływom Rosji, były odpowiedzi na deliberatoria, które Stanisław August otrzymał od hetmana polnego koronnego Seweryna Rzewuskiego (z 22 III 1776), marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego oraz kilku innych senatorów. Świadczyły one o woli wykorzystania wszelkich możliwych środków w celu unicestwienia na zbliżającym się sejmie obowiązujących traktatów oraz rządu, czyli Rady Nieustającej. Rady, która – jak to ujął Stackelberg – czuwając nad porządkiem, pokojem i przestrzeganiem prawa, wsparta stałym i dyskretnym wpływem Rosji („l'influence systématique et douce de la Russie”), przyczyniała się do destrukcji tej „tyrannie aristocratique”, źródła wszystkich nieszczęść Rzeczypospolitej. Opozycja zamierzała wybrać na posłów „swoje kreatury” i czyniła do tego szeroko zakrojone przygotowania, w ramach których mobilizowano oddziały podległe hetmanom, aby dzięki nim zyskać przewagę na sejmikach poselskich. Jako dowód ambasador przytoczył decyzję Adama Kazimierza Czartoryskiego, dowódcy gwardii litewskiej, o wymarszu tej formacji z Warszawy do województwa brzeskiego litewskiego, którą Czartoryski podjął – jak dowodził ambasador – w celu wywarcia presji na tamtejszy sejmik. Opozycja miała też w dalszym ciągu zabiegać o wsparcie Turcji, przed czym Stackelberg przestrzegał swój dwór podczas pobytu w Petersburgu. „Il me paraît – konkludował ambasador – que les mouvements du parti contraire exigent des mesures vigoureuses pour l'assemblée des diétines”⁴⁶. Jeśli partia ministerialna wzmocniona siłą militarną hetmanów, przestrzegał swój dwór Stackelberg, zdominuje sejmiki i wybierze swoich popleczników, to cel zbliżającego się sejmu, czyli ratyfikacja konwencji granicznych, a tym samym dokończenie rozbioru, będzie trudny – o ile nie niemożliwy – do osiągnięcia, a wówczas „siła” („la force”), której trzeba będzie użyć, „pourra avoir des suites très dangereuses pour la Pologne”⁴⁷. Nie stawiając kropki nad „i”, Stackelberg nie domagał się jeszcze otwarcie zapewnienia mu wsparcia wojska rosyjskiego, choć umiejętnie starał się grać na obawach swojego dworu, wykorzystując do tego celu nie tylko straszak turecki, lecz także pewne sugestie na temat kwestii wyznaniowych, pisząc o „les mots de liberté et de religion”, które, rozsiewane przez opozycję, służyły za pretekst do atakowania ludzi oddanych Rosji⁴⁸.

Stackelberga irytowały wieści, które dochodziły do Warszawy z Petersburga za pośrednictwem nadal tam przebywających Branickiego i Ignacego Potockiego, jakoby ministerium rosyjskie upewniło hetmana, że ambasador w swoich instrukcjach otrzymał wyraźny zakaz stosowania bardziej zdecydowanych środków („démarche vigoureuse”)⁴⁹. Oczekując na odpowiedź swojego dworu, Stackelberg donosił o rozpoczęciu przygotowań do sejmu i zainicjowaniu przez niego tajnych konferencji, w skład których wchodził on sam, dwaj jego najbardziej zaufani

⁴⁶ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 6/17 IV 1776, AVPRI, 79/6/1080.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 13/24 IV 1776, AVPRI, 79/6/1080. Depesze tę omówił J. Michalski, kładąc silny nacisk na jej antyhetmański wydźwięk, por. idem, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 113–114.

„przyjaciele” oraz biskup płocki, który z ramienia króla miał „asystować” przy naradach jedynie w celu przygotowania listy kandydatów do poselstwa. Sprawa ta została szybko załatwiona w pełnej jedności ze Stanisławem Augustem⁵⁰. Z relacji Stackelberga można odnieść wrażenie, że członkowie wąskiego grona doradczego, które miało zajmować się przygotowaniem nadchodzącego sejmiku, zostali osobiście dobrani przez ambasadora, obecny tam zaś biskup Michał Poniatowski (szef regalistów w Koronie) został do niego dokooptowany jedynie w celu zaproponowania kandydatur osób, z którymi król pozostawał w kontakcie. Tak wykreowany obraz rzeczywistości był tożsamy z wizją zawartą w memoriale przekazanym Katarzynie II, zgodnie z którą polityczna rola Stanisława Augusta miała zostać zredukowana do minimum. Z kart *Entretiens* wyłania się jednak nieco inny obraz. Pomimo oporu i jawnie manifestowanej przez Stackelberga niechęci, królowi udało się przeforsować obecność kanclerza wielkiego koronnego biskupa Andrzeja Młodziejewskiego w wąskim gronie decyzyjnym⁵¹. O żadnej marginalizacji roli i znaczenia króla nie mogło być zatem mowy w ówczesnej sytuacji.

Relacjonując swojemu dworowi w kolejnej depeszy przygotowania podjęte w celu wybrania na sejmikach posłów posłusznych Rosji, Stackelberg starał się podważyć zasadność użycia na to przyznanych mu środków finansowych przeznaczonych na korumpowanie szlachty. Ambasador z troską donosił, że wysłanie na sejmiki nawet bardzo okazałych środków przeznaczonych na korupcję polityczną na niewiele się zda, z racji oddalenia owych zgromadzeń od Warszawy oraz skłonności Polaków do wiarołomstwa. Podkreślał również, że trudno przyjdzie zapewnić sobie przychyłność szlachty, skoro hetmani byli zdeterminowani użyć wojska na sejmikach, dlatego postulował zwiększenie rosyjskiej obecności wojskowej w Rzeczypospolitej, aby zrównoważyć wpływy ludzi hetmana. Oczywiście wojsko rosyjskie – jak mocno akcentował ambasador – mogłoby interweniować jedynie w sytuacji, gdyby opozycja rzeczywiście zdecydowała się na użycie siły na sejmikach w celu przeciwstawienia się wyborowi „naszych przyjaciół”. Alternatywą, którą stawiał przed swoim dworem w przypadku braku zdecydowanych działań, było zdominowanie sejmiku przez dawnych konfederatów barskich⁵². Zatem od sugestii, że konieczne będą bardziej zdecydowane kroki w kampanii sejmikowej, Stackelberg przeszedł do otwartej prośby o możliwość wysłania żołnierzy rosyjskich na sejmiki.

Odpowiedź, którą ambasador otrzymał z Petersburga, nie była dla niego satysfakcjonująca. Wicekanclerz Iwan Andriejewicz Ostermann zażądał bardziej szczegółowych wyjaśnień powodów, dla których Rosja powinna wzmocnić swoje

⁵⁰ J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 113–114.

⁵¹ Spór o skład wąskiej rady przygotowującej zbliżający się sejm dotyczył obecności w niej kanclerza Młodziejewskiego, za czym optował Stanisław August, oraz Augusta Sułkowskiego, na co naciskał Stackelberg. Ostatecznie obydwaj weszli w jej skład (por. *Entretiens* nr 17 z 14 IV 1776, pkt. c, d; nr 31 z 19 VI 1776, pkt a) Podłożem sporu mogła być osobista niechęć Młodziejewskiego i Sułkowskiego, której echa odnajdujemy na kartach *Entretiens* (por. nr 16 z 12 IV 1776, pkt o).

⁵² O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 20 IV / 1 V 1776, AVPRI, 79/6/1080.

siły stacjonujące w Rzeczypospolitej, szczególnie że we wcześniejszej depeszy z 20 kwietnia / 1 maja 1776 r. ambasador utrzymywał, iż należy odrzucić „les anciens moyens trop agaçants et s'appesantissant trop sur des détails et des opérations contre des particuliers. Expliquez vous donc encore une fois sur cet objet, – kontynuował wicekanclerz – en entrant dans le détail de toute cette besogne, et dites nous précisément quels sont les moyens que vous croyez devoir substituer aux anciens, à moins que vous ne pensiez qu'on doit déclarer la guerre, à quoi on fera sans doute des difficultés à souscrire”⁵³. Ostermann podkreślił ponadto, że Branicki i Potocki osobiście zapewniali go, iż sejm przebiegnie spokojnie, o ile nie będzie prób naruszenia obecnego *status quo* dotyczącego Rady Nieustającej.

Zanim żądanie przesłania bardziej precyzyjnego opisu metod działania, które Stackelberg uważał za niezbędne, dotarło do Warszawy, ambasador sam w depeszy z 18 maja rozwinął powyższy wątek. Zarówno on, jak i król, a także osoby odpowiedzialne za konkretne sejmiki w województwach, z którymi się porozumiewał, byli zgodni, że same fundusze korupcyjne nie wystarczą, a zatem potrzebne będzie wzmocnienie niewielkich sił rosyjskich znajdujących się w Rzeczypospolitej o dodatkowych kilka batalionów piechoty oraz jeden regiment kawalerii. Wszystko po to, aby na każdym sejmiku mógł pojawić się niewielki pododdział „non pour commettre des violences, mais pour empêcher que nos amis ne soient massacrés par le parti des généraux composé de la cavalerie nationale”⁵⁴. Dodatkowo ambasador ponownie podkreślił znaczenie nadchodzącego sejmu, którego przebieg zadecyduje o przyszłości wpływów rosyjskich w Rzeczypospolitej. Warunkiem, bez którego nie będzie możliwe ich definitywne utrwalenie, było – zdaniem ambasadora – postawienie na jedno centrum polityczne, będące emanacją wpływów rosyjskich. „Leur direction irrégulière depuis le commencement de ce siècle a toujours été la source des fermentations en Pologne et des jalousies en Europe”⁵⁵, oceniał Stackelberg. Zgodnie z тезami zawartymi wcześniej w memoriale, takim miejscem dystrybuowania wpływów Petersburga powinna być zapewne Rada Nieustająca, działająca pod dyktando rosyjskiego ambasadora. Tym samym dał on jasno swojemu dworowi do zrozumienia, że mając w Warszawie konkurencję w dostępie do „ucha” Katarzyny II w osobie hetmana Branickiego, nie będzie w stanie owoćnie realizować powierzonych mu zadań.

Kilka dni później w niemalą konfuzję wprowadziła Stackelberga informacja o relokacji korpusu generała Siemiona Jermołajewicza Szyrkowa z Janowa do Połonnego. Zapewne z powodu przygotowań do ekspedycji wojskowej na Krym, które zarządziła Katarzyna II 14 marca 1776 r., podjęto decyzję o przesunięciu części oddziałów rosyjskich stacjonujących w Rzeczypospolitej w kierunku granicy z Turcją. Podnosząc wątek propagandowy, jaki powyższe ruchy wojsk mogły wywołać wśród szlachty, ambasador prosił Panina o wystarcanie się u Katarzyny II,

⁵³ A.I. Ostermann do O.M. Stackelberga, 6/17 V 1776, SIRIO, t. 145, s. 85; J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 114.

⁵⁴ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 7/18 V 1776, AVPRI, 79/6/1080.

⁵⁵ *Ibidem*.

by korpus Szyrkowa został wzmocniony, tak aby był w stanie kontrolować sejmiki w województwach podolskim, wołyńskim i braclawskim. Druga część tego postulatu dotyczyła przydzielenia gen. Romanusowi, komenderującemu na Litwie i w zachodnich prowincjach koronnych, kilku dodatkowych batalionów, tym bardziej że do sejmików pozostało jedynie sześć tygodni⁵⁶. Brak jakiegokolwiek sygnału ze strony Petersburga w sprawie przyznania Stackelbergowi prawa do dysponowania wojskiem podczas sejmików nie był jedynym zmartwieniem ambasadora. Borykał się on także z problemami finansowymi. W liście z 29 maja prosił o przekazanie mu obiecanych w instrukcji 50 tys. rubli⁵⁷.

Ponieważ z Petersburga nadal nie nadchodziły żadne wytyczne dotyczące proponowanych przez Stackelberga bardziej zdecydowanych metod działania, naglony upływem czasu ambasador zdecydował się na początku czerwca wysłać do Panina bardziej szczegółowy opis dramatycznej sytuacji panującej w Rzeczypospolitej. „Le parti du prince grand maréchal et celui que le grand général Branicki s'est fait l'hiver passé en voyageant dans les provinces, en montrant je ne sais quelles lettres et en se joignant aux adhérents de la confédération de Bar, font les efforts les plus décidés pour diriger l'élection des nonces aux diétines suivant l'intérêt de leur domination et suivant leur animosité contre nos influences”⁵⁸ – ostrzegał, atakując otwarcie Branickiego, czego nie odważył się uczynić jeszcze podczas pobytu w Petersburgu. „Branicki a promis à Saint-Petersbourg d'être tranquille. Mais à quelles conditions?” – pytał Panina ambasador. Hetman w rzeczywistości miał stale nadużywać swojej władzy i dopuszczać się kolejnych jej uzurpacji, wykorzystując w tym celu nieprecyzyjne zapisy konstytucji sejmku delegacyjnego dotyczące prerogatyw Rady Nieustającej. Zdaniem ambasadora Branicki miał być zdeterminowany, aby owe niejasności zostały rozstrzygnięte na nadchodzącym sejmie na korzyść jego i innych ministrów. Gdyby do tego doszło, „le système de la Pologne serait renversé, les grands généraux maîtres despotiques de la République et la Russie avec ses influences subordonnée aux caprices du ministère en général”; do tego jednak hetmani oraz pozostali ministrowie mieli wytrwale dążyć już od początku panowania Stanisława Augusta. W tym celu Branicki wraz z marszałkiem Lubomirskim stale rozniecali w całym kraju „tak zwany” („soi-disant”) patriotyzm, rozgłaszając, jakoby zbliżający się sejm miał zadecydować, czy szlachta spadnie do poziomu niewolników Rosji i Rady Nieustającej, którą ta pierwsza kontrolowała. Ambasador ostrzegał również, że Rosja może utracić wpływy w Rzeczypospolitej, które tak dużym kosztem udało jej się zyskać przez ostatnie sto lat oraz narazić na szwank osiągnięcia poprzedniego sejmu; w tym ostatnim monicie chodziło zapewne o groźbę nieratyfikowania przez Rzeczpospolitą traktatów cesyjnych. Kolejny raz dyplomata oskarżył także Branickiego, że planował on wysłać na sejmiki podległe mu wojsko autoramentu narodowego, aby użyć go w celu przeciwstawienia się wspólnym działaniom króla i ambasadora. Do Stackelberga miały również dotrzeć pogłoski, jakoby dwaj

⁵⁶ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 14/25 V 1776, AVPRI, 79/6/1080.

⁵⁷ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 18/29 V 1776, AVPRI, 79/6/1080.

⁵⁸ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 26 V / 6 VI 1776, AVPRI, 79/6/1080.

dawni konfederaci barscy, Antoni Czetwertyński i niejaki Piaskowski, którzy planowali uzyskać poselstwo z województwa wołyńskiego, publicznie rozgłaszali, że „zmasakrują” każdego Rosjanina i każdego Polaka – stronnika króla, który odważy się pojawić w Łucku podczas sejmiku⁵⁹.

Niezależnie od wiary ambasadora w powyższe pogłoski, ich przekazanie do Petersburga oznaczało, że pojawiał się tam kolejny argument przemawiający za wzmocnieniem wojsk rosyjskich w południowych województwach Rzeczypospolitej, na czym tak zależało Stackelbergowi, zaniepokojonemu relokacją korpusu gen. Szyrkowa. Szukając usilnie pretekstu, który pozwoliłby mu wysłać na sejmiki rosyjskich żołnierzy w sytuacji, gdyby nie uzyskał wyraźnej zgody swojego dworu na taki krok, Stackelberg poinformował Panina, że napisał list na nadchodzące sejmiki, aby „oświecić” szlachtę co do zamiarów swojej władczyni. Pismo to miało być dostarczone w dniu rozpoczęcia obrad sejmików przez specjalnie w tym celu oddelegowanego oficera rosyjskiego. Ambasador zapewnił przy tym Panina, iż wydał rozkaz, aby owym oficerom tam, gdzie spodziewano się zwycięstwa „przyjaciół Rosji”, nie towarzyszyło dodatkowe wsparcie militarne. Jednak w miejsca, gdzie partia opozycyjna mogła liczyć na więcej głosów, wspomniani oficerowie mieli udać się w asyście niewielkiego pododdziału. Stackelberg sformułował dla wspomnianych oficerów wytyczne, zgodnie z którymi „si le parti contraire intimidé par la présence des troupes s'en va, le nôtre procèdera à l'élection et l'officier donnera à sa présence le prétexte d'un passage, en quittant sur-le-champ l'endroit de la diétine. Si le parti contraire y reste, l'officier se tiendra tranquille jusqu'à ce que nos ennemis ne commencent le tumulte. S'ils tirent le sabre, il soutiendra et il défendra notre parti, il chassera celui de l'opposition et les nôtres procéderont à l'élection”⁶⁰. Swoją plan ambasador przygotował w taki sposób, aby maksymalnie ograniczyć ewentualne oskarżenie o stosowanie represji, które mogłaby wysunąć wobec niego opozycja. Świadom możliwości pojawienia się zarzutów z jej strony, nie omieszkiał podkreślić, iż nakazał wszystkim oficerom wysłanym na sejmiki „d'empêcher de la manière la plus honnête, les fanatiques et les tireurs de sabres marqués, de se trouver à la diétine, mais sans que cela ait l'air de les arrêter”⁶¹. Zatem pomysł wysłania listu skierowanego do sejmikującej szlachty był wygodnym pretekstem, aby wyznaczyć oficerów, którzy nie tylko mieli odpowiadać za przebieg sejmiku, lecz także za wcześniejsze jego przygotowanie, polegające przede wszystkim na uniemożliwieniu wzięcia udziału w obradach przeciwnikom politycznym partii ambasadorsko-królewskiej⁶². Przekonując Panina do swojego konceptu, Stackelberg podkreślił, że gdyby doszło do użycia siły przez żołnierzy rosyjskich, opozycja sama będzie temu winna. Realizacja powyższego planu wymagała, zdaniem ambasadora, oddania pod komendę

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Przykładem tego, jak w praktyce mogła wyglądać realizacja planu wymyślonego przez Stackelberga, były wydarzenia, które pod koniec czerwca miały miejsce w Kodniu należącym do Elżbiety Sapieżyńskiej, por. *Entretiens* nr 32 z 30 VI 1776, pkt b.

gen. Romaniusa dwóch dodatkowych regimentów piechoty i jednego regimentu jazdy. Dyplomata liczył także, że gen. Szyrkow otrzyma stosowne rozkazy, aby mógł zająć się sejmikami na Wołyniu⁶³.

Głównym celem ówczesnych zabiegów Stackelberga było, jak widać z omówionych listów, uzyskanie zgody Petersburga na użycie wojska podczas sejmików, co miało zagwarantować wybór oddanych jemu i królowi posłów. Nie zapominał jednak i o tym, że celem nadrzędnym był sprawny przebieg sejmu. Stojące przed nim zadanie rosyjski dyplomata podsumował niezwykle lakonicznie: „Ou nous auront la pluralité des nonces ou non”. W pierwszym przypadku wystarczyło skonfederowanie sejmu, co gwarantowało pomyślne przeprowadzenie ratyfikacji konwencji granicznych. Gdyby jednak opozycji udało się zyskać liczebną przewagę, wówczas „il est clair qu'ils contreviennent aux stipulations des traités dont l'infraction ne saurait dicter qu'une démarche d'État à État et, dans ce cas-là, j'entends que moi, aussi que les deux autres ministres, fussions munis d'une déclaration portant menace d'hostilités envers la République”⁶⁴. Było to działanie daleko na wyrost, choć wydaje się, bardziej zrozumiałe w kontekście treści jednego z punktów dodanych przez ambasadora do instrukcji Katarzyny II z 14 marca, w którym jakoby rosyjska władczyni zgodziła się na wejście do Rzeczypospolitej wojsk pruskich i austriackich w przypadku, gdyby sytuacja tego wymagała. Byłaby to zatem próba uzyskania tego, o czym już wcześniej Stackelberg poinformował Stanisława Augusta jako o fakcie dokonanym. Oczywiście danie ambasadorowi do ręki powyższej deklaracji nie oznaczało – jak sam zapewniał – że wojska dwóch pozostałych państw rozbiorowych wejdą do Rzeczypospolitej, i deklarował nawet, że uczyni wszystko, aby tak się nie stało. Był jednak zdania, że przewaga liczebna posłów opozycyjnych zachęci ich przywódców do sięgnięcia po konfederację w celu podważenia traktatów rozbiorowych. Wówczas z całą pewnością niezbędne będzie użycie wojska i, jak wyraźnie podkreślił, „qu'il est convenable à notre système présent de ne pas faire tomber l'odieux des opérations militaires sur nous seuls”⁶⁵. Uprzedzając ewentualne obawy o to, że dwory berliński i wiedeński, raz wprowadziwszy swoje wojska w granice Rzeczypospolitej, mogłyby wstrzymać się z ich późniejszym wycofaniem, przekonywał, że w latach wcześniejszych, w dużo trudniejszej dla Rosji sytuacji międzynarodowej, kiedy ta była w stanie wojny z Turcją, wystarczyła wyraźna deklaracja Katarzyny II, aby wojska pruskie i austriackie opuściły polskie granice⁶⁶.

⁶³ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 26 V / 6 VI 1776, AVPRI, 79/6/1080.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*. W osobnym liście do Panina, wysłanym tego samego dnia, Stackelberg ostrzegał także przed działaniami podjętymi przez ks. Adama Czartoryskiego. „Je prie Votre Excellence – pisał ambasador – de lui déclarer dans une lettre qu'en qualité de sujet de Sa Majesté Impériale nous exigeons de lui qu'il ne devait pas être nonce. Il serait bon de lui faire entretenir en même temps que, dans le cas contraire et s'il participait aux intrigues du grand général et du ministère, les possessions considérables que son père a dans nos provinces nous répondraient de ces démarches. Cette voie de douceur aura, je crois, quelque effet sur le prince général et je prie Votre Excellence de vouloir bien m'adresser cette lettre au plus tôt, pour que

Pomimo stale ponawianych próśb Stackelberga o zgodę na użycie wojska na sejmikach, przez długi czas dwór petersburski pozostawiał apele swego dyplomaty bez odpowiedzi⁶⁷. Dopiero w pierwszych dniach lipca 1776 r. dotarła do Warszawy oficjalna depesza Panina z nowymi wytycznymi dla ambasadora. Co prawda uzyskał on akceptację przedstawionego przez siebie na początku czerwca planu „pacyfikacji” zwolenników opozycji na sejmikach, jednak w sprawie sejmu i możliwego użycia na nim wojsk, to znaczy poza rosyjskim również pruskiego i austriackiego, a także możliwości wzmocnienia wojsk rosyjskich operujących w Rzeczypospolitej o dodatkowe oddziały, Petersburg zachował dużą wstrzeźliwość. Co więcej, wyraźnie dano do zrozumienia ambasadorowi, że w niedalekiej przyszłości musi się on liczyć z całkowitym wycofaniem wojsk swojej władczyni z Rzeczypospolitej, ponieważ dalszy ich pobyt „sera toujours une preuve de l’instabilité de ce qu’on y fait”⁶⁸. W szczegółowych dyspozycjach związanych z sejmem powtarzano z naciskiem, że ambasador powinien uczynić wszystko, co w jego mocy, aby uniknąć konieczności zastosowania „la terreur des armes étrangères”. Zalecono mu zastosowanie metod bardziej dyplomatycznych, takich jak kierowane do posłów wspólne deklaracje przedstawicieli dyplomatycznych wszystkich państw rozbiorowych, w których wyraźnie podkreślano by nienaruszalność uchwał sejmu rozbiorowego. Miał także ambasador używać otrzymanych funduszy korupcyjnych, szafować rosyjskimi odznaczeniami i zapewne nadzieją na ich otrzymanie w przyszłości, a także zmusić do działania stronników Rosji, aby ci wśród szlachty przeciwdziałali zamiarom opozycji. „Tâchez de Vous suffire avec cela – podkreślał Panin – sans violence ni publique, ni particulière, comme c’est bien positivement votre instruction”, ale jednocześnie dodawał, że aby ambasador nie został całkowicie bez osłony, do Rzeczypospolitej zostaną wysłane cztery dodatkowe bataliony jegrów, dające w sumie 1680 ludzi, których Stackelberg będzie mógł użyć do swoich „petites expéditions”. Dodatkowo gen. Romaniusowi wydano rozkaz, aby w razie konieczności wsparł militarnie działania ambasadora, z wyraźnym zastrzeżeniem dla rosyjskiego dyplomaty, że może się zwrócić o to wyłącznie „dans le plus grand besoin” i jeśli nie będzie miał innego wyjścia. Również gen. Szyrkow, którego dyslokacja wraz z podległymi mu oddziałami wywołała niemałe zaniepokojenie u Stackelberga, otrzymał podobny rozkaz⁶⁹. Tym samym ambasador uzyskał

je puisse la lui faire parvenir”, O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 26 V / 6 VI 1776, AVPRI, 79/6/1080 (por.: *Entretiens*, komentarz do nr. 32 z 30 VI 1776, pkt. b–d).

⁶⁷ „Mr le grand général Branicki est parti pour la Lituanie où il tiendra conseil avec le grand général Ogiński et le prince Adam, qui rassemblent des troupes pour soutenir les élections de leurs amis. Mr de Branicki ira après en Volhynie et en Ukraine pour se mettre à la tête de son armée”, O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 8/19 VI 1776, AVPRI, 79/6/1081.

⁶⁸ N.I. Panin do O.M. Stackelberga, 10/21 VI 1776, AVPRI, 80/1/1350 (depesza przedrukowana bez podania daty wystawienia w: SIRIO, t. 145, s. 103–104). Panin podkreślił ponadto, że stała obecność wojska rosyjskiego na terytorium Rzeczypospolitej zniechęca szlachtę do Rosji i w konsekwencji otwiera pole działania dla pozostałych sąsiadów państwa polsko-litewskiego.

⁶⁹ N.I. Panin do O.M. Stackelberga, 10/21 VI 1776, AVPRI, 80/1/1350; SIRIO, t. 145, s. 103–104.

to, na czym najbardziej mu zależało, to znaczy możliwość użycia siły militarnej w celu zapewnienia wyboru na posłów ludzi oddanych sobie i królowi. Kończące depeszę sugestie, że wykonanie powierzonego ambasadorowi zadania bez wsparcia oddziałów rosyjskich przyniosłoby mu więcej chwały, niewiele mogły zmienić. Stackelberg był zdecydowany użyć wojska na sejmikach i miał w tym – jak się wydaje – pełne poparcie Panina, który do omówionej powyżej oficjalnej depeszy dołączył prywatny list; wyraził w nim zadowolenie z faktu, że ambasador w końcu uzyskał możliwości skutecznego działania. „Vous avez de quoi contenter et flatter les uns – pisał Panin, – tranquilliser ou au moins faire espérer les autres”⁷⁰. Można zatem sądzić, że tak długa zwłoka w odpowiedzi na „dramatyczne” depesze rosyjskiego dyplomaty wynikała nie tyle z ignorowania przez Panina rysującego się zagrożenia, lecz bardziej z trudności w przełamaniu niechęci Katarzyny II do użycia wojska w Rzeczypospolitej w sytuacji zagrożenia nowym konfliktem z Turcją. Również obecność hetmana Branickiego, przebywającego w Petersburgu aż do 8 maja 1776 r. na zaproszenie Potiomkina, nie ułatwiała Paninowi zadania. Podczas swojego pobytu nad Newą Branicki był na bieżąco informowany o zarzutach, które Stackelberg formułował pod adresem opozycji i starał się do końca swojej bytności w rosyjskiej stolicy zbijać – jak się wydaje dość skutecznie – argumenty ambasadora przemawiające na rzecz wzmocnienia wojsk rosyjskich stacjonujących w Rzeczypospolitej⁷¹.

Zanim zgoda na użycie wojska rosyjskiego na sejmikach dotarła do Warszawy, Stackelberg wysłał kolejną alarmistyczną w tonie depeszę, w której kolejny raz domagał się od swojego dworu podjęcia bardziej zdecydowanych działań nie tyle na sejmikach, co przed zbliżającym się sejmem. Jak zauważył Jerzy Michalski, ambasador wykorzystywał w tym celu każdą aktywność opozycji, a zwłaszcza hetmana Branickiego, relacjonując ją w sposób możliwie dramatyczny⁷². We wspomnianej depeszy z 15/26 czerwca, której treść szczegółowo omówił Michalski, na szczególną uwagę zasługuje wątek wprowadzenia do Rzeczypospolitej wojsk austriackich i pruskich. Wedle relacji, którą Stackelberg przesłał Paninowi, Branicki miał wydać rozkaz dowódcy brygady kawalerii narodowej w Wielkopolsce Janowi Lipskiemu, aby ten użył podległych mu oddziałów na sejmikach. W wyniku tego kawaleria narodowa miała wejść do Gniezna, gdzie stacjonował garnizon rosyjski. Ambasador przyznał się Paninowi, że zwrócił się do posła pruskiego w Warszawie Gédéona Benoît z prośbą o udzielenie wsparcia przez pruskich żołnierzy rosyjskiemu garnizonowi w Gnieźnie, gdyby jego żołnierze zostali zaatakowani przez ludzi Lipskiego⁷³. Nie mamy pewności, na ile poważnie Stackelberg traktował groźbę użycia przez gen. Lipskiego podległych mu chorągwi kawalerii narodowej na sejmikach. Z całą pewnością wykorzystał nadarzającą się okazję do kolejnych nacisków na swój dwór, aby ten wyposażył go w oczekiwane przez niego środki działania. Jednym z takich środków było wykorzystanie austriackich

⁷⁰ N.I. Panin do O.M. Stackelberga, 10/21 VI 1776, AVPRI, 80/1/1350, k. 38.

⁷¹ J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 106, 114.

⁷² *Ibidem*, s. 117–118.

⁷³ *Ibidem*.

i pruskich wojsk w poczynaniach przeciwko opozycji, zgodnie z punktem, który ambasador dopisał do instrukcji Katarzyny II pokazanej Stanisławowi Augustowi. Za współudziałem Austrii i Prus w ewentualnych akcjach militarnych miało przemawiać również i to, że choć rozbiór Rzeczypospolitej dokonały trzy państwa, jedynie Rosja brała na siebie odpowiedzialność za przygotowanie sejmu, który miał dokończyć podziałowe procesy od strony prawnej poprzez ratyfikację konwencji granicznych. W ten sposób należy rozumieć uwagę ambasadora z powyższej depeszy, iż „malgré l'union de l'impératrice avec ses deux alliés, ce n'est cependant que contre la Russie seule que ces messieurs [marszałek Lubomirski i hetman Branicki] inspirent la haine et la fermentation. Ceci est toujours conforme au but de nous éloigner des affaires, ancien objet du ministère et surtout du prince grand maréchal, auteur du *senatus consilii* de 1769”⁷⁴. Opór Petersburga wobec bardziej zdecydowanych działań podjętych w porozumieniu z pozostałymi państwami rozbiorowymi, zgodnie z propozycją Stackelberga, nie był inspirowany przez Panina, który brał pod uwagę możliwość zawiązania przez opozycję antykrólewskiej, a tym samym i antyrosyjskiej konfederacji. Gdyby do tego doszło, Panin uważał, że zarówno Prusy, jak i Austria powinny dysponować wcześniej przygotowanymi siłami, które byłyby gotowe wkroczyć do Rzeczypospolitej na podstawie ustaleń zapadłych w Warszawie pomiędzy dyplomatami państw rozbiorowych. W tym celu nie byłaby wymagana oficjalna prośba w tej sprawie ze strony Katarzyny II skierowana do Fryderyka II i władców austriackich. Taki plan Panin przedstawił w pierwszych dniach lipca posłowi pruskiemu w Petersburgu, Viktorowi Solmsowi⁷⁵. W odpowiedzi Fryderyk II zgodził się na pomoc, jednak z zastrzeżeniem, że strona rosyjska zwróci się do niego w tej sprawie oficjalnie, zatem nie tak, jak planował Panin. Król pruski uzasadniał odmowę oddania tak ważnej decyzji w ręce warszawskich dyplomatów względami wizerunkowymi oraz chęcią uniknięcia wrażenia, jakoby działał w tej sprawie z własnej inicjatywy⁷⁶.

Próba Stackelberga wciągnięcia Austrii i Prus w działania militarne przeciwko opozycji⁷⁷, w których to staraniach ambasador mógł liczyć na przychyłność Panina, nie uzyskała wówczas aprobaty Katarzyny II. W reskrypcie z 7/18 lipca, zanim król pruski zdążył odnieść się do propozycji złożonej Solmsowi przez rosyjskiego ministra, ten ostatni poinformował ambasadora, że imperatorowa za najlepsze rozwiązanie w ówczesnej sytuacji, poza wcześniej zaakceptowanymi środkami, uznała wspólną deklarację dyplomatów państw rozbiorowych, będącą ostrzeżeniem dla osób dążących do wywrócenia dzieła ostatniego sejmu. Treść

⁷⁴ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 15/26 VI 1776, AVPRI, 79/6/1081.

⁷⁵ J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 119; V. Solms do Fryderyka II, 5 VII 1776, PC, t. 38, s. 225.

⁷⁶ Fryderyk II do V. Solmsa, 20 VII 1776, PC, t. 38, s. 225.

⁷⁷ Poseł austriacki w Warszawie Karl Emmerik Reviczky na prośbę Stackelberga zwrócił się do kwatery wojsk austriackich w Galicji o udzielenie wsparcia wojskom rosyjskim, gdyby doszło do zawiązania antykrólewskiej konfederacji, J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 118–119.

owej deklaracji, skierowanej do polskiego ministerium, miała być jednocześnie szeroko nagłośniona wśród szlachty⁷⁸. Ponieważ reskrypt Panina wyszedł z Petersburga trzy dni po planowanym terminie sejmików, należy wnosić, że wspomniana wyżej deklaracja miała uspokoić umysły co bardziej zapalczywe, szczególnie gdyby na sejmikach nie doszło do wyraźnego zwycięstwa stronników króla i ambasadora lub gdyby opozycja zyskała na nich przewagę.

Depesza Panina z 21 czerwca, zawierająca zgodę Petersburga na użycie na sejmikach wojsk rosyjskich (choć w mocno ograniczonym zakresie), wpłynęła na chwilowe złagodzenie tonu relacji ambasadora. Jeszcze 3 lipca, zanim wspomniana depesza doszła do jego rąk, wskazał on kolejne zagrożenie. Pisał mianowicie o planie wprowadzenia na tron polski elektora saskiego, który miał przekazać saskiemu rezydentowi w Warszawie Augustowi Essenowi sam Branicki, żądając w zamian pożyczki 10 tys. dukatów na realizację owego zamierzenia⁷⁹. Powyższy projekt miał zostać uzgodniony pomiędzy Branickim, ks. Adamem Czartoryskim oraz hetmanem wielkim litewskim Michałem Ogińskim podczas ich zjazdu w Słonimiu. Na kolejnym zaś spotkaniu przywódców opozycji w Kodniu u Elżbiety Sapieżyny Branicki miał grozić wszystkim Rosjanom przebywającym w Rzeczypospolitej niesporami sycylijskimi. Dodatkowo hetman chwalił się swoimi związkami z Turcją i Tatarami krymskimi oraz wysłał gen. Kajetana Kurdwanowskiego na Wołyń i Ukrainę, aby ten podburzał szlachtę przeciwko ludziom oddanym Rosji i królowi. Swą depeszę ambasador zakończył dramatycznym apelem: „J'ai fait mon devoir en laissant rien ignorer depuis longtemps de ces projets et j'attends avec impatience des instructions, de l'argent et des troupes”⁸⁰.

Po otrzymaniu depeszy Panina Stackelberg wyraźnie zaznaczył, że podjęcie wszelkie możliwe działania, aby zapewnić jak najspokojniejszy przebieg sejmików oraz zagwarantować wybór na funkcje poselskie „nos amis et ceux du roi”. Zgodnie z wytycznymi zawartymi w liście Panina zapewniał również, że był jak najdalszy od używania w tym celu siły militarnej, jednak, gdyby „le parti contraire s'y portera, il me semble qu'il sera indispensable de mettre la vie, les biens et l'honneur des honnêtes gens à l'abri des persécutions et des violences du militaire polonais, joint à tous les partisans de la confédération de Bar”⁸¹. Ambasador zdawał sobie sprawę, że jego dwór nie był skłonny zaakceptować proponowanych przez niego metod działania, stąd też 15 lipca, w dniu odbywania się sejmików, wysłał do Petersburga szerszą analizę przyjętej przez siebie strategii działania. Jak podkreślił

⁷⁸ Panin przesłał ambasadorowi projekt wspomnianej noty, dając mu jednocześnie pełną swobodę w zredagowaniu jej treści. Jednocześnie, zdając sobie sprawę z tego, że ani Reviczky, ani Benoît nie podpiszą się pod nią bez zgody swoich dworów, poprosił przedstawicieli Austrii Josefa Lobkowitza oraz Prus Victora Solmsa o uprzedzenie Wiednia i Berlina, aby sprawa mogła zostać załatwiona jak najszybciej, J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 122.

⁷⁹ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 22 VI / 3 VII 1776, AVPRI, 79/6/1081. O sprawie wspominał J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 116.

⁸⁰ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 22 VI / 3 VII 1776, AVPRI, 79/6/1081.

⁸¹ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 29 VI / 10 VII 1776, AVPRI, 79/6/1081; J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 119.

na wstępie, od początku swojego pobytu w Warszawie dążył do utrwalenia w powszechnej świadomości przeświadczenia o stałej życzliwości Katarzyny II dla Rzeczypospolitej. Nie omieszczał pochwalić się również, że udało mu się zaszczerpić taki punkt widzenia w umysłach większości szlachty „excepté trois ou quatre familles dans lesquelles j'ai empêché le crédit usurpé et dangereux des uns et l'avancement des autres, parce que la plupart m'en avaient été désignés dans mes premières instructions comme ennemis jurés de la Russie, auteurs cachés de la confédération de Bar et créatures des Turcs”. Wyraźnie podkreślił ponadto, że zawsze starał się unikać sięgania po metody bardziej zdecydowane, takie jak np. sekwestr dóbr przeciwników politycznych Rosji, czym dowiódł, że po siłę gotów był sięgnąć jedynie tam, gdzie „le respect et la dignité de l'impératrice, la sûreté de ma personne et de nos troupes, et la vie du roi et des personnes qui nous sont attachées l'exigeront”. Raporty, które wysyłał z Warszawy, nie wynikały zatem z braku innych pomysłów, zdawał się dowodzić Stackelberg, lecz z obiektywnej oceny sytuacji panującej w Rzeczypospolitej. „J'ai évidemment prouvé dans le cours de mes rapports – pisał ambasador – que tout est menacé et que l'insolence du parti contraire n'a pas des bornes, depuis qu'en renouvelant l'animosité d'une partie de la nation contre l'ancienne force employée par la Russie, il s'est établi garant contre l'exercice de toute espèce de vigueur”. Zdaniem Stackelberga nie był to też dobry moment, aby myśleć o wyprowadzeniu wojsk rosyjskich z Rzeczypospolitej, ponieważ w tak trudnej, wręcz krytycznej sytuacji, poluzowanie kontroli nad narodem przyzwyczajonym od 1764 r. do tego, że Rosja posiada i potrafi używać siły, mogłoby osłabić względną stabilność. Przypominał także, że latem 1775 r. sam był zwolennikiem wycofania wojska z Rzeczypospolitej, jednak obecnie, wobec niepewności sytuacji panującej nad Wisłą, był przekonany, że jedynie przedłużenie jego pobytu daje gwarancję utrzymania spokoju. „C'est précisément l'objet de la diète prochaine – uważał Stackelberg – d'opérer par le raffermissement du gouvernement la consistance de la Pologne en elle-même, sans le besoin de troupes étrangères pour le maintien de la tranquillité publique et la conservation du roi sur le trône. Le ministère qui s'y oppose, voulant dominer à l'exclusion de la Russie, les grands généraux surtout qui insultent et méprisent ce gouvernement, remuent ciel et terre pour empêcher le seul plan systématique qui convienne à la situation actuelle de la Pologne, réduit par tout ce qui s'y est passé à l'alternative ou d'un gouvernement capable de se faire obéir, ou d'un séjour continuel de troupes étrangères”⁸². Zatem ewentualne wymuszone okolicznościami sięgnięcie po siłę militarną przed i podczas sejmu w planach ambasadora jawiło się jako warunek niezbędny do umocnienia pozycji Rady Nieustającej w ustroju Rzeczypospolitej, a to z kolei stanowiło warunek wstępny możliwości wyprowadzenia wojska rosyjskiego z granic państwa polsko-litewskiego. Próbuąc nadać ponawianej przez siebie prośbie o zwiększenie liczebności wojska na czas sejmu charakter jak najbardziej racjonalny, Stackelberg kolejny raz powtórzył wszystkie wcześniej raportowane sygnały, mające świadczyć o dążeniu opozycji do wyrugowania wpływów rosyjskich z Rzeczypospolitej. Przypomni

⁸² O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 4/15 VII 1776, AVPRI, 79/6/1081.

zatem dochodzące do niego z wielu źródeł niepokojące doniesienia o działalności hetmana Branickiego, o skierowaniu przez niego wojska na sejmiki, wykorzystaniu pieniędzy przeznaczonych na płacę dla wojska w celach korupcyjnych podczas sejmików, grożeniu niesporami sycylijskimi i chwaleniu się związkami z Turcją oraz Tatarami, a także o rozgłaszanych powszechnie przez ludzi hetmana groźbach dokonania na sejmikach masakry stronników Rosji i króla. Obawy ambasadora co do powagi sytuacji mieli podzielać również posłowie pruski i austriacki⁸³.

Wymowa powyższej depeszy, którą Stackelberg pisał w dwa tygodnie po otrzymaniu zgody na wysłanie, co prawda niewielkiej, ale jednak realnej asysty wojska rosyjskiego na sejmiki, świadczy o tym, że zaproponowane przez Petersburg niewielkie wzmocnienie wojsk rosyjskich w Rzeczypospolitej nie satysfakcjonowało ambasadora. Oddziały, które mógł wykorzystać podczas sejmików, określił mianem „garstki”, wystarczającej jedynie do zabezpieczenia miejsc najbardziej zagrożonych przez działania opozycji. Za przykład posłużył Stackelbergowi sejmik czernihowski, na który hetman Branicki miał planować wysłanie 200 szlachty, przy czym jej część stanowili wojskowi podlegli hetmanowi. Ponowienie prośby o zwiększenie sił, którymi mógłby dysponować ambasador i wysłanie jej nad Nową w dniu, w którym odbywały się sejmiki, może świadczyć o tym, że rosyjski dyplomata zamierzał użyć wojska do spacyfikowania Rzeczypospolitej, gdyby sejmiki nie przebiegły zgodnie z jego oczekiwaniami. Wojsko było mu także potrzebne jako element terroryzujący szlachtę, tak aby w przypadku zawiązania prokrólewskiej konfederacji na sejmie lub też przed jego rozpoczęciem nie musiał obawiać się rekonfederacji. Podsumowując, Petersburgowi zależało na tym, aby wzmocnienie sił rosyjskich odbyło się niezauważalnie dla opinii szlacheckiej, natomiast Stackelberg dążył do nadania temu wydarzeniu jak najbardziej spektakularnego i widocznego dla wszystkich wyrazu. I można mu wierzyć, gdy zapewniał, że nie zamierzał wykorzystywać oddanego do jego dyspozycji wojska w celu prześladowania przeciwników politycznych króla i Rady Nieustającej. Wydaje się, że bardziej chodziło mu o efekt propagandowy takiego posunięcia, choć, jak zaznaczył w depeszy do Panina, oficerom wysłanym na sejmiki, nakazał „qu'ils n'agissent que défensivement”. Jednocześnie jednak mieli oni rozkaz „d'employer la résistance la plus vigoureuse pour eux-mêmes et nos amis, après qu'il auront épuisé la patience”, którą im zalecił⁸⁴. Stackelberg podkreślił także, że zgoda na użycie siły wobec spodziewanych działań opozycji była konsultowana zarówno z królem, jak i z Benoît oraz Revickim. Dowodził także, że gdyby w zaistniałej sytuacji nie podjął powyższych działań, co można rozumieć jako zaniedbanie przygotowania sejmików również od strony militarnej, „la supériorité du parti contraire était inévitable”, a wówczas „il n'y aura pas d'autre parti à prendre que de rompre la diète”⁸⁵. Jeśli jednak uda się zdobyć na sejmie większość – i oczywiście zapewnić pieniądze, jak podkreślił ambasador, skarżąc się na niewypełnienie w tym względzie obietnic złożonych przez Austrię i Prusy – wówczas „le roi,

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

le sénat et la chambre des nonces se confédéreront parce que dans une diète libre et unanime, il est naturel que rien ne pourra se conclure⁸⁶. Z perspektywy rosyjskiego dyplomaty w połowie lipca 1776 r. skonfederowanie sejmu nie było rozwiązaniem alternatywnym, lecz koniecznością, bez zaakceptowania której przez jego dwór Stackelberg nie mógł zagwarantować pomyślnego przeprowadzenia ratyfikacji konwencji granicznych kończących rozbiory od strony formalnoprawnej.

Na tę konieczność ambasador starał się przygotować Petersburg. W czterech kolejnych numerowanych depeszach, opatrzonych datą 13/24 lipca, poza podsumowaniem przebiegu sejmików, zawarł postulaty dotyczące organizacji zbliżającego się sejmu wynikające z rozwoju sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej⁸⁷. W pierwszej kolejności do Warszawy napłynęły wiadomości z części Korony oraz z sejmiku w Brześciu Litewskim. Świadczyły one o stosunkowo spokojnym przebiegu sejmików koronnych, które z całą pewnością odbywały się pod naciskiem wojsk rosyjskich⁸⁸. Narracja, którą Stackelberg przygotował na użytek swojego dworu, z jednej strony miała podkreślać wstrzemięźliwość strony rosyjskiej w korzystaniu z siły militarnej, z drugiej uwypuklić agresywne zachowanie opozycji. W tym celu wykorzystał wydarzenia, które rozegrały się w Ciechanowie tuż po zakończeniu sejmiku. Doszło tam do krwawego starcia pomiędzy szlachtą a oddziałem rosyjskim przybyłym na sejmik; w efekcie śmierć poniosło około 30 osób. Relacjonując przebieg wydarzeń, ambasador wskazał na opozycyjną szlachtę jako prowodyrów całego zajścia. To „les partisans de Mr de Branicki ont attaqué notre officier qui, sans être accompagné, allait au Grod y faire inscrire ceux qui avaient été élus”. Dyplomata wydawał się nie dostrzegać nic niewłaściwego w tym, że oficer rosyjski *de facto* chciał wymusić wpisanie do akt grodzkich ciechanowskich kredensu dla osób wybranych w interesie dworu i ambasadora na rozdwojonym sejmiku. W dalszej części relacji Stackelberg dodał, że przywódcą partii Branickiego w Ciechanowie był niejaki Zieliński, były marszałek konfederacji barskiej w ziemi ciechanowskiej, i to on miał zaatakować „le susdit officier de l’impératrice”, raniąc go w policzek. Ambasador

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ Pobieźnie treść wspomnianych depesz zrelacjonował Jerzy Michalski, por. idem, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 120–121.

⁸⁸ Za przykład może posłużyć relacja z sejmiku ziemi chełmskiej. Już 10 lipca oddział rosyjskiej piechoty wszedł do Chełma, a w dniu przeznaczonym na sejmik wśród zgromadzonej w kościele szlachty znajdował się oficer rosyjski, wysłany tam w celu odczytania listu ambasadora. Zapewne po to, by zwiększyć wpływ na wynik elekcji, wojsko rosyjskie otoczyło miejsce obrad, w wyniku czego doszło do zamieszania, oficer rosyjski, próbując opuścić kościół, został zatrzymany przez szlachtę siłą we wnętrzu. Całe zamieszanie trwało około trzech godzin do momentu, aż Rosjanin nie wydał rozkazu odstąpienia wojska z miejsca obrad. Wówczas na jednego z posłów wybrano kandydata dworskiego pisarza polnego koronnego Kazimierza Rzewuskiego, na którym początkowo skupiła się niechęć szlachty, ponieważ, jak sądzono (i co zapewne odpowiadało prawdzie), to jego wybór mieli zabezpieczyć rosyjscy żołnierze. Za kolegę wybrano mu Józefa Wereszczyńskiego, podsędkę chełmskiego, byłego marszałka konfederacji barskiej ziemi chełmskiej. „Relacja sejmiku poselskiego ziemi chełmskiej. 1776”, AGAD, APP, sygn. 90, s. 338–339; Ł. Kądziała, *Rzewuski Kazimierz*, PSB, t. 34, Wrocław 1993, s. 116.

nie omieszczał wyraźnie podkreślić, że partia hetmańska składała się tam prawie wyłącznie z dawnych konfederatów, którzy zaatakowali Rosjan nie tylko szablami, ale i z broni palnej. Na odgłos strzałów w sukurs otoczonemu w budynku grodu rosyjskiemu oficerowi przyszli pozostali żołnierze rosyjscy, którzy otworzyli ogień w stronę szlachty, kładąc na miejscu od 30 do 40 ludzi⁸⁹. Zapomniał jednak dodać, że sejmik ciechanowski został rozdwojony, a wspomniany Zieliński to nie Antoni, podstoli zawkrzeński i były marszałek konfederacki, lecz Kazimierz, syn nieżyjącego już Walentego Zielińskiego, stolnika zawkrzeńskiego, wybrany na posła z ramienia opozycji⁹⁰. W ocenie ambasadora nie ulegało wątpliwości, że wydarzenia w Ciechanowie należało traktować jako „un échantillon des vèpres siciliennes”, któremu w innych miejscach Rzeczypospolitej zapobiegła „la bonne contenance et des mesures justes”, zapewne te, które przedsięwziął. Należy zaznaczyć, że Stackelberg nie podał nawet przybliżonych wyliczeń dotyczących wyników sejmików koronnych, nie wspominając też ani słowem o tym, że część z nich została rozdwojona. W zamian po raz kolejny zaatakował hetmana wielkiego koronnego, który poprzez swoją wcześniejszą arogancję w stosunku do Rady Nieustającej, związki z Czartoryskimi i marszałkiem Lubomirskim, wysłanie wojska na sejmiki i stosowanie przekupstwa na szeroką skalę, przyczynił się do tego, że mimo najlepszych chęci i najbardziej niestrudzonych działań, które sam Stackelberg podejmował wraz z królem, obóz dworsko-rosyjski nie mógł być pewny zdobycia większości na sejmie. Jeśli wiadomości z Litwy okażą się choć odrobinę gorsze od tych z Korony, to, zdaniem ambasadora, będzie można mówić wręcz o klęsce. Wyolbrzymiając przegraną stronników króla i Rosji, Stackelberg torował drogę do uzyskania zgody swojej władczyni na konfederację. Temu celowi służyła sugestia, że nadchodzący sejm może mieć skutki podobne do tego z 1766 r., po którym Rosja była zmuszona organizować w obronie własnych wpływów konfederację w Radomiu⁹¹. Nie sprecyzował jednak, czy ową konfederację należało przygotować przewencyjnie przed zbliżającym się sejmem⁹². Można odnieść wrażenie, że przygotowując relację dla Panina, ambasador miał

⁸⁹ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 13/24 VII 1776, dep. nr 35, AVPRI, 79/6/1081, k. 66–69.

⁹⁰ „Manifest w. jejmc pani Zakokrzeckji [Żaboklickiej] przeciwko ichmc panom Krajewskiemu, Gorskiemu i Rościszewskiemu dn. 10 augusti 1776”, AGAD, APP, sygn. 90, s. 358–360.

⁹¹ „L’arrogance de cette nature, ses [tzn. Branickiego] liaisons avec le parti de Czartoryski et nommément le grand maréchal, les gentilshommes armés et les troupes déguisées dont il s’est servi, la violence en général, qu’il a employée, les sommes considérables, qu’il a dépensées, la douceur et méditation, dont je me suis servi et le manque d’argent pour contrebalancer les corruptions dont le parti contraire a usé ; tout cela a fait que les soins infatigables, que le roi s’est donnés avec moi n’ont pu nous procurer la moindre certitude sur notre pluralité dans la Couronne et pour peu que la Lituanie, où Mr d’Ogiński agit de même, trouve mal, Votre Excellence peut compter que nous aurons le dessous et qu’il faudra alors en venir à une confédération générale comme celle de Radom, suite de la diète de 1766 à laquelle les Polonais ont éternisé également leur inconsideration”, O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 13/24 VII 1776, dep. nr 35, AVPRI, 79/6/1081.

⁹² Jerzy Michalski zbyt jednoznacznie ocenił, że Stackelberg w depeszy z 13/24 lipca prosił swój dwór o zgodę na zawiązanie przedsejmowej konfederacji, idem, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 121.

cały czas w pamięci instrukcję Katarzyny II z 14 marca, w której pozwoliła ona na wprowadzenie zmian w prawie o Radzie Nieustającej, ale jedynie takich, na które zgodzą się posłowie. Stackelberg musiał zatem relacjonować rzeczywistość w taki sposób, aby z jednej strony podkreślać gwałtowność wystąpień opozycji na czele z Branickim, przypisując jej dążenie do wypchnięcia Rosji i jej wpływów z Rzeczypospolitej, ale z drugiej strony nie dawać podstaw do oskarżeń, że *de facto* zabiegi ambasadora zmierzające do wzmocnienia pozycji Rady Nieustającej mogły stanowić główny czynnik destabilizujący sytuację polityczną w Polsce. Nie znając treści rozmów Stackelberga z Paninem w czasie pobytu rosyjskiego ambasadora w Petersburgu, nie możemy stwierdzić, na ile narracja, do której rosyjski dyplomata pragnął przekonać swą władczynię, była wcześniej przez nich uzgodniona. O tym, że tak mogło być, świadczyć uwaga kończąca depezę: „Il me semble qu'il faudrait une fois ne plus plâtrer ces affaires-ci et donner à la Pologne avec vigueur une assiette durable et un gouvernement analogue au nouveau état de choses, et capable de substituer l'ordre et l'obéissance intérieure à l'éternel séjour de nos troupes”⁹³. Dla Stackelberga był to ostatni moment, aby otrzymać w sprawie sejmu wiążące instrukcje i dlatego chciał skłonić Panina do podjęcia bardziej zdecydowanych kroków. Do sejmu pozostał nieco ponad miesiąc i odliczając od niego czas potrzebny na dojście depezy ambasadora do Petersburga oraz drogę powrotną instrukcji, na podjęcie decyzji zostało niewiele dni. Dlatego, biorąc także pod uwagę niechęć swojej władczyni do konfederacji jako takiej, Stackelberg podjął kolejny wysiłek odmalowania obrazu sytuacji w Rzeczypospolitej w taki sposób, aby Katarzyna II sama doszła do pożądanых przez ambasadora wniosków i nakazała mu sięgnięcie po remedium konfederackie.

Temu celowi służyła również kolejna depeza, zawierająca więcej szczegółów na temat sejmików koronnych, ale także – jak podkreślił Stackelberg – jedyne dostępne środki zaradcze, po jakie można było sięgnąć, aby zapewnić sobie powodzenie na sejmie. Tym razem do opisu posejmikowej rzeczywistości rosyjski dyplomata wykorzystał raporty oficerów rosyjskich, które otrzymał. Wszystko to, co łączyło się z działalnością wojsk rosyjskich w Rzeczypospolitej w kontekście nadchodzącego sejmu, Stackelberg niezmiennie rozpoczynał od zaklęć o jak najściślejszym trzymaniu się rozkazów Petersburga „de ne pas employer la force ouverte”. I choć tych zaleceń nie kwestionował, to w przypadku relacji z sejmików wyraźnie podkreślił negatywne skutki takiej taktyki działania, ponieważ „cette réserve dont je me suis fait une loi, n'a eu d'autre effet que de donner un nouveau ressort à l'audace de Mrs le grand général et de ses satellites, qui ont rempli de violence toutes les diétines”⁹⁴. Jako przykład podał sejmik gnieźnieński, na którym gen. Jan Lipski miał zostać wybrany przy czynnym udziale wojska koronnego, którego obecność uniemożliwiła zapewne wysłanemu tam rosyjskiemu oficerowi podtrzymanie dworsko-ambadorskich kandydatur. W Łomży z kolei miało dojść do przegrania z miejsca obrad przybyłego tam rosyjskiego oficera i to w sposób dlań uwłaczający („avec ignominie”). W Lublinie Ignacy Potocki,

⁹³ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 13/24 VII 1776, dep. nr 35, AVPRI, 79/6/1081.

⁹⁴ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 13/24 VII 1776, dep. nr 36, AVPRI, 79/6/1081.

znany w Petersburgu z racji niedawnego tam pobytu, miał ściągnąć do miasta nadworne wojska wojewody lubelskiego Antoniego Lubomirskiego, uniemożliwiając wysłanemu tam pododdziałowi rosyjskiemu (zapewne pod pretekstem asystowania oficerowi wysłanemu z deklaracją Stackelberga), skuteczne przypilnowanie wyboru podkomorzego koronnego Wincentego Potockiego i innych osób, popieranych przez króla oraz ambasadora⁹⁵. Do rozdwojenia sejmików miało dojść również i w innych miejscach, których Stackelberg szczegółowo nie wymienił. Powyższe przykłady służyły jedynie uwypukleniu dysproporcji możliwości realnego działania pomiędzy opozycją, a stroną prokolewską, którą wspierał ambasador. Jak podkreślał, „la seule réponse des bien intentionnés contre les coups de sabre et les troupes du parti de Mr le grand général et, par conséquent, tout le sort de la diète prochaine va dépendre de la discussion préliminaire de la légitimité des élections. Si je continue de n’opposer à la violence d’un parti qui n’a connu aucun frein que la même douceur et modération dont j’ai usé jusqu’ici, il n’est pas douteux que toute la diète ne soit contre nous par la pluralité des nonces dévoués à Mr de Branicki”⁹⁶. Kolejny zatem raz Stackelberg ostrzegał swój dwór, że brak zdecydowanych kroków rozzuchwalał opozycję, a jedyny ratunek dostrzegał w odsunięciu od funkcji poselskich wszystkich stronników opozycji wybranych na rozdwojonych sejmikach, przede wszystkim Ignacego Potockiego i Jana Lipskiego. Nie podawał przy tym metod, których należałoby użyć w celu odsunięcia opozycyjnych posłów od sejmu, ale wydaje się, że ambasador brał pod uwagę bliżej nieokreśloną militarną manifestację wszystkich państw rozbiorowych, mającą na celu zastraszenie sejmujących, aby ci w wyniku rugów poselskich nie dopuścili do swoich szeregów opozycji. Świadczy o tym uwaga Stackelberga, że skuteczne metody działania zamierzał on wypracować wspólnie z dyplomatami Austrii i Prus, oraz że powinny one mieć na uwadze „la dignité de Sa Majesté Impériale, blessée par les outrages faits à ses officiers et à ses troupes”⁹⁷. Dalej zarysował jedyną możliwą alternatywę stojącą przed Rosją: albo użycie siły w celu zapewnienia sobie na sejmie większości zdolnej przeprowadzić ratyfikację konwencji granicznych, wzmocnić fundamenty Rady Nieustającej, tak aby była ona zdolna utrzymać się bez stałej obecności wojsk rosyjskich, albo oddanie sejmu w ręce Branickiego, czego konsekwencją będą despotyczne rządy hetmanów w Rzeczypospolitej. Zdaniem ambasadora, byłyby one gorsze w swych konsekwencjach dla Rosji od rządów monarchicznych,

⁹⁵ Okoliczności sejmiku poselskiego lubelskiego z 1776 r. szerzej przedstawił Waldemar Bednaruk, skupiając się jedynie na szczegółach zejść, bez nakreślenia szerszego tła wydarzeń, W. Bednaruk, *Rozdwojone sejmiki lubelskie z 1776 roku*, „Roczniki Humanistyczne” 61, 2013, 2, s. 235–248. O rozdwojonym sejmiku lubelskim w kontekście roli, jaką wówczas odegrał kasztelan łukowski Jacek Jezierski, wspomina również Krystyna Zienkowska w pracy pt. *Jacek Jezierski, kasztelan łukowski (1722–1805). Z dziejów szlachty polskiej XVIII w.*, Warszawa 1963, s. 62–65.

⁹⁶ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 13/24 VII 1776, dep. nr 36, AVPRI, 79/6/1081.

⁹⁷ *Ibidem*.

których zaprowadzenie w Polsce udało się jak dotąd skutecznie zablokować⁹⁸. Naglony upływającym czasem Stackelberg prosił o jak najszybsze przesłanie rozkazów oraz o porozumienie się w tej sprawie bezpośrednio z dworami berlińskim oraz wiedeńskim.

Zanim dyplomata zdążył wyekspediować dwie wyżej omówione depesze, do Warszawy nadeszły wieści o finale sejmików litewskich. Wydaje się, że nie były one tak gwałtowne, jak sejmiki koronne, ponieważ nie dostarczyły ambasadorowi zbyt wielu powodów do podtrzymania narracji o przewadze opozycji i obrażających rosyjską władczynię atakach na jej oficerów. Jedynie sejmik w Słoniemiu, siedzibie hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Ogińskiego, nie zawiódł rosyjskiego dyplomaty, który otrzymał w sprawie tamtejszych zajęć raport hrabiego Mellina, rosyjskiego dowódcy oddelegowanego do Słoniemia z trzema kompaniami rosyjskich grenadierów. Otóż siostrzeniec hetmana Branickiego i, jak podkreślił Stackelberg, mijając się z prawdą, liczący zaledwie siedemnaście lat generał artylerii litewskiej Kazimierz Nestor Sapieha⁹⁹, mieli przygotowywać zbrojne uderzenie na stacjonujących w Słoniemiu żołnierzy rosyjskich na czele kilkuset szlachty w dniu rozpoczęcia sejmiku. Według relacji ambasadora, dowiedziawszy się o tym pułkownik Mellin, próbując uprzedzić atak Sapiehy, postanowił wysłać do niego swojego podwładnego „pour le prier de ne pas sortir ce jour, et en usant d'ailleurs envers Mr le général d'artillerie avec tous les égards et toute la politesse convenable”¹⁰⁰. Co warto podkreślić, z punktu widzenia Stackelberga żądanie niepojawienia się na sejmiku skierowane do Sapiehy przez rosyjskiego oficera było działaniem jak najbardziej właściwym. Żądania owego miał Sapieha usłuchać, lecz i tak doszło do rozruchów, ponieważ grupa około 600 szlachty przybyłej na sejmik zebrała się „pour exécuter le complot” i, pokrzepiwszy się winem oraz wódką, porwała w ręce szable i zaatakowała żołnierzy rosyjskich. Pułkownik Mellin, działając z „umiarem i łagodnością” („la modération et l'humanité”) zabronił swoim ludziom strzelać, atakujący zaś tłum odparto za pomocą bagnietów. Jak donosił z dumą ambasador, żaden z rosyjskich żołnierzy nie został ranny, a wśród atakujących zginęło jedynie trzech ludzi. „Cette rencontre servira à Votre Excellence de nouvelle preuve de quels excès le parti de Mrs les grands généraux est capable et combien j'ai inculqué à nos officiers d'épuiser toutes les voies de la douceur et de la

⁹⁸ „Il ne peut échapper à la pénétration de Votre Excellence qu'en prenant le parti de céder nous établissons au moins pour longtemps un gouvernement militaire. Le despotisme de Mrs les grands généraux sera consommé et sans bornes, et il n'y aura jamais aux diètes que des nonces dévoués à eux et élus à coups de sabre. Je laisse à Votre Excellence à juger des inconvénients qui en résulteront pour nous, et si après avoir travaillé pendant près d'un siècle à établir notre influence en Pologne, nous devons la laisser échapper et risquer qu'à la première guerre que nous aurons, nous ayons au dos Mr le grand général suivi de toute la noblesse de Pologne. Voilà les suites nécessaires d'un gouvernement militaire, qu'il nous est d'autant moins possible d'admettre, que nous avons fait jusqu'ici les plus grands efforts pour empêcher que la forme de l'État ne devienne monarchique!”, *ibidem*.

⁹⁹ W rzeczywistości urodzony w 1757 r. Sapieha był o dwa lata starszy.

¹⁰⁰ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 13/24 VII 1776, dep. nr 38, AVPRI, 79/6/1081.

réserve”¹⁰¹, kończył swoją relację Stackelberg, po raz kolejny mocno podkreślając, jak bardzo starał się zarówno on sam, jak i ludzie przez niego wysłani, zachowywać wszystkie zalecenia rosyjskiej władczyni. Relacja strony przeciwnej, zapewne również obarczona pewną dozą subiektywizmu, pokazuje, że działania podjęte przez pułkownika Mellina nie należały do najbardziej pokojowych¹⁰². Sam fakt wysłania na sejmik oddziału składającego się z 200 ludzi świadczy o dużej determinacji Stackelberga w próbach odsunięcia od poselstwa nominatów opozycji, ale też każdą taką nieudaną akcję inflancki baron uważał zapewne za zniewagę nie tylko jego, ale i swojej władczyni. Co warto zaznaczyć, w przypadku sejmiku słonimskiego ambasador nie podnosił, że powodem obecności pułkownika Mellina w miejscu obrad była chęć zapoznania sejmikującej szlachty z deklaracją autorstwa Stackelberga. Wręcz przeciwnie, aby wytłumaczyć obecność tak dużego oddziału w Słoniemiu, dyplomata utrzymywał, że chodziło o ratowanie życia żołnierzy wcześniej tam stacjonujących.

Pomimo tego, że ambasador nie mógł znaleźć więcej spektakularnych dowodów na gwałtowność działań opozycji, również sejmiki litewskie uznał za zdominowane przez jej zwolenników. W jego ocenie sukces zapewniły opozycji przede wszystkim pieniądze hetmana Ogińskiego. Co prawda, aby relacja nie

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Oddział rosyjski dowodzony przez hrabiego Mellina w sile 200 żołnierzy miał wejść do Słoniem dnia przed rozpoczęciem sejmiku i choć już wówczas szlachta zgromadzona na miejscu zamierzała siłą usunąć go z miasta, to odwiódł ją od tego właśnie sam Sapieha. Ostrzeżony, że Rosjanie mają rozkaz nie dopuścić go na miejsca obrad, tzn. do kościoła Bernardynów, Sapieha przeniósł się tam wcześniej. Nazajutrz, czyli 15 lipca pułkownik Mellin „wpadł gwałtem do Bernardynów, kościół 100 granadyjerami opasał, a 40 granadyjerów dodał księciu generałowi Sapieżę, którzy go w kościele otoczyli, i cały kościół, i księcia generała Sapieżę imieniem imperatorowy aresztował [...]”. To uczyniwszy pułkownik Melin porwał gwałtem marszałka i między karabinami go wyprowadził. Szlachta dowiedziawszy się o tym wszystkim, zbiegła się do kościoła i odbić chciała księcia generała Sapieżę. Rzucili się granadyjerzy moskiewskie, dwóch szlachty skłuli na miejscu, pięciu śmiertelnie ranili, reszta zaś szlachty przez krew i trupy wdarła się do Kościoła i odbić chciała księcia generała Sapieżę z więzienia, lecz [...] Sapieha posłał do szlachty, aby się nie eksponowała za niego [...]. Rzuciła się szlachta znowu do okien więzienia księcia Sapiehy, tam znowu księżę Sapieha z marszałkiem zaklinali szlachtę, by życia nie hazardowali dla nich, prosili oraz, aby szlachta lubo w obecności Moskalów, posłami jednak księcia i Szwajkowskiego obrała. [...] szlachta, ile gdy słyszała, iż księcia Sapieżę straszył pułkownik, iż go trupem położy, gdy od swej pretensyi nie odstąpi, księżę jednak od swej pretensyi nie odstąpił. Wróciła się po tym szlachta do kościoła i jednostajnymi głosy posłami więźniów obrała, a po tym o uwolnienie tych dwóch więźniów już posłami obranych do pułkownika posłała; powiedział im pułkownik, iż wolno im obierać kogo chcą, byle nie tych dwóch, odpowiedziała na to szlachta, że już są obranymi i że szlachta z kościoła nie wyjdzie tylko razem z więźniami, a gdy gwałt Moskwa zechce czynić, tedy uderzy na Moskwę. Odpowiedział pułkownik, że chyba chcą śmierci księcia Sapiehy, na to rzekli szlachta, że to jedno ich utrzymuje, że na Moskwę nie udarzą [sic], ale że jednak z kościoła nie wyjdzie. To trwało do godziny czwartej po południu, na koniec pułkownik więźniów uwolnił, a szlachta wychodzących posłami okrzyknęła [...]. Szlachta manifest zanosí, a pułkownik Melin ledwo w głowę nie zachodzi, że przeszkrobał”, AGAD, APP, sygn. 90, s. 364–365.

wypadła nazbyt jednostronnie, Stackelberg pochwalił się sukcesem na sejmiku w Brześciu Litewskim, na którym nie pojawił się ks. Adam Kazimierz Czartoryski, odwiedziony skutecznie od pomysłu posłowania dzięki osobistym zabiegom rosyjskiego dyplomaty. Stackelberg czynił sobie nawet nadzieje na trwale odseparowanie całej rodziny Czartoryskich od opozycji¹⁰³. Oceniając całościowo przebieg sejmików w Rzeczypospolitej, Stackelberg wyraźnie podkreślił, że opozycja jest w stanie zyskać większość na sejmie o ile „les trois cours n'excluent absolument les nonces du parti contraire élus par des doubles élections, desquels [sic] il s'est trouvé des irrégularités et l'emploi de la force”¹⁰⁴. Ambasador nie wskazał konkretnych rozwiązań, których mogły użyć państwa rozbiorowe, ale jako przykład takiego działania podał próbę zablokowania udziału gen. Jana Lipskiego w sejmiku generalnym w Poznaniu, przypadającym na dzień 29 lipca. W porozumieniu z Benoît i Revickim wysłał rozkaz do dowodzącego wojskiem rosyjskim stacjonującym w Poznaniu majora Virgina, aby ten uniemożliwił Lipskiemu dotarcie do Poznania¹⁰⁵. Chodziło o to, aby pojawili się tam jedynie posłowie wybrani na rozdwojonym sejmiku gnieźnieńskim z królewsko-ambadorskim poparciem. Podobny zabieg, obliczony na niedopuszczenie do udziału w obradach posłów opozycyjnych, wymagałby zaangażowania większych sił wojskowych, nie tylko rosyjskich. Wyolbrzymianie skali sukcesu opozycji przede wszystkim na Litwie, a z takim zabiegiem w depeszach Stackelberga mamy z całą pewnością do czynienia, wypaczało obraz rzeczywistości, skoro Antoni Tyzenhauz, raportujący królowi wyniki sejmików litewskich uznał, że z ogólnej liczby 45 posłów litewskich, aż 34 to stronnicy dworu¹⁰⁶. Poprzez dramatyzowanie sytuacji i przemilczanie faktów dla siebie niewygodnych, ambasador kolejny raz starał się przedstawić sytuację panującą w Rzeczypospolitej tak, aby uzyskać większe możliwości działania, zbliżone do tych, którymi dysponował na sejmie z lat 1773–1775. Brak wyraźnych sugestii ze strony Stackelberga na temat skonfederowania sejmu czy wspólnej interwencji wojskowej trzech państw rozbiorowych wynikał zapewne z ich omówienia we wcześniejszych depeszach z jednej strony, a niepodjęcia tego wątku przez Petersburg z drugiej. Nad Newą wciąż dominował brak przekonania o kryzysowej sytuacji nad Wisłą, która zagrażałaby utrzymaniu Rzeczypospolitej w strefie rosyjskiej dominacji. Na taki stan rzeczy ambasador reagował sztucznym wyolbrzymieniem niebezpieczeństwa. Relacja z przebiegu sejmików, którą wysłał nad Newę, daleka była od rzeczowej oceny możliwości dalszego działania w zaistniałych warunkach.

Na marginesie powyższych rozważań trzeba dodać, że przy każdej próbie przekonania dworu petersburskiego do swoich racji Stackelberg posługiwał się stałym zestawem haseł, przeważnie łączących się z niektórymi wydarzeniami

¹⁰³ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 13/24 VII 1776, dep. nr 37, AVPRI, 79/6/1081.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*. Okoliczności niedopuszczenia Lipskiego na sejmik generalny wielkopolski patrz: *Notaty generała brygady wielkopolskiej kawalerii narodowej z lat 1776–1778*, wyd. J.I. Kraszewski, Drezno 1871, s. 83–86.

¹⁰⁶ S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz...*, t. 1, s. 130.

z przeszłości, których wspomnienie, jak liczył, miało skłonić imperatorową do odpowiedniej reakcji i zachęcić ją do podjęcia działania w kierunku, którego dyplomata oczekiwał. Tak było z permanentnym przypominaniem konfederacji barskiej, sprawy dysydenckiej zawsze w połączeniu z polskim fanatyzmem religijnym czy konszachtach opozycji z Turcją¹⁰⁷. W posejmikowych relacjach, poza wyżej wymienionymi można dostrzec inny wątek, który Stackelberg postanowił mocniej wyeksponować. Wiązał się on z podniesieniem kwestii wizerunkowych, a właściwie strat w prestiżu ponoszonych przez Rosję i jej władczynię w Rzeczypospolitej z powodu działań Branickiego i opozycji. Hetman, jakoby po otrzymaniu z Petersburga listu zawierającego zapewnienie, iż Katarzyna II wydała swojemu ambasadorowi w Warszawie wyraźny zakaz sięgania po siłę militarną podczas sejmików, miał rozesłać do swoich popleczników list, w którym nawoływał do „mépriser les troupes russes, de délivrer la Patrie [du] joug de cette puissance et de sauver la religion et la liberté polonaise”¹⁰⁸. Stackelberg jako jawny przykład lekceważącego stosunku do Rosji przytaczał zachowanie się sejmikującej szlachty wobec oficerów rosyjskich wysłanych na obrady z jego listem: „Il y a des diétines où nos officiers, qui étaient venus sans détachement remettre la déclaration, ont été chassés ignominieusement par le parti du grand général, et là où il n’a pas pu empêcher la lecture de cette déclaration, ce parti a eu l’impertinence de vouloir faire précéder la lecture par une lettre de Mr de Branicki à toutes les diétines”¹⁰⁹. Jego zdaniem podobnie należało potraktować wydarzenia na sejmiku słonimskim czy gnieźnieńskim. „Il n’est pas décent – podkreślał Stackelberg – et il est absolument contre la dignité des armes victorieuses de l’impératrice que des ivrognes polonais s’attroupent et distribuent tous les jours des coups de sabre à côté d’elles à tout ce qui s’appelle ami de la Russie”. Przeciwdziałanie takim sytuacjom wymagało ustanowienia w Rzeczypospolitej rządu, którego obecność umożliwi wycofanie wojsk rosyjskich znad Wisły, a do momentu, kiedy to się będzie mogło stać, zapewni wojskom rosyjskim odpowiednie traktowanie.

Odmalowany przez Stackelberga z dramatyzmem obraz sytuacji, w której znalazła się Rzeczpospolita po sejmikach, nie został przez Petersburg zakwestionowany, ale fakt ten nie miał wpływu na modyfikację wcześniej przyjętych metod działania, którymi mógłby dysponować ambasador. Panin w depeszy wystawionej 3/14 sierpnia 1776 r. motywował taki stan rzeczy szczupłością czasu pozostałego do rozpoczęcia obrad sejmu, mając zapewne na myśli brak możliwości przeprowadzenia tak bardzo wyczekiwanego przez Stackelberga zwiększenia obecności rosyjskich wojsk w Rzeczypospolitej. Szef Kolegium Spraw Zagranicznych

¹⁰⁷ „Le prétexte de religion a été une de ses anciennes armes – pisał o hetmanie Stackelberg – et la cause de toutes les horreurs commises en Ukraine contre le malheureux clergé non uni, qu’à la fin j’ai été obligé de faire protéger, par les troupes de Sa Majesté Impériale, attendu que les ordres du Conseil Permanent n’étaient pas respectés”, O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 13/24 VII 1776, dep. nr 35, AVPRI, 79/6/1081.

¹⁰⁸ *Ibidem*. O działaniach podjętych przez Branickiego por. J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 120–121.

¹⁰⁹ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 13/24 VII 1776, dep. nr 35, AVPRI, 79/6/1081.

uzasadniał swoje stanowisko, dowodząc, że każda zmiana sposobu działania wymagałaby wcześniejszego porozumienia w gronie państw rozbiorowych; dlatego jedyne, co mógł uczynić ambasador, to wystąpić wobec sejmu z deklaracją, przygotowaną wspólnie z dyplomatami Austrii i Prus, ale dużo ostrzejszą w tonie, niż ta, którą sugerował kierownik rosyjskiej dyplomacji w depeszy z 7/18 lipca. Jeżeli owa deklaracja została już przekazana na ręce strony polskiej, to, zdaniem Panina, okoliczności przedstawione przez Stackelberga wymagały przygotowania nowej. W celu wzmocnienia jej wymowy („pour lui donner plus de force”) Panin zalecił, aby znalazły się w niej zapisy mówiące o tym, że ci, którzy starają się obalić dzieło ostatniego sejmu, na próżno podejmują swoje wysiłki, ponieważ jego trwanie leży we wspólnym interesie Rosji, Austrii i Prus. „Ce n'est pas pour la République seule qu'il a été fait – pisał Panin, – mais pour trois puissances des plus respectables de l'Europe, ses voisins, qui y voient attachés leur intérêt le plus essentiel, la sûreté de leur union entre elles”. Owe mocarstwa zawsze będą się trzymały zasady i nigdy jej nie odmieniają, aby osłaniać Polskę przed despotyzmem magnatów, którzy „se sont fait un principe de balloter la politique d'État et les intérêts du peuple d'après leurs vues et leurs intérêts particuliers”¹¹⁰. Stanowisko sąsiedzkich potęg gwarantuje stabilny rząd Rzeczypospolitej, którego Rosja, Prusy i Austria są w stanie bronić i posiadają ku temu wystarczające środki. W deklaracji należało równie mocno podkreślić, że działania przeciwników owego rządu były z góry skazane na niepowodzenie – „sans aucun espoir de succès” – i jedyne, co mogły przynieść, to zarówno pomniejszenie pozycji wichrzycieli, jak i szkody dla całego narodu. Wybrzmieć miała w dokumencie również groźba sięgnięcia po bardziej zdecydowane metody wobec szefów opozycji podburzających szlachtę. Powinni oni odczuć, że ich dotychczasowe działania ściągnęły na nich uwagę państw sąsiedzkich i jeśli sami nie zatrzymają swoich destrukcyjnych działań, takich jak ewentualne zawiązanie konfederacji, o czym wcześniej donosił Stackelberg, wówczas wojska wszystkich państw rozbiorowych wejdą do Rzeczypospolitej¹¹¹.

Ponieważ Panin zdawał sobie sprawę, że wkroczenie ościennych armii w granice państwa polsko-litewskiego wymagałoby wcześniejszych ustaleń, zasugerował ambasadorowi, aby ten zwrócił się do przedstawicieli Austrii oraz Prus z prośbą o uzyskanie u swoich dworów zgody na przeprowadzenie wspólnej demonstracji militarnej; przekonałoby to opinię szlachecką o realności militarnej interwencji. Dodatkowo Katarzyna II była zdania, że ambasador powinien wystarać się za pośrednictwem Revickiego i Benoît o przysłanie do Warszawy wyższej rangi oficerów pruskiego i austriackiego, których zadanie polegałoby nie tylko na utrzymywaniu stałej łączności z wojskami stacjonującymi nad polską granicą, lecz także mieliby kompetencje do nałożenia sekwestru, zapewne na dobra tych szefów opozycji, którzy posiadali je w granicach pierwszego rozbioru. W swoich wytycznych przewidywał Panin działania, które powinny być przyjęte w sytuacji zawiązania przez opozycję konfederacji; minister uważał ją za bardzo

¹¹⁰ N.I. Panin do O.M. Stackelberga, 3/14 VIII 1776, SIRIO, t. 145, s. 171–172.

¹¹¹ *Ibidem*, s. 172.

prawdopodobną, kierując się w tym względzie dramatycznymi doniesieniami ambasadora. Również i w tym przypadku szef rosyjskiej dyplomacji widział ratunek w natychmiastowej interwencji wojsk austriackich i pruskich obok rosyjskich, także i w tej sprawie powinien Stackelberg porozumieć się ze swoimi kolegami, by decyzja o wejściu do Rzeczypospolitej wojsk ich władców mogła zapaść w Warszawie i była wprowadzona w życie bez zbędnej zwłoki¹¹².

W depeszy z 3/14 sierpnia, ostatniej, którą otrzymał Stackelberg przed rozpoczęciem sejmu, próżno szukać decyzji o powiększeniu liczebnym wojsk rosyjskich stacjonujących w Rzeczypospolitej, zgoda zaś na ewentualne zawiązanie konfederacji, pomimo kilku miesięcy niezmiennie dramatycznych doniesień z Warszawy, nie odbiegała od wytycznych zamieszczonych we wcześniejszej o pięć miesięcy instrukcji Katarzyny II z 3/14 marca. Mógł to uczynić ambasador jedynie w przypadku absolutnej konieczności. Być może dwór rosyjski żywił obawę, że zawiązanie konfederacji przez prorosyjskich stronników Stanisława Augusta może spowodować opozycję do utworzenia własnej. Miał zatem ambasador nadal dążyć wszystkimi możliwymi sposobami do sejmu ordynaryjnego i starać się uniknąć – o ile było to możliwe – konieczności jego skonfederowania. Dostrzegając problem podwójnych elekcji, Panin zakładał, że uda się odsunąć posłów opozycyjnych, szczególnie gen. Jana Lipskiego i Ignacego Potockiego, na drodze prawnej, poprzez podkreślanie niezgodnej z zasadami ich elekcji, na co wskazywało użycie siły na sejmikach. W tym kierunku miały iść wysiłki Stackelberga wspieranego przez dwóch pozostałych dyplomatów państw rozbiorowych. Również i w tej sprawie Panin proponował składanie kolejnych deklaracji lub protestacji w zależności od okoliczności¹¹³. „Si vous parvenez à cette exclusion – pisał Panin – et que vous ayez un nombre suffisant de nonces à vous pour diriger la diète dans la forme d’une diète ordinaire, prenez ce parti comme le plus légal, le plus conciliant et le plus conforme à vos instructions ; mais si vous voyez de l’impossibilité, alors décidez-vous pour la confédérer, mais toujours que ce ne soit que la nécessité qui vous y porte”¹¹⁴. Z lektury ostatnich przedsejmowych wytycznych dla Stackelberga można odnieść wrażenie, że Panin, choć może bardziej Katarzyna II, nie brał pod uwagę tego, że ambasador mógł mieć problemy z odsunięciem od obrad posłów opozycyjnych. Wśród wytycznych nie znajdujemy bowiem żadnej propozycji działania w przypadku, gdyby opozycja zdobyła przewagę na sejmie. Petersburg zdawał się prezentować niezachwianą wiarę w moc planowanej demonstracji siły trzech państw rozbiorowych i ich nacisków dyplomatycznych. Wydaje się jednak, że zawarte w powyższym cytacie sformułowanie „mais si vous voyez de l’impossibilité” bez uszczegółowienia, czego miałyby owa „niemożliwość” dotyczyć,

¹¹² Panin przedził Stackelberga, że o treści wytycznych dla niego poinformował przedstawicieli Austrii i Prus w Petersburgu, Lobkowitza i Solmsa, i przekazał im prośbę Katarzyny II, aby zwrócili się do swoich dworów o wydanie takich samych instrukcji dla Revickiego i Benoît, *ibidem*, s. 173. Treść depeszy Panina skrótkowo omówił J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 122–123.

¹¹³ N.I. Panin do O.M. Stackelberga, 3/14 VIII 1776, SIRIO, t. 145, s. 173.

¹¹⁴ *Ibidem*.

mogło stanowić dla Stackelberga rodzaj furtki pozwalającej mu na zawiązanie konfederacji w dowolnym wybranym przez siebie momencie.

Już po napisaniu powyższych wytycznych, Panin otrzymał oficjalne sprawozdanie ambasadora z rozmów z Revickim i Benoît w sprawie przygotowania wspólnej deklaracji, której sporządzenie minister sugerował w depeszy z 7/18 lipca. Upoważnieni przez swoje dwory do podjęcia ścisłej współpracy z rosyjskim ambasadorem dyplomaci austriacki i pruski mieli mimo to wyrazić obawy co do celowości stosowania tej słownej tylko demonstracji. Pierwsza obiekcja dotyczyła tego, że oddźwięk takiego dokumentu wśród szlachty będzie zapewne dużo mniejszy niż sprawiały enuncjacje na sejmie delegacyjnym lat 1773–1775, ponieważ hetman Branicki zrobił wiele, aby ośmielić szlachtę do nieprzejmowania się treścią tego rodzaju pism. Poza tym Reviczki i Benoît byli zdania, a przychylił się do tego i sam Stackelberg, że ogłaszanie wspólnych deklaracji powinno być zachowane do czasu rozpoczęcia obrad sejmu, „où l'arrogance de Mr de Branicki et du parti déterminé qu'il a rassemblé, à force d'argent et de coups de sabre dans les diétines, pousseront le plus loin l'audace et l'inconsidération”¹¹⁵. Dyplomaci mieli nadto ostrzegać, że każda taka deklaracja skierowana w osobę Branickiego spotka się z ostrą repliką hetmana, która może narazić na szwank godność sąsiedzkich dworów, ponieważ hetman, „ce frénétique”, po prostu ją wyśmiej. Ze wskazanych względów Austriak i Prusak uznali przedwczesne deklaracje za oręż nieskuteczny, „à opposer à un homme prêt à tout entreprendre à la tête d'un parti considérable et de troupes auxquelles il a fait prêter serment de fidélité l'année passée, malgré tout ce que les ministres des trois cours de concert avec le Conseil ont opposé à cette irrégularité”¹¹⁶. Nawiązanie do kryzysu wywołanego przez Branickiego w sprawie przysięgi wojskowej sprzed roku wyraźnie świadczyło o tym, że Reviczki i Benoît nie traktowali rosyjskich wytycznych jako wystarczającego zabezpieczenia przed działaniami opozycji. Przy okazji Stackelberg poinformował swój dwór, że posłowie pruski i austriacki, przestraszeni wiadomościami o zamiarach Branickiego, dążącego m.in. do usunięcia z Rzeczypospolitej dyplomatów obcych państw i rzucającego groźby pod adresem króla (miały do władcy dotrzeć), czuli się zagrożeni osobiście i byli gotowi skierować do swoich zwierzchników apele o przysłanie im do Warszawy kilku szwadronów huzarów dla osobistej ochrony. Stackelberg pochwalił się, że zdołał odwieść kolegów od tego pomysłu, choć nie udało mu się „empêcher la proposition d'avoir des troupes sur les frontières prêtes à entrer au premier ordre”; Reviczki i Benoît mieli bowiem naciskać na niego, by uciec się do jedyne go skutecznego środka zabezpieczenia w Rzeczypospolitej spokoju, tzn. „de se saisir de la personne du grand général comme d'un fou dangereux, qui dans tout autre gouvernement aurait été enfermé depuis longtemps”. Stackelberg odciął się od takich pomysłów, uznając je za ostateczność i wyraził nadzieję, że „le temps et les circonstances fourniront des moyens plus doux”¹¹⁷. Niezależnie

¹¹⁵ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 19/30 VII 1776, dep. nr 41, AVPRI, 79/6/1081.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ *Ibidem*.

od tego, czy rzeczywiście dyplomaci austriacki i pruski wyszli z takim pomysłem, dla ambasadora jego podniesienie stanowiło doskonałą okazję, aby taką ideę zasugerować bez konsekwencji dla niego jako jej ewentualnego autora. Podkreślając na jej tle własny umiar, Stackelberg nie omieszkiał i tym razem poprosić o wzmocnienie sił rosyjskich stacjonujących w Warszawie, wyrażając nadzieję, że być może ich obecność powściągnie zapalczywość Branickiego i jego sprzymierzeńców podczas zbliżającego się sejmku. Ponieważ w ocenie ambasadora opozycja zamierzała doprowadzić do tumultu przy rozpoczęciu obrad, prosił o rozkazy odnośnie do kroków, które powinien podjąć w tej sytuacji¹¹⁸. W relacji ambasador nie wspomniał jednak ani słowem o tym, że w dniu jej wysłania, nie czekając na dyspozycje z Petersburga, skierował do Rady Nieustającej notę, w której domagał się przygotowania kwater w Warszawie dla dwóch batalionów jęgrów, czyli dla ponad 800 ludzi¹¹⁹.

W depeszy do Panina ambasador odniósł się także do możliwości realizacji podstawowego celu, który stawiał przed nim jego dwór, to znaczy ratyfikacji konwencji granicznych. Stackelberg przewidywał w piśmie, że Branicki będzie starał się temu przeciwdziałać pod pretekstem, że poprzedni sejm formalnie nie zaaprobował traktatów cesyjnych, a uczyniła to jedynie wyłoniona z jego łona Delegacja. Ponadto hetmani „se sont proposé de maintenir le gouvernement militaire et toutes les usurpations de leur pouvoir qu'ils dérivent de quelques obscurités qui se sont glissées dans l'établissement du Conseil. Les diétines passées prouvent que de cette manière ils seraient les maîtres de la Pologne, en employant les fonds de l'armée et les troupes à l'élection des nonces pour les diètes, desquelles seules ils veulent dépendre, conservant d'ailleurs toute indépendance et impunité dans l'interstice”¹²⁰. Zatem, zdaniem ambasadora, przebieg sejmików udowodnił, że to hetmani byli rzeczywistymi władcami Polski, ponieważ do zapewnienia wyboru przychylnych sobie posłów mogli wykorzystywać zarówno samo wojsko, jak i fundusze przeznaczane przez państwo na jego utrzymanie. Mając w ręku narzędzia umożliwiające kontrolę sejmku, głosili, że tylko jego władzy podlegali, jednocześnie starali się powstrzymać zmiany mogące zagrozić ich pozycji pomiędzy sejmami. Również i w tej kwestii ambasador oczekiwał jasnych wytycznych swojego dworu.

Oficjalnej depeszy towarzyszył prywatny list skierowany do Panina, w którym Stackelberg pozwolił sobie na większą otwartość w ocenie sytuacji i rozwinięcie niektórych wątków zawartych w piśmie „urzędowym”. Zarzucił Branickiemu przewożenie spiskowi, który miał doprowadzić do zrzucenia Stanisława Augusta z tronu. Jeśli połączy się te groźby, ostrzegał Panina Stackelberg, oraz „les menaces publiques des vèpres siciliennes, le massacre de nos troupes qu'on a tenté dans plus d'un endroit, quoique les officiers se soient tenus tranquilles jusqu'au point de ne pas proposer même les nonces que nous désirions, si dis-je, nous ajoutons encore

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ Nota O.M. Stackelberga do Departamentu Interesów Cudzoziemskich Rady Nieustającej, 30 VII 1776, AGAD, AKP, sygn. 23, s. 477.

¹²⁰ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 19/30 VII 1776, dep. nr 41, AVPRI, 79/6/1081.

l'instruction secrète du grand général aux diétines, dont j'ai fait communication à Votre Excellence et qui renferme le projet de rendre la couronne héréditaire, et si enfin nous comparons à tout cela les intrigues de cet homme avec les Turcs et les Tartares, nous ne pouvons plus douter de tout ce qu'il trame et de l'insuffisance d'une déclaration vis-à-vis de pareilles horreurs"¹²¹. Ambasador przynaglał Panina do działania, podkreślając, że zostały niespełna cztery tygodnie do rozpoczęcia obrad. Prosił także o przekazanie treści jego doniesień Katarzynie II, zastrzegając się, że w swoich spostrzeżeniach zawsze daleki był od przesady, ale że łagodnością Petersburg niczego w Rzeczypospolitej nie osiągnie. Jedynym wyjściem, co już wielokrotnie podkreślał w swych relacjach, było użycie przez Rosję siły militarnej albo wykorzystanie do tego pomocy Austrii i Prus. Stackelberg był zwolennikiem drugiego rozwiązania, ponieważ gdyby Rosja postanowiła zaprowadzić porządek własnymi siłami, szlachta „aveuglée sur la nécessité qui guide nos démarches, renouvellera ces sentiments de haine envers nous”¹²². W jego ocenie wojska pruskie i austriackie, znane w Rzeczypospolitej z łapczywości i grabieży, nie cofną się przed szykanami, na które Polacy zasłużyli, a tym samym przekierują nienawiść społeczeństwa z Petersburga na Berlin i Wiedeń. Odnośnie do pretekstu, pod jakim wojska te mogłyby wkroczyć do Rzeczypospolitej, należy wykorzystać punkty zawarte w instrukcjach poselskich, wpisane tam pod wpływem hetmanów, które stały w jawnej sprzeczności z zapisami ostatnich traktatów gwarantowanych przez trzy dwory, podważały pozycję Rady Nieustającej lub nawet jej istnienie oraz zawierały żądanie usunięcia obcych posłów, czyli *de facto* zerwania stosunków dyplomatycznych z państwami ościennymi. Dalsze szczegóły planu Stackelberga były następujące: „Au commencement de la diète, les troupes autrichiennes et prussiennes entreraient en Pologne et l'on motiveraient d'après les détails ci-dessus cette démarche dans une déclaration militaire. Peu à peu elles avanceraient vers Varsovie. On se rendrait maître de la diète. On établirait un gouvernement stable et analogue à nos influences en Pologne, on préviendrait les projets de régicide et de détronisation de Mr de Branicki et peut-être du prince Adam, et tout l'odieux de l'opération tombera également sur les deux autres cours”¹²³. To, zdaniem ambasadora, był jedyny sposób, aby sprawy w Rzeczypospolitej potoczyły się pomyślnie dla Rosji. Co warto podkreślić, cały powyższy plan miał na celu nie tyle zapewnienie ratyfikacji konwencji granicznych, o których Stackelberg nawet nie wspomniał w depeszy „prywatnej”, lecz wzmocnienie pozycji Rady Nieustającej w ustroju Rzeczypospolitej. Jak dowodził ambasador, dalsze „pudrowanie” napiętej rzeczywistości nie miało sensu. Jeśli Rosja nie wykorzysta tak dogodnej sytuacji, aby zdusić partię „ministerialną”, czyli opozycję, zawsze jej wroga, „toutes les horreurs d'une guerre civile et de l'anarchie la plus monstrueuse

¹²¹ *Ibidem*. Przypisywane hetmanowi autorstwo sekretnej instrukcji, którą znamy jedynie z przekazu Stackelberga, podważył Jerzy Michalski. Uznał on szczególnie jej punkt mówiący o elekcji *vivente rege* i dziedziczności tronu za odległy od tego, co wiemy o ówczesnych zamiarach hetmana z innych źródeł. J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 119–120.

¹²² O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 19/30 VII 1776, AVPRI, 79/6/1081.

¹²³ *Ibidem*.

seront inevitables”¹²⁴. Otwartość, z jaką Stackelberg wyłożył Paninowi swój plan, każe domyślać się, że przekonany był, iż również szef rosyjskiej dyplomacji widzi potrzebę dokonania pewnych korekt w pozycji Rady Nieustającej i wspomaga w tym dziele ambasadora, próbując przekonać do niego Katarzynę II. Wydaje się także, że biorąc pod uwagę czas, jaki w dniu pisania owego listu pozostał do otwarcia obrad, Stackelberg wstępnie porozumiał się z Revickim i Benoît co do możliwości podjęcia przez ich dwory militarnej interwencji podczas sejmku¹²⁵.

Przeanalizowanie doniesień Stackelberga o przebiegu sejmików oraz wypracowanie szczegółowych wytycznych dla ambasadora co do kroków, które należało przedsięwziąć w obliczu wzrastającego napięcia przed zbliżającym się sejmem, zajęło w Petersburgu sześć dni, czyli na tyle dużo, aby zdążył tam dojść kolejny pakiet raportów z 19/30 lipca, zawierający depezę nr 41 i „lettre particulière” omówione powyżej. Doniesienia te musiały być na tyle istotne z punktu widzenia Panina, że opóźnił on ekspedycję już przygotowanej korespondencji o kolejne sześć dni, zapewne w celu przekonania Katarzyny II do podjęcia bardziej zdecydowanych kroków, w duchu tych, które proponował Stackelberg¹²⁶. Wpływ na opóźnienie ekspedycji miała zapewne i ta okoliczność, że ambasador podważał celowość wystosowania do króla i Rady Nieustającej wspólnej deklaracji dyplomatów państw rozbiorowych, na której przygotowanie naciskał rosyjski dwór. Wydłużenie czasu refleksji nie wpłynęło na zmianę dyrektyw Petersburga i choć Panin zapewniał ambasadora, że rozumie doskonale przedstawione przez niego zastrzeżenia, wynikające z tego, że jako obecny na miejscu ma lepszy wgląd w zmieniającą się sytuację, to jednak bronił wcześniejszych dyspozycji, dowodząc, że Polacy, jakkolwiek przyzwyczajeni do deklaracji składanych przez rosyjskich dyplomatów i mogący łudzić się, idąc za doświadczeniem z lat wcześniejszych, że za słowami nie pójdą czyny, tym razem raczej nie będą mogli żywić iluzji, ponieważ będzie to wspólna, mocna i zdecydowana deklaracja wystosowana przez dyplomatów Rosji, Prus i Austrii. Minister ponownie zatem zalecił Stackelbergowi wskazany środek: „Ainsi une déclaration telle que nous en avons déjà donné tant, lorsque nous seuls nous avons eu affaires à la Pologne, et celle dont il est question à présent, c’est-à-dire une déclaration où chaque ministre parlera au nom de sa cour le même langage, donnera le même avis et fera la même

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ 20 lipca Benoît prosił Fryderyka II w imieniu Stackelberga o wydanie rozkazu pułkownikowi Boyenowi, aby uniemożliwił on gen. Janowi Lipskiemu dotarcie na sejmik generalny wielkopolski. Deklarując chęć pomocy rosyjskiemu ambasadorowi, król pruski zaznaczył w depeży do Benoît z 28 lipca, że przy granicy z Rzeczpospolitą ma obecnie ok. 600 ludzi, ale jeśli zajdzie konieczność interwencji zbrojnej, to będzie w stanie wysłać swoje wojska zarówno od strony Śląska, jak i Nowej Marchii, Fryderyk II do G. Benoît, 28 VII 1776, PC, t. 38, s. 241.

¹²⁶ Pierwsze relacje Stackelberga z sejmików, czyli cały pakiet depeż z 13/24 VII 1776 r., trafiły w ręce Panina 22 lipca / 2 sierpnia, natomiast relacje ambasadora z 10/30 lipca doszły nad Nowę 28 lipca / 8 sierpnia, i to w tym dniu Panin miał już gotowe wytyczne dla Stackelberga, których wysłanie wstrzymał, o czym świadczy uwaga z odpowiedzi Panina: „L’expédition de mon courrier était déjà achevée [...] lorsque j’ai reçu le vôtre avec vos dépêches du 19/30 juillet”, N.I. Panin do O.M. Stackelberga, 3/14 VIII 1776, AVPRI, 80/1/1350, k. 62.

menace, sont d'une nature toute différente et ne doivent pas faire le même effet"; dlatego też Panin nadal obstawał przy tym rozwiązaniu, jak również zapewnił, że oficjalnie poinformował o wszystkim dwory pruski i austriacki¹²⁷. Odnosnie do Branickiego i jego przechwałek o wpływach posiadanych na rosyjskim dworze oraz tego, że niejednokrotnie stwarzał on wrażenie, jakoby mówił w imieniu Rosji, wspólna deklaracja przyczyni się również do podważenia twierdzeń hetmana, ponieważ Petersburg, przemawiając jednogłośnie z Wiedniem i Berlinem, wykaże bezpodstawność jego pretensji. Innymi słowy, wspólna deklaracja uniemożliwi Branickiemu rozgłaszanie opinii, jakoby z jego zdaniem liczono się w Petersburgu choćby w najmniejszym stopniu. Podsumowując ostateczne wytyczne dla ambasadora, Panin pozostawił jemu i jego dwóm kolegom jedynie wolność wyboru momentu, w którym winni wystąpić ze wspólną deklaracją. Biorąc pod uwagę czas potrzebny na przesłanie tych dyspozycji do Warszawy, dopuścił możliwość, że uczynią to już po rozpoczęciu obrad. Przypomniwał także, że nie została pogrzebana ani możliwość wykorzystania wojsk pruskich i austriackich do przeprowadzenia demonstracji siły militarnej przy granicy Rzeczypospolitej, w celu wywarcia nacisku na opozycję, ani wkroczenia wojsk rosyjskich w głąb Rzeczypospolitej. W kontekście ewentualnego wykorzystania sił pruskich i austriackich minister skrytykował Stackelberga za to, że sprzeciwił się ściągnięciu do Warszawy przez Revickiego i Benoît huzarów do osobistej ochrony ich osób. „Mettez-vous en tête, je Vous prie – pisał Panin – que nous ne sommes point seuls en Pologne, ni notre ministre seul. Mettez les autres en activité autant que vous le pourrez, afin que les Polonais sentent qu'ils n'ont pas moins affaire à eux qu'à nous. Il n'est pas question pour le moment de notre influence systématique en Pologne, mais d'une réunion momentanée d'efforts des trois cours, bien parfaite, bien intime et bien marquée au dehors, pour terminer les affaires actuelles dont il faut absolument sortir”¹²⁸. Zatem doraźna korzyść Rosji pozwalała jej wpuścić obce wojska na terytorium Rzeczypospolitej, lecz nie było to równoznaczne z podzieleniem się wpływami w zwasalizowanym państwie polsko-litewskim.

Powyższe dyspozycje dla Stackelberga, wysłane z Petersburga dopiero 14 sierpnia, miały szanse dotrzeć do Warszawy na kilka dni przed początkiem sejmu. Ostatecznie nie zawierały one tego, na co liczył ambasador, czyli pozwolenia na użycie siły militarnej jeszcze przed rozpoczęciem obrad, tak aby możliwe stało się wcześniejsze odsunięcie posłów opozycyjnych wybranych na rozdwojonych sejmikach, zapewne poprzez niedopuszczenie ich do zasiadania w parlamencie. W zamian Petersburg proponował nacisk dyplomatyczny, w którego skuteczność nie wierzył ambasador, oraz demonstracyjne ruchy wojsk austriackich i pruskich przy granicy z Rzeczypospolitą, a dopiero w dalszej perspektywie, gdyby doszło do zawiązania konfederacji przez opozycję, wspólną interwencję zbrojną trzech państw rozbiorowych. Brak oczekiwanej reakcji rosyjskiego dworu zmusił Stackelberga do szukania rozwiązania alternatywnego, nie do końca zgodnego z wcześniej otrzymanymi instrukcjami. Już 27 lipca na spotkaniu w wąskim gronie

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ *Ibidem*.

doradców, w obecności Stanisława Augusta i ambasadora pojawił się pomysł, zaproponowany przez polskiego władcę, zawiązania konfederacji na kilka dni przed sejmem¹²⁹. W depeszach wysłanych 19/30 lipca Stackelberg nie wspomniał o tym, być może licząc nadal na zgodę swojego dworu na rozwiązanie z użyciem wojska. Upływający czas i brak nowych wytycznych z Petersburga zmusiły go do bliższego przyjrzenia się propozycji króla. Na naradzie w dniu 1 sierpnia, której przebieg znamy z *Entretiens*, zgodzono się, że takie posunięcie rozwiązywałoby większość problemów, w tym tych związanych z rozdwójonymi sejmikami, ponieważ pozwalałoby uniknąć rugów poselskich¹³⁰. W depeszy wysłanej trzy dni później do Petersburga Stackelberg nie podzielił się ze swoim dworem założeniami planu opracowanego wspólnie z królem, choć pierwszy raz wspomniał o tym, że być może konieczne będzie skonfederowanie sejmu na samym jego początku. Biorąc za przykład sejmik oszmiański, na którym z jednej strony opozycja nie dopuściła do odczytania deklaracji, rozesłanej przez ambasadora „au nom de Sa Majesté Impériale” na wszystkie sejmiki, z drugiej doprowadziła do wyboru na poselstwo Franciszka Ksawerego Chomińskiego, zaufanego człowieka hetmana wielkiego litewskiego Michała Ogińskiego, ambasador ponownie przekonywał, że konieczna jest zmiana przyjętych metod działania. „De la manière illégitime dont Mr de Chominski a été élu, se sont faites quantité d’élections, et si nous n’excluons pas ces Messieurs par la force, ils seront les plus forts et la diète commencera sur des cadavres” – rozwijał przed Paninen katastroficzne wizje, ponownie ostrzegając, że życie króla jest zagrożone¹³¹. Czy zatem – pytał retorycznie – nadal należało myśleć o zwołaniu sejmu ordynaryjnego, wolnego, skoro Branicki i jego adherenci są gotowi zerwać jego obrady i doprowadzić do rozlewu krwi? O przysłanie odpowiedzi prosił Panina jak najszybciej, przez kuriera, „avec des pouvoirs capables de m’autoriser à des mesures plus imposantes pour un parti qui ne respecte plus rien”¹³². Zarzut uczyniony Branickiemu, jakoby dążył do zerwania sejmu już na jego początku, był związany z próbą wykorzystania jednego z punktów instrukcji Katarzyny II, w którym zgodziła się ona na skonfederowanie sejmu jedynie w przypadku niemożności kontynuowania obrad w zwykłym trybie¹³³. Stackelberg postawił zatem swój dwór wobec kluczowego pytania –

¹²⁹ Por. *Entretiens* nr 38 z 27 VII 1776, pkt. f, g.

¹³⁰ Szczegóły planu zawiązania konfederacji jeszcze przed sejmem wraz z analizą sytuacji po sejmikach przedstawił Stanisław August w liście do Antoniego Tyzenhauza z 29 lipca. Por. *Entretiens*, opis do nr. 41 z 1 VIII 1776, pkt. a–c, d.

¹³¹ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 24 VII / 4 VIII 1776, dep. nr 44, AVPRI, 79/6/1081.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ Jerzy Michalski uznał, że ambasador podjął decyzję o skonfederowaniu sejmu przed jego zaczęciem, „uznając warunkową zgodę Petersburga za wystarczającą” (*Początki opozycyjnej działalności...*, s. 123). Wydaje się jednak, że Stackelberg, naginając zapisy otrzymanych instrukcji do własnych potrzeb, miał nadzieję, że sprawne opanowanie przez niego sytuacji na początku sejmu i dopuszczenie zaakceptowanych przezeń posłów do izby przyczyni się do szybkiej ratyfikacji konwencji granicznych. Żył zapewne nadzieję (jak się okazało, uzasadnioną), że załatwienie sprawy, na której najbardziej zależało Katarzynie II, zatrze wrażenie, że przekroczył otrzymane instrukcje.

co winien zrobić, jeśli sejm na samym początku zostanie zerwany, tym samym nie dając możliwości późniejszego skonfederowania go. W tej sytuacji plan ratyfikacji konwencji granicznych upadałby wszak już na samym początku obrad.

W kolejnych depeszach ambasador ostrożnie informował swój dwór o podjętych przez siebie krokach w związku z coraz bardziej zaogniającą się sytuacją. 7 sierpnia doniósł, że zwrócił się do gen. Szyrkowa z żądaniem wysłania do Warszawy regimentu huzarów Iwana Grigoriewicza Drewicza, pod pretekstem ochrony życia króla¹³⁴. Biorąc pod uwagę fakt, że tydzień wcześniej domagał się od Rady Nieustającej wyznaczenia w Warszawie kwater dla dwóch batalionów jęgrów, o czym nie poinformował swojego dworu, widać, że wzmacniał kontyngent wojsk rosyjskich stacjonujących w Warszawie, nie czekając na zgodę Petersburga. Ponieważ nadal nie nadchodziły żadne instrukcje zmieniające wcześniejsze rozkazy, Stackelberg, zapewne bojąc się, że jego dwór zostanie zaskoczony informacją o zawiązaniu konfederacji przed sejmem, zdecydował się 11 sierpnia poinformować o wszystkim Panina. Skrętnie ukrył przy tym rolę króla, plan zaś zawiązania konfederacji przedstawił jako wspólną inicjatywę jego oraz pozostałych dwóch dyplomatów państw rozbiorowych. Wraz z nimi miał dojść do przekonania, że przeciwstawienie się planom Branickiego, wśród których szczególnie podkreślał dążenie do usunięcia Stanisława Augusta z tronu, nie będzie możliwe, jeśli sejm rozpocznie się jako wolny, ponieważ zwykle na zamku w dniu rozpoczęcia obrad znajdowało się wielu obserwatorów i osób postronnych, wśród których Branicki zamierzał ukryć swoich uzbrojonych ludzi. „J'ai pris avec les deux ministres – przechodził ambasador do sedna swojego wyводу – le seul parti capable de prévenir ces scènes d'horreur et de mettre à l'abri autant qu'il est possible les intérêts de nos cours à cette diète, la confédération étant toujours indispensable, parce que le liberum veto de la diète libre oppose un obstacle invincible à toute conclusion quelconque en matière d'État, nous sommes convenu de faire cette confédération deux jours avant la diète”¹³⁵. Zgodnie z postulatem zgłoszonym przez Augusta Sułkowskiego w czasie narady 1 sierpnia, co również przemilczał ambasador, miała być ona zawiązana w Radzie Nieustającej w obecności króla. Zaraz potem mieli do niej przystąpić wszyscy posłowie należący do „notre parti”. Uzasadniając konieczność takiego posunięcia, Stackelberg podkreślił kilka spraw. Po pierwsze, do podpisania aktu konfederacji zostaną dopuszczeni tylko „nasi” posłowie, tym samym uniknie się dyskusji o rozdwojonych sejmikach i odsunie „tous ceux qui se sont fait élire

¹³⁴ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 27 VII / 7 VIII 1776, dep. nr 45, AVPRI, 79/6/1081. Za pretekst posłużył list Branickiego do gen. Lipskiego, przejęty przez dwór warszawski, w którym hetman wzywał swego adherenta do przybycia do Warszawy w towarzystwie swoich stronników, ludzi gotowych do działania, J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 124.

¹³⁵ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 31 VII / 11 VIII 1776, dep. nr 47, AVPRI, 79/6/1081. Depeszę tę przeanalizował Michalski, wskazując na fakt kreowania przez Stackelberga fałszywego obrazu ówczesnej rzeczywistości w celu podtrzymania w Petersburgu przekonania o wyjątkowo zaognionej sytuacji w Rzeczypospolitej. Jednocześnie ostentacja, z jaką hetman zachowywał się w Warszawie, dawała Stackelbergowi argumenty częściowo przemawiające na korzyść stworzonego w relacjach obrazu, J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 124.

contre notre gré à coups de sabres”, czyli posłów opozycyjnych. Po drugie, konfederacja obejmie cały kraj, hetmani zaś i wojsko będą zmuszeni złożyć przysięgę, że podporządkują się rozkazom władz związku. Po trzecie, marszałek konfederacji będzie mógł nie wpuścić na zamek tych posłów i arbitrów, którzy nie podpisali aktu konfederacji, co „mettra en sûreté la vie du roi et empêchera le massacre des chefs de nos amis”. Ostatnim argumentem było to, że gdyby sejm rozpoczął się jako wolny, trudno byłoby oczekiwać jednomyślności w celu późniejszego zawiązania konfederacji, jak również przy istniejącej przewadze opozycji „nos amis” obawialiby się wyjść z taką propozycją; dlatego „il n’y a donc d’autre ressource que de la (tj. konfederację) former avant”. Kończąc, Stackelberg wyraził nadzieję, że powyższy plan – jak podkreślił – przygotowany wspólnie z dyplomatami Austrii i Prus, zyska akceptację imperatorowej, ponieważ „nous n’avons trouvé d’autre moyen de prévenir les vues sinistres du parti qui combat tête levée et avec l’imprudence la plus outrageante l’établissement de l’ordre en Pologne, la cimentation du partage et surtout la continuation des influences de Sa Majesté Impériale dans ce pays-ci”¹³⁶. Swoje plany, ubrane w kostium wspólnej decyzji przedstawicieli państw rozbiorowych, Stackelberg z pełną świadomością przedstawił w momencie, który uniemożliwiał odwołanie całego przedsięwzięcia. Wiedział bowiem, że jakakolwiek odpowiedź mogła nadejść najszybciej w dniu rozpoczęcia sejmu, czyli już po planowanej dacie zawiązania konfederacji¹³⁷.

Trzy dni później Stackelberg doniósł Paninowi o przybyciu do Warszawy hetmana Branickiego, nadal demonstrującego swoją arogancję oraz brak szacunku wobec króla i Rady Nieustającej. Miał też wydać rozkaz, aby regiment, którego był szefem, wszedł do Warszawy. Ambasador zapewnił jednak, że on sam będzie postępował tak, jak to czynił podczas sejmików, stacjonujący zaś w Warszawie żołnierze rosyjscy będą jedynie bronili porządku publicznego w razie prób jego zakłócenia¹³⁸. Jak widać, Stackelberg cały czas starał się podkreślać, że w swoich działaniach zawsze kierował się zdaniem swojej władczyni, która w instrukcji z marca podnosiła potrzebę zachowania spokoju w Rzeczypospolitej i przede wszystkim unikania najmniejszych pozorów prześladowania członków opozycji. Niepewność Stackelberga, czy dwór rosyjski zaakceptuje jego kroki, widać również w kolejnej depeszy, wysłanej dzień po rozpoczęciu obrad sejmu. Informował w niej o podpisaniu polsko-pruskiej konwencji granicznej, ale przede wszystkim donosił o konfederacji zawiązanej „avec beaucoup de dignité, de décence” i przygotowanej wspólnie z posłami Austrii oraz Prus¹³⁹. Pomiędzy 23 a 26 sierpnia, czyli dniem zawiązania konfederacji i rozpoczęcia obrad, Stackelberg otrzymał w końcu długo oczekiwane wytyczne; próżno by szukać

¹³⁶ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 31 VII / 11 VIII 1776, dep. nr 47, AVPRI, 79/6/1081.

¹³⁷ Ambasador w depeszy nr 46, wysłanej tego samego dnia, donosił o zamiarze opozycji zablokowania ratyfikacji traktatów demarkacyjnych pod pretekstem braku pisemnej aprobaty dzieła komisji demarkacyjnej podpisanej przez Katarzynę II. Prosił zatem o jak najszybsze przesłanie kurierem owego dokumentu, najpóźniej w dzień po dojściu jego depeszy. O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 31 VII / 11 VIII 1776, dep. nr 46, AVPRI, 79/6/1081.

¹³⁸ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 3/14 VIII 1776, dep. nr 50, AVPRI, 79/6/1081.

¹³⁹ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 16/27 VIII 1776, dep. nr 51, AVPRI, 79/6/1082.

w nich zgody na zawiązanie konfederacji i to jeszcze przed sejmem. Stąd Stackelberg jeszcze raz powtórzył wcześniejsze argumenty, za którymi stały „les raisons invincibles”, a były to: 1) niepodobieństwo utrzymania na sejmie jednomyślności w sytuacji tak ostrego kryzysu, 2) konieczność zapewnienia sobie większości poprzez wykluczenie posłów wybranych na rozdwojonych sejmikach oraz 3) obawa o możliwość tumultu, a nawet masakry w izbie poselskiej, gdyby opozycji udało się do niej wprowadzić wszystkich swoich stronników¹⁴⁰.

Dopiero 5 września mógł Stackelberg nieco odetchnąć, kiedy doniósł swojej władczyni o ratyfikacji polsko-rosyjskiej konwencji granicznej¹⁴¹, kilka dni później zaś otrzymał depeszę Panina, z której mógł wyczytać akceptację podjętych przez siebie kroków: „Je vous écris, Mr – pisał Panin – le lendemain de l’assemblée de votre diète; je souhaite que les dispositions en soient meilleures que quelques diétines ne le laissent présumer, et que les choses s’y finissent une bonne fois et le plus pacifiquement qu’il se pourra”¹⁴². Powtórzmy, że ostatecznie dla Rosji najważniejsze było utrzymanie spokoju w Rzeczypospolitej, którą po sejmie rozbiorowym uznano za w pełni podporządkowaną rosyjskiej zwierzchności. To wciąż nierozwiązany konflikt z Turcją o polityczną zwierzchność nad Krymem urastał wówczas do rangi problemu numer jeden w rosyjskiej polityce i to na nim chciano skupić całą uwagę i wszystkie siły. Zaanonsowany przez Panina list, w którym miał się on szerzej odnieść do polskiego sejmu, zapewne również do formy, jaką ostatecznie przyjął, jak się wydaje, nigdy nie został wystawiony¹⁴³. Taki list musiałby zyskać akceptację Katarzyny II i można się jedynie domyślać, że wówczas nie była ona skłonna równie łatwo jak szef jej dyplomacji zaakceptować samowolnej postawy Stackelberga. Kluczowym pytaniem było to, czy działania podejmowane samodzielnie przez ambasadora nie spowodują turbulencji politycznych w Rzeczypospolitej, a to można było ocenić dopiero po zakończeniu sejmu. Kiedy sejm dobiegł spokojnie do końca, wracanie do kwestii sposobu jego przeprowadzenia straciło rację bytu, jednak w latach następnych prośby rosyjskiego ambasadora o zgodę na skonfederowanie kolejnych sejmów niezmiennie napotykały opór Katarzyny II. Być może jednym z powodów odmowy było wspomnienie o niesubordynacji Stackelberga, kiedy to dysponując ledwie możliwością skonfederowania sejmu zapisaną w instrukcji z zastrzeżeniem, że miał być to środek ostateczny, zdecydował się przekroczyć rozkazy swojej władczyni i zgodził się na zawiązanie konfederacji jeszcze przed sejmem. Milczenie Petersburga oznaczało akceptację dla poczynań ambasadora, ale na piśmie Katarzyna II nie miała zamiaru tego wyrazić.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 16/27 VIII 1776, dep. nr 56, AVPRI, 79/6/1082.

¹⁴² N.I. Panin do O.M. Stackelberga, 18/29 VIII 1776, SIRIO, t. 145, s. 190.

¹⁴³ Nie ma go ani w SIRIO, ani też wśród szczegółowych wypisów z moskiewskiego archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rosji (AVPRI).

1776

Entretiens du roi avec Mr de Stackelberg
et affaires traités par ordre de Sa Majesté avec le même
ministre depuis le 3 janvier jusqu'au
30 décembre 1776 inclusivement

N° 1 du 3 janvier 1776

Pkt. a–f, annexe A (por. nr 62, pkt. c–e z 1774; nr 65, pkt b z 1774; nr 23 z 1775; nr 52, pkt. a–r z 1775; nr 52bis, pkt. a, b z 1775; nr 55, pkt m z 1775) – Upór Józefa II, aby w ramach rozgraniczenia zaanektować cały nurt Wisły na rzecz Austrii, czemu służyło dążenie do zajęcia wszystkich wysp wiślanych, był zapewne podyktowany chęcią zmonopolizowania spławu na rzece i czerpania maksymalnych zysków z handlu wiślanego. Od początku pertraktacji z Austrią w sprawie ponadtraktatowych zaborów Rosja nie miała zamiaru twardo domagać się respektowania zapisów traktatu rozbiorowego, lecz namawiała stronę polską do ustępstw. Szczegóły ówczesnych sporów granicznych Rzeczypospolitej z Austrią oraz Prusami omówił Jerzy Michalski w artykule *Sprawa zwrotu ponadtraktatowych nabytków austriackich i pruskich po pierwszym rozbiórze*, „Kwartalnik Historyczny” 112, 2005, 1, s. 77–127.

Pkt. g–l – Stackelberg udał się w styczniu 1776 r. do Petersburga, m.in. aby przeciwdziałać zabiegom podjętym przez opozycję magnacką, a w szczególności przez hetmana Franciszka Ksawerego Branickiego, w celu zmiany przedstawiciela Rosji na placówce w Warszawie. Branicki i Ignacy Potocki, który wraz z nim udał się w ślad za Stackelbergiem do Petersburga, starali się przekonać tamtejszy dwór, aby to właśnie antykrólewskiej opozycji powierzono rolę partii rosyjskiej w Rzeczypospolitej, jednocześnie dokonując zmiany rosyjskiego przedstawiciela dyplomatycznego w Warszawie na niezwiązanego z królem Nikołaja Repnina (z którym przywódcy opozycji magnackiej pozostawali w bliskim kontakcie) czy Pawła Potiomkina, stryjecznego brata faworyta Katarzyny II Grigorija (por. nr 52 [bis], pkt f z 1775). Misja księcia Stanisława Poniatowskiego, królewskiego bratanka doszła do skutku dopiero w grudniu 1776 r. jako wyraz wdzięczności za zgodę na reformy dokonane na sejmie 1776 r., jak również, aby zabiegać o zgodę Katarzyny II na dalsze – zdaniem króla niezbędne – zmiany, mające usprawnić funkcjonowanie Rzeczypospolitej. Dodatkową kwestią były zabiegi o ukrócenie szykan stosowanych przez Fryderyka II wobec polskiego handlu (por. nr 84, pkt. c, e–l z 1776).

Le roi et Mr de Stackelberg

a. Stackelberg : L'ambassadeur conseille au roi d'ordonner au département des affaires étrangères d'accepter les propositions de Mr Rewitzki¹, parce qu'il est certain qu'il n'en peut faire d'autres. On rendra Cazimir et un

morceau près de Zamość, quoique l'empereur ait défendu de rendre Casimir, Mr de Kaunitz² a mandé à Mr Rewitzki qu'il prenait sur lui cette cession, mais il veut pour l'Autriche toutes îles de la Vistule, du San, du Bog et du Zbrucz. _____ Il y a deux mois que l'ambassadeur aurait parié que les Autrichiens n'auraient rien rendu, il ne peut soupçonner d'autre raison de cette générosité qu'un projet de faire bien du mal au futur roi de Prusse ; il faut que la Pologne profite de cette circonstance.

b. Roi : la rive droite de la Vistule doit faire la borne des Autrichiens et les censeurs du Conseil Permanent ne manqueront pas de dire à la diète qu'on a trahi l'État.

c. Stackelberg : un seul mot dans la prérogative de quelqu'un des ministres sera plus difficile à aplanir que cela ; en qualité de roi éclairé, Sa Majesté doit faire comprendre à sa nation qu'il faut préférer l'important à la vétille.

d. Roi : au moyen de ces îles, les Autrichiens seront les maîtres de gêner le commerce, pourront établir des péages et peut-être trouveront occasion de mettre le pied sur la rive gauche de la Vistule.

e. Stackelberg : la marotte de l'empereur³ est de faire des forteresses de toutes les îles.

f. Roi : il faudra ajouter que quand même il y aurait une forteresse sur une de ces îles que l'atterrage joindrait à la rive gauche de la Vistule, cette île dans ce cas deviendrait une propriété de la Pologne.

g. Stackelberg : l'impératrice⁴ permet à l'ambassadeur de partir, il assure le roi que si Sa Majesté envoyait son frère⁵ ou son neveu⁶ en Russie, il ne le servirait pas avec plus de zèle que lui, le roi pourra lui écrire et par ce moyen l'impératrice verra ce que le roi ne lui dirait peut-être pas à elle-même.

h. Roi : le prince Stanislas ne peut encore aller en Russie, mais l'ambassadeur doit lui frayer le chemin, au reste le voyage de l'ambassadeur ne peut qu'être très avantageux aux affaires.

j. Stackelberg : « Dites-moi ce que vous souhaitez, je me ferai un devoir d'y travailler ».

k. Roi : « Il faut en attendant imposer à tous vos dépendants de supprimer toutes les tracasseries pendant votre absence, et que les différends du Conseil Permanent avec les dicastères militaires et la police soient renvoyés à la diète ».

l. Stackelberg : « Je leur en parlerai ».

Annexe A. _____ L'ambassadeur fait féliciter le roi sur le morceau du palatinat de Lublin. _____ Il avertit que ce n'est pas au baron Rewitzki à proposer Casimir, mais que c'est au ministère à le demander.

¹ Karl Emmerik Revicki (Rewitzki) von Revisne, austriacki poseł nadzwyczajny i minister pełnomocny w Rzeczypospolitej w latach 1772–1779.

² Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg, kanclerz austriacki.

³ Józef II Habsburg, cesarz rzymski od 1765 r., do śmierci Marii Teresy w 1780 współrządcą krajów dziedzicznych należących do austriackich Habsburgów.

⁴ Katarzyna II, caryca rosyjska w latach 1762–1796.

⁵ Wydaje się, że Stackelberg mógł mieć na myśli Kazimierza Poniatowskiego, ekspodkomorzego nadwornego koronnego.

⁶ Stanisław Poniatowski, syn Kazimierza, bratanek Stanisława Augusta.

Nº 2 du 3 janvier 1776

(Por. nr 3, pkt x z 1776; nr 86, pkt a z 1776). Jeszcze w końcu tego roku Ogiński zwracał się do Stackelberga, za pośrednictwem króla, o pomoc w sprzedaży Wielaszkowic.

Le grand secrétaire Ogiński⁷ veut vendre des biens de Wieleszkowice dans le gouvernement de Polock. _____ On compte dans les biens 1400 âmes. _____ Le prix par tête mâle est de 30 roubles ce qui serait 42000 roubles, mais il se contenterait de 15000.

¹ Andrzej Ignacy Ogiński, sekretarz wielki litewski.

Nº 3 du 10 janvier 1776

Pkt. a–d, f, g – We wspomnianym w rozmowie z ambasadorem liście króla do Katarzyny II z 11 stycznia 1776 r. (tekst listu w: *Correspondance*, s. 315–320), Stanisław August dziękował rosyjskiej władczyni za pomoc w podpisaniu konwencji granicznej z Austrią, w wyniku której Austria zwróciła Rzeczypospolitej Kazimierz oraz niewielki skrawek terytorium leżący między Wisłą a Bugiem. Prosił także o pomoc w uregulowaniu sporów granicznych z Prusami, licząc, że wstawiennictwo carycy pozwoli odzyskać Rzeczypospolitej przynajmniej część terytorium zagarniętego przez Prusy w latach 1772–1774 ponad to, na co pozwalał im traktat rozbiorowy. List ten, w swej treści bardzo ogólnikowy, nie podejmował żadnych konkretnych propozycji reform, które zdaniem króla należało przeprowadzić na nadchodzącym

sejmie. Przytoczony przez Stanisława Augusta główny cel jego polityki: uczynić naród szczęśliwym, a dla Katarzyny II być użytecznym, miał treścią wypełnić Stackelberg w bezpośredniej rozmowie z carycą. Stąd zapewne prośba króla, aby ambasador dostarczył wspomniany list osobiście do rąk adresatki. Prośba o pominięcie Panina mogła wynikać również z obawy, aby informacje o królewskich planach zbyt szybko nie dotarły do uszu Fryderyka II.

Pkt. e, j, k, l, m – Stanisław August omówił ze Stackelbergiem niewyszczególnione wprost w liście do Katarzyny II główne założenia reform, które król miał nadzieję zrealizować po ich zaakceptowaniu przez Rosję. Przede wszystkim należało doprecyzować kompetencje Rady Nieustającej i wyraźnie podkreślić jej zwierzchność nad koronnymi i litewskimi komisjami skarbu oraz wojskowymi. Komisje koronne i litewskie powinny zostać połączone i obradować w Warszawie. Aby zrealizować powyższe cele, należało na zbliżającym się sejmie obradować pod wężem konfederacji. Należało też zadbać o pohamowanie zabiegów głównego oponenta króla i ambasadora w dziele wzmocnienia Rady Nieustającej, czyli hetmana Branickiego, zabiegającego nie tylko o utrzymanie dotychczasowych prerogatyw buławy, lecz o dalsze ich poszerzenie kosztem króla i Rady.

Pkt h (por. nr 52bis, pkt. o, p, q, s z 1775) – Stanisław August przypomniał ambasadorowi ich wcześniejszą rozmowę z grudnia 1775, kiedy to rozmawiano o ograniczeniu prerogatyw hetmanów poprzez przyznanie władcy prawa mianowania generałów i komendantów gwardii, a także wszystkich oficerów sztabowych.

Pkt n – Trudno ocenić, jak miałyby wyglądać wpływ króla na wybór osób mających wejść do przyszłego, a być może i kolejnych składów Rady Nieustającej. Odpowiedź Stackelberga wskazuje, że był on przeciwnikiem dania Stanisławowi Augustowi usankcjonowanego prawem wpływu na wybór przyszłych członków Rady. Ambasador swój sprzeciw motywował złym wrażeniem, jakie przyznanie królowi takiej prerogatywy mogłoby wywołać wśród szlachty. Jednocześnie dawał władcy nadzieję na zakulisowe współdecydowanie o wyborze przyszłych konsyliarzy. Miejsce Stanisława Augusta w systemie rosyjskiej kontroli nad Rzeczpospolitą Stackelberg przedstawił w memoriale skierowanym do Katarzyny II w lutym 1776 r. (por. Wstęp).

Pkt. nn, o, p, w – Do spraw, które miał poruszyć w Petersburgu Stackelberg, należały zatargi handlowe z Prusami, a także problem zwrotu przez Prusy ziem zabranych Rzeczypospolitej, ponad te, które przyznano im w traktatach rozbiorowych. Jako prowokację ze strony ambasadora należy ocenić złożoną w rozmowie propozycję odstąpienia Prusom Gdańska przez Rzeczpospolitą w zamian za zwrot całych Prus Królewskich poza pasem nadmorskim. Przyjęcie tej propozycji nie zmieniłoby w niczym położenia ekonomicznego Rzeczypospolitej, której handel przez Wisłę nadal blokowałyby Prusy, co król wyraźnie podkreślił. W kontekście wpływów pruskich silnych w Petersburgu za sprawą Panina, poruszono w rozmowie sprawę jego pozycji na dworze rosyjskim.

Pkt q – Problemy związane z obsadą parafii unickich i dążenie do zajmowania takowych przez kler prawosławny przy czynnym wsparciu wojska rosyjskiego były

stale obecne w stosunkach polsko-rosyjskich, o czym świadczą liczne skargi i noty przekazywane w tych sprawach przez Departament Interesów Cudzoziemskich na ręce Stackelberga.

Pkt r (por. komentarz do nr. 76, pkt b z 1773) – Michaił Nikitycz Kreczetnikow otrzymał Order Orła Białego 16 maja 1776 r. jako wyraz wdzięczności za udział w komisji granicznej (stał na jej czele), która dokonała rozgraniczenia Rzeczypospolitej od ziem oderwanych przez Rosję w pierwszym rozbiore.

Pkt s (por. nr 52, pkt a z 1776; nr 66, pkt a z 1776) – W wyniku pierwszego rozbioru dochody skarbu królewskiego spadły do 2 mln zł. Sejm 1773–1775 przyznał królowi stałą dotację, niezależną od dochodu skarbów koronnego i litewskiego, w wysokości 4 mln, a także dodatkowy milion zł na utrzymanie straży królewskiej, tym samym podnosząc budżet, którym miał dysponować król, do 7 mln zł. Sejm 1776 r. obniżył dotację o milion (przeznaczony wcześniej na straż przyboczną króla), lecz jednocześnie zgodził się na zaciągnięcie przez króla pożyczki w Holandii do wysokości 9 mln zł – jej zabezpieczeniem były ekonomie litewskie, a sama pożyczka objęta gwarancją Katarzyny II.

Pkt u – Andrzej Ogiński został marszałkiem litewskim konfederacji związanej 23 sierpnia 1776 r. w Radzie Nieustającej, a później jednym z dwóch marszałków sejmu 1776 r., obok Andrzeja Mokronowskiego, marszałka konfederacji koronnej. Ze źródła nie wynika, kto zgłosił propozycję objęcia przez Ogińskiego funkcji marszałka sejmu, zapewne była to inicjatywa króla, a ambasador nie miał zastrzeżeń.

Pkt x (w sprawie sprzedaży przez Andrzeja Ogińskiego dóbr w zaborze rosyjskim por. nr 2 z 1776; nr 86, pkt a z 1776) – Zabiegi hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Ogińskiego o odzyskanie dóbr, które znajdowały się na ziemiach oderwanych od Rzeczypospolitej po pierwszym rozbiore, a które zostały mu skonfiskowane przez Rosjan za udział w konfederacji barskiej, ciągnęły się jeszcze wiele lat i nie zostały nigdy uwieńczone sukcesem.

Pkt y – Trudno ocenić, czy August Sułkowski rzeczywiście zamierzał zabiegać o dalsze uszczuplenie prerogatywy królewskiej pozwalającej władcy dokonywać wyboru osób ubiegających się o wakujące urzędy spośród trzech kandydatów przedstawionych mu przez Radę Nieustającą. Odebranie królowi prawa wyboru w przypadku, gdy dana osoba po raz trzeci znalazła się wśród kandydatów przedstawionych królowi, *de facto* mogło z czasem doprowadzić do całkowitego wyeliminowania osoby króla z wpływu na obsadę wakansów.

Pkt z – Stanisław August chciał wykorzystać ewentualne zbliżenie rosyjsko-francuskie w celu ustanowienia stałego przedstawicielstwa Francji w Rzeczypospolitej. Od czasu bezkrólewia po śmierci Augusta III dwór wersalski nie miał nad Wisłą swojego stałego przedstawiciela. Zamyśl króla nie spotkał się z akceptacją ani w Petersburgu, ani w Wersalu. Od 1776 r. Francja utrzymywała w Gdańsku stałego konsula, którym był Étienne-Ignace-Laurent de Pons, w Warszawie zaś miała dwóch agentów: Jeana Alexandre’a Bonneau i Jeana Claude’a Gérault. Relacje z Warszawy dwór wersalski otrzymywał również za pośrednictwem dwóch dawnych funkcjonariuszy „sekretnego

królewskiego” – Andrzeja Mokronowskiego oraz Wojciecha Jakubowskiego. Sam Stanisław August kontaktował się z Charles’em de Vergennes, szefem francuskiej dyplomacji od 1774 r., za pośrednictwem gen. Jeana Antoine’a Moneta. Jednak ówczesna polityka francuska nie zakładała jakiegokolwiek szerszej aktywności dyplomatycznej w Rzeczypospolitej, którą uważano za trwale podporządkowaną Rosji. Ponadto, zdaniem Vergennesa, większe zaangażowanie się Francji w Rzeczypospolitą poprzez wysłanie tam stałego przedstawiciela dyplomatycznego mogło utrudnić zabiegi o poprawę w relacjach z Rosją, na których Wersalowi szczególnie wówczas zależało. Ze swej strony Stanisław August widziałby w Warszawie François Duranda jako przedstawiciela Francji. Maurycy Glayre, wysłany do Paryża w czerwcu 1777 r., w celu uzyskania zgody Vergennesa na ustanowienie stałego przedstawicielstwa Francji w Warszawie, spotkał się ze zdecydowaną odmową.

a. et b. Le roi demande à l’ambassadeur qui vient prendre congé s’il peut remettre à l’impératrice une lettre qui soit ignorée de Panin¹ et du roi de Prusse². Sur l’assurance qu’il le peut, le roi lui en fait la lecture (cette lettre ne se trouve pas, mais il y en a une dans la correspondance du Cabinet avec Deboli³ N° 3 du 15 janvier : lettre O), l’ambassadeur voudrait que le roi en écrivît une autre d’apparat au nom du Conseil Permanent.

c. Roi : « Je ne pourrais écrire une pareille lettre sans la proposer au Conseil où il ne manquerait pas de se trouver de l’opposition et dès lors^a la chose serait ébruitée, on^b supposerait au Conseil Permanent des vues dangereuses à la liberté, ce qui nuirait à la pluralité dans les diétines. Il est à craindre même que ce que vous pourriez dire à votre cour ne soit su trop tôt et contrecarré par le roi de Prusse ».

d. Stackelberg : « Si contre mon attente, je trouvais l’air du bureau à ma cour disposé à ne pouvoir vous promettre un appui solide, je serais le premier à vous en avertir, pour que vous laissiez tomber tout projet de cette espèce ».

e. Roi : « Si la Russie veut que la Pologne soit quelque chose par le Conseil Permanent il faut que ce Conseil ait une autorité réelle sur les autres dicastères lesquels étant comme identifiés dans ce Conseil produiraient une unité de mesures d’actions et de pouvoirs sans laquelle on ne peut rien se promettre de bon. Les commissions de Lithuanie devraient être fondues dans celles de la Couronne et résider à Varsovie, mais c’est ce que Repnin⁴ a refusé comme une chose trop avantageuse à la Pologne, je ne sais si je puis la faire proposer par vous ».

f. Stackelberg : « Le temps des maximes machiavéliques est passé. Pierre 1er avait inséré dans ses maximes qu'il fallait entretenir les divisions et favoriser un parti en Pologne à cause des interrègnes, on a suivi ces maximes sans en peser assez l'à-propos. Pour moi, mon ambition est de passer aux yeux des gens éclairés pour un homme qui a su s'affranchir des anciens préjuges et je veux concilier le bien de la Russie avec celui de ses voisins ».

g. Roi : « Plus vous nous voulez de bien, plus je pense qu'il vaut mieux que vous proposiez comme vôtres que comme miennes toutes les idées tendantes^c à l'amélioration de la Pologne ».

h. Roi : « Quoique ma prérogative ait été diminué contre tout droit, je ne demande que la^d nomination aux places des généraux d'artillerie, des lieutenants généraux, des généraux majors, des commandants des gardes et des officiers de l'état-major, rappelez-vous ce que j'ai demandé pour le corps de troupe qui m'est approprié et pour les Courlandais ». ____ Stackelberg répond d'avance pour les premiers et prend note pour les deux autres articles.

j. Roi : « Il faut travailler à se procurer la pluralité des nonces, convertir la diète en confédération, mais en garder le secret. ____ La princesse woiewodzicz⁵ m'a sondé sur la confédération, et j'ai évité de lui répondre ».

k. Stackelberg : « Branicki⁶ m'a dit que dans ce cas il ferait une reconféderation et que si on voulait toucher à sa charge garantie par la Russie, il mettrait en question tout ce qui est stipulé par la même garantie en faveur de Votre Majesté. ____ Je compte sur elle pour la pluralité, si nous l'avons, les menaces de Branicki ne signifieront rien. ____ Pour la Lituanie il faut laisser tout faire à Tyzenhauss⁷ et je prie Votre Majesté de ne point se laisser induire, par des^e propositions des particuliers, à des arrangements qui pourraient faire manquer les siens. ____ Le roi promet d'être d'accord avec lui ».

l. Stackelberg : « Je ne pense pas que Votre Majesté veuille préférer Branicki au bien du pays. Je ne vous cache pas qu'il faut que ma cour soit bien persuadée que vous voulez être roi en effet. ____ Un connétable, un hetman est une chose qui ne convient pas au 18e siècle. ____ Cet hetman a tâché de persuader à ma cour que vous ne désiriez rien tant que l'abolition du Conseil Permanent ».

m. Roi : « Je veux être roi sans doute autant que cela importe véritablement au bien de mon pays, mais devant me conformer aux vues de la

Russie, je ne veux d'amélioration que celle qu'elle voudra. ____ Le Conseil Permanent n'ayant été établi qu'aux dépens de ma prérogative, il m'a été odieux dans son principe, mais la Russie voulant le soutenir, je dois désirer qu'il ne soit ni ridicule, ni haï et il est l'un et l'autre⁸. ____ Si on voulait faire de la peine à Branicki pour quelque autre but que celui du bien public, je prendrais son parti, cependant ni lui, ni personne ne me gouverne, ____ mais si vous entreprenez quelque chose contre lui sans être sûr du succès, on fera plus de mal à l'État qu'il n'y en a encore ».

n. Stackelberg : « Je ne vous donnerai pas de fausses notions de ma cour sur ce sujet, mais j'attends des nonces de Votre Majesté. ____ Je sais qu'il faut de l'argent pour cela, quant à la nomination à la place des dicastères à la future diète, je pense qu'il paraîtrait trop odieux de vous attribuer encore cela, mais nous trouverons moyen que cela se fasse d'une autre manière ». ____ Le roi y consent pourvu qu'on n'y nomme que des gens de probité.

nn. Roi : « Espérez-vous de faire envisager à votre cour que le roi de Prusse enfreint^f notre dernier traité de commerce en Silésie et à Dantzic et celui de cession par l'extension^g de son domaine. ____ Panin croit-il que la conservation de sa place dépend de la faveur du roi de Prusse ? L'impératrice croit-elle qu'elle risquerait pour elle-même si elle déplaçait Panin ? »

nn. Stackelberg : « Je ne crois pas le dernier, mais bien le premier ; au reste le prussianisme de Panin vient de ce que lorsqu'il était en Suède⁹, le ministre de Prusse¹⁰ sut le cajoler de façon qu'il envoya en cour un projet d'alliance avec le roi de Prusse. Dont il fut fort réprimandé de Bostuszeff¹¹ alors premier ministre. Il a voulu réaliser son projet quand il a été en place et s'est servi pour cela de l'argument suivant : ____ « L'Autriche est la seule puissance qui ait jusqu'ici affecté et soutenu une espèce de supériorité sur la Russie, nous ne sommes plus faits pour souffrir cela ». ____ (l'influence prépondérante de la Russie dans les affaires de l'Europe fait sa phrase favorite) « Le roi de Prusse ne demande qu'à être notre allié et notre second ». Cet argument a su plaire.

o. Roi : « Benoit¹² dit qu'il va négocier avec vous à l'exemple de Rewitzki. Selon ce que vous m'avez dit, il n'y a pas grand-chose à espérer avec nous ».

o. Stackelberg : « Avant que le dernier traité fût fait, le roi de Prusse l'a voulu rendre encore bien plus mauvais, alors Panin m'écrivit d'imaginer un moyen de l'empêcher. C'est à cette fin que je fis faire une longue pause à la délégation, pour gagner du temps ».

p. Stackelberg : « J'espère que ce qui vient de se faire avec l'Autriche vous deviendra utile ; _____ mais le roi de Prusse a une passion inconcevable d'avoir Dantzig. Ne pourrait-on pas le lui offrir s'il rendait pour cela, outre ses extensions^h, toute la Prusse polonaise à une lisièreⁱ près de la mer qu'il faudrait lui laisser pour aller toujours par son terrain de Berlin par Dantzig à Koenisberg ».

p. Roi : « Vous trouverez bon que je ne réponde pas d'abord à cette proposition, qui devait la Pologne et toute l'Europe commerçante en voyant livrer au roi de Prusse la clef de notre commerce ? »

q. Roi : « Par le traité de cession, la religion doit être maintenue *in statu quo*, cependant vos prêtres, à la mort de nos curés, s'emparent de leur revenus, et en outre ils se mêlent des mariages des catholiques et travaillent à faire élever dans la religion grecque^j les enfants des catholiques. _____ Stackelberg en prend note, ainsi que pour la commission qui doit travailler à terminer les différends des grecs unis et non unis ».

r. Roi : « Kreczetnikow¹³ a bien mérité de la Pologne ; si l'impératrice y consent, je lui accorderai^k le Cordon Bleu ».

s. Stackelberg : « Permettez-moi de vous témoigner ma surprise de voir que vous ne me fassiez aucune mention de vos finances ».

Roi : « La dernière diète a prétendu que j'aie 7 millions de revenus. Il s'en faut au moins d'un million que je ne perçoive cette somme, et je serai obligé de dépenser au moins un million pour subvenir aux besoins publics, mais je n'ai pas le cœur de demander à ma nation de nouvelles impositions ».

Stackelberg : « Ce sera à moi à y songer ».

t. Le roi demande un buste de l'impératrice.

u. Le secrétaire Ogiński¹⁴ proposé pour maréchal de la diète.

w. Sur l'état actuel du crédit de Panin, l'ambassadeur dit que lorsque l'impératrice ordonne quelque chose à Osterman¹⁵ celui-ci répond : je demanderai à Mr de Panin qui mande à l'ambassadeur ses propres mots : « Ne vous inquiétez point de ce que vous ne me trouverez point à Pétersbourg, vous y trouverez mes bons seconds qui vous seconderont en tout pour les affaires de Pologne ».

x. L'ambassadeur a pris note pour faire vendre la terre du grand secrétaire Ogiński. Il travaillera aussi pour faire ravoier au grand général

Ogiński¹⁶ ses terres à condition qu'il sera du parti de l'ambassadeur en Pologne.

y. August Sulkowski¹⁷ a dit il y a trois semaines qu'il fallait que la diète future ordonnât qu'un homme qui entre deux fois en candidacie réussisse nécessairement à la troisième, bon gré, mal gré le roi. ____ L'ambassadeur croit August incapable d'un tel propos, ayant une passion marqué de gagner les bonnes grâces du roi ; au reste, il donne sa parole que sa cour ne veut plus rien ôter au roi.

z. Il y aura pendant la diète ministre autrichien avec ordre de seconder l'ambassadeur, mais ce dernier pense que tant qu'il n'y aura pas de traité entre la France et la Russie, sa cour ne verra pas avec plaisir un ministre français à Varsovie et il craint de le proposer.

^a W oryginalne: „delors”.

^b Skreślono: „ne manqu[...]”. Może to być ślad błędu popełnionego przy przepisywaniu z wcześniejszych notatek, ponieważ dwie linijki wcześniej (w źródle) znajdujemy słowo „manquerait”.

^c Wersja osiemnastowieczna, obecnie: „tendant”.

^d Skreślono: „la place aux”.

^e Skreślono: „gens”.

^f W oryginalne: „enfrait” – słownik z XVIII w. odnotowuje używanie tej formy, aczkolwiek uznaje ją za błędną.

^g W oryginalne: „extention”.

^h W oryginalne: „extentions”.

ⁱ W oryginalne: „liziere”, forma uznawana w XVIII w. za błędną.

^j W oryginalne: „greque”.

^k W oryginalne błędnie: „accorderez”.

¹ Nikita Iwanowicz Panin (1718–1783), przewodniczący rosyjskiego Kolegium Spraw Zagranicznych.

² Fryderyk II, król Prus w latach 1740–1786.

³ Antoni Augustyn Deboli, chorąży nadworny koronny, polski *chargé d'affaires*, następnie minister pełnomocny Rzeczypospolitej w Petersburgu z lat 1774–1792.

⁴ Nikołaj Wasiliewicz Repnin, rosyjski minister pełnomocny i poseł nadzwyczajny w Rzeczypospolitej w latach 1764–1769.

⁵ Elżbieta z Branickich Sapieżyna, siostra hetmana wielkiego koronnego Franciszka Ksawerego Branickiego, po drugim mężu nazywana była wojewodziną mściwską.

⁶ Franciszek Ksawery Branicki, hetman wielki koronny w latach 1774–1793.

⁷ Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski w latach 1765–1785.

⁸ Król odwołał się tu do słów marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego, które przytoczył w depeszy z 11 marca 1776 r., pisanej pod imieniem Ogrodzkiego do Augustyna Debolego: „le prince grand maréchal de la Couronne a dit: «J'ai réussi à force de chances et de modifications, à rendre le Conseil Permanent inutiles même ridicule»”, AGAD, AKP, sygn. 62, k. 59.

- ⁹ Panin był posłem rosyjskim w Szwecji w latach 1747–1759.
- ¹⁰ Viktor Friedrich von Solms-Sonnenwalde, poseł pruski w Szwecji w latach 1755–1757, następnie poseł pruski w Rosji w latach 1762–1779.
- ¹¹ Aleksiej Piotrowicz Bestużew-Riumin, kanclerz rosyjski w latach 1744–1758.
- ¹² Gédéon de Benoît, rezydent pruski w Rzeczypospolitej w latach 1763–1776.
- ¹³ Michaił Nikitycz Kreczetnikow (1729–1793), generał major wojsk rosyjskich, członek – wraz z Michailem Wasiliewiczem Kachowskim – rosyjskiej komisji powołanej do wytyczenia, wraz z polskimi komisarzami, nowej granicy pomiędzy Rzeczpospolitą i ziemiami od niej oderwanymi przez Rosję.
- ¹⁴ Andrzej Ignacy Ogiński.
- ¹⁵ Iwan Andrejewicz Ostermann, rosyjski wicekanclerz w latach 1775–1796, członek Kolegium Spraw Zagranicznych, którego szefem został w 1783 r., po śmierci Panina.
- ¹⁶ Michał Kazimierz Ogiński (1730–1800), hetman wielki litewski w latach 1768–1793.
- ¹⁷ August Sułkowski (1729–1786), pisarz wielki koronny, wojewoda gnieźnieński (od 7 III 1768), kaliski (od 23 VIII 1776) i poznański (od IV 1782), marszałek pierwszej kadencji Rady Nieustającej (V 1775 – VIII 1776), konsyliarz Rady Nieustającej w latach 1776–1778 oraz 1784–1786. Bliski współpracownik rosyjskiego ambasadora O.M. Stackelberga.

N° 4 du 13 janvier 1776

Pkt a (w sprawie podróży Stackelberga do Petersburga – por. nr 16, pkt. f–j z 1776) – Adam Kazimierz Czartoryski w marcu 1775 r. otrzymał nominację na generała lejtnanta wojsk litewskich. Nie znamy szczegółów jego zabiegów o buławę polną litewską. Być może Czartoryski chciał odkupić urząd hetmana za zgodą króla od dopiero co nominowanego na ten urząd Józefa Sosnowskiego (nominacja 13 IX 1775). Zapewne zabiegi o hetmaństwo lub szerzej o cofnięcie decyzji Katarzyny II zwalczania wpływów rodziny Czartoryskich były powodem podróży ks. Adama do Petersburga w 1775 r. w czasie, gdy przebywał tam hetman wielki koronny Franciszek Ksawery Branicki. Czartoryski zbliżył się politycznie do Branickiego wraz z innymi członkami „nowej Familii” takimi jak marszałek wielki koronny Stanisław Lubomirski czy Ignacy Potocki.

Pkt b (por. nr 16, pkt q z 1776; przebieg sejmików województwa wołyńskiego por. nr 34, pkt a z 1776) – Być może chodzi tu o odbywające się na początku lutego sejmiki deputackie. Możliwe też, że już wówczas rozpoczęto przygotowania do sejmików poselskich, na których Hieronim Sanguszko nie odegrał większej roli.

a. Lettre de l'ambassadeur au roi pour prendre congé. ____ Il prie le roi d'attendre, pour la nomination du prince général¹ au petit bâton de Lituanie², qu'il lui ait écrit la façon dont l'impératrice prendra cette promotion.

b. Il prie aussi Sa Majesté d'accorder ses secours et ses conseils au palatin de Volhynie³ dans la tournée qu'il doit faire dans le palatinat pour préparer les diétines.

¹ Adam Kazimierz Czartoryski (1734–1823), generał ziem podolskich, szef regimentu gwardii pieszej litewskiej i generał lejtnant (nominacja 8 III 1775), komendant szkoły rycerskiej, członek Komisji Edukacji Narodowej.

² Ówczesnym hetmanem polnym litewskim był od września 1775 r. Józef Sosnowski, wcześniej wojewoda smoleński.

³ Hieronim Janusz Sanguszko, wojewoda wołyński, generał wojsk koronnych i litewskich, starosta czerkaski, konsyliarz pierwszego składu Rady Nieustającej. Przed sejmem 1776 r. bliski stronnik Stanisława Augusta, w późniejszym okresie związał się z opozycją magnacką.

N° 5 du 31 janvier 1776

Prośba ówczesnego rosyjskiego chargé d'affaires częściowo została spełniona, ponieważ w 1785 r. Johann Christoph Teubler używał tytułu „königlich polnische Hofrat”. Szczegóły awansu dla Denffera i Hollendorffa nie są znane.

Billet du baron d'Asch¹ pour prier le grand chancelier de la Couronne² de procurer deux brevets de lieutenant-colonel à Mrs de Denffer et Hollendorff et un de conseiller de cour pour le Sr Teubler³, médecin à Riga.

¹ Johann Asch (Iwan Fiodorowicz Asz), baron, do czasu przybycia do Warszawy O.M. Stackelberga pełnił obowiązki rosyjskiego przedstawiciela dyplomatycznego w Rzeczypospolitej, później sekretarz rosyjskiego przedstawicielstwa. W czasie pobytu Stackelberga w Petersburgu od stycznia do kwietnia 1776 r. Asch był *chargé d'affaires*. W 1768 r. uzyskał polski indygenat.

² Andrzej Mikołaj Młodziejowski, biskup poznański i kanclerz wielki koronny.

³ Johann Christoph Teubler (1721–1805), lekarz działający w Rydze w latach 1769–1805.

N° 6 [février 1776]

(Por. nr 23 z 1774; nr 18, pkt k z 1776; nr 73, pkt a z 1776; nr 76, pkt a z 1776; nr 83, pkt a z 1776; nr 84, pkt. h–k z 1776). Sprawa dotyczyła sposobu rozwiązania wewnętrznych sporów w Kurlandii narosłych wokół inwestytury Piotra Birona. Ponieważ Kurlandia nadal formalnie pozostawała lennem Rzeczypospolitej, na polecenie Panina Stackelberg miał wspierać w Warszawie interesy Birona przede wszystkim w sporach ze

szlachtą kurlandzką, która, zarzucając Bironowi objęcie władzy niezgodnie z prawem, była przez niego szykanowana poprzez próby pozbawienia własności dóbr osób sprzeciwiających się księciu. Konieczność powołania komisji w sprawach spornych dotyczących Kurlandii potwierdził sejm 1773–1775 w konstytucji „Księstwa Kurlandzkie i Semigalskie” (VL, t. 8, f. 185–190). Pod naciskiem Stackelberga Stanisław August zgodził się, aby do komisji weszli wojewoda kaliski Ignacy Twardowski oraz marszałek nadworny litewski Władysław Gurowski. Obydwaj wspomniani dygnitarze w okresie od lutego do sierpnia 1775 r. byli również członkami komisji delimitacyjnej, powołanej do rozgraniczenia od Rzeczypospolitej ziem zabranych w pierwszym rozbiórce przez Rosję. Komisja do rozsądzenia sporów pomiędzy Bironem a szlachtą kurlandzką nigdy nie rozpoczęła działalności przede wszystkim z powodu obstrukcji stosowanej przez Stanisława Augusta, który obawiał się, że w takim składzie osobowym i pod przemożnym wpływem rosyjskiego ambasadora może ona przyczynić się do pogłębienia i tak już trudnej sytuacji szlachty kurlandzkiej. Konflikt załagodzony dopiero w sierpniu 1776 r., kiedy to doszło do ugody pomiędzy Piotrem Bironem i szlachtą kurlandzką przybyłą na zgromadzenie stanów kurlandzkich, gdzie z jednej strony potwierdzono legalność inwestytury księcia, z drugiej zagwarantowano szlachcie prawo do wszystkich ziem posiadanych na prawach lenna, czym *de facto* zrównano je z tymi trzymanymi na prawie alodialnym (VL, t. 8, f. 847–848).

Réflexions à faire sur la commission à envoyer en Courlande.

La loi de la dernière diète qui autorise Sa Majesté seule à nommer les commissaires pour la Courlande n'en fixant point le temps, Sa Majesté est maîtresse de le faire quand elle le voudra et le ministre de Russie ne peut exiger qu'on anticipe sur le temps de cette nomination.

Le *constitutorium*¹ du même ministre est défectueux en ce qu'en nommant les commissaires, il prescrit la façon dont ils doivent juger des choses qui doivent auparavant être constatées par la commission.

Si ce projet a lieu, la noblesse ne s'assemblera pas et protestera contre une commission illégale et dans la suite chacun se défendra contre l'exécution des lois faites par cette commission en faveur du duc.

Ce projet enfin ne peut qu'être nuisible à l'autorité royale, puisque la noblesse voyant qu'elle ne peut compter sur l'exécution d'une loi par cela même qu'elle déplaît au duc, comme celle qui donne au roi le pouvoir de nommer cette commission quand il lui plaît, elle cessera d'avoir confiance dans l'autorité royale.

¹ Constitutorium – inaczej „tutorium” – w tym przypadku chodzi o prawo rosyjskiego ambasadora do decydowania o miejscu, czasie i trybie prac komisji do spraw Kurlandii.

N° 7 du 6 février 1776

Lettre du roi au comte Stackelberg ; annexe à cette lettre¹.

¹ Kopie listu i aneksu do niego znajdują się w AGAD, ZP, sygn. 172, k. 452–453v (list), oraz k. 454–455v (aneks). Zob. Załączniki, s. 204.

N° 8 du 2 février 1776

Lettre de Mr Stackelberg au roi¹.

¹ Kopia listu ambasadora w: AGAD, ZP, sygn. 172, k. 456. Zob. Załączniki, s. 209.

N° 9 du 17 février 1776

Réponse du roi¹.

¹ Kopia odpowiedzi króla w: AGAD, ZP, sygn. 172, k. 456–457. Zob. Załączniki, s. 210.

N° 10 du 24 février 1776

Lettre du roi à Mr de Stackelberg¹.

Ces 4 N^{os} sont déjà extraits dans la correspondance du Cabinet avec Mr Deboli. *Vid.* la fin du mois de février. N°s. 1,2,3 et 4.

¹ Kopia listu króla w: AGAD, ZP, sygn. 172, k. 458–459. Zob. Załączniki, s. 212.

N° 11 du 28 février 1776

(Por. nr 3, pkt. a–m z 1776; nr 12 z 1776; nr 13 z 1776; nr 14 z 1776; nr 15 z 1776; załączniki). Pobyt Stackelberga w Petersburgu przyniósł przede wszystkim potwierdzenie pozycji ambasadora, którą starał się podważyć hetman Branicki, przebywający w Petersburgu na zaproszenie Grigorija Potiomkina. Poza próbą usunięcia Stackelberga z Warszawy, Branicki dążył do zniesienia Rady Nieustającej i zdefiniowania na nowo fundamentów, na których opierać się miały wpływy rosyjskie w Rzeczypospolitej. Rosja winna była budować swoje znaczenie na hetmanie i skupionej wokół niego antykrólewskiej opozycji, którą w Petersburgu reprezentował Ignacy Potocki, przybyły tam wraz z Branickim. Stackelbergowi udało się jednak utwierdzić Katarzynę II w przekonaniu, że w interesie Rosji leży utrzymanie Rady Nieustającej jako siły mogącej przeciwstawić się antyrosyjskim działaniom polskiego ministerium. W memoriale złożonym na ręce carycy Stackelberg szczególnie mocno przestrzegał przed wzmocnioną na ostatnim sejmie władzą hetmanów. W instrukcji dla ambasadora datowanej na 3/14 marca 1776 r. Katarzyna II wyraziła zgodę na wzmocnienie kompetencji Rady Nieustającej, choć bez jasno wyrażonej woli podporządkowania Radzie innych ministeriów. Co do możliwości skonfederowania nadchodzącego sejmu, caryca uważała taki krok za dopuszczalny jedynie w sytuacji, gdyby na sejmie znalazła się silna reprezentacja opozycji, zagrażająca powodzeniu sejmu. Gdyby jednak ambasador w sprawie postulowanych reform natknął się na nieprzejeźdny opór, grożący wybuchem powszechnego niezadowolenia – miał się wycofać i rozwiązać zarówno sejm, jak i konfederację (tekst instrukcji dla Stackelberga w: SIRIO, t. 145, s. 32–37). W liście skierowanym do Stanisława Augusta tego samego dnia Katarzyna II potwierdziła również, że jedynie ambasador może w jej imieniu wypowiadać się w Rzeczypospolitej (Katarzyna II do Stanisława Augusta, 3/14 III 1776, SIRIO, t. 145, s. 37–38).

Lettre de Mr de Stackelberg au roi.

La lettre du roi n'a été lue que par l'impératrice, l'impression qu'elle lui a faite vient de décider des instructions pour l'ambassadeur, qui seront conçues en termes généraux : pour donner une existence à sa personne et à la Pologne, il faut que le roi se déclare à visage découvert pour la bonne cause que l'impératrice soutiendra avec vigueur. Elle écrira au roi qui pourra se déclarer après, sans avoir besoin de ménager des personnes qui, sous le voile de l'attachement, n'ont jamais envisagé que leur intérêt. Les ordres sont donnés de déclarer aux opposants de ménager le roi.

N° 12 du 2 mars 1776

(Por. nr 11 z 1776). W liście tym Stanisław August ponownie zabiegał o podporządkowanie komisji koronnych i litewskich Radzie Nieustającej.

Lettre du roi au comte de Stackelberg.

Comme roi patriote, Sa Majesté est persuadée qu'elle doit conserver avec le plus grand soin la meilleure intelligence possible et l'intimité la plus durable avec la Russie et puisqu'elle veut le Conseil Permanent, le roi est convaincu que pour le rendre utile, on doit lui subordonner les dicastères de Pologne et de Lituanie.

N° 13 du 9 mars 1776

(Por. nr 11 z 1776). Trudno powiedzieć, czy rzeczywiście w obliczu niespełnienia się oczekiwań żywionych przez Branickiego i innych przywódców opozycji usunięcia z Warszawy Stackelberga i rozerwania więzi łączącej króla z Rosją, hetman składał ambasadorowi realne propozycje współpracy. Informacja ta pochodzi jedynie z przekazu Stackelberga, który mógł chcieć okazać królowi swoją skuteczność i niezmiennosc poglądów, przy równoczesnym pokazaniu braku alternatywy dla jego osoby jako przedstawiciela Rosji w Warszawie. Ogólnikowe zapewnienia o tym, że ambasador wraz z królem mają wolne ręce do czynienia dobra na przyszłym sejmie oznaczały jedynie, że ambasador nie przywoził konkretów, a zakres oczekiwanych przez króla zmian rozstrzygnie się na sejmie.

Lettre du comte de Stackelberg au roi.

Il a fait le même usage de la seconde lettre du roi¹ que de la première, l'impératrice seule l'a vue, les opposants² n'ont point à se flatter d'avoir voulu rendre les vues du roi suspectes, on leur prêchera le respect pour le roi, son Conseil et la diète passée. ____ L'ambassadeur revient incessamment, les mains libres pour faire le bien avec le roi. ____ On a voulu lui insinuer de se méfier du roi, mais il a en horreur ce conseil et celui qui l'a donné.

¹ Zapewne chodzi o list z 17 lutego 1776 r. Patrz: Załączniki, s. 210.

² Hetman wielki koronny Ksawery Branicki oraz pisarz wielki litewski Ignacy Potocki.

N° 14 du 13 mars 1776

(Por. nr 11 z 1776).

Lettre du comte de Stackelberg au roi.

Il est certain des sentiments du roi et est persuadé qu'il ne peut changer ; il ne lui demande que de l'inflexibilité pour ses ennemis. ____ Ses instructions sont telles que Sa Majesté les pouvait désirer.

N° 15 du 19 mars 1776

(Por. nr 11 z 1776). Pobyt w Petersburgu musiał uświadomić Ignacemu Potockiemu, że nie była możliwa rezygnacja Rosji z Rady Nieustającej. Po początkowych nadziejach, że Katarzyna II zechce kolejny raz zmienić sposób zarządzania, ale też i zabezpieczenia swoich wpływów w Rzeczypospolitej na zgodny z oczekiwaniami opozycji i oprze się na jej wpływach politycznych, Potocki musiał pogodzić się z okolicznościami. W listach do marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego Potocki początkowo miał nadzieję, że być może uda się powstrzymać Rosję przed zaakceptowaniem projektów promowanych przez Stackelberga, które zwiększyłyby kompetencje Rady, a tym samym utwierdziłyby pozycję króla. Potocki nie negocjował osobistej sympatii Katarzyny II czy Potiomkina do hetmana, ale oznaczało to poparcie dla Branickiego, a nie umocnienie władzy hetmanów jako takich. W sprawozdaniu z pobytu nad Newą, które sporządzili Branicki i Potocki po powrocie do kraju, sami przyznali, że ich rozmowy z Paninem były przykre, natomiast łatwe z Ostermannem, a najłatwiejsze z Potiomkinem (J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności Franciszka Ksawerego Branickiego*, „Kwartalnik Historyczny” 113, 2006, 2, s. 106; Pamiętnik bytności w Petersburgu j.w. Branickiego hetmana wielkiego koronnego i Potockiego pisarza wielkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego w roku 1776, AGAD, APP, sygn. 313/12). Klęskę misji Branickiego i Potockiego Stackelberg odmalował, bardzo dosadnie podkreślając połajanki, których miał doznać hetman szczególnie ze strony Panina, jednak obraz Branickiego, obawiającego się o to, aby Rosja nie uczyniła mu jakiejś krzywdy, wydaje się być nieco przerysowany i tracący nutą nieskrywanego triumfu nad przeciwnikiem.

Lettre du comte de Stackelberg.

Il annonce son retour. ____ Les opposants n'ont pas à se louer d'avoir levé le masque. ____ Mr Potocki a été jusqu'à dire que la nation souffrirait

le gouvernement mais pas sous le roi régnant. ____ Mr Branicki défend la cause de la liberté vis-à-vis du comte Panin qui avait été chargé de la part de l'impératrice de le sermonner, ce qu'il a fait avec si peu de ménagement que deux ministres étrangers l'ont entendu. ____ Le comte Ostermann¹ lui a parlé de même par l'insinuation du comte Potemkin². ____ Mr Potocki continue à dire que Mr Branicki est au mieux en cour, mais ce dernier ne parle plus du gouvernement à Mr Potemkin, il se borne à prier qu'on ne fasse pas de mal à sa personne.

NB. Cette lettre en suppose une antérieure plus étendue, mais elle ne se trouve pas.

¹ Iwan Andrejewicz Ostermann.

² Grigorij Aleksandrowicz Potiomkin, faworyt Katarzyny II, przewodniczący rosyjskiego Kolegium Wojskowego.

N° 16 du 12 avril 1776

Pkt. a, b (por. nr 11 z 1776) – W liście do Stanisława Augusta Katarzyna II potwierdziła wolę utrzymania Rady Nieustającej. Wyraźnie dała również do zrozumienia, że w sporze, który wybuchł pomiędzy królem i opozycją, podważającą sens dalszego istnienia Rady, stoi po stronie Stanisława Augusta. W uwadze dotyczącej możliwości upublicznienia treści listu Katarzyny II z 3/14 marca 1776 r., królowi chodziło o to, że list ten nie był korespondencją oficjalną pomiędzy władcami dwóch państw, lecz prywatną i z tej przyczyny król nie mógł go upublicznić poprzez kancelarię wielką koronną, ani też nie mógł przekazać go Radzie Nieustającej. Dlatego król zaproponował Stackelbergowi, aby on sam przekazał kopię listu osobom, które powinny się zapoznać z jego treścią, co ambasador rzeczywiście uczynił, przygotowując grunt pod przyszły sejm. Ostatecznie list Katarzyny II do Stanisława Augusta ambasador przekazał kanclerzowi wielkiemu koronnemu Andrzejowi Młodziejowskiemu, który jako przewodniczący Departamentu Spraw Cudzoziemskich nakazał go odczytać na posiedzeniu Rady Nieustającej 14 kwietnia (Stackelberg w relacji dla Panina podał datę 16 kwietnia – O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 6/17 IV 17767, AVPRI, 79/6/1080). Dodatkowo kopie listu przekazano wszystkim członkom wspomnianego departamentu. W instrukcji z 3/14 marca Stackelberg otrzymał polecenie zniszczenia szerzonego w Rzeczypospolitej przekonania, jakoby Katarzyna II zamierzała znieść Radę Nieustającą i temu celowi miało służyć upublicznienie listu carycy do króla, który Katarzyna traktowała jako skierowany nie tylko do polskiego władcy, ale do ogółu szlachty (SIRIO, t. 145, s. 35).

Pkt c (por. nr 11 z 1776; nr 20, pkt a z 1776) – Pewna powściągliwość widoczna u Stackelberga, który nie chciał wyjawiać szczegółów otrzymanej instrukcji, mogła wynikać z tego, że nie zawierała ona zgody na zawiązanie konfederacji jeszcze przed rozpoczęciem obrad nadchodzącego sejmu. Sejm powinien się zebrać jako wolny i dopiero w przypadku, gdyby opozycja okazała się być na tyle silna, że groziłoby zablokowanie prac sejmu, ambasador miał prawo doprowadzić do skonfederowania sejmu – co Katarzyna II wyraźnie określiła jako ostateczność – w celu przeprowadzenia niezbędnych jego zdaniem poprawek w funkcjonowaniu Rady Nieustającej. Co więcej, co do planowanych zmian, winien ambasador promować tylko te, które mogły uzyskać poparcie sejmujących. Wszystkie te obostrzenia wynikały z obawy Katarzyny II, aby nieprzewidziane zaburzenia w Rzeczypospolitej nie wpłynęły negatywnie na swobodę ruchów Rosji na kierunku tureckim, na którym w tym samym momencie caryca brała pod uwagę wybuch nowego konfliktu zbrojnego właśnie na jesieni 1776 r., czyli w czasie trwania obrad sejmu w Warszawie, bądź tuż po jego zakończeniu (zob. Wstęp, s. 22–23).

Pkt. d, e (por. nr 15 z 1776) – O propozycji Branickiego, który miał dążyć do pojednania z tryumfującym w Petersburgu ambasadorem, donosił w korespondencji ze swoim dworem poseł saski Johann Osten-Sacken. Podobnie też zrelacjonował odpowiedź Stackelberga, co może wskazywać, że informatorem Sackena był sam ambasador. W stosunku strony rosyjskiej do przedstawicieli opozycji widoczny był pewien rodzaj ostentacji, polegającej zarówno na jawnym ignorowaniu jej stanowiska, jak i na jak najszerszym rozpropagowywaniu informacji o sukcesie Stackelberga. Stan zachowania korespondencji Augustyna Debolego z Warszawą nie pozwala potwierdzić słów króla, jakoby po wyjeździe ambasadora Branicki i Potocki mieli utrzymywać, iż sejm nie dokona żadnych zmian w prawie o Radzie Nieustającej. Wyjątkowo duża przerwa pomiędzy zachowanymi depeşami Debolego do Jacka Ogrodzkiego (nr 11 z 26 III i nr 12 z 9 IV – AGAD, AKP, sygn. 61, k. 42–43 i k. 44–44v) każe domyślać się, że w tym czasie Deboli musiał zrelacjonować postępowanie wysłanników opozycji w liście skierowanym bezpośrednio do króla, który nie zachował się.

Pkt. f–j (por. nr 18, pkt b z 1776; w sprawie zabiegów Czartoryskiego o hetmaństwo polne litewskie por. nr 4, pkt a z 1776) – Rozchodziły się wówczas pogłoski, jakoby hetman Branicki w Koronie i Adam Czartoryski na Litwie zamierzali użyć podległych im oddziałów w czasie kampanii sejmikowej. Powszechnie uważano, że to z tego powodu Czartoryski wyprowadził z Warszawy pułk gwardii pieszej litewskiej, którego był dowódcą, nie zaś z uwagi na zbyt duże koszty jego utrzymania w stolicy. Niezależnie od rzeczywistych planów Czartoryskiego samo podejrzenie, że chciał on użyć podległych mu wojsk na sejmikach, mogło skutecznie uniemożliwić mu objęcie buławy po Józefie Sosnowskim. Z całą pewnością ambasador był temu przeciwny. Stackelberg rzeczywiście nie otrzymał w instrukcji żadnych wytycznych dotyczących urzędu hetmańskiego, jednak jego zapewnienia, że może wystarczyć się w ciągu czterech tygodni o zgodę Katarzyny II na jego stopniowe wygaszanie po śmierci obecnie pełniących tę funkcję, były nierealne i być może służyły podkreśleniu znaczenia, jakie miały opinie ambasadora w Petersburgu.

Pkt. k–m (por. nr 20, pkt a z 1776) – Stackelberg dysponował funduszem w wysokości 50 tys. rubli, który mógł przeznaczyć na opłacenie kosztów związanych z zagwarantowaniem przeforsowania na zbliżającym się sejmie najistotniejszej z punktu widzenia Rosji sprawy, to znaczy ratyfikacji aktu delimitacji nowej granicy z Rzeczpospolitą (SIRIO, t. 145, s. 36). Wbrew wymowie instrukcji, ambasador zakładał od samego początku skonfederowanie sejmu, choć jego władczyni zalecała mu w tym względzie dużą ostrożność. Co do możliwości zerwania sejmu, Katarzyna II raczej nie brała takiej możliwości pod uwagę, choć wyraźnie zaznaczyła w instrukcji, że w przypadku, gdyby przebieg sejmu zmierzał w stronę zburzenia porządku wewnętrznego państwa, należało jak najszybciej zakończyć jego obrady i rozwiązać ewentualną konfederację. Gdyby doszło do zerwania sejmu, zagrożone byłoby uznanie przez sejm nowych granic, na czym szczególnie zależało Katarzynie II. Co do możliwości przywrócenia królowi prerogatyw utraconych na sejmie 1773–1775, szczególnie na rzecz hetmanów, instrukcja nie zawierała w tym temacie żadnych konkretów, poza ogólnikowym poleceniem poprawy losu króla. W instrukcji Katarzyna II wyraźnie poleciła ambasadorowi dbanie o spokój króla i jego ukontentowanie (SIRIO, t. 145, s. 36). Najwyraźniej król obawiał się, że postulowane przez niego zmiany zostaną ograniczone do uzyskania przez niego kilku doraźnych korzyści i stąd jego protest, iż nie zamierzał rezygnować ze zmian istotnych dla państwa na rzecz osobistych korzyści.

Pkt n – W 1774 r. August Sułkowski wybudował osiedle zamieszkałe przez ludność żydowską, zwane Nową Jerozolimą, leżące na terenie należącej do Sułkowskiego jurydyki Bożydar. Pod pretekstem położenia Nowej Jerozolimy zbyt blisko Warszawy, przez co osada ta stała się konkurencyjna dla handlu w stolicy, władze tej ostatniej zaskarżyły Sułkowskiego do sądu marszałkowskiego, żądając zlikwidowania osady. Sąd marszałkowski przychylił się do żądania Warszawy i 22 stycznia 1776 r. została ona zlikwidowana – jej ludność wysiedlono, a zabudowania zostały wyburzone. Warto podkreślić, że Sułkowski był ostatnim z właścicieli jurydyk, który nie usunął ze swojej ziemi Żydów będących konkurencją dla handlu i rzemiosła Starej Warszawy. Zapewne wyjazd Stackelberga do Petersburga ośmielił marszałka do przeprowadzenia właśnie w tym momencie skutecznej egzekucji. Chcąc udaremnić wykonanie dekretu, August Sułkowski próbował zapewnić ochronę Nowej Jerozolimy poprzez stałą obecność żołnierzy rosyjskich w jej obrębie. Pomimo tego do egzekucji doszło, natomiast ludzi marszałka wielkiego koronnego jej dokonujących oskarżono o napastę na żołnierzy rosyjskich przebywających w Nowej Jerozolimie. W związku z tym w spór wmieszany został głównodowodzący wojskami rosyjskimi w Rzeczypospolitej, gen. Awram Iwanowicz Romanius. W sporze Stanisław August skłaniał się raczej ku Lubomirskiemu (por. pkt t). O zamiarach Augusta i Antoniego Sułkowskich wobec zbliżającego się sejmu dowiadujemy się jedynie z zapisu w *Entretiens*. Być może zbyt daleko idące pomysły obu braci stały się powodem tego, że Stanisław August nie chciał ich dopuścić do wąskiego grona osób, które pod egidą króla i ambasadora miały przygotowywać projekty reform na nadchodzący sejm.

Pkt o – U podłoża konfliktu Augusta Sułkowskiego z kanclerzem Andrzejem Młodziejowskim – jak się wydaje – leżała ich osobista niechęć. Wzajemnych relacji

z całą pewnością nie poprawiła uchwała przyjęta w Radzie Nieustającej pod koniec 1775 r. o pierwszeństwie marszałka Rady, którym był Sułkowski, przed pozostałymi urzędnikami, nie wyłączając kanclerza wielkiego koronnego, czyli Młodziejowskiego. Przesyłając królowi w połowie marca 1776 r. wstępne projekty zmian, które należało przeprowadzić na zbliżającym się sejmie, Młodziejowski ostrzegał Stanisława Augusta, aby nie łączył tych pomysłów z jego osobą, lecz przedstawił je jako własne, ponieważ „zwaśnione umysły niektóre w Radzie podobno by i Ewangelii gdybym ją [...] promowował przeciwne być chciały” (BCzart., sygn. 674, k. 214).

Pkt p – O pensję dla Kazimierza Raczyńskiego zabiegał ambasador od 1775 r., podkreślając, że może się on okazać przydatny na nadchodzącym sejmie. Co prawda Raczyńskiemu wypłacono jurgielt – w wysokości 1500 dukatów – dopiero w drugiej połowie roku 1776, lecz z wyrównaniem za cały rok. Potwierdza to przypuszczenie, że ostateczną zgodę Katarzyny II udało się ambasadorowi uzyskać podczas pobytu w Petersburgu, czyli już po stałym terminie rozliczeń kasy ambasadorskiej, przypadającym na koniec czerwca i grudnia.

Pkt q – zob. nr 4, pkt b z 1776.

Pkt r – W biogramie Janusza Modesta Sanguszki, starosty krzemienieckiego, w PSB, brak jest informacji o tym, że był on „sujet mixte” i posiadał dobra dziedziczne leżące na terenie ówczesnej guberni mohylewskiej. Jedynie w *Entretiens* znajdujemy świadectwo o złożeniu przez Sanguszkę przysięgi na wierność Katarzynie II bądź też o chęci złożenia takowej (na dzień 1 maja 1776 r. władze rosyjskie wyznaczyły kolejny termin złożenia przysięgi). Być może z tego powodu Sanguszko miał udać się do Mohylewa, a wówczas nie mógłby uczestniczyć w sejmikach. Teściowa Janusza Sanguszki Barbara z Małachowskich Gozdzka pobierała w latach 1773–1776 z kasy ambasadorskiej 3333 dukaty rocznie. Być może fakt, że jej zięć nie został posłem, wpłynął na zaprzestanie wypłacania powyższych apanaży.

Pkt s (por. nr 17, pkt e z 1776) – Jacek Małachowski wszedł do pierwszego składu Rady Nieustającej, lecz w czerwcu 1776 r. zrezygnował z zasiadania w niej. Król planował wezwać Małachowskiego do Warszawy zapewne w celu omówienia kwestii związanych z przygotowaniem sejmiku sandomierskiego, na którym – zgodnie z oczekiwaniami Stanisława Augusta – Małachowski miał zostać wybrany posłem. Wydaje się, że rezygnacja Małachowskiego z zasiadania w Radzie wiązała się ze sprzeciwem wobec planowanego przez Stackelberga użycia wojsk rosyjskich na sejmikach (BCzart., sygn. 672, s. 77–79). Dopiero w 1780 r. Małachowski otrzymał pieczęć mniejszą koronną.

Pkt t (por. także pkt n) – Sugestia króla, wydaje się, zmierzała do tego, aby Stackelberg nie angażował się zbyt w popieranie Augusta Sułkowskiego w jego sporze z miastem Warszawą, do którego został wmieszany gen. Romanus, ponieważ opinia publiczna w tym wypadku stała po stronie marszałka Lubomirskiego. Wzrost nastrojów niechętnych ambasadorowi rosyjskiemu wśród szlachty, a przez to i do ściśle z nim współpracującego króla, nie ułatwiał zdobycia większości tak potrzebnej na zbliżającym się sejmie.

Pkt u – Wincenty Potocki wraz z kasztelanem łukowskim Jackiem Jezierskim miał odpowiadać na sejmiku lubelskim za wybór posłów przychylnych królowi.

Pkt w (o planach wyjazdu ks. Stanisława Poniatowskiego do Petersburga – por. nr 1, pkt. g–j z 1776) – Treść listów Michała Poniatowskiego do ambasadora jak i „listu patriotycznego”, który Mokronowski wysłał do Petersburga do Stackelberga, nie jest znana.

Pkt x – Król chciał zapewne upewnić się, że planowana konfederacja nie zostanie wykorzystana do pognębiania przeciwników politycznych osób związanych ze Stackelbergiem.

Pkt y – Planowana przez Iwana Czernyszewa podróż do Rzeczypospolitej była prawdopodobnie związana z procesem, który od 1775 r. miał on ze Szczęsnym Potockim o leżące na Ukrainie dobra Czarna Kamionka.

Pkt z – Na dworach ówczesnej Europy istniał swoisty ranking prezentów. Od wartości ofiarowanego przedmiotu zależała bowiem ocena tego, czy osoba obdarowana liczyła się mniej lub bardziej w hierarchii dworskiej. Do kategorii prezentów często wręczanych należały tabakiery. Szczególnie pożądane były te z portretem władcy.

Pkt aa – Rywalizacja pomiędzy najbliższym otoczeniem Katarzyny II na czele z Potiomkinem a frakcją Panina była widoczna na dworze rosyjskim już od początku lat siedemdziesiątych, jednak caryca przygotowująca się do ponownej rozgrywki z Turcją o Krym nie mogła pozwolić sobie na usunięcie Panina. Piotr Zawadowski, wcześniej sekretarz Piotra Aleksandrowicza Rumiancewa-Zadunajskiego, został faworytem Katarzyny II na początku 1776 r. Stało się to powodem licznych domysłów na dworze rosyjskim nie tylko wokół pytania, czy możliwe było osłabienie pozycji i znaczenia Potiomkina. Jednak powszechnie przeważała opinia, że Zawadowski jest jedynie chwilowym kaprysem władczyni i nie zajmie miejsca Potiomkina. Po roku miejsce Zawadowskiego zajął nowy faworyt, Siemion Gawriłowicz Zoricz. W czasie pobytu Stackelberga w Rosji do Petersburga powrócił po dwuletniej nieobecności nad Newą wcześniejszy faworyt Katarzyny II Grigorij Grigoriewicz Orłow, który nie miał ambicji odzyskania dawnych wpływów przy boku carycy. Uwagi Stackelberga na temat profrancuskich i proaustriackich inklinacji Potiomkina świadczą o tym, że ambasador starał się promować pomysł zbliżenia rosyjsko-francuskiego, z którym zgłosił się do niego duc de Lauzun (patrz również komentarz do pkt. hh–mm).

Pkt bb – W końcu września 1775 r., w Wiedniu zdecydowano o wznowieniu negocjacji z Radą Nieustającą na temat zawarcia układu delimitacyjnego. Nie doszło do tego w czasie sejmu rozbiorowego, ponieważ zarówno Austria, jak i przede wszystkim Prusy naruszyły zapisy traktatów cesyjnych i uzurpowały sobie prawo do dodatkowych terenów ponad to, co przyznawał im rozbiór. Przez dłuższy czas Austria i Prusy zgodnie odmawiały zwrotu ponadtraktatowych nabytków, lecz w połowie listopada 1775 r. Austria, zainteresowana współpracą z Rosją również w sprawach tureckich, zgodziła się nie tyle na zwrot ziem między Seretem a Zbruczem, ile na oddanie – na zasadzie ekwiwalentów – Kazimierza, będącego częścią aglomeracji krakowskiej, oraz 120 mil kwadratowych między Wisłą a Bugiem. Ponieważ Rada Nieustająca, która 3 stycznia

1776 r. zgodziła się na powyższe propozycje, miała zalecone przez poprzedni sejm dążenie do odzyskania wszystkich bezprawnie zajętych przez Austrię terenów bez możliwości stosowania ekwiwalentów, zachodziła realna obawa o uzyskanie zgody następnego sejmu na ratyfikację zawartego układu. Strona polska nalegała na natychmiastową ewakuację terenów formalnie zwróconych Rzeczypospolitej, a Wiedeń obawiał się, czy uda się przeprowadzić na zbliżającym się sejmie ratyfikację dopiero co zawartego układu, więc poseł austriacki w Petersburgu Josef Lobkowitz w imieniu swojego dworu zwrócił się do strony rosyjskiej z prośbą o objęcie polsko-austriackiej delimitacji gwarancją przez Katarzynę II. W odpowiedzi udzielonej Lobkowitzowi odnośnie do gwarancji nie znajdujemy śladu wzmianki o warunkach, jakie miała postawić strona rosyjska w sprawie bezwarunkowej współpracy posła austriackiego w Warszawie z rosyjskim ambasadorem w czasie nadchodzącego sejmu. Nie można jednak wykluczyć, że taki dokument Lobkowitz podpisał, ponieważ Katarzynie II – zgodnie z treścią instrukcji dla Stackelberga – zależało na współpracy z Austrią na zbliżającym się sejmie. Głównym powodem podróży ks. Henryka Pruskiego do Petersburga była poprawa nadszarpniętych relacji rosyjsko-pruskich na skutek rozszerzenia przez Prusy terenów zagarniętych Rzeczypospolitej. Brat Fryderyka II miał zabiegać o to, aby Prusy nie musiały zbyt dużo zwrócić Polakom z zagarniętych bezprawnie ziem (J. Michalski, *Sprawa zwrotu ponadtraktatowych nabytków...*, s. 95–109).

Pkt cc – Deklaracja Stackelberga, jakoby Rosja była zdeterminowana bronić interesów Gdańska (patrz pkt bb) nie zadowoliła króla. Stanisław August obawiał się, że ks. Henryk wykorzysta zabiegi hetmana Branickiego zmierzające do zdezwuowania pozycji Stanisława Augusta w oczach Katarzyny, aby tym samym zniechęcić rosyjską władczynię do bronięcia interesów Rzeczypospolitej m.in. w sprawie Gdańska. Nie wiadomo, w którym momencie Potiomkin zaczął brać pod uwagę możliwość przyłączenia do Rosji terenów ukraińskich Rzeczypospolitej, jednak z całą pewnością w działaniach Potiomkina wątek ten był bardzo widoczny aż do roku 1781, kiedy to dokonano formalnego rozgraniczenia południowego odcinka polsko-rosyjskiej granicy. Jako generał-gubernator guberni noworosyjskiej, powiększonej znacznie o część ziem przyznanych Rosji na mocy traktatu w Kuczuk-Kajnardzi, zdawał on sobie sprawę, że dla sprawnego zagospodarowania nowo zyskanych ziem, potrzebne jest zaplecze, które dostarczy przede wszystkim ludzi oraz surowców (zwłaszcza drewna) i taką rolę w planach Potiomkina miały odegrać południowe ziemie Rzeczypospolitej. Plan swój częściowo zrealizował dopiero w 1787 r. poprzez zakup od Franciszka Ksawerego Lubomirskiego Śmolańszczyzny. W 1776 r. Katarzyna II nie chciała dokonywać kolejnych zaborów i ściśle przestrzegała linii granicznej wyznaczonej traktatem cesyjnym. Była bowiem zdania, że Rzeczpospolita powinna pozostać strefą buforową pomiędzy jej państwem a Prusami i Austrią, natomiast Rada Nieustająca stanowiła element sprawnego nią zarządzania.

Pkt. dd, ee (por. nr 32, pkt e z 1776; nr 35, pkt a z 1776; nr 38, pkt. a–d z 1776; nr 43, pkt. a, b z 1776; nr 46, pkt a z 1776) – Z relacji z rozmowy z księciem Henrykiem, którą ambasador przekazał Ostermannowi wynikało, iż najtrudniejszą sprawą jest kwestia zajętego przez Prusaków portu gdańskiego. Wedle wyliczeń ks. Henryka,

zysk Fryderyka II z tego tytułu miał wynosić 300 tys. dukatów rocznie. Stackelberg uważał, że można będzie rozwiązać problem na dwa sposoby – albo król pruski otrzyma odszkodowanie w naturze (chodziło o jezioro Gopło z niewielkim pasem terenu wokół niego), albo należy mu wypłacić ekwiwalent w pieniądzu. Co do pierwszego rozwiązania, ambasador był zdania, że znacznie utrudni ono ustalenie nowej granicy. Drugie wyjście sondował ambasador w rozmowie ze Stanisławem Augustem. Wydaje się, że Stackelberg, świadom celów misji ks. Henryka – co do których król również nie miał wątpliwości – wiedział, że jakiś kompromis zostanie w Petersburgu osiągnięty i stąd urabiał Stanisława Augusta, aby ten pogodził się z myślą o koniecznych ustępstwach również terytorialnych, ponieważ ani Rzeczpospolita, ani tym bardziej Gdańsk nie byli w stanie zadośćuczynić ewentualnym żądaniom finansowym Fryderyka II (O.M. Stackelberg do I.A. Ostermanna, 26 III 1776, Ryga, AVPRI, 79/6/1085; szczegółowo relacje ze spotkania Stackelberga z ks. Henrykiem oraz pertraktacje dotyczące ustalenia granicy polsko-pruskiej omówił J. Michalski w artykułach: *Druga podróż petersburska księcia Henryka Pruskiego a sprawy polskie*, w: *Z dziejów Galicji, Śląska, Polski i Niemiec. Prace ofiarowane Profesorowi doktorowi Adamowi Galosowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. M. Czapliński, R. Gelles, K. Matwijowski, Wrocław 1994 oraz *Sprawa zwrotu ponadtraktatowych nabytków...*).

Pkt ff (por. nr 20, pkt. j, k z 1776) – Do sejmu delegacyjnego 1767–1768 miejscem obrad województw wielkopolskich – poznańskiego i kaliskiego, była Środa. Być może burzliwy przebieg sejmiku poselskiego przed wspomnianym sejmem, zakończonego interwencją wojska rosyjskiego pod wodzą gen. Piotra Apraksina, wezwanego m.in. przez Władysława Gurowskiego, spowodował zmianę sposobu organizacji sejmików wielkopolskich. Dodatkowym powodem było wydzielenie z dwóch powyższych trzeciego województwa – gnieźnieńskiego. Zmiana polegała na tym, że zamiast wspólnego obioru posłów w Środzie, każdy z powiatów (w sumie 10) miał obradować u siebie i wybierać dwóch posłów, a dopiero później wybrani posłowie mieli zjeżdżać się do Poznania w celu sporządzenia wspólnej instrukcji na sejm. Ten sposób przeprowadzania elekcji dotyczył tylko wyboru posłów na sejm. Sejmiki deputackie nadal miały odbywać się w Środzie na wcześniejszych zasadach. (VL, t. 7, f. 749–750). Rozdrobnienie sejmików wielkopolskich, które wydawało się korzystnym zabiegiem w 1768 r., osiem lat później najwyraźniej utrudniało skuteczne przeprowadzenie elekcji posłów zgodnie z oczekiwaniami króla i ambasadora. Przy tak dużym rozdrobnieniu sejmików Gurowski wraz z braćmi był zmuszony zawrzeć w lutym 1776 r. umowę z kasztelanem poznańskim Józefem Klemensem Mielżyńskim, pisarzem wielkim koronnym Kazimierzem Raczyńskim i gen. Janem Lipskim, na mocy której mieli oni wspólnie kontrolować życie polityczne w Wielkopolsce. Stosunkowy szybko przy ustalaniu kandydatów do funkcji poselskiej doszło do sporów i zapewne stąd propozycja Gurowskiego, która zaowocowała konstytucją sejmku 1776 r. przywracającą wybór posłów wszystkich trzech województw wielkopolskich do Środy.

Pkt gg (por. nr 8, pkt f z 1774; nr 84, pkt g z 1776) – Stanisław August stale zabiegał o rozszerzenie kontaktów dyplomatycznych Rzeczypospolitej z innymi stolicami europejskimi, m.in. prosił wracającego w 1775 r. z Petersburga François Duranda,

kończącego swój pobyt na placówce w Rosji, aby Francja pierwsza przysłała do Warszawy swego oficjalnego przedstawiciela, tak aby mógł on w odpowiedzi wysłać swojego. W przypadku Turcji za pretekst miało posłużyć przywrócenie dobrych wzajemnych relacji po tym, jak Turcja wypowiedziała w 1768 r. traktat karłowicki, lecz później dzięki zabiegom Repnina i naciskom Rosji wycofała się ze swojego wcześniejszego stanowiska. W tym przypadku król uzyskał zgodę Rosji na wysłanie nad Bosfor Karola Boscampa-Lasopolskiego, ponieważ po fiasku misji Repnina w Konstantynopolu Petersburg brał pod uwagę wznowienie działań wojennych przeciwko Turcji w nieodległej perspektywie czasowej i widział w Boscampie bardziej swojego szpiega, niż polskiego przedstawiciela dyplomatycznego. Być może w takim duchu przedstawiał w Petersburgu cele swojej ewentualnej przyszłej misji sam Boscamp, który przebywał nad Nową w 1774 r., towarzysząc w podróży hetmanowi Branickiemu. Związki Boscampa z Rosją datowały się od konfederacji barskiej.

Pkt. hh–mm (por. nr 37, pkt. d, e, f, g z 1775) – Stanisław August, chcąc skierować rozmowę na problemy związane z rosyjską polityką zagraniczną, nawiązał do pozycji Panina na dworze petersburskim, gdyż zdawał sobie sprawę, że odsunięcie Panina byłoby sygnałem daleko idących zmian. Zajęcie stanowiska szefa rosyjskiej dyplomacji przez popieranego przez Panina Nikołaja Wasiliewicza Repnina król uważał za wysoce niekorzystne dla Rzeczypospolitej. Na ocenie osoby byłego reprezentanta Rosji w Warszawie zaważyły doświadczenia wyniesione z okresu pobytu Rosjanina nad Wisłą, jak również jego ówczesne bliskie relacje z antykrólewską opozycją. Stackelberg zapewniał króla, że taka możliwość nie jest brana pod uwagę przez Katarzynę II, m.in. z powodu niezadowolenia rosyjskiej władczyni z efektów misji Repnina w Konstantynopolu (przebywał tam od początku grudnia 1775 do końca kwietnia 1776 r.), który oprócz przywiezienia oficjalnych dokumentów potwierdzających ratyfikację pokoju w Kuczuk-Kajnardzi (podpisany 10 VII 1774) przez Katarzynę II, miał zadbać o to, aby Turcy wypełnili jego zapisy, szczególnie te gwarantujące niezależność Chanatu Krymskiego od Porty. Jednak już w maju 1775 r. doszło na Krymie do przejścia władzy przez Dewlet Gireja, zwolennika związków z Turcją, który usunął bliźszego Rosji Sahib Gireja i wbrew zapisom traktatu uznał ponownie zwierzchnictwo Porty nad Krymem. Ponadto w styczniu 1776 r. Turcy odmówili wypłaty kontrybucji należnej Rosji, co skłoniło Katarzynę II do podjęcia zdecydowanych kroków, zakończonych próbą zajęcia twierdzy Perekop na Krymie i przywróceniem kontroli rosyjskiej nad Krymem w styczniu 1777 r. poprzez usunięcie Dewlet Gireja i osadzenie na jego miejscu posłusznego Rosji Sahin Gireja. Po części odwołanie Repnina z Konstantynopola było związane z krótkotrwałym charakterem jego misji, dlatego też trudno stwierdzić, czy opinia Stackelberga o przebiegu misji Repnina i jej ocenie przez Katarzynę II była zgodna z rzeczywistością. Repnin został wysłany nad Bosfor w celu zmuszenia Turcji do przestrzegania i wypełnienia postanowień pokoju z Kuczuk-Kajnardzi, ale – jak się wydaje – również w celu skłonienia Turcji do pogodzenia się z sytuacją zależności od Rosji, zbliżoną do tej, której doświadczała Rzeczpospolita. Nie mógł zrealizować swojej misji wobec przeciwdziałania innych państw europejskich, m.in. Francji, niegodzących się na rosyjską dominację nad Bosforem. Stanisław August,

nawiązując rozmowę na temat rosyjskiej polityki zagranicznej, chciał dodatkowo upewnić się, czy Stackelberg nie poczynił podczas swojego pobytu w Petersburgu nowych ustaleń odnośnie do projektu traktatu sojuszniczego pomiędzy Rosją i Francją, którego pomysłodawcą jeszcze w 1774 r. był duc de Lauzun. Na początku 1775 r. pomysł wsparł Stackelberg, który zapewne liczył, iż w razie powodzenia będzie mógł zamienić placówkę w Warszawie na tę w Paryżu. Co prawda nowo przybyły do Rosji w sierpniu 1775 r. poseł francuski nie przywiózł ze sobą projektu traktatu z Rosją, jednak wzmianka o kontaktach ambasadora z osobami wysoko postawionymi na dworze francuskim może świadczyć o tym, że duc de Lauzun mimo wszystko nie porzucił swojego pomysłu i nadal starał się wykorzystać Stackelberga oraz jego pobyt nad Newą do własnych celów (szczegóły planu zbliżenia Francji i Rosji w oparciu o wspólnotę interesów handlowych na Morzu Czarnym omówił J. Michalski w artykule: *Duc de Lauzun i próba zbliżenia francusko-rosyjskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 104, 1997, 1, s. 21–46).

Entretien du roi avec Mr de Stackelberg.

- a. L'ambassadeur remet au roi la lettre de l'impératrice du 3 mars¹ (laquelle ne se trouve pas). Ses ordres portaient de la remettre publiquement parce que l'impératrice souhaite que son contenu soit connu le plus que possible.
- b. Cette lettre ne peut être rendue par le grand chancelier de la Couronne² parce qu'elle est ce qu'on appelle « petite lettre »³ et par la même ne peut être du ressort du Conseil Permanent. Il n'est pas séant de la remettre à l'homme^a de la cour parce que le roi n'en fera pas la lecture publiquement, mais l'ambassadeur peut en donner copie à qui il le jugera à propos.
- c. L'ambassadeur, interrogé sur ce que la Russie souhaite par rapport au Conseil Permanent, après avoir parlé sans précision, fait entendre que ses pouvoirs étaient si étendus et si généraux qu'il pourrait convenir de tout avec le roi de Pologne. ____ Il promet de montrer ses instructions au roi afin que Sa Majesté règle son plan en conséquence.
- d. L'ambassadeur fait l'éloge de Deboli⁴ qu'il a chargé de mander au roi tout ce qui s'est passé au sujet de Mr Branicki⁵ et de Mr Potocki⁶ (*vid.* correspondance de Deboli avec le^b Cabinet 1776 depuis la fin de janvier), mais il ne lui a pas dit que le grand général avait chargé Unruch⁷ de lui dire qu'il souhaitait de regagner son amitié et de s'entendre avec lui sur les affaires. Sans répondre au premier article, l'ambassadeur s'est contenté de dire qu'il parlerait d'affaires à Varsovie au roi et à qui il appartiendrait. ____ Mr Branicki ayant parlé comme au nom de la nation au comte

Panin, ce ministre lui a répondu : « Vous n'avez pas de caractère public pour parler au nom de la nation, et je plaindrais la nation polonaise, s'il n'y avait que vous chargé de son bien-être ». Il a été si maté qu'il a dit qu'il se démettrait de sa charge. ____ Potocki a eu sa part de ces mortifications : l'ambassadeur supposait ce dernier jésuite et méchant, mais il lui croyait plus de sens et d'adresse, il s'est oublié jusqu'à dire, « qu'à la fin on accepterait peut-être le gouvernement que la Russie voulait, mais pas sous le roi régnant ».

e. Depuis le départ de l'ambassadeur, Mrs Branicki et Potocki ont dit à Deboli que c'était l'ambassadeur qui était dupe et qu'on verrait à la diète que l'impératrice ne veut autre chose que l'exécution stricte de ce qui a été réglé à la dernière diète.

f. La lettre de l'impératrice prouve le contraire et l'ambassadeur promet que les faits parleront. ____ Il a été informé en Russie des projets du grand général qui se propose d'employer de différentes manières son pouvoir militaire pour influencer sur les diétines. ____ Pour peu qu'il le fasse, les troupes russes enfermeront les siennes. ____ On dit que le prince Adam⁸ a les mêmes projets en Lituanie avec son régiment. Si cela est, l'ambassadeur ne l'épargnera pas plus que le grand général.

g. L'intention du roi est que le prince général⁹ soit détourné de cette entreprise par douceur plutôt que d'être châtié après coup. L'ambassadeur a l'occasion de lui parler clair dès à présent que lui fourni [sic] la réponse qu'il a renvoyée à lui faire à son retour au sujet de la demande qu'il lui a faite du petit bâton après Sosnowski¹⁰.

h. L'ambassadeur consent à cette proposition, en déclarant cependant qu'il ne pliera pas. Il se plaint que le prince Adam a mesuré d'un propos et d'une visite d'amitié qu'il lui a fait pour lui faire sentir les torts du grand général et le tort qu'il se ferait à lui-même en faisant cause commune avec lui. Car le prince Adam est allé dire au grand général que l'ambassadeur lui avait fait des propositions formelles et à sa famille, en leur offrant l'amitié de la Russie, pourvu qu'ils agissent contre le grand général. C'est ce que ce dernier a dit à Pétersbourg, pour s'excuser de n'avoir pas même rempli le devoir de simple 'bienséance [et] complaisance' envers lui, ambassadeur.

j. Sans vouloir faire tort au prince Adam, le roi observe que s'il devient petit général, il est probable qu'il prendra l'esprit de son état. Il serait à souhaiter que *salvis modernis possessoribus*¹¹ cette charge fût abolie ;

_____ l'ambassadeur n'a pas ce point dans ses instructions, mais si le roi le veut, il donne parole qu'il y sera dans quatre semaines.

k. Pendant l'absence de l'ambassadeur, le roi s'est^d occupé des diétines prochaines, et il est déjà presque sûr de la pluralité, et elle ne pourra manquer s'il peut procurer une dizaine^e de milliers de ducats.

l. L'ambassadeur les promet et si on a la pluralité, la diète sera convertie en confédération. L'intention de l'impératrice est de tout faire pour que les démarches quelconques du Conseil Permanent soient ratifiées par la diète et que le tort y soit donné en plein aux ministres. Mais si la partie de l'opposition avait la pluralité, on rompra la diète, car l'impératrice a résolu tout ce qui est avantageux personnellement au roi et la partie de sa prérogative, qui a été ôtée au roi pour la donner aux généraux, lui sera rendue.

m. Le roi ne veut des avantages particuliers qu'autant qu'il ne faudra pas les acheter au dépens des avantages publics.

n.^f On a rapporté au roi qu'Antoine Sulkowski¹² avait été deux fois chez le grand maréchal de la Couronne¹³ pour le prier de ne lui vouloir point de mal, ni à son frère¹⁴ de ce qui se passait au Conseil Permanent contre lui-même relativement au procès d'August son frère contre la ville de Varsovie, que ce tout provenait de la volonté expresse du roi pour lequel ils étaient forcés d'avoir la plus grande déférence depuis que l'ambassadeur les^g avait contraint de devenir les amis réconciliés du roi *zagodzeni przyjaciele*. Il est cependant connu que le roi a fait tout pour les empêcher d'agir contre le grand maréchal. _____ On a encore informé le roi qu'ils projettent de former en maint endroit des doubles diétines. Comme ils sont sans crédit et haïs, ils ne pourront faire élire que des petits sujets qui contesteront la légalité à ceux qui auront été élus par les soins du roi. Les Sulkowski prétendent justifier cette manœuvre par le soupçon qu'ils affectent d'avoir, comme si le roi avait des intelligences avec le parti contraire aux vues de la Russie ; de plus, comme les dissidents veulent un nonce dissident du district de Fraustadt¹⁵ ou de Vielun¹⁶, les Sulkowski veulent faire en sorte que le nonce ne soit élu que dans les endroits où le roi sera sensé avoir influé enfin on a averti le roi qu'ils consentiraient qu'on décernât au roi 8 millions au lieu de 7 pourvu qu'on lui ôtât le reste d'économies qui lui est demeuré, et qu'ils prétendaient faire attacher la décoration des ordres à certains grands emplois. _____ L'ambassadeur

promet d'aller à l'enquête de tout cela et de ranger les Sulkowski, ajoutant qu'Antoine est une grosse bête, pour dire tout en un mot.

o. Quoiqu'August Sulkowski ait du mérite, comme il est généralement haï, il est à propos que l'ambassadeur ne lui donne pas trop gain de cause surtout dans ses querelles particulières et nommément contre le grand chancelier de la Couronne¹⁷ qui est infiniment plus adroit, plus actif et plus utile pour tout ce qui regarde la popularité. ____ L'ambassadeur promet d'agir en conséquence.

p. Le roi a eu de la peine à faire venir Raczyński¹⁸ pour en tirer parti. L'ambassadeur ne doit pas lui laisser ignorer qu'il apprécie son mérite, celui du castellan de Posen¹⁹ et de Miecielski²⁰, bien au-dessus de celui des Sulkowski, sans quoi on ne fera rien de bon en Grande-Pologne, le seul embarras avec lui c'est qu'il pense à être maréchal de la diète qu'il sait déjà devoir être convertie en confédération. ____ L'ambassadeur s'assurera de Raczyński par une pension qu'il a ordre de sa cour de lui offrir.

q. À la recommandation [de l'ambassadeur] le roi a fait beaucoup pour le palatin de Volhynie²¹ qui ne paraît nullement propre à rien effectuer de bon dans son palatinat.

La suite de cet entretien dans le 9e cahier.

Cahier 9e suite de Stackelberg année 1776

Suite du N° 16 du 12 avril 1776

r. On avait ménagé une place de nonce de Sochaszew²² à Janus Sangusko²³ en opposition à Mieczyszynski²⁴, juge du grand maréchal, mais Janus bat à présent en retraite sous prétexte de son serment à Mohilow. ____ La belle-mère de Janus²⁵ aurait désiré que son gendre ne fût pas nonce, mais l'ambassadeur lui a dit que l'impératrice lui avait demandé à quoi servait la pension qu'elle lui avait donnée, qu'il lui avait répondu qu'elle avait donné sa fille²⁶ aux Sangusko et qu'on comptait sur cette famille, mais que si Janus ne voulait pas être nonce, il ne répondait pas de la pension, sur quoi la palatine de Podlachie a répondu que son gendre serait nonce.

s. Le roi a engagé le référendaire Malachowski²⁷ à se rendre à Varsovie, le roi lui avait destiné les sceaux^h depuis longtemps, comme ses frères²⁸ dépendent de lui, l'ambassadeur promet de lui faire bon accueil.

t. Tandis que le roi a travaillé de son côté pour s'assurer de bons nonces, le parti de l'opposition ne s'est pas endormi. Le prince grand maréchal a travaillé de son côté, il affecte de dire qu'il a trop bonne opinion de l'équité de l'impératrice et de celle de l'ambassadeur pour ne pas se flatter qu'on reconnaitra enfin la fausseté de ce que Romanius²⁹ a avancé au sujet des 3 soldats russes, qu'au surplus, dans la dispute entre la ville et les juifs, le bien public est contre les juifs. ____ Le roi croit ces deux articles très vrais.

u. On se servira du grand chambellan Potocki³⁰ pour le palatinat de Lublin qui est un des plus difficiles. Le roi prévient l'ambassadeur que Mr Potocki a l'ambition de vouloir pénétrer dans tout ce qu'il croit être des secrets de la politique, il soutient que la diète sera changée en confédération, quoique le roi ne le lui ait pas confié, il faut agir avec lui bride en main ; c'est ce que l'ambassadeur promet de faire.

w. L'ambassadeur a annoncé à Pétersbourg le prince Stanislas³¹ de la façon la plus avantageuse, il sera nonce de Podlachie et Mr Mokronowski³² de Varsovie. L'ambassadeur a mis ce dernier bien dans³³ l'esprit de l'impératrice au moyen d'une lettre patriotique qu'il lui a écrite à Pétersbourg ; il a aussi montré celle qu'il a reçue du prince évêque de Plockⁱ qui a donné de lui à l'impératrice une très bonne opinion.

x. Le roi prévient l'ambassadeur que s'il y a une confédération, il faut qu'elle soit l'antipode de la précédente pour les mœurs et la décence. L'ambassadeur promet de faire de son côté pour que cela soit au gré du roi.

y. Le roi renouvelle à l'ambassadeur tout ce qu'il lui a fait dire contre la venue d'Ivan Czernisceff³⁴. ____ Il ne viendra pas.

z. Le grand général, ne pouvant tout à fait disconvenir que l'ambassadeur ne l'ait emporté sur lui, a voulu faire soupçonner qu'il était cependant dans le discrédit puis que l'impératrice ne lui avait fait d'autre présent, que celui d'une pelisse, l'ambassadeur en prend occasion d'en écrire à l'impératrice et se fait fort d'avoir une belle tabatière dans quatre semaines.

aa. L'ambassadeur a su se maintenir avec l'impératrice, avec le grand-duc³⁵, Panin³⁶ et Potemkin³⁷ qui l'ont employé les uns vis-à-vis des autres, mais il avoue que s'il a réussi, c'est peut-être parce qu'il n'est pas resté longtemps à Pétersbourg. ____ L'impératrice déteste Panin, Potemkin qui le déteste également dit que le diable ne lui ôtera pas sa place ____

le peuple, une partie des grands ont de lui une idée que l'impératrice est obligée de considérer, elle voudrait par des dégoûts qu'on ne lui ménage pas qu'il quêtât de lui-même, mais il a dit à l'ambassadeur : « Je resterai exprès pour la faire enrager ». ____ Zawadowski³⁸ a été l'objet d'une velléité passagère, mais Potemkin est mieux que jamais, Orlow³⁹ a fait inutilement un dernier effort. ____ Orlow ne se mêlait pas des affaires, mais Potemkin veut paraître s'en mêler. ____ Il est pour l'alliance de la France et de l'Autriche et pas pour celle de Prusse. Il a même demandé à l'ambassadeur de la proposer à l'impératrice et l'a trouvée très radoucie pour la France et lui a demandé là-dessus sa pensée. Il lui a répondu qu'il lui serait aisé de se faire courtiser par toutes les cours, en donnant des espérances à chacune, et il paraît que c'est aussi son système.

bb. La carte des usurpations prussiennes, encore plus la notice des gains que le roi de Prusse fait par le port de Dantzic⁴⁰ ont renouvelé l'humeur de l'impératrice contre les bévues qu'on a reproché à Panin dans la convention de Pétersbourg. ____ Elle voudrait sauver Dantzic des mains du roi de Prusse. ____ Lorsque dans ces entrefaites, le courrier autrichien a apporté la nouvelle qu'on balançait à signer la dernière convention, parce qu'on craignait qu'elle ne fût pas ratifiée à la diète, on en a aussitôt offert la garantie à condition que le prince Lobkowitz⁴¹ s'engagerait par écrit que sa cour agirait de concert avec la Russie au sujet de Dantzic et des usurpations prussiennes et qu'elle s'engagerait sans restriction à ce qu'on voudrait à la prochaine diète. Ce que Lobkowitz a signé, l'ambassadeur ayant demandé à l'impératrice la permission de laisser échapper le secret devant le comte de Solms⁴². Celui-ci a couru demander à Mr Panin si cela était, et ce ministre l'a confirmé en disant que l'Autriche témoignant tant de déférence à la Russie au sujet de la Pologne, on n'avait pas pu moins faire pour elle. Sur quoi le comte de Solms répond que son maître ne demandait pas mieux que d'en faire autant, et on l'a pris au mot. ____ L'impératrice avoua à l'ambassadeur que le séjour du prince Henri⁴³ en Russie n'est dans le fond qu'une affaire de vanité pour se faire valoir auprès du roi son frère, par le crédit qu'il prétend avoir auprès d'elle.

cc. Malgré toutes ces belles apparences, le roi ne laisse pas d'avoir des inquiétudes, car malgré le mal que le roi de Prusse et son frère ont dit du grand général, il n'est pas hors de vraisemblance qu'ils pourraient s'en servir pour leurs vues, et il pouvait se faire que le prince Henri profitât de ce que le grand général a dit en comparant le roi au roi de Suède⁴⁴ et

en parlant des prétendues liaisons qu'il a recherchées en France. ____ Le mal que le grand général a voulu faire au roi par ces propos est retombé sur lui, au point que Potemkin a dit à l'ambassadeur : « Vous paraissez bien occupé des affaires de Pologne, à quoi bon cela ? ne vaudrait-il pas mieux profiter de leurs troubles pour gagner encore un morceau de leur Ukraine, je pouvais avoir Bialacerkiew⁴⁵ de Branicki », l'ambassadeur lui a répondu : « Si nous prenions l'Ukraine polonaise, l'Autriche et le roi de Prusse prendraient aussi, et augmenteraient leurs forces réelles au lieu que nous ne ferions que nous affaiblir, en nous étendant. Pierre le Grand a voulu déprimer la Pologne parce qu'elle était en état de lui nuire ; la Pologne telle qu'elle est, si elle est bien réglée, peut nous être utile ; en achevant de la ruiner, nous ne ferons que nous nuire.

ddj. L'ambassadeur a remontré à Riga le prince Henri lequel lui a dit avoir ordre du roi de Prusse de le consulter, sur quoi l'ambassadeur lui dit que son voyage sera très agréable s'il n'apportait aucun projet nouveau et s'il se conformait aux vues de la Russie sur la justice à rendre aux Polonais et aux Dantzicois. ____ Le prince, quoiqu'étonné, donna sa parole sur le premier, sur le second il affecta de déprécier les restitutions promises par l'Autriche, puis il s'étendit beaucoup sur la politique perfide de l'Autriche et surtout sur celle de Kaunitz⁴⁶ envers les Turcs et les confédérés de Bar, enfin sur ce que la Russie avait à s'en défier plus que tout autre. ____ L'ambassadeur entreprend de lui faire voir que l'Autriche en a mieux agi avec la Pologne dans la dernière transaction qu'il ne le suppose, enfin il lui apprend ce qui a été signé en Russie avec le prince Lobkowitz. ____ Cette nouvelle surprend le prince Henri qui, après avoir encore disputé sur les usurpations territoriales du roi son frère⁴⁷, finit par dire que pourvu qu'on lui laisse le Goplo et une petite lisière autour, il pourra se contenter. ____ L'ambassadeur lui représente qu'il croit le roi de Prusse trop éclairé pour mettre en balance quelques districts polonais avec l'amitié de la Russie, le prince Henri répond que son frère est si attaché à ces avantages mercantiles qu'il le traite, lui, de panier percé, comme cédant trop facilement. ____ Le prince Henri fait monter à 300000 écus le profit que le roi de Prusse tire du port de Dantzic. ____ L'ambassadeur lui fait la proposition de convertir le revenu en capital. ____ Le prince Henri le prie de lui donner par écrit tout ce qu'il lui a dit sur son voyage afin de l'envoyer à son frère, parce que, ajoute-t-il : « Il ne me croira pas moi là-dessus ». ____ L'ambassadeur le fait et en donne aussitôt avis à sa cour.

ee. Le roi demande à l'ambassadeur où les Dantzicois prendront ces six millions d'écus. L'ambassadeur répond que l'intérêt de l'Europe est que le commerce de la Baltique soit hors des griffes du roi de Prusse, qu'au surplus, comme ce n'est qu'un premier mot, il y aura à en rabattre, mais qu'il importe peu au bien général que les Dantzicois mangent sur de l'argent ou sur de la vaisselle de terre. ____ Il est cependant d'avis que les Dantzicois envoient des délégués à Varsovie pour informer de tout. ____ La Russie et l'Autriche agiront de la bonne sorte auprès du roi de Prusse pour ce qui regarde le commerce des Polonais en Silésie.

ff. Tout ce qui compose aujourd'hui les trois palatinats de Posen^k et de Kalisz^l tenait autrefois leur diétines dans un même endroit. Gurowski⁴⁸ ayant obtenu en 1768 du prince Repnin⁴⁹ que cette diétine de Grande Pologne serait morcelée en dix petites, cela rend aujourd'hui la besogne^m difficile, Gurowski même et les autres souhaiteraient que les choses fussent remises sur l'ancien pied. ____ L'ambassadeur y consent, ____ mais cela ne peut se faire qu'à la diète ; en attendant, il faudrait savoir si deux de ces petits districts nommés Walecz⁵⁰ et Nokletz⁵¹ enclavés dans le cordon prussien doivent avoir des diétines, comme celles de Smoleńsk et Starodub qui se tiennent à Vilna, l'ambassadeur est d'avis que moins il y aura de nonces, mieux les choses iront.

gg. Pour ce qui regarde le rétablissement de la paix de Carlowitz, ____ l'ambassadeur dit au roi que Repnin a eu ordre d'en parler. ____ Repnin a dit à Everhart⁵² qu'il en avait parlé deux fois aux ministres turcs, mais qu'ils avaient fait la sourde oreille. ____ Dans la crainte que Repnin ne réussisse pas, le roi a pensé aux moyens d'y supplier ; et Boskamp⁵³ a fait un projet que le roi communiquera à l'ambassadeur. ____ L'ambassadeur y consent d'autant plus volontiers qu'il a ordre de l'impératrice de demander la place de résident à Constantinople pour Boskamp, et il avoue qu'on le désire, parce que par ce moyen la Russie sans [sic] aura un homme, qui sansⁿ avoir le nom d'être sien, sera cependant à elle.

hh. Le roi demande si enfin Mr Panin dégoûté ou baissant avec l'âge ne pense pas à procurer sa place au prince Repnin, cet événement ne serait pas avantageux à la Pologne, parce que la politique de Repnin est de la mettre sous les pieds.

jj. L'ambassadeur croit que c'est le projet de Panin, mais il doute qu'il y réussisse, parce qu'outre que l'impératrice est prévenue que Repnin

n'est pas propre à cette place, elle est encore mécontente de lui dans son ambassade à Constantinople^o, ayant été trop haut dans certaines choses et trop relâché dans d'autres. ____ L'ambassadeur n'est pas d'avis qu'on emploie Repnin dans quelque l'ambassade, surtout dans celle de France.

kk. Mr de Juigné⁵⁴, ministre de France en Russie, est très bien vu de l'impératrice, il communique ses lettres qu'il remplit de louanges pour l'impératrice et pour ses ministres, cela le fait aimer en Russie, tandis qu'il passe ailleurs^p pour un sot.

ll. Quant à l'alliance avec la France, l'ambassadeur avoue que Mrs de Losun⁵⁵, de Voyer⁵⁶ et de St Germain⁵⁷ et autres qui tiennent ensemble lui ont mandé par Rulecourt⁵⁸, qu'ils travaillaient à déplacer Mr de Vergennes⁵⁹, qu'ils ne regardaient pas comme assez bon Russe, et le prie de travailler à ce que la Russie fasse un traité avec la France, l'ambassadeur entretient toujours en bonnes intentions, en attendant mieux.

mm. L'ambassadeur, interrogé par le roi si l'impératrice n'a pas des vues sur lui pour le ministère, répond qu'outre que la vacance n'est pas prochaine, il préférerait dans ce moment, à la place de grand chancelier, la gloire qu'il s'est proposé de rendre la Pologne mieux réglée et plus heureuse, qu'il vise à cette gloire qui procure les suffrages des gens de lettres qui écrivent bien et qui prêchent la bienfaisance et le bonheur de l'humanité.

^a Lekcja niepewna.

^b Skreślono: „même”.

^{c-c} Słowo „bienséance” zostało dopisane nad słowem „complaisance”, ale bez wyraźnego skreślenia tego drugiego, choć wydaje się, że taki właśnie zamiar przyświecał osobie dokonującej wpisu w *Entretiens*. Ponieważ rolą edytora nie jest domyślanie się zamiarów autora źródła, stąd zachowałam w tekście obydwa słowa, jednie połączone dodanym spółnikiem „et”.

^d W oryginale błędny zapis: „s'en”.

^e W oryginale: „dixaine” – forma odnotowywana w słowniku z tego okresu jako bardziej naturalna, ale z podkreśleniem jej niepoprawności językowej.

^f Skreślono: „Le roi”.

^g Skreślono: „y”.

^h W oryginale: „scaux”.

ⁱ Skreślono: „lui”.

^j W tekście błędne oznaczenie „EE”.

^k W oryginale w tym miejscu znajduje się skreślone „de Gnesne”, choć nie zmieniono dalszej części zapisu: „les trois palatinats”. Wynikało to z faktu, że przed zmianą miejsca odbywania sejmiku generalnego wielkopolskiego, czyli przed 1768 r., województwo gnieźnieńskie nie istniało, a skreślenie jest wynikiem późniejszej korekty.

^l Skreślono wpisane wcześniej województwo: „et de Posen”.

^m W oryginale: „besone”.

ⁿ Skreślono: „être”.

^o W oryginale użyto skrótu „C.p.”

^p W oryginale: „allieurs”.

¹ Katarzyna II do Stanisława Augusta, 3/14 III 1776, SIRIO, t. 145, s. 37–38.

² Andrzej Młodziejowski.

³ Wydaje się, że chodzi tu o rodzaj listu, który we Francji określano mianem „lettre du petit cachet” lub „lettre de cachet”, czy też „lettre du petit signet du roi” (*Encyclopédie ou Dictionnaire...*, s. 416). Był to list władcy, podpisany jego ręką i zapieczętowany w tym przypadku zapewne przez Katarzynę II osobiście, wysłany z pominięciem oficjalnych wymagań korespondencji dyplomatycznej.

⁴ Augustyn Deboli.

⁵ Franciszek Ksawery Branicki.

⁶ Ignacy Potocki (1750–1809), pisarz wielki litewski w latach 1773–1783.

⁷ Zapewne Aleksander Unruh, starosta hamerszyński.

⁸ Adam Kazimierz Czartoryski.

⁹ Adam Kazimierz Czartoryski.

¹⁰ Józef Sylwester Sosnowski, hetman polny litewski w latach 1775–1780.

¹¹ Tu: „przy zachowaniu praw osób obecnie posiadających urząd”.

¹² Antoni Sułkowski, wojewoda gnieźnieński, brat Augusta, marszałek Rady Nieustającej.

¹³ Stanisław Lubomirski.

¹⁴ August Sułkowski.

¹⁵ Wschowa.

¹⁶ Wieluń.

¹⁷ Andrzej Młodziejowski.

¹⁸ Kazimierz Raczyński, pisarz wielki koronny świecki (rezygnacja z urzędu przed 20 kwietnia 1776), od 1778 r. starosta generalny wielkopolski.

¹⁹ Józef Klemens Mielżyński, kasztelan poznański.

²⁰ Zapewne chodzi tu o Józefa Mycielskiego, który 15 lipca 1776 r. został marszałkiem średzkiego sejmiku przedsejmowego.

²¹ Hieronim Janusz Sanguszeko.

²² Sochaczew.

²³ Janusz Modest Sanguszeko.

²⁴ Władysław Mieczysławski, chorąży sochaczewski, sędzia sądów marszałkowskich koronnych, późniejszy poseł sochaczewski na sejm 1776 r.

²⁵ Barbara z Małachowskich Gozdzka, wdowa po zmarłym w 1771 r. Stanisławie Bernardzie Gozdzkim, wojewodzie podlaskim.

²⁶ Karolina Sanguszeko z d. Gozdzka, późniejsza żona Karola de Nassau-Siegen.

²⁷ Jacek Małachowski, referendarz koronny świecki w latach 1764–1780, późniejszy kanclerz wielki koronny.

²⁸ Braćmi Jacka Małachowskiego byli Mikołaj, Stanisław i Antoni.

²⁹ Awram Iwanowicz Romanus, generał porucznik, głównodowodzący wojskami rosyjskimi w Rzeczypospolitej.

³⁰ Wincenty Potocki, podkomorzy koronny.

³¹ Stanisław Poniatowski.

³² Andrzej Mokronowski, generał, dawny współpracownik „sekrety” króla Ludwika XV, bliski współpracownik Stanisława Augusta, ożeniony (związek morganatyczny) z siostrą króla Izabelą Branicką, późniejszy marszałek konfederacji i sejm 1776 r.

- ³³ Michał Poniatowski.
- ³⁴ Iwan Grigoriewicz Czernyszew, wiceprzewodniczący rosyjskiego Kolegium Marynarki Wojennej.
- ³⁵ Paweł Piotrowicz Romanow, wielki książę rosyjski.
- ³⁶ Nikita Iwanowicz Panin.
- ³⁷ Grigorij Aleksandrowicz Potiomkin.
- ³⁸ Piotr Wasiliewicz Zawadowski, ówczesny faworyt Katarzyny II.
- ³⁸ Grigorij Grigoriewicz Orłow, faworyt Katarzyny II, pomógł jej przeprowadzić zamach stanu wymierzony w Piotra III i wynieść ją do władzy.
- ⁴⁰ Gdańsk.
- ⁴¹ Josef Maria Karl von Lobkowitz, austriacki minister pełnomocny w Rosji w latach 1764–1777. Pod koniec lutego wrócił on do Petersburga po okresie rocznej absencji na dworze rosyjskim. Podczas jego nieobecności obowiązki przedstawiciela Austrii pełnił jako *chargé d'affaires* Emmanuel Johann von Seddeler.
- ⁴² Viktor Friedrich Solms-Sonnenwalde, pruski poseł nadzwyczajny i minister pełnomocny w Rosji w latach 1762–1779.
- ⁴³ Henryk Pruski, młodszy brat króla Prus Fryderyka II.
- ⁴⁴ Gustaw III, król szwedzki.
- ⁴⁵ Biała Cerkiew. W 1774 r. Stanisław August nadał starostwo białocerkiewskie w dziedziczne posiadanie hetmanowi wielkiemu koronnemu, Franciszkowi Ksaweremu Branickiemu.
- ⁴⁶ Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg.
- ⁴⁷ Fryderyk II.
- ⁴⁸ Władysław Roch Gurowski, marszałek nadworny litewski, w latach 1775–1780 zasiadał w Radzie Nieustającej.
- ⁴⁹ Nikołaj Wasiliewicz Repnin.
- ⁵⁰ Wałcz (powiat wałecki).
- ⁵¹ Nakło (powiat nakielski).
- ⁵² Zygmunt Bogumił Everhardt, pracownik Gabinetu, agent Rzeczypospolitej w Konstantynopolu i jednocześnie szef powołanej przez Stanisława Augusta szkoły języków orientalnych.
- ⁵³ Karol Boscamp-Lasopolski, awanturnik i dyplomata w służbie Stanisława Augusta, konsyliarz królewskiego Gabinetu, w latach 1776–1778 przedstawiciel Rzeczypospolitej w Konstantynopolu.
- ⁵⁴ Jacques Gabriel Louis Le Clerc de Juigné, francuski minister pełnomocny w Petersburgu w latach 1775–1777.
- ⁵⁵ Armand Louis de Gontaut duc de Lauzun, francuski generał, pamiętnikarz i kochanek Izabeli Czartoryskiej, latach 1774–1775 zabiegał o zawarcie francusko-rosyjskiego sojuszu.
- ⁵⁶ Antoine-René de Voyer de Paulmy markiz d'Argenson, dyplomata francuski, m.in. ambasador Francji w Warszawie w latach 1762–1764.
- ⁵⁷ Claude-Louis de Saint-Germain, francuski wojskowy, minister wojny Ludwika XVI w latach 1775–1777.
- ⁵⁸ Philippe-Charles-Felix Macquart, baron de Rullecourt, francuski oficer, od 1775 r. pułkownik w 6. Regimentzie Pieszym Litewskim (Massalskich).
- ⁵⁹ Charles Gravier de Vergennes, minister spraw zagranicznych Francji.

Nº 17 du 14 avril 1776

Pkt a (por. nr 63, pkt. d, f z 1773; nr 28, pkt a z 1776) – W artykule IX „Aktu osobnego” zawartego z Rosją 15 marca 1775 r. znajduje się zapis o powołaniu komisji mającej rozstrzygnąć spory pomiędzy unitami i prawosławnymi o wzajemnie odebrane sobie świątynie, lecz jedynie po roku 1768. Komisja miała zostać powołana w ciągu trzech miesięcy od daty podpisania „Aktu osobnego” czyli do połowy czerwca 1775 r. (VL, t. 8, f. 67). 13 czerwca 1775 r. Młodziejowski, jako prezydujący w Departamencie Interesów Cudzoziemskich, skierował do Stackelberga notę, w której zażądał zaprzestania procederu przejmowania świątyń unickich przez prawosławnych przy pomocy wojska rosyjskiego, domagając się jednocześnie nominowania przez stronę rosyjską komisarzy (AGAD, AKP, sygn. 23, s. 37–38). Brak reakcji musiał spowodować opór miejscowej ludności (sprawa dotyczyła przede wszystkim województw kijowskiego i brackowskiego), ponieważ 11 marca 1776 r. notę zawierającą skargi na odbieranie prawosławnym świątyń do Departamentu Interesów Cudzoziemskich skierował z kolei zastępujący Stackelberga w Warszawie rezydent ambasady Iwan Fiodorowicz Asch. On również powołał się na zapis mówiący o komisji mającej rozstrzygnąć wzajemne spory, choć jednocześnie domagał się, aby Rada Nieustająca jeszcze przed powołaniem komisji poparła żądania duchowieństwa prawosławnego jako strony pokrzywdzonej. W odpowiedzi z 17 marca 1776 r. strona polska ponowiła zapewnienie o chęci wysłania komisarzy i o to samo poprosiła Rosjan (AGAD, AKP, sygn. 23, s. 359).

Pkt b (por. nr 16, pkt. k–m z 1776; nr 20, pkt a z 1776) – Instrukcja Katarzyny II była sformułowana bardzo ogólnikowo i zawierała przede wszystkim polecenie ścisłej współpracy Stackelberga ze Stanisławem Augustem, a nie – jak tego spodziewał się nie tylko Michał Poniatowski – konkretne rozwiązania dotyczące zmian w prawie o Radzie Nieustającej czy plan zawiązania w tym celu konfederacji.

Pkt. c, d (w sprawie wzajemnej niechęci Sułkowskiego i Młodziejowskiego por. nr 16, pkt o z 1776) – Na niechęci króla, aby August Sułkowski wszedł do ścisłego grona osób, które miały przygotować założenia przyszłej reformy Rady Nieustającej i przebieg nadchodzącego sejmiku, zaważyła nie tylko obawa, czy marszałek Rady nie będzie zbyt mocno forsował własnych pomysłów, na które pozostający pod jego silnym wpływem ambasador mógłby się zgodzić, lecz także konflikt pomiędzy kanclerzem Młodziejowskim a Sułkowskim, wynikający jak się wydaje z tarc kompetencyjnych w łonie Rady Nieustającej. Z kolei Stackelberg niechętnie widział w tym ścisłym gronie kanclerza Młodziejowskiego. Ostatecznie i Młodziejowski, i August Sułkowski brali udział w naradach u króla, choć nie wiadomo, od którego momentu. Jak wspomina Stanisław August, początkowo w spotkaniach u ambasadora uczestniczyli jedynie biskup płocki Michał Poniatowski, marszałek nadworny koronny Franciszek Rzewuski, kanclerz wielki litewski Aleksander Michał Sapieha, później do grona tego dołączył Młodziejowski, Antoni Sułkowski zaś nigdy nie został zaproszony (*Mémoires*, s. 588–589). Wzajemna niechęć pomiędzy Sułkowskim jako marszałkiem Rady Nieustającej a Młodziejowskim jako kanclerzem wielkim koronnym – jak zaznaczył król – w niczym nie umniejszała lojalności tego drugiego wobec niego samego,

jak i Rosji. Niechęć ta mogła wynikać nie tylko ze sporów kompetencyjnych, ale i z przeforsowanej przez Sułkowskiego w Radzie Nieustającej uchwały o pierwszeństwie marszałka Rady przed innymi urzędnikami koronnymi. Stanisław August był zdania, że w trakcie przygotowań do sejmu i chcąc wpłynąć na to, w jaki sposób zachowa się szlachta, bardziej przydatna będzie pomoc popularnego wśród szlachty Młodziejowskiego niż powszechnie znienawidzonego Sułkowskiego. Do wąskiego grona decyzyjnego w połowie sierpnia dopuszczony został gen. Andrzej Mokronowski jako kandydat na marszałka konfederacji koronnej oraz sejmu (por. nr 45, pkt. a, c z 1776).

Pkt e (por. nr 16, pkt s z 1776) – Stackelberg chciał zapewnić Sułkowskiemu mocniejszą pozycję na scenie politycznej Rzeczypospolitej, słusznie wychodząc z założenia, że zasiadanie w Radzie Nieustającej było w przypadku jej marszałka ograniczone do maksymalnie dwóch kadencji z rzędu, inaczej niż w przypadku dożywotniej funkcji ministerialnej. Na poparcie przez Katarzynę II nominacji na podkanclerstwo dla Sułkowskiego z pominięciem referendarza koronnego Jacka Małachowskiego Stackelberg nie mógł przedstawić żadnej pisemnej deklaracji swojej władczyni, gdyż ani w instrukcji z 14 marca, ani w liście do Stanisława Augusta z tego samego dnia caryca nie zgłosiła takiego żądania. Podobnie jak w przypadku porównania Sułkowskiego z Młodziejowskim, również i w tym przypadku Stanisław August podkreślał znaczenie osobistej popularności Małachowskiego wśród szlachty.

Pkt f – Katarzyna Romanowna Daszkowa, podróżując do Europy na przełomie 1775/1776 r. zatrzymała się na pewien czas w Warszawie, gdzie miała okazję rozmawiać ze Stanisławem Augustem. Król w *Mémoires* wspomniał, że Daszkowa rozповідаła (zapewne w Warszawie) jakoby król powierzył jej jakieś sekretne papiery. W rzeczywistości miały to być noty przedstawicieli trzech dworów zaborczych z września 1773 r., znane powszechnie i drukowane, oraz równie jawna odpowiedź strony polskiej. Jak utrzymywał Stanisław August, Daszkowa sama poprosiła go o wspomniane wyżej materiały. W *Mémoires* Stanisław August podał błędną informację, jakoby księżna Daszkowa powracała wówczas przez Warszawę do Rosji. Być może niechęć księżnej Daszkowej do Tyzenhauza wzięła się z tego, że jej syn Paweł poważnie zachorował w Grodnie na odrę i przy tej okazji mogła się ona zetknąć bądź osobiście z Tyzenhauzem, bądź z jego podwładnymi.

Entretien du roi avec Mr de Stackelberg.

a. Les commissaires ne sont pas encore nommés de la part de la Russie pour terminer les différends des grecs unis et des non-unis, mais il le seront.

b. Les instructions de l'ambassadeur se réduisent à dire qu'il doit soutenir le Conseil Permanent de toutes les manières à présent et à la diète, et qu'après d'être concerté avec le roi, il doit y employer tous les moyens possibles, il convient avec le roi de les montrer au prince évêque de Plock¹.

c. La diète approchant, le roi propose à l'ambassadeur, pour dégrossir les matières à temps et éviter la précipitation, de tenir chez lui des conférences avec le prince évêque de Plock, le comte Rzewuski², les deux grands chanceliers³, dont on lui rendra compte. ____ L'ambassadeur y consent, demande qu'August Sulkowski y soit et qu'Antoine y soit admis pour une seule fois. Le roi le veut bien, mais observe en même temps que s'il y est plus d'une fois, d'autres ne manqueront pas de demander aussi d'y être admis, au moyen de quoi ce conseil deviendra une diétine.

d. L'ambassadeur semble hésiter à se confier au grand chancelier de la Couronne⁴, le roi le rassure en lui disant que le grand chancelier sent et lui a dit que malgré sa charge ministeriale qu'il voudrait conférer dans toute son étendue, il comprend très bien que la faveur du roi et de la Russie est son principal objet, il a en conséquence donné sa parole qu'il agirait selon les vues de l'un et de l'autre. ____ Le roi ajoute que si August Sulkowski a la supériorité sur le grand chancelier quand il écrit en français, ce dernier ne lui est pas inférieur en polonais, mais qu'il lui est supérieur dans la manœuvre populaire et par le crédit dans le pays, tandis que Sulkowski est généralement haï et ne peut rien hors de Varsovie.

e. L'ambassadeur soupçonne le référendaire Malachowski⁵ de n'être pas du plus attaché à la bonne cause^a et par conséquent de n'être pas propre à devenir chancelier, et que l'impératrice lui a dit que vu les services d'Auguste Sulkowski, il fallait le faire chancelier. ____ Le roi dit à l'ambassadeur que Malachowski qui doit arriver dans peu sera tel qu'il peut le souhaiter, d'ailleurs que c'est un homme qu'il importe d'avoir à cause de sa popularité et avec lequel August ne peut faire aucune comparaison. ____ Au surplus, depuis quatre ans, on lui a réitéré plus de dix fois la promesse pour les sceaux^b soit de la part du roi, de celle de Saldern et enfin de l'ambassadeur lui-même. ____ L'ambassadeur demande seulement qu'on lui dise qu'il vaut mieux qu'il soit ouvertement contraire que faux ou demi-ami.

f. Le roi ayant demandé comment Madame Daszkow⁶ était en cour, ____ l'ambassadeur l'assure qu'elle y est très mal, que c'est une femme d'esprit mais folle, qu'elle a voulu avoir place dans le sénat en Russie, et qu'ici elle veut casser le col à Tyzenhauss⁷, elle s'est vanté au prince d'Anhalt⁸ que le roi lui avait confié des papiers secrets d'importance. ____ Ces papiers secrets se trouvent être les déductions imprimées des trois cours. ____

En conséquence du grand attachement dont elle fait parade pour le roi,
Sa Majesté lui doit quelques égards.

^a Wyraz dopisany nad linią.

^b W oryginale: „scaux”.

¹ Michał Poniatowski.

² Franciszek Rzewuski, marszałek nadworny koronny.

³ Andrzej Stanisław Młodziejowski, biskup poznański i kanclerz wielki koronny, oraz Aleksander Michał Sapieha, kanclerz wielki litewski.

⁴ Andrzej Stanisław Młodziejowski.

⁵ Jacek Małachowski.

⁶ Katarzyna Romanowna Daszkowa z d. Woroncowa, bliska przyjaciółka Katarzyny II z okresu jej małżeństwa z Piotrem III. Krytyczna wobec znaczenia, jakie u boku carycy zdobywali kolejni faworyci, choć zawsze lojalna, popadła w niełaskę u władczyni. W latach 1775–1782 przebywała poza granicami Rosji, podróżując po Europie.

⁷ Antoni Tyzenhauz.

⁸ Ze wspomnień Katarzyny Romanownej Daszkowej wynika, że był to książę Anhalt-Bernburg, bliski krewny Katarzyny II, natomiast w swoich *Mémoires* Stanisław August wspomina, że służył on w armii rosyjskiej. Wydawcy pamiętników króla – Anna Grześkowiak-Krwawicz i Dominique Triaire – identyfikują go jako Wiktora Amadeusza, księcia Anhalt-Bernburg, generała majora w służbie rosyjskiej.

N° 18 du 20 avril 1776

Pkt a – Celestyn Czaplic, łowczy wielki koronny, wyraźnie unikał ujawnienia swoich rzeczywistych zamiarów, choć, jak wynika z zapisu w *Entretiens*, Stanisław August starał się go wysondować, czy zamierzał kandydować z województwa wołyńskiego. Uwaga zawarta w pkt. b świadczy o tym, że Czaplic był wówczas łączony z opozycją bliską Czartoryskim.

Pkt b (por. nr 16, pkt. f–j z 1776; nr 19, pkt a z 1776; nr 29, pkt b z 1776; nr 31, pkt a z 1776; nr 32, pkt. b–d z 1776) – Prośba Czartoryskiego wynikała zapewne z chęci wysondowania Stanisława Augusta, na ile zamierza on liczyć się z opozycją, tym samym na ile silne poparcie dla królewskich planów zyskał w Petersburgu Stackelberg. Po powrocie z Petersburga ambasador miał osobiście przekonywać Czartoryskiego do rezygnacji z ubiegania się o poselstwo, grożąc konsekwencjami dla dóbr, które Czartoryski posiadał na Białej Rusi.

Pkt c – por. nr 17, pkt c z 1776.

Pkt d – Z ramienia króla za przebieg sejmików wielkopolskich miał odpowiadać Kazimierz Raczyński (odnośnie do wcześniejszych ustaleń dotyczących Wielkopolski por. komentarz do nr. 16, pkt ff z 1776). Pomyślny dla króla przebieg sejmiku

lubelskiego miał zapewnić Wincenty Potocki, podkomorzy koronny (por. nr 16, pkt u z 1776).

Pkt e – Ostatecznie Ignacy Potocki został wybrany posłem na rozdwojonym sejmiku w Lublinie, lecz nie dopuszczono go do funkcji poselskiej.

Pkt f (por. nr 16, pkt. bb–ee z 1776) – Negocjacje dotyczące nowego przebiegu polsko-pruskiej granicy pomiędzy Benoît a polskimi pełnomocnikami – byli nimi członkowie Departamentu Interesów Cudzoziemskich: kanclerz Młodziejowski, August Sułkowski, Franciszek Rzewuski, Michał Radziwiłł oraz Jacek Ogrodzki – ostatecznie rozpoczęły się 25 kwietnia.

Pkt g (por. nr 17, pkt c z 1776) – Na wyraźne życzenie Stanisława Augusta od konferencji u ambasadora, na których miano przygotować przebieg zbliżającego się sejmu, początkowo został odsunięty August Sułkowski i być może stąd życzeniem Stackelberga było, aby król swoje propozycje zgłaszał w formie pisemnej. Dzięki temu ambasador mógłby konsultować propozycje króla z Sułkowskim. Argumentami o woli carycy czy życzeniach przez nią wyrażanych Stackelberg szafował często, próbując wywrzeć nacisk na Stanisława Augusta.

Pkt h (por. nr 47, pkt 7 z 1775; nr 55, pkt j z 1775; nr 30, pkt b z 1776; nr 84, pkt d z 1776) – Zgodę Rosji na dostawy uzbrojenia dla wojska koronnego, o co zabiegał hetman Branicki, już w końcu 1775 r. Stackelberg przedstawiał jako niewynikającą z chęci wzmocnienia politycznej pozycji hetmana, lecz jako dar dla Rzeczypospolitej. Potwierdzeniem tego miała być zapewne sugestia Potiomkina, aby o owo uzbrojenie król wystąpił do Katarzyny II osobiście.

Pkt j – Zgodnie z instrukcją Katarzyny II Stackelberg miał ściśle współpracować w dziele przygotowania sejmu z przedstawicielami dyplomatycznymi Austrii i Prus, choć jeszcze na krótko przed rozpoczęciem obrad donosił swojemu dworowi o problemach z pozyskaniem funduszy zarówno z Wiednia, jak i Berlina, potrzebnych na wspólną akcję korumpowania posłów (O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 19/30 VII 1776, AVPRI, 79/6/1081). Zapewne wahania Fryderyka II wynikały z tego, że treść polsko-pruskiej konwencji granicznej nie została jeszcze ustalona – być może król pruski nie chciał ponosić kosztów przygotowania sejmu, nie mając pewności, że ostatecznie dojdzie do porozumienia ze stroną polską.

Pkt k (por. nr 23 z 1774; nr 6 z 1776) – Odnosnie do niepodważalnego prawa szlachty kurlandzkiej do posiadania ziemi tak na prawie feudalnym, jak i alodialnym Stanisław August odwołał się do konstytucji sejmu 1773–1775 „Księstwa Kurlandzkie i Semigalskie” (VL, t. 8, f. 185–190).

Pkt l – Zapewne chodzi tu o memoriał omówiony przez J. Michalskiego w artykule *O zmianę rosyjskiego ambasadora w Warszawie w Warszawie (zabiegi magnackiej opozycji w latach 1775–1776)*, „Kwartalnik Historyczny” 109, 2002, 3, s. 147–160. W zachowanej korespondencji Ignacego Potockiego ze Stanisławem Lubomirskim i Adamem Kazimierzem Czartoryskim, którym relacjonował swój pobyt w Petersburgu, nie znajdujemy potwierdzenia, że taki memoriał został Katarzynie II przedstawiony. Stackelberg zwrócił się z prośbą o wyjaśnienia do swojego dworu, lecz Ostermann

zdecydowanie zaprzeczył, aby takowy memoriał został mu przekazany (I.A. Ostermann do O.M. Stackelberga, 6/17 V 1776, SIRIO, t. 145, s. 85–86). O memoriale wspomina Stanisław August w swoich pamiętnikach, podając jedynie, iż Potocki miał zarzucać Stackelbergowi zbyt bliską współpracę i uległość wobec króla, co odrzucało od stronnictwa rosyjskiego wielu Polaków, którzy w przypadku wysłania do Warszawy osoby bardziej obiektywnej, chętnie współpracowaliby z Rosją (*Mémoires*, s. 580).

Pkt m (por. nr 20, pkt m z 1776; nr 24, pkt a z 1776) – Stanisław August chciał uniknąć postawienia Ogińskiego zarzutu zdrady stanu, ponieważ liczył się z tym, że może to wywołać powszechne niezadowolenie i wpłynąć niekorzystnie na przebieg sejmików poselskich (*Mémoires*, s. 594).

Pkt n – Propozycja nominacji dla Szczęsnego Potockiego przy pierwszej nadarzającej się okazji, którą złożył królowi ambasador, wynikała z próby zablokowania w przyszłości awansu Ignacemu Potockiemu, ponieważ ówczesne prawo zakazywało piastowania urzędu ministerialnego przez dwóch przedstawicieli tej samej rodziny.

Pkt o – Zgodnie z relacją króla to August i Antoni Sułkowscy oskarżali Kazimierza Poniatowskiego przed ambasadorem o zbyt bliskie polityczne związki z Elżbietą z Branickich Sapieżyńną, siostrą hetmana wielkiego koronnego (*Mémoires*, s. 593).

Entretien du roi avec le comte de Stackelberg

a. L'entretien que le roi a eu avec Czaplic¹ n'a pas abouti à grand-chose comme il s'en était douté ; le palatin de Volhynie² a seulement voulu se donner par là l'air de travailler à la diétine de Volhynie, mais dans le vrai, il ne fait rien de ce qui est nécessaire pour la faire réussir. ____ Czaplic n'a rien dit de clair, sinon qu'il pensait à se faire nonce. Ainsi dans le calcul que le roi fait, on ne peut rien savoir de certain sur les diètes^a de Volhynie que dans quatre à cinq semaines et on ne doit pas compter sur le palatin.

b. Le prince Adam a dit avec un air affligé que le régiment des gardes de Lituanie ne pouvait rester à Varsovie faute d'argent, qu'il allait lui-même en Lituanie et qu'il priait Sa Majesté d'engager Mr Tyzenhauss, d'écarter les obstacles qu'il savait qu'il lui préparait pour être nonce à Brześć. ____ Le roi lui conseille de ne pas chercher à se faire élire nonce. Par la façon dont il a reçu ce conseil, le roi croit qu'il sera charmé d'avoir cette raison pour dire à ceux de son parti qu'il ne doit pas songer à être nonce. Si cela est, il se pourra que Czaplic et quelques autres prendront le même parti.

c. Pour ne pas éventer le secret, le roi prévient l'ambassadeur que ce ne sera qu'à lui seul qu'il donnera la liste de ceux qu'il a en vue pour les faire

élire nonces, parce que si cela paraît dans les conférences qui se tiennent chez l'ambassadeur, il y a à craindre que la chose ne soit bientôt rendue publique.

d. Pour la Masovie et le palatinat de Plock, le roi et le prince évêque ont lieu de s'y promettre le dessus par leur influence. Ils s'attendent à la même chose, quoique par d'autres, dans les palatinats de Podlachie, de Cujavie, de Lenczy³, de Rava et Siradie⁴. ____ Quant à la Grande Pologne, le roi attend le castellan de Posen⁵. ____ On ne doit pas compter sur August Sulkowski qui n'a aucun crédit dans son palatinat⁶. ____ Le palatin de Poméranie⁷ donnera des nouvelles de ce qu'il y aura à faire dans celui de Cracovie, mais la grande difficulté sera dans celui de Lublin, le grand chambellan⁸ travaille cependant à y faire un parti au roi. ____ Le roi compte avoir le dessus dans le palatinat de Podolie, il pourra avoir la moitié de celui de Braslaw⁹, mais il ne peut rien assurer pour celui de Kyovie¹⁰.

e. On croit que le pizarz Potocki¹¹ fera semblant de rechercher la nomination dans deux endroits en Pologne, pour se rabattre à Kowno où on lui a déjà préparé des obstacles.

f. Quoique le prince Henri¹² se soit montré contre le grand général¹³, le roi craint qu'il ne cherche à le gagner. ____ Benoit¹⁴ mène cabale secrètement contre les vues de la Russie, comme les Prussiens ont toujours fait malgré leur démonstrations d'attachement pour cette puissance. ____ L'ambassadeur répète au roi que le voyage du prince Henri en Russie n'est qu'une affaire de vanité. ____ Malgré cette assurance, on sait que Rewitzki¹⁵ marque de l'inquiétude sur son séjour à Pétersbourg, en conséquence des points que sa cour lui a adressés à ce relatifs. ____ Benoit a déjà notifié l'intention de son maître d'entrer en négociation à l'exemple de l'Autriche.

g. L'ambassadeur promet de communiquer, le lendemain de la date de cet entretien, ses instructions au roi. ____ L'impératrice souhaite qu'il convienne avec Sa Majesté par écrit de tout ce qu'il y aura à faire pour la diète.

h. Potemkin a dit à l'ambassadeur qu'il n'avait pas été question de donner 30000 fusils au grand général, mais seulement 6000, encore n'était-il question que de fusils de rebut. ____ Il ajoute qu'à présent, le roi peut en faire la demande à l'impératrice, parce que tout peut se demander par le roi et pour le roi.

j. L'Autriche fait bourse commune avec la Russie pour l'ouvrage de la diète, on veut y engager le roi de Prusse¹⁶, mais il se fait encore tirer l'oreille.

k. L'ambassadeur a parlé à l'impératrice, comme le roi le désirait, au sujet de la Courlande, il l'a trouvée bien changé sur ^ble compte du duc^{b17}. La conduite avec sa femme actuelle¹⁸ l'a indisposée, mais elle ne voudrait pas cependant le laisser écraser. ____ C'est lui qui écrase la noblesse que le roi ne peut ni ne doit abandonner. ____ Une des principales lois défend au duc de posséder en fonds de terre plus d'un tiers géographique de la Courlande, et le duc en possède, dit-on, plus de la moitié. ____ Il veut même racheter les hypothèques des anciens ducs, malgré la dernière loi qui promet à la noblesse la jouissance non troublée de toutes ses possessions quelconques. ____ Un des griefs du duc est de dire que la Pologne n'a pas le droit d'imposer de nouvelles lois à la Courlande. ____ Le roi répond à l'ambassadeur que cela est plutôt dit que prouvé.

l. Ignace Potocki doit avoir présenté un mémoire contre l'ambassadeur ; celui-ci se flatte que Potocki gâtera par-là ses affaires.

m. Le roi promet de communiquer à l'ambassadeur la lettre du grand général Ogiński¹⁹ au Conseil. ____ August Sulkowski se propose d'en faire un *crimen status*. Le roi est d'avis que l'ambassadeur lui en parle pour qu'on n'en fasse pas trop.

n. L'ambassadeur propose au roi de donner quelque place de ministre au chorąży Potocki²⁰, pour bârer^c le chemin du ministère à Ignace Potocki. ____ Il faut pour cela attendre une occasion.

o. Le roi fait connaître à l'ambassadeur qu'il a confondu mal à propos le prince Cazimir Poniatowski avec ceux que l'intérêt seul conduit, l'ambassadeur n'a fait que lui rendre la réponse de l'impératrice, mais il promet de faire excuse au prince, puisqu'il n'est pas trop lié avec la wojewodzie²¹ à laquelle il a dit : « Par intérêt, je devrais être l'ennemi de votre frère²² ; par probité, je lui déconseille la conduite qu'il tient comme mauvaise pour l'État et pour lui-même ».

^a Zapewne powinno być „diétines”.

^{b-b} Fragment przerezagany; wcześniej w brzmieniu: „son compte”.

^c Prawidłowa w XVIII w. forma słowa „barrer”.

- ¹ Celestyn Czaplic, łowczy koronny.
- ² Hieronim Janusz Sanguszko.
- ³ Województwo łęczyckie.
- ⁴ Województwo sieradzkie.
- ⁵ Józef Klemens Mielżyński.
- ⁶ Województwo gnieźnieńskie. Nominację na województwo kaliskie Sułkowski otrzymał 23 sierpnia 1776 r.
- ⁷ Ignacy Franciszek Przebendowski, wojewoda pomorski, od 1776 r. pełnił urząd pocztmistrza generalnego.
- ⁸ Wincenty Potocki, podkomorzy koronny.
- ⁹ Powinno być Braclaw, w tym miejscu chodzi o województwo braclawskie.
- ¹⁰ Województwo kijowskie.
- ¹¹ Ignacy Potocki.
- ¹² Henryk, książę pruski.
- ¹³ Franciszek Ksawery Branicki.
- ¹⁴ Gédéon de Benoît.
- ¹⁵ Karl Emmeryk Reviczky.
- ¹⁶ Fryderyk II.
- ¹⁷ Piotr Biron.
- ¹⁸ Eudoksja Borisowna Jusupowa, druga żona Piotra Birona, księcia kurlandzkiego.
- ¹⁹ Michał Kazimierz Ogiński.
- ²⁰ Stanisław Szczęsný Potocki, chorąży wielki koronny.
- ²¹ Elżbieta z Branickich Sapieżyna, wojewodzina mścisławska, siostra hetmana wielkiego koronnego Franciszka Ksawerego Branickiego.
- ²² Franciszek Ksawery Branicki.

N° 19 du 21 avril 1776

Pkt. a, c (w sprawie starań Czartoryskiego o poselstwo por. nr 18, pkt b z 1776; nr 29, pkt b z 1776; nr 31, pkt a z 1776; nr 32, pkt. b–d z 1776) – Chodzi tu o stacjonujący w Warszawie regiment gwardii pieszej litewskiej, dowodzony przez Adama Kazimierza Czartoryskiego (por. komentarz do nr. 16, pkt. f–j z 1776).

Pkt. b – Biskup kujawski Antoni Ostrowski jako bliski i oddany współpracownik Stackelberga na sejmie 1773–1775 oraz członek pierwszego składu Rady Nieustającej (pełnił w niej funkcję przewodniczącego Departamentu Sprawiedliwości) zapewne był proszony przez ambasadora o opinię. To Ostrowski 23 sierpnia 1776 r. wysunął na forum Rady Nieustającej projekt zawiązania konfederacji przedsejmowej.

Entretien du roi avec le comte de Stackelberg.

a. L'ambassadeur n'a pas encore parlé au prince Adam¹ pour le dissuader de penser à se faire élire nonce, mais il promet de lui conseiller tout net de n'y pas songer absolument.

b. L'ambassadeur paraît surpris des craintes que fait paraître l'évêque de Cujavie². ____ Ces craintes sont fondées sur l'idée où est cet évêque, que la diète ne peut réussir que par la force ou par l'argent. Il répugne au premier moyen et regarde le second comme indispensable.

c. L'ambassadeur souhaiterait qu'on trouvât un moyen d'empêcher le départ du régiment des gardes, le seul est de trouver de l'argent pour le payer. ____ Auguste Sulkowski dit au roi qu'avec 1000 ducats on pourrait retenir jusqu'à la diète ce régiment et que cela suffirait pour les soldats et les bas officiers et que les officiers pourraient attendre.

¹ Adam Kazimierz Czartoryski.

² Antoni Kazimierz Ostrowski, biskup kujawski (włocławski) w latach 1763–1777, po śmierci Gabriela Podoskiego wyniesiony do godności arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa.

N° 20 du 23 avril 1776

Pkt a (por. nr 16, pkt. a–c, k–m z 1776) – W większości punkty instrukcji pokazanej Stanisławowi Augustowi przez ambasadora „w oryginale” i streszczone w omawianym podpunkcie zgadzają się z instrukcją Katarzyny II z 3/14 marca 1776 r. (SIRIO, t. 145, s. 32–37) poza punktami 8, 9 oraz 10, które zostały dodane zapewne poprzez włączenie dodatkowej karty do tekstu oryginału instrukcji podpisanej przez carycę. Poleciała ona Stackelbergowi ścisłą współpracę z przedstawicielami Austrii i Prus, lecz nie wydała zgody na wpuszczenie do Rzeczypospolitej, a tym bardziej do Warszawy, wojsk wymienionych wyżej państw. W instrukcji wyraźnie podkreśliła, że zasadą postępowania ambasadora miało być unikanie szykan wobec opozycji. Co do momentu, kiedy należało sejm skonfederować, to Katarzyna II oczekiwała, że rozpocznie się on jako wolny, a dopiero gdyby zaszła taka konieczność, zostanie skonfederowany. Szerzej instrukcja Katarzyny II została omówiona we Wstępie.

Pkt b – Współpraca Stackelberga z dyplomatami Austrii i Prus w trakcie zbliżającego się sejmu miała dotyczyć przede wszystkim ratyfikacji konwencji granicznych trzech państw rozbiorowych z Rzeczpospolitą. W przypadku Prus Stackelberg czekał, aż zakończą się negocjacje w tej sprawie ze stroną polską.

Pkt c – Jedną z największych bolączek Stanisława Augusta był permanentny brak środków finansowych. Król obawiał się, że jeśli odzyska na sejmie dowództwo czterech regimentów gwardii, to fakt ten powiększy tylko jego i tak trudną sytuację finansową.

Pkt d – Z punktu widzenia Stanisława Augusta, dla usprawnienia władzy wykonawczej i podniesienia znaczenia Rady Nieustającej lepszy byłby wariant zlikwidowania

komisji skarbowych i wojskowych, jednak Katarzyna II, na którą powołał się Stackelberg, była zdania, iż lepiej było nie naruszać istniejącej struktury władzy, a jedynie bardziej precyzyjnie podporządkować dykasterie Radzie.

Pkt. e–g – Można domniemywać, że zarzuty, jakoby król dążył do obsadzenia funkcji poselskich swoimi stronnikami z pominięciem Stackelberga, co byłoby równoznaczne z próbą marginalizacji ludzi związanych z ambasadorem, wyszły z otoczenia osób niechętnych Tyzenhauzowi, być może marszałka nadwornego litewskiego Władysława Gurowskiego. Odpowiedź Stackelberga na uwagę króla dowodzi, że ambasador nie akceptował nadmiernej samodzielności króla w kontaktach ze szlacheckimi liderami na prowincji, a tym bardziej umacniania się pozycji Tyzenhauza na Litwie, szczególnie że ten deklarował się jako osoba oddana wyłącznie królowi.

Pkt h – Podobnie jak w punktach wcześniejszych, w relacjach między królem i ambasadorem zauważalna jest rywalizacja ich otoczenia o to, kto będzie miał wpływ na szczegóły planowanych zmian. Najbardziej czynny w otoczeniu Stackelberga był wówczas August Sułkowski, który jako marszałek Rady Nieustającej dążył do poszerzenia swojej realnej władzy m.in. kosztem kanclerza wielkiego koronnego (por. nr 16, pkt o z 1776; nr 17, pkt. c, d z 1776). Zapewne w porozumieniu z królem Młodziejowski przygotował uniwersał zwołujący sejm ordynaryjny i wyznaczający datę sejmików, który został ostatecznie zaakceptowany 30 kwietnia na forum Rady (AGAD, ZP, sygn. 113, k. 3). Wskazano w nim dość ogólnikowo, że zadaniem sejmu będzie poprawa „wewnętrznego rządu” oraz uregulowanie kwestii granicznych z sąsiedami. Stackelberg chciał, aby opinia szlachecka była bardziej świadoma planowanych zmian. Takie podejście było zgodne z instrukcją Katarzyny II, w której pozwoliła ona wprowadzić tylko te zmiany, które zyskają akceptację szlachty. Wydaje się, że ambasador planował szersze poinformowanie szlachty o planowanych reformach, przy jednoczesnym jej sterroryzowaniu groźbą interwencji zbrojnej wszystkich państw rozbiorowych w razie ewentualnego oporu.

Pkt. j, k – por. nr 16, pkt ff z 1776.

Pkt l – W tym czasie Maciej Hingold donosił Radzie Nieustającej o licznych miejscach pomiędzy Opatowem a Nowym Miastem, gdzie sól miała występować na powierzchni ziemi. Poszukiwanie złóż soli po utracie Bochni i Wieliczki zajmowało uwagę Stanisława Augusta przez resztę jego panowania. Na 25 kwietnia wyznaczono termin rozpoczęcia negocjacji pomiędzy posłem pruskim Gedeonem Benoît i polskimi pełnomocnikami, wśród których był August Sułkowski. Ich celem było podpisanie konwencji granicznej między obydwoma państwami (por. nr 18, pkt f z 1776). Dążący do uzyskania przez stronę polską jak najlepszej pozycji przy negocjacjach, Sułkowski wykazywał się mimo wszystko dużą naiwnością, licząc na pomoc austriacką. Stanisław August i Stackelberg z większą dozą realizmu podeszli do tego tematu, obawiając się problemów ze strony Austrii przy ratyfikacji dopiero co podpisanej konwencji granicznej.

Pkt m – por. nr 18, pkt m z 1776; nr 24, pkt a z 1776.

Pkt n – Stanisław August miał zapewne na myśli listy, które Stackelberg skierował bezpośrednio do niego, oraz to, czy ich treść mogła być szerzej znana w Petersburgu. Kontekst pytania króla nie jest jasny.

Entretien du roi avec le comte de Stackelberg

a. L'ambassadeur communique au roi ses instructions en original, comme une preuve certaine de la confiance qu'il a dans Sa Majesté.

Précis de ces instructions.

Elles approuvent en général tout ce que le comte de Stackelberg a fait jusqu'à présent en Pologne. ____ Elles contiennent ensuite ce qu'il doit faire pendant la diète.

1. Il doit avant tout effectuer la ratification de l'acte des limites avec la Russie.
2. Puis celle de la convention du 9 février avec l'Autriche.
3. Enfin celle de ce qui sera convenu sur le même sujet avec le roi de Prusse¹, bien entendu que le roi de Prusse se sera montré équitable, et l'ambassadeur doit de concert avec le baron Rewitzki aider la Pologne dans cette opération.
4. Si le roi continue à se montrer dans les mêmes dispositions dans lesquelles il se montre aujourd'hui pour la Russie, l'ambassadeur doit l'aider efficacement dans^a tout ce qui concerne les avantages particuliers de ce prince, et se concerter avec lui dans la plus intime confiance sur tout ce qu'il y aura à faire à la diète.
5. Il doit également convenir avec lui pour donner au Conseil Permanent l'autorité et le pouvoir requis pour le rendre utile.
6. Pour parvenir à ce but, l'impératrice destine 50000 roubles. L'ambassadeur doit s'assurer que les deux autres cours en fourniront chacune^b autant, et que leurs ministres agiront de concert avec lui.
7. Il ne doit pas hasarder seul des avances, puisque l'expérience lui a appris combien peu les deux autres cours se pressent de déboursier.
8. Au cas que les circonstances l'exigent, l'ambassadeur doit appeler les troupes autrichiennes et prussiennes en Pologne et jusqu'à Varsovie, en conséquence il doit s'assurer auprès de Rewitzki et Benoit que leurs troupes se tiendront prêtes.

9. Il est laissé à la disposition de l'ambassadeur de déterminer de concert avec le roi, si la diète doit rester libre ou se confédérer et quel doit être le moment de la confédérer.

10. Il doit en tout préférer les voies^c de douceur, mais il ne doit pas épargner la force, s'il en est besoin.

11. Il est fort recommandé à l'ambassadeur de veiller à ce que la diète ne dure pas trop, parce que l'impératrice regarde comme dangereuse pour elle toute assemblée nationale trop longue.

b. Après avoir communiqué les susdites instructions au roi, l'ambassadeur lui dit qu'il est déjà convenu avec Rewitzki tant pour l'argent que pour les troupes et pour l'accord parfait.

c. Pour ce qui regarde l'article qui concerne le roi, il assure Sa Majesté qu'il doit lui être favorable sur toutes sortes de sujet, qu'il doit lui faire rendre la prérogative royale qui regarde le militaire, mais quand on rendra au roi les quatre régiments des gardes, le roi doit renoncer au million accordé pour ses hullands^d. Cependant l'ambassadeur promet de faire rentrer ce million sous d'autres titres, il prie même le roi de lui en suggérer les moyens les plus convenables.

d. Pour assurer l'autorité du Conseil Permanent, le roi propose à l'ambassadeur ou que tous les dicastères dépendent du Conseil Permanent, ou qu'ils soient tous fondus dans le Conseil Permanent. ____ L'ambassadeur a proposé cette dernière alternative à l'impératrice qui l'a rejetée, il faut tourner tous les soins pour faire réussir la première.

e. Le roi confie à l'ambassadeur ^equ'il sait^e qu'on tâche de lui inspirer de la méfiance contre lui, roi, comme s'il travaillait à faire une diète dont tous les nonces fussent à lui exclusivement même à l'ambassadeur, et que c'est en conséquence de ce prétendu projet qu'il fait difficulté de lui communiquer la liste de ses nonces. ____ Le roi n'a jamais eu ce dessein, il veut donner à l'ambassadeur la liste des nonces, mais à lui seul, parce que si elle vient à être connue, le parti de l'opposition en sera aussitôt instruit et la besogne n'en deviendra que plus difficile.

f. L'ambassadeur ne soupçonne pas les intentions du roi, mais il souhaite, d'après ce que Tysenhaus² lui a dit, que le roi s'en rapporte à ceux qui connaissent les provinces et les provinciaux et qu'il n'ajoute pas trop foi à ceux qui viennent lui faire des offres de service.

g. Le roi connaît le propos de Tyzenhauss, c'est pourquoi il le laissera faire en gros ce qu'il faut pour l'élection des nonces, que seulement quand il s'en présente à lui, il en informe Tyzenhauss, auquel il recommande seulement de ne pas trop faire sentir aux autres qu'il est plus fin qu'eux, ce qui gêne les affaires. Au surplus le roi continue à vouloir l'employer surtout en Lituanie.

h. En Pologne il n'y a pas un homme qui puisse influencer à peu près également comme Tyzenhauss sur toutes les diétines, le roi enverra à l'ambassadeur une liste des noms afin qu'on soit à même de choisir. ____ Le roi n'approuve pas le projet d'un universal par August Sulkowski. ____ L'ambassadeur trouve celui du grand chancelier de la Couronne³ trop plat ; c'est pourquoi il souhaiterait que le roi prît la peine d'en faire un qui fit connaître à la noblesse des provinces ce qu'il importe qu'il sache. ____ Le roi refuse de prendre cela sur lui dans l'appréhension qu'il ne lui échappe des sous-entendus trop fins qui donneraient lieu à des interprétations et à des inquiétudes pernicieuses, il opine pour l'universal du grand chancelier de la Couronne.

j. À la diète de 1768, Gurowski⁴, par des vues d'intérêt particulier, a obtenu du prince Repnin⁵ que les diétines des trois palatinats de Posen⁶, Kalisz⁷ et Gnesne⁸ qui se tenaient ensemble à Szroda⁹ fussent partagés en dix endroits. On voudrait demander à la diète que les choses fussent remises sur le pied^f où elles étaient avant 1768. ____ L'ambassadeur promet de ne s'y point opposer.

k. Le roi demande si par l'universal il sera pourvu à nommer pour les diétines de Walecz¹⁰ et de Nakło, les deux endroits étant dans le cordon du roi de Prusse. C'est dans ces deux diétines que Raczyński¹¹ compte proposer ceux des candidats qu'il voudrait favoriser et qui par leur propre crédit ne pourraient être élus ailleurs. ____ L'ambassadeur pense que l'avantage de favoriser ces quatre candidats sera moindre que celui de diminuer insensiblement le trop grand nombre des nonces. ____ Le roi se rend à l'avis de l'ambassadeur.

l. On a informé le roi qu'il y avait des salines en Pologne dans le voisinage du cordon autrichien Sa Majesté pense qu'avant d'en entreprendre l'exploration, il faut attendre que la convention avec l'Autriche pour les limites soit ratifiée. ____ August Sulkowski croit au contraire que, comme cette exploitation diminuera l'avantage de ce que l'Autriche a obtenu par

le démembrement, elle n'en sera que plus portée à faire diminuer celle du roi de Prusse et que par conséquent elle secondera la Pologne dans les restitutions qu'elle demande au roi de Prusse. Mais le roi craint que l'Autriche, pour s'approprier cette nouvelle découverte, ne soit tentée de rompre la convention du 9 février, et l'ambassadeur est d'avis qu'on ne parle pas de ces salines que les trois conventions ne soient ratifiées.

m. Au sujet de la lettre écrite par le grand général Ogiński au Conseil Permanent et à l'ambassadeur, le roi a vu avec plaisir qu'on n'avait pas adopté l'avis d'August Sulkowski qui voulait le faire citer *pro crimine status*, ____ mais comme plusieurs personnes attendent la réponse de l'ambassadeur, il est important de savoir quelle réponse il fera. ____ L'ambassadeur prie le roi de vouloir bien la faire et promet de la signer telle qu'elle sera. ____ Le roi s'en excuse.

n. À la demande que le roi fait à l'ambassadeur comment il a pu soustraire à la connaissance de Panin¹² ses lettres et ses réponses, celui-ci dit qu'il n'a envoyé ses lettres qu'au moment du départ de la poste, au lieu que les autres doivent les rendre 24 heures avant.

^a Skreślono: „tous les avantages”.

^b Słowo dopisane nad linią.

^c W oryginale: „voyes”.

^d Obecnie: „hulans” lub „uhlans”.

^{e-e} Słowa dopisane nad linią.

^f Forma słowa „pied” dopuszczalna w XVIII w.

¹ Fryderyk II.

² Antoni Tyzenhauz.

³ Andrzej Młodziejowski.

⁴ Władysław Gurowski.

⁵ Nikołaj Wasiliewicz Repnin.

⁶ Województwo poznańskie.

⁷ Województwo kaliskie.

⁸ Województwo gnieźnieńskie.

⁹ Środa.

¹⁰ Wałcz.

¹¹ Kazimierz Raczyński.

¹² Nikita Iwanowicz Panin.

N° 21 du 28 avril 1776

Pkt. a–c – Skarb Rzeczypospolitej w 1776 r. był w bardzo trudnej sytuacji wobec znacznego zmniejszenia wpływów finansowych, stąd obawy Stanisława Augusta, zmuszonego przez okoliczności do wykonania takiego samego gestu, jak Fryderyk II, który zwolnił Rosjan z konieczności opłacenia cła przewozowego za konie zakupione w Holsztynie dla rosyjskiej armii. Fryderyk II uznał, że dynastia rosyjska jako władająca w Holsztynie, przenosi jedynie część swojej własności z jednej domeny do drugiej.

Entretien du roi avec le comte de Stackelberg

a. La Russie ayant fait acheter des chevaux de remonte pour ses cuirassiers dans le Holstein et le roi de Prusse ayant offert de les faire passer sans payer de douane par ses États voulant les considérer comme « fürsten gut »¹, le roi fait remarquer à l'ambassadeur que cette complaisance est une ruse du roi de Prusse pour mettre la Pologne dans la nécessité de lui accorder à lui-même le « fürsten gut », quand elle l'aura accordé à la Russie pour ces mêmes chevaux. Or comme cet objet est d'une grande importance pour la Pologne, l'ambassadeur est prié de demander à l'impératrice comme une grâce de ne pas exiger de la Pologne l'exception des douanes pour ses chevaux.

b. Comme il n'est question que de la douane de Polangen², l'ambassadeur désire beaucoup qu'on ne donnât pas à la Russie occasion de prendre de l'humeur.

c. Sur les inconvénients qui ne manqueraient pas d'en résulter pour les douanes de la part du roi de Prusse, l'ambassadeur promet d'agir de son mieux pour la prévenir.

¹ „dobro książęce” – własność władcy.

² Połonga.

Mai^a

N° 22 du 9 mai 1776

Pkt. a, b – Żona wielkiego księcia Pawła zmarła 26 kwietnia w wyniku powikłań po porodzie. W związku z tym Stanisław August polecił kanclerzowi Młodziejowskiemu przekazanie oficjalnych kondolencji na ręce ambasadora.

a. L'ambassadeur ^bfait part^b au grand chancelier de la Couronne ^c de la nouvelle de la mort de la grande duchesse¹, en attendant qu'il soit muni d'une lettre de notification.

b. Billet par lequel le roi charge le grand chancelier de la Couronne de témoigner à l'ambassadeur la part qu'il prend à la douleur de l'impératrice.

^a Jest to nowy element w *Entretiens*. Wcześniej autor minuty nie wyodrębnił w zapisie nazwy miesiąca.

^{b-b} Dopisane nad linią w miejsce skreślonego „notifie”.

^c Skreślono: „la mort”.

¹ Natalia Aleksiejewna Romanowa, żona wielkiego księcia Pawła, urodzona jako Wilhelmina Luisa von Hessen-Darmstadt.

N° 23 du 14 mai 1776

Pkt a – Nie są znane szczegóły procesu, w który był zaangażowany Ludwik Gutakowski. Wiadomo jednak, że jeszcze w 1773 r. z polecenia króla udał się do Petersburga w sprawie dochodów z majątków, które władca utracił w wyniku rozbioru. W 1775 r. ponownie przebywał nad Newą jako delegat guberni mohylewskiej, gdzie zabiegał o zmniejszenie obciążeń podatkowych. Stackelberg, polecając uwadze Panina sprawę Gutakowskiego, podkreślał, jak bardzo mu zależało na pozytywnym jej rozpatrzeniu, to znaczy wskazaniu na Mohylew, a nie Petersburg jako miejsce przeprowadzenia ponownej indagacji w apelacji, ponieważ Gutakowski był promowany przez ambasadora do funkcji poselskiej, której ostatecznie nie piastował (O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 4/15 V 1776, AVPRI,79/6/1080).

a. Billet par lequel le roi demande à l'ambassadeur que le procès de Mr Gutakowski¹ soit revu en Pologne, s'il doit être revu, et non évoqué à Pétersbourg, par la considération des frais que cette évocation entraînerait, s'il était obligé d'y faire conduire quatre-vingts témoins.

¹ Ludwik Szymon Gutakowski, szambelan królewski, starosta kampinoski.

N° 24 du 15 mai 1776

Pkt a (por. nr 18, pkt m z 1776; nr 20, pkt m z 1776) – Warunki, jakie przedstawił królowi hetman Ogiński, pod którymi gotów był nie angażować się w działania opozycji w czasie sejmu, polegały na zaakceptowaniu zwierzchnictwa Rady Nieustającej nad hetmanami i innymi ministrami zgodnie z konstytucjami sejmu 1773–1775, przy jednoczesnym żądaniu zwiększenia władzy hetmanów nad wojskiem. Pomimo fiaska rozmów z Ogińskim Stanisław August był zdania, że nie przełoży się to na poważne utrudnienia w przebiegu sejmików litewskich.

Pkt b – W marcu 1776 r. August Czartoryski i Stanisław Lubomirski zwrócili się bezpośrednio do posła austriackiego w Warszawie, Karla Revickiego, z propozycją objęcia polskiego tronu przez arcyksięcia Maksymiliana oraz zadeklarowali, że są w stanie przekonać Stanisława Augusta do abdykacji. Kanclerz austriacki Wenzel Anton von Kaunitz postanowił poinformować o wszystkim Rosję, lecz bez ujawniania autorów pomysłu. Informacja, która znajduje się w *Entretiens*, jakoby propozycja została przekazana za pośrednictwem Lorenza Caleppiego, już wówczas nieobecnego w Rzeczypospolitej, służyła zapewne zatajeniu nazwisk osób stojących za pomysłem detronizacji Stanisława Augusta. Domyślano się jednak w Warszawie, że głównym pomysłodawcą był tu Stanisław Lubomirski (J. Ogrodzki do A. Debolego, 10 VI 1776, AGAD, AKP, sygn. 62, s. 83).

Entretien du roi avec le comte de Stackelberg

a. Après un long entretien du roi avec le grand général Ogiński, ce dernier en est venu à dire que s'il ne s'agissait à la diète que de constater la dépendance des grands généraux et des autres ministres au Conseil Permanent en conférant cependant beaucoup d'autorité aux généraux sur l'armée, il s'y soumettrait à la fin. ____ Cela n'empêche pas le roi de veiller aux diétines en Lituanie. ____ L'ambassadeur est persuadé qu'avec

de la fermeté et de la modération, on réduira le parti de l'opposition où l'on voudra.

b. L'ambassadeur avertit le roi que le baron Rewitzki est venu lui dire par ordre de sa cour que plusieurs magnats polonais lui ont fait dire par Caleppi¹, auditeur du nonce^{2 a}, qu'ils désiraient avoir pour roi l'archiduc Maximilien³ à la place du régnant, mais que sa cour lui avait ordonné de répondre que par égard pour le roi régnant et pour la Russie, elle avait rejeté ses offres.

^a Skreślono: „à Vienne”.

¹ Lorenzo Caleppi, audytor ówczesnego nuncjusza apostolskiego w Wiedniu Giuseppe Garampiego; wcześniej przebywał z nim w Warszawie.

² Giuseppe Garampi, nuncjusz apostolski w Rzeczypospolitej w latach 1772–1775. W marcu 1776 r. otrzymał nominację na nuncjusza przy dworze cesarskim w Wiedniu – wyjechał z Warszawy 6 maja tr.

³ Maksymilian Franciszek Habsburg, najmłodszy syn cesarzowej Marii Teresy i Franciszka I.

N° 25 du 15 mai 1776

Pkt a – szczegóły sprawy nie są znane.

Supplique du castellan de Sochaczef Lasocki¹

a. Il demande au roi que les troupes que le brigadier Czerniszew² a introduites dans les biens d'Yslow aient ordre d'en sortir, ayant acheté ces biens que le susdit brigadier a pris à forme du Sieur Pohll qui en était lui-même le fermier.

¹ Adam Lasocki, kasztelan sochaczewski.

² Być może chodzi o Grigorija Iwanowicza Czernyszewa, syna feldmarszałka Iwana Grigoriewicza.

N° 26 du 26 mai 1776

Pkt. a, b – Stackelberg obawiał się, że Stanisław August zachował nazbyt dużo sympatii do Elżbiety z Branickich Sapieżyny, z którą pomimo narastającego konfliktu z jej bratem, hetmanem wielkim koronnym, pozostawał w dobrych relacjach. Ambasador mógł obawiać się, czy Sapieżyna nie doprowadzi w jakiejś formie do pojednania pomiędzy królem i hetmanem. Depesza wicekanclerza Ostermanna, o której wspomniał Stackelberg, nie zawierała zakazu kontaktów z Branickim, wydanego na polecenie Katarzyny II. Co należy podkreślić, w depeszy Ostermanna znalazła się sugestia, że ani Branicki, ani Potocki nie zamierzają podejmować żadnych gwałtownych kroków, o ile w sprawie pozycji Rady Nieustającej zostanie zachowane *status quo* (I.A. Ostermann do O.M. Stackelberga, 6/17 V 1776, SIRIO, t. 145, s. 85–86). Wbrew temu, o czym zapewniał króla Stackelberg, caryca nigdy nie wydała rozkazu podporządkowania wszystkich dykasteriów Radzie. Ambasadorowi zależało na tym, aby być jedynym pośrednikiem między Stanisławem Augustem z dworem petersburskim. Być może też obawiał się, czy król nie wycofa się z planowanych zmian, nie mając pewności co do rzeczywistych intencji Katarzyny II. Zachowanie ambasadora wskazuje na to, że jemu również osobiście zależało na wzmocnieniu Rady Nieustającej, tak aby zyskała ona przewagę nad dawnymi ministeriami – łatwiej było wpływać na marszałka Rady, którego wybór zależał od ambasadora, niż na dożywotnich ministrów.

a. Billet de l'ambassadeur au roi.

Il supplie Sa Majesté de n'entrer en aucune explication sur les affaires avec le grand général Branicki, parce que sa sœur a défiguré devant Poninski¹ celle que le roi avait eue avec elle ; Poninski a dit à l'ambassadeur qu'on voulait soumettre les dicastères au Conseil Permanent ce qui était trop fort.
____ L'ambassadeur a reçu ordre de l'impératrice par le vice-chancelier² de ne s'expliquer sur rien avec le grand général Branicki.

b. Le 27, le roi ayant fait demander l'explication du cela est trop fort, l'ambassadeur a répondu que c'était Poninski qui l'avait dit, que pour lui, il suivrait^a les ordres de l'impératrice de soumettre tous les dicastères au Conseil Permanent.

^a W oryginalnej: „suiveroit”.

¹ Adam Poniński, podskarbi wielki koronny.

² Iwan Andrejewicz Ostermann.

Juin

Nº 27 du 3 juin 1776

Pkt. a, b, d – Stanisław August na tym etapie przygotowań do sejmików oczekiwał od Stackelberga wydania wspólnej z Benoit i Revickim deklaracji, która, przesłana na sejmiki, miała podkreślić ściśle współdziałanie trzech dworów sąsiedzkich w sprawach polskich. Stackelberg był temu przeciwny, ponieważ w owym czasie Prusy nie podpisały jeszcze konwencji granicznej z Rzeczpospolitą i nie miały powodów, aby włączyć się w przygotowanie sejmu. Dlatego też Stackelberg nie mógł sprokurować wspólnego wystąpienia przedstawicieli trzech dworów rozbiorowych. Uspokojeniu sytuacji, szczególnie na sejmiku lubelskim i ucięciu szerzących się pogłosek o możliwym militarnym wsparciu ze strony Austrii dla antykrólewskiej opozycji, służył list Revickiego – być może inspirowany przez ambasadora – zaadresowany do Zofii Lubomirskiej, wojewodziny lubelskiej, w którym poseł austriacki odradzał jej mężowi angażowanie się po stronie opozycji podczas zbliżających się sejmików. Co więcej, miała w nim pojawić się deklaracja, że jeżeli wojska austriackie wejdą do Rzeczypospolitej, to tylko po to, aby pomóc Rosji (J. Ogrodzki do A. Debolego, 10 VI 1776, dep. nr 31, AGAD, AKP, sygn. 62, s. 82–83).

Pkt c – Oficjalną zgodę Katarzyny II na udekorowanie gen. Fiodora Glebowa orderem Orła Białego otrzymał Stackelberg w liście od Ostermanna z 10/21 maja tr. (AVPRI, 79/6/1088, k. 10).

Pkt e – por. nr 22, pkt. a, b z 1776.

Pkt f (por. nr 28, pkt a z 1776) – Stanisław August zabiegał o powołanie polsko-rosyjskiej komisji delimitacyjnej, która dokończyłaby dzieło rozgraniczenia pomiędzy Rzeczpospolitą i Rosją, i wyznaczyła granicę zgodną z ustaleniami traktatu Grzymułtowskiego z 1686 r. Stąd pomysł, aby w składzie komisji znalazł się ówczesny gubernator Nowej Rosji, Matwiej Wasiliewicz Muromcew. Ostatecznie komisję udało się powołać dopiero w 1780 r. W sprawie komisji mającej rozstrząsać spory unitów i prawosławnych por. nr 17, pkt a z 1776.

Pkt g (por. nr 84, pkt. h–l z 1776) – Problem obsady książęcego tronu w Mitawie do czasu wcielenia Kurlandii do Rosji stale powracał w przestrzeni publicznej. Nie tylko ks. Henryk Pruski był obiektem takich domysłów. Również w Grigoriju Potiomkinie, faworycie Katarzyny II, widziano przyszłego władcę tego księstwa. Pod koniec 1776 r. Stanisław August sondował osadzenie w Mitawie swojego bratanka, Stanisława Poniatowskiego.

Pkt h (por. komentarz do nr. 26, pkt. a, b z 1776) – Ambasador wycofał się z pomysłu zlikwidowania komisji skarbowych i wojskowych poprzez połączenie ich z departamentami Rady Nieustającej, na co nigdy nie zyskał akceptacji swojego dworu. W tej sytuacji oczekiwał konkretnych propozycji od króla, jak również chciał, aby zasięgnięto opinii Sułkowskiego, który w kwietniu tego roku, wobec sprzeciwu króla,

początkowo nie został dopuszczony do wąskiego grona mającego omawiać projekty reformy Rady Nieustającej (por. nr 17, pkt. c, d z 1776).

Pkt j (por. nr 26, pkt. a, b z 1776) – Z informacji zawartych w *Entretiens* wynika, że wbrew obawom Stackelberga Sapieżyna nie zabiegała o pojednanie pomiędzy królem i hetmanem Branickim, lecz pragnęła zapewnić swojemu synowi funkcję poselską. Pomimo wyraźnej odmowy króla, Kazimierz Nestor Sapieha został wybrany na rozdwojonym sejmiku w Słonimiu, jednak ostatecznie nie złożył przysięgi na konfederację i jego mandat został unieważniony.

Rapport de Mr de Glaire¹.

a. Le roi ayant fait avertir l'ambassadeur que le parti de l'opposition avait réussi à faire croire au grand chambellan Potocki² que l'Autriche et la Prusse étaient si contraires à la Russie que si celle-ci faisait entrer ses troupes en Pologne, les autres feraient aussi entrer les leurs pour soutenir le parti de l'opposition, et que sur cela le grand chambellan³ avait besoin d'être réconforté, l'ambassadeur répond qu'il sera bien et dûment réconforté.

b. En conséquence, le 9 du courant, le baron Rewitzki lui donna copie de sa lettre qu'il avait écrite à la palatine de Lublin⁴, pour détourner son mari⁵ de travailler contre les amis de la Russie aux diétines (*vid.* entretien du roi avec Mr de Rewitzki, N° 3 en juin). ____ L'ambassadeur dit encore au grand chancelier⁶ que les personnes qui seront trop contraires à la Russie seront empêchées de venir aux diétines puisque la Russie aime mieux faire cette violence à présent que d'être obligée de bouleverser la Pologne dans quelques mois.

c. Le roi fait remettre l'ordre de l'Aigle Blanc demandé au nom de l'impératrice pour le lieutenant général Glebow⁷. L'ambassadeur en remercie le roi par un billet.

d. Mr Glaire ayant proposé à l'ambassadeur de faire signer par Rewitzki et par Benoit la déclaration qui doit être remise aux diétines, il répond à Mr Glaire : « il ne faut pas que les officiers russes soient porteurs d'autres ordres que de ceux de leur souveraine, mais assurez le roi que le public sera convaincu de reste que Vienne et Berlin agissent avec nous ».

e. L'ambassadeur doit remettre au grand maréchal⁸ la lettre de notification de la mort de la grande duchesse⁹.

f. Comme il est difficile qu'il n'y ait pas de sénateurs dans les trois commissaires à nommer pour l'affaire des non-unis, l'ambassadeur promet que Glebow sera nommé pour cette affaire et que Murangoff¹⁰ le sera pour celle des frontières.

Le 7 juin

g.^a Le roi demande ce qu'il doit croire des bruits multiples qui assurent la Courlande au prince Henri de Prusse. ____ L'ambassadeur continue d'assurer au roi que cela est absolument faux^b.

h.^c L'incorporation des dicastères dans le Conseil Permanent ne peut avoir lieu, mais ils lui seront tous soumis et subordonnés, l'ambassadeur se propose d'en parler sur le pié^d à August Sulkowski, et représente au roi qu'il est temps de commencer ses projets en conséquence. ____ Quant à ce qui regarde le grand général, il est d'avis qu'on garde encore le silence.

j. L'ambassadeur est pleinement désabusé des contes qu'on lui a faits sur le prétendu raccommodement du roi avec Madame la woiewodzie¹¹. ____ Le roi n'ayant pas été brouillé, il n'y a pas eu besoin de raccommodement. Il s'est contenté de lui dire qu'il ne pouvait lui vouloir beaucoup de mal qu'elle^e jouât le rôle de sœur, mais il lui a dit net qu'il empêcherait son fils¹² d'être nonce, et qu'en bonne mère, elle ne devrait pas lui faire commencer sa carrière par se trouver entre son roi à qui il doit tout et son oncle.

^a W oryginalne punkt bez oznaczenia literowego.

^b W oryginalne błędnie „fau”.

^c W oryginalne punkt oznaczony lit. „g”, zapewne błędnie, ponieważ brakuje punktu „h”.

^d Używana w XVIII w. forma słowa „pię”.

^e W oryginalne błędnie „quelle”.

¹ Piotr Maurycy Glayre, sekretarz prywatny i tajny radca Gabinetu Stanisława Augusta, częsty pośrednik króla w kontaktach z rosyjskim ambasadorem.

² Wincenty Potocki, podkomorzy koronny.

³ Mimo że w oryginalne użyto skrótu „Gd. C.”, który zwykle oznaczał kanclerza wielkiego („grand chancelier”), to jednak w tym przypadku z kontekstu wynika, że chodziło o podkomorzego koronnego W. Potockiego.

⁴ Zofia z Krasieńskich Lubomirska, żona Antoniego Lubomirskiego, wojewody lubelskiego, brata Stanisława, marszałka wielkiego koronnego.

⁵ Antoni Lubomirski, wojewoda lubelski w latach 1752–1778, późniejszy wojewoda i kasztelan krakowski.

⁶ Wydaje się, że chodzi tu o kanclerza wielkiego koronnego Andrzeja Młodziejewskiego, choć użycie skrótu „gd. Ch.” może sugerować również, że chodziło o wspomnianego w pkt. a podkomorzego koronnego Potockiego.

- ⁷ Fiodor Iwanowicz Glebow, rosyjski generał lejtnant, w 1775 r. dowódca wojsk rosyjskich stacjonujących w Rzeczypospolitej.
⁸ Stanisław Lubomirski.
⁹ Natalia Aleksiejewna Romanowa.
¹⁰ Matwiej Wasiliewicz Muromcew, generał major wojsk rosyjskich, gubernator Nowej Rosji w latach 1775–1777.
¹¹ Elżbieta z Branickich Sapieżyna.
¹² Kazimierz Nestor Sapieha, generał artylerii litewskiej.

N° 28 du 6 juin 1776

Pkt a – W sprawie komisji granicznej por. nr 27, pkt f z 1776; w sprawie konfliktu unitów z prawosławnymi por. nr 17, pkt a z 1776.

Billet du roi à l'ambassadeur.

a. Le roi charge l'ambassadeur d'écrire à sa cour pour effectuer enfin la commission stipulée par le dernier traité pour la décision finale de tous les différends entre les grecs unis et non-unis, parce que plus on la diffère et plus on laisse accroître l'animosité des uns et des autres.

a.^a Il demande également qu'on règle le différend sur une limite indécise dont personne n'est plus au fait que le général Murowzoff¹. ____ Les juges polonais pour les frontières, au nombre de trois, sont déjà prêts, même nombre pour le premier article.

^a W oryginale również i ten punkt oznaczono literą „a”.

¹ Matwiej Wasiliewicz Muromcew.

N° 29 du 12 et du 13 juin 1776

Pkt a – W korespondencji szefa Gabinetu Jacka Ogrodzkiego z Augustynem Debolim z tego okresu brak jest wzmianki o powodach, dla których Stanisław August prosił o order dla Józefa Maisonneuve'a, jednak w prośbie, którą w tej sprawie do Panina skierował Stackelberg czytamy, że Maisonneuve służył jako ochotnik w I armii pod dowództwem marszałka Piotra Rumiancewa w kampaniach w latach 1771 i 1773. Inni cudzoziemcy służących wraz z nim w armii rosyjskiej podczas wojny z Turcją otrzymali

Krzyż św. Jerzego, a Maisonneuve nie, pomimo tego, że Kolegium Wojskowe uznało go za godnego tego odznaczenia. W kancelarii ks. Potiomkina – jak zaświadczał król – powinny znajdować się dwa świadectwa męstwa Maisonneuve’a wystawione przez Rumiancewa (O.M. Stackelberg do N.I. Panina, 8/19 VI 1776, AVPRI, 79/6/1081; Stanisław August do O.M. Stackelberga, 13 VI 1776, *ibidem*, k. 15–16).

Pkt b – por. nr 18, pkt b z 1776; nr 19, pkt a z 1776; nr 31, pkt a z 1776; nr 32, pkt. b–d z 1776.

Pkt c – Stanisław August wielokrotnie starał się nawiązać stosunki dyplomatyczne z innymi stolicami europejskimi, w tym przede wszystkim z Francją, jednak na przeszkodzie zawsze stał zdecydowany sprzeciw Rosji.

Pkt d – Król Rzeczypospolitej posiadał prawo przedstawiania Ojcu Świętemu kandydata do kapelusza kardynalskiego. Mogli to być kandydaci także i innych narodowości niż polska. Zaproponowany w 1776 r. Charles de Broglie, biskup Noyon w latach 1766–1777, wkrótce bardzo podupadł na zdrowiu, zatem król Francji czynił zabiegi, aby na wypadek śmierci tego kandydata Stanisław August zaproponował innego francuskiego biskupa. Biskup Noyon zmarł w 1777 r. nie doczekawszy konsystorza i nie otrzymawszy purpury kardynalskiej (Acta Nuntiaturae Polonae, t. LIV, vol. 2).

a. Le roi écrit un billet à l’ambassadeur en faveur de Maisonneuve¹ qui sollicite la Croix de St George, l’ambassadeur promet d’en écrire à sa cour (l’annexe A., *vid.* correspondance de Deboli avec le Cabinet 1776).

b. Les principaux du palatinat de Brześć ^adisent au roi qu’ils sont prêts de [sic] faire ce qu’il^a voudra d’eux, mais qu’ils ne peuvent refuser au prince Adam² de le choisir pour nonce . ____ Sur quoi l’ambassadeur promet de lui faire faire un compliment au nom de l’impératrice, souveraine des biens qu’il possède en Russie Blanche.

c. Mr Glaire³ a informé l’ambassadeur qu’on continuait de mander de France qu’on souhaitait d’avoir un ministre français en Pologne, pourvu que ce fût avec l’agrément de la Russie, et l’ambassadeur s’engage d’écrire à ce sujet à sa cour.

d. Il assure que sa cour ne formera aucun obstacle à ce qu’en cas de la mort de l’évêque de Noyon⁴ avant la nomination des couronnes, le roi dispose de ce chapeau en faveur d’un autre Français.

^{a–a} Fragment przeredagowany. Pierwotny zapis to: „qu’ils sont prêts à faire ce que le roi”.

¹ Józef de Maisonneuve, francuski oficer w służbie Rzeczypospolitej, „pułkownik sztabu generalnego do kart geograficznych”, szambelan królewski, aktor amator.

² Adam Kazimierz Czartoryski.

³ Piotr Maurycy Glayre.

⁴ Charles de Broglie, biskup Noyon. Jego brat, Charles-François de Broglie, był ambasadorem Francji w Rzeczypospolitej w latach 1752–1756, a następnie stał na czele „sekretu króla” – tajnej dyplomacji Ludwika XV.

N° 30 du 16 juin 1776

Pkt a – Poza propozycją, aby August Essen zgodził się na sformułowanie partii saskiej z Branickim na czele, za jego pośrednictwem hetman chciał ofiarować polską koronę któremuś z Wettynów. Wydaje się, że w ten sposób chciał pozyskać źródło finansowania dla zbliżającej się kampanii sejmikowej. Essen odmówił Branickiemu, jednocześnie donosząc o wszystkim swojemu dworowi. W pamiętnikach Stanisław August dodał, że wcześniej swoje usługi Branicki proponował Prusakom (*Mémoires*, s. 591). Stackelberg, pomimo wiedzy, że jego dwór nie wyraził zgody na użycie wojska podczas sejmików, cały czas konsekwentnie przekonywał króla, iż jest to możliwe, a nawet konieczne, zwłaszcza podczas sejmu.

Pkt b – por. nr 18, pkt h z 1776.

Pkt c – Stanisław August stale zabiegał o niedeprecjonowanie dwóch najważniejszych odznaczeń polskich – Orderu św. Stanisława i Orła Białego, stąd ciągle prośby o to, aby osoby proszące posiadały odpowiednią rangę, jak również – szczególnie w przypadku Orderu Orła Białego – aby czyniono to za pośrednictwem Katarzyny II.

Pkt d – Nie wiadomo dokładnie o jaki list chodzi i co zawierał. W pamiętnikach króla znajdujemy jedynie potwierdzenie, że hetman polny litewski Józef Sosnowski, jako jedyny z hetmanów był oddanym stronnikiem króla (*Mémoires*, s. 594).

Entretien du roi avec Mr de Stackelberg.

a. L'ambassadeur est informé que le comte Branicki s'est proposé^a à Essen¹ pour chef du parti saxon en Pologne et administrateur de l'argent de la Saxe, comme plus propre que personne à manier les affaires. Essen, après avoir consulté l'ambassadeur, a répondu au grand général : « Je n'ai point d'ordre pour cela de ma cour, mais j'ai celui de n'agir ici que conformément aux vues de la Russie ». D'après cette démarche et d'autres notions, l'ambassadeur prévient le roi que pendant la diète, il sera obligé de tenir toujours sur pié^b les troupes russes, tant les idées du grand général sont extrêmes.

b. Sur le peu d'apparence que les armes promises au grand général soient données, le roi demande à l'ambassadeur si l'impératrice ne pourrait pas

faire ce présent par ses mains à la République. ____ Mr de Stackelberg se charge d'en écrire à sa cour.

c. Le roi désire qu'on ne demande pas au nom de l'impératrice le Cordon Rouge pour des personnes au-dessous du rang de général major et le Bleu pour des personnes au-dessous de celui de lieutenant général.

d. Mr de Stackelberg promet de regarder de bon œil le petit général Sosnowski² qu'on a tâché de rendre suspect par l'interprétation mal rendue d'une lettre, puisque le roi le regarde lui-même de bon œil.

^a Słowo nadpisane nad linią w miejsce skreślonego „adressé”.

^b Forma dopuszczalna w XVIII w., obecnie „pied”.

¹ August Franz Essen (Essenius), rezydent saski w Rzeczypospolitej.

² Józef Sylwester Sosnowski.

N° 31 du 19 juin 1776

Pkt a (por. nr 17, pkt c z 1776; w sprawie zabiegów Adama Kazimierza Czartoryskiego o mandat poselski por. nr 18, pkt b z 1776; nr 19, pkt a z 1776; nr 29, pkt b z 1776; nr 32, pkt. b, c, d z 1776) – W czerwcu rozniosły się pogłoski, że hetman Branicki zamierza zawiązać konfederację, czemu w listach do króla zaprzeczała jego siostra, Elżbieta Sapieżyna. Stąd za najważniejsze zadanie uznano przeciwdziałanie ewentualnemu zawiązaniu antykrólewskiej konfederacji poprzez wysłanie rosyjskich oddziałów na sejmiki. Pogłoski o planowanej konfederacji wykorzystał ambasador, który, cały czas nie mając zgody swojego dworu na zaangażowanie wojska podczas sejmików, szukał pretekstu, aby przekonać Petersburg do zdecydowanego działania. Ustalenia zawarte w tym punkcie to pierwsze w *Entretiens* potwierdzenie obrad wąskiego grona osób, które wraz ze Stanisławem Augustem i Stackelbergiem miały przygotować strategię na sejm i sejmiki. Wśród osób dopuszczonych znaleźli się biskup płocki Michał Poniatowski, marszałek nadworny koronny Franciszek Rzewuski, kanclerz wielki litewski Aleksander Michał Sapieha oraz generał Andrzej Mokronowski. Później dołączyli do nich kanclerz Andrzej Młodziejowski, udziałowi którego początkowo przeciwny był Stackelberg, oraz August Sułkowski (por. nr 41, pkt d z 1776), choć jeszcze 3 czerwca ambasador sugerował królowi, aby przy opracowaniu projektów konstytucji na zbliżający się sejm zasięgnąć opinii Augusta Sułkowskiego, co dowodzi, że nie był on wówczas członkiem owego gremium (por. nr 27, pkt h z 1776).

Pkt b – Szczegóły wydarzeń w Sandomierzu nie są znane.

a. Articles convenus à la conférence tenue en présence du roi.

1. Le colonel Ducker¹ témoignera au prince Adam² que si contre toute attente il rassemblait des troupes dans le palatinat de Brześć, l'ambassadeur serait obligé de prendre des mesures vigoureuses pour prévenir les mauvaises intentions.

2. Partout où les troupes russes se trouveront aux diétines, elles déclareront y être venues pour empêcher toute confédération, dont le bruit s'est répandu, contraire directement aux universaux du roi pour des diétines libres.

3. Si malgré ces représentations on procédait à une confédération, les troupes russes soutiendront le plus efficacement ceux qui, sous la forme d'une diétine libre, éliront des nonces.

4. À la diétine de Sandomire, l'officier russe qui sera chargé de la déclaration de l'impératrice ne s'adressera pas au référendaire Malachowski³, mais il dira en général que les troupes russes sont destinées à empêcher partout les confédérations et le tumulte.

b. NB. L'officier russe qui commande dans le palatinat de Sandomir est un homme peu fait pour cette place, il a maltraité des étudiants pendant le jubilé, ce qui fait désirer qu'il y en ait un autre qui s'entende avec le castellan de Sandomir Łącki⁴; dans le palatinat de Plock il faut que l'officier s'adresse au podkomorzy Sierakowski⁵.

¹ Karl Dücker, oficer rosyjski. Pierwotnie błędnie wpisano „Diebert”, później skreślone i poprawione na „Ducker”.

² Adam Kazimierz Czartoryski.

³ Jacek Małachowski.

⁴ Adam Dezydery Sariusz Łącki, kasztelan sandomierski w latach 1774–1784.

⁵ Maksymilian Bruno Sierakowski, podkomorzy plocki w latach 1775–1781, późniejszy kasztelan plocki.

N° 32 du 30 juin 1776

Pkt a – W sprawie sporów unitów i prawosławnych 29 czerwca 1776 r. kanclerz Młodziejowski jako prezydujący w Departamencie Interesów Cudzoziemskich wystosował kolejną notę do Stackelberga z żądaniem ustanowienia wspólnej komisji

do rozsądzenia wzajemnych pretensji o świątynie, które – jak dowodzili unicy – były im odbierane przez prawosławnych przy czynnym wsparciu rosyjskiego wojska. Jeszcze w kwietniu w depeszy do swojego dworu Stackelberg donosił o rzekomym prześladowaniu prawosławnych przez unitów wspieranych przez wojsko koronne i przedstawiał to jako przejaw „esprit de sédition”, za którym miał stać Branicki (J. Michalski, *Początki opozycyjnej działalności...*, s. 113). Ponieważ powodem wystosowania noty z 29 czerwca był list Branickiego do Stanisława Augusta z Kodnia datowany 25 czerwca, zawierający raporty z doniesieniami w powyższej sprawie, stąd uwaga ambasadora o szkodzie, jaką przyniesie unitom wspomniana nota (tekst noty: AGAD, AKP, sygn. 23, s. 450–451; list Branickiego i załączniki do niego: *ibidem*, s. 452–462).

Pkt. b–d (w sprawie zabiegów Adama Kazimierza Czartoryskiego o mandat poselski por. nr 18, pkt b z 1776; nr 19, pkt a z 1776; nr 29, pkt b z 1776; nr 31, pkt a z 1776) – W Kodniu u Elżbiety z Branickich Sapieżyny miało miejsce spotkanie hetmana Branickiego m.in. z hetmanem wielkim litewskim Michałem Ogińskim oraz Adamem Kazimierzem Czartoryskim, w czasie którego ten ostatni otrzymał list Stackelberga, w którym ambasador starał się wyperswadować mu ubieganie się o funkcję poselską. Ponieważ ambasador groził już wcześniej, że zwróci się do Czartoryskiego w imieniu Katarzyny II, lecz tego nie uczynił, król nalegał, aby stało się to jak najszybciej. Czartoryski miałby czas wycofać się z kandydowania. Ambasador zwlekał, przekonując króla, że czeka na odpowiedź księcia Adama na swój pierwszy list. W rzeczywistości powodem opóźnienia było oczekiwanie na list Panina do Czartoryskiego, o który ambasador poprosił, zawierający groźbę szykan wobec rozległych dóbr Augusta Czartoryskiego znajdujących się na ziemiach zaanektowanych przez Rosję w wyniku rozbioru (por. Wstęp, przyp. 66). Ostatecznie Panin nie zwrócił się osobiście do ks. Adama, żądany zaś przez króla „tęgi” list autorstwa Stackelberga wysłany został dopiero 10 lipca i, jak relacjonował Stanisław August w liście do podskarbiego Tyzenhauza, był on oczekiwany przez najbliższych księcia Adama (zapewne ojca i siostrę) „dla przystojnego wyrwania go z ligi hetmańskiej” (Stanisław August do A. Tyzenhauza, 14 VII 1776, AGAD, APP, sygn. 310, s. 416). Pojawienie się w Kodniu na zjeździe u księżnej wojewodziny szwadronu wojska rosyjskiego na czele z pułkownikiem Karlem Dückerem, dostarczycielem ambasadorskiego listu, spowodowało natychmiastowe rozjechanie się zgromadzonych tam gości (Stanisław August do A. Tyzenhauza, 1 VII 1776, AGAD, APP, sygn. 310). Być może to właśnie oddział Dückera, który pozostał na rozkaz Stackelberga w Kodniu, aby kontrolować poczynania księżnej wojewodziny, był winny pożaru tego miasta, który wybuchł tuż przed terminem sejmików.

Pkt e (por. nr 16, pkt. dd, ee z 1776; nr 35, pkt a z 1776; nr 38, pkt. a–d z 1776; nr 43, pkt. a, b z 1776; nr 46, pkt a z 1776) – Po śmierci żony wielkiego księcia Pawła, król pruski podjął się misji znalezienia nowej żony dla następcy rosyjskiego tronu. Kandydatką została Zofia Dorota Wirtemberska. Fryderyk II zaaranżował spotkanie przyszłych małżonków w Berlinie. W tym czasie książę Henryk Pruski zabiegał o to, aby Rosja wymogła na Rzeczypospolitej zgodę na pruskie ponadtraktatowe zabory. Stackelberg, zapewne na życzenie króla, miał pisać do wielkiego księcia Pawła, aby

ten, będąc w Berlinie, postarał się złagodzić nieprzejednane stanowisko Fryderyka II w sprawie restytucji terenów zagarniętych bezprawnie Rzeczypospolitej.

a. L'ambassadeur rend compte au roi que le commandant de Cracovie a reçu ordre de convenir avec le castellan de Brzeźsz¹ de ce qu'il y aurait à faire dans ces cantons-là ; qu'il a déjà la promesse qu'il sera défendu à tout gentilhomme du cordon russe n'ayant pas de possession en Pologne ni en Lituanie d'assister à aucune diétine. Il dit en même temps que la note a lui remisé pour faire cesser^a la dépossession des églises russes que les non-unis soutenus des troupes russes exercent contre les grecs unis. ____^b

b. Le prince Adam² et le grand général³ étaient à Koden environnés de gentilshommes qu'ils enivraient et à qui ils disaient que le roi voulait se rendre absolu et rendre la couronne héréditaire dans sa maison à la prochaine diète, quand l'escadron russe est entré dans la cour de la maison. Le colonel Ducker⁴ ayant remis la lettre de l'ambassadeur au prince Adam, qui après l'avoir lu, a dit à cet officier que son honneur ne lui permettait pas de renoncer à se faire élire nonce, qu'il ne serait pas contraire à la Russie et qu'il ne pensait pas à faire une confédération, que c'était le maréchal Rzewuski⁵ et Tyzenhauss⁶ qui lui prêtaient ces vues. Sur quoi la compagnie s'est séparée, la wojewodzie⁷ a déclamé, pleuré et Ducker leur a dit : « Je passe simplement ici, demain je vais à Brześć ».

c. L'ambassadeur attendra la réponse du prince Adam, s'il persiste à vouloir être nonce, il lui écrira que l'impératrice, à qui il a prêté serment de fidélité, ne veut pas qu'il soit nonce et que s'il l'est, il aura lieu de s'en repentir.

d. Le roi qui veut tirer le prince Adam d'embarras, souhaite que cette lettre lui soit remise à temps afin qu'il ait une excuse vis-à-vis de son père⁸, du grand général et de ceux avec lesquels il est engagé.

e. L'ambassadeur dit avoir écrit au grand-duc⁹ que puisque le prince Henri est assez heureux pour avoir réussi dans sa négociation principale par le voyage même de Son Altesse Impériale, il était juste que lui, grand-duc, réussisse à Berlin dans ce qui doit faire un objet important pour la politique russe, et que le roi de Prusse ne réussisse pas à augmenter sa puissance aux dépens^c de la Pologne et au mépris de la convention de Pétersbourg. ____ Il lui a détaillé l'injustice des dernières usurpations,

afin que le roi de Prusse trouve le grand-duc instruit et ferme dans ce qui concerne cette affaire.

^a Słowo nadpisane nad linią w miejsce skreślonego „effectuer”.

^b W tym miejscu skreślono słowa „il informe aussi le roi”, po których następował tekst znajdujący się w punkcie „b”, zapewne w trakcie nadawania oznaczeń literowych kolejnym podpunktom.

^c W oryginale: „depends”.

¹ Józef Bystry, kasztelan brzeski litewski w latach 1774–1783.

² Adam Kazimierz Czartoryski.

³ Franciszek Ksawery Branicki.

⁴ Karl Dücker.

⁵ Franciszek Rzewuski, marszałek nadworny koronny.

⁶ Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski.

⁷ Elżbieta z Branickich Sapieżyna.

⁸ Aleksander August Czartoryski, wojewoda ruski.

⁹ Paweł Piotrowicz Romanow.

Juillet

N° 33^a du 13 juillet 1776

Pkt a, Annexe A (por. nr 61 z 1773; nr 32 z 1775) – Heinrich Christian Keyserling, syn zmarłego w 1764 r. Hermanna Karła, rosyjskiego posła nadzwyczajnego w Warszawie w latach 1762–1764, domagał się od Stanisława Augusta jeszcze w 1773 r. finansowego zadośćuczynienia za utracone w rozbiore starostwo pokrzywnickie oraz rocznej pensji w wysokości 1600 dukatów wypłacanej zapewne z dochodów poczty Prus Królewskich.

Pkt a, Annexe B – Podobnie jak w przypadku królewszczyn, wieś rodziny Kirkorów, posiadana na prawie lennym, została po pierwszym rozbiore potraktowana przez Rosjan jako własność władcy, czyli Katarzyny II i po odebraniu dotychczasowym posesorom przekazana zapewne w rosyjskie ręce.

Pkt b (por. nr 32, pkt e z 1776) – Pod koniec maja Stackelberg otrzymał od Panina polecenie, aby skłaniał stronę polską do uległości i nieczynienia trudności w osiągnięciu porozumienia z królem pruskim w sprawie przebiegu granicy. Zasadniczym celem wyznaczonym przez Katarzynę II było osiągnięcie porozumienia Rzeczypospolitej z Prusami przed rozpoczęciem sejmu. W odpowiedzi przesłanej Paninowi ambasador kwestionował zasadność pruskich roszczeń, nie chcąc wziąć na siebie pełnej odpowiedzialności za przebieg negocjacji. Ponieważ negocjacje z Prusakami prowadziła Rada Nieustająca, która była mocno krytykowana przez opozycję,

Stackelberg chciał uniknąć dawania jej przeciwnikom kolejnych argumentów, które mogli oni wykorzystać do ataku na Radę. Nie wiadomo, czy Stackelberg zrealizował swoją obietnicę zwrócenia się do wielkiego księcia Pawła z prośbą o wywarcie wpływu na Fryderyka II, ale napisał w tej sprawie do ks. Henryka do Petersburga. W liście podkreślił ewentualne problemy wewnętrzne, jakie pociągnie za sobą zbyt uległość polskich negocjatorów wobec pruskich żądań. Nie odważył się jednak szantażować Prusaka możliwą utratą przyjaźni Katarzyny II, tak jak to zwykł czynić w relacjach ze Stanisławem Augustem (PC, t. 38, s. 232–233).

Pkt c (por. nr 16, pkt gg z 1776) – 10 lipca przybył do Warszawy kurier rosyjski, który przywiózł listy z Konstantynopola od posła rosyjskiego Aleksandra Stachiewa do Stackelberga oraz od Zygmunta Everhardta do Jacka Ogrodzkiego, w którym Everhardt donosił o problemach, na jakie napotykał Stachiew zabiegający m.in. o nawiązanie stosunków dyplomatycznych pomiędzy Rzeczpospolitą i Turcją. Największy wpływ na blokowanie poczynań Stachiewa mieli mieć zdaniem Everhardta dyplomaci francuscy, zazdrośnie zwalczający wpływy innych państw nad Bosforem (Z. Everhardt do J. Ogrodzkiego, 27 VI 1776, AGAD, ZP, sygn. 235, k. 334–335v). W odpowiedzi Stackelberg przekazał królowi odpis wspomnianej depechy Stachiewa, w której winę za przeciągające się negocjacje w sprawach polskich Stachiew zrzucał na wewnętrzną sytuację Turcji zajętej wówczas sytuacją w azjatyckiej części swojego imperium (AGAD, ZP, sygn. 235, k. 337). O włoskim franciszkaninie Caietanie Everhardt doniósł wcześniej do Warszawy. Caietani, wcześniej mający kontakty z konfederatami barskimi na terenie Turcji, miał być następnie blisko związany z Antoine'em-François Simianem¹, konsulem francuskim w Çanakkale (Dardanele). Na polecenie ambasadora Francji w Konstantynopolu Saint-Priesta Caietani miał przedsięwziąć podróż do Rzeczypospolitej pod pretekstem rewindykacji długów od niejakiego Cieszkowskiego, podчасzego jednego z powiatów województwa wołyńskiego, i pułkownika Bogdanowicza (prawdopodobnie Wojciecha Bohdanowicza). W rzeczywistości celem jego misji miało być nawiązanie kontaktów z dawnymi konfederatami barskimi w czasie zbliżającego się sejmiku (Z. Everhardt do J. Ogrodzkiego, 3 VI 1776, AGAD, ZP, sygn. 235, k. 331–332).

Pkt d – Na sejmiku w Trokach największą siłą decydującą o przebiegu sejmiku była szlachta z ekonomii olickiej. Ponieważ na sejmiku trockim o mandat poselski ubiegał się Andrzej Ogiński, sekretarz wielki litewski, który był przewidziany do funkcji marszałka konfederacji litewskiej, stąd zapewne tak duże nakłady, obliczone na ściągnięcie do Trok jak najliczniejszej grupy wspomnianej szlachty.

a. Le roi donne copie des deux annexes suivantes à l'ambassadeur, qui promet d'en écrire aussitôt à sa cour.

Annexe A. Le comte Keiserling² a reçu du roi une pension de 3000 ducats assignée sur la perte de^b Prusse jusqu'à ce que cette province ait passé sous la domination du roi de Prusse, malgré les embarras cruels où le roi de

Pologne s'est trouvé par les suites du démembrement, il a cependant, par considération pour le grand-duc, accordé une pension de 2000 ducats sur sa cassette au comte Keiserling avec une survivance de 1000 ducats pour Madame Keiserling³. En considération de la même recommandation, le roi a encore accordé à Mr Keiserling une gratification de 1200 ducats payables par le banquier Tepper⁴ aux créanciers du comte Keyserling. Après une complaisance aussi marquée pour les recommandations du grand-duc, le roi a lieu de s'attendre qu'on ne fera pas de nouvelles demandes en faveur du comte Keiserling.

Annexe B. Supplique de Mr Kirkor⁵ adjudant du roi. ____ Il demande que la Russie lui rende la village de Milow, de la dépendance de Sieliszczce dans le district d'Orsza. Sa famille l'ayant possédé à titre de fief perpétuel depuis 1569 par privilège du roi Sigismond Auguste confirmé par Auguste III en 1759.

b. NB. L'ambassadeur est en correspondance avec le grand-duc⁶, il se propose de lui écrire à Berlin, en expédiant Wilde, sous prétexte de procurer à celui-ci le plaisir de faire sa cour au comte Romanzoff⁷. L'ambassadeur doit écrire en même temps au prince Henri pour lui dire : « vous avez tort de supposer ici de la prédilection pour l'Autriche, mais vous devez accepter l'alternative, proposée par nous, à moins que vous ne préféreriez quelques districts à l'amitié de ma Souveraine »; il doit écrire également au comte Romanzoff pour le prévenir contre l'avidité prussienne.

c. Stakeief⁸ ne mande pas à l'ambassadeur les mêmes choses que Everhart⁹ mande sur les Français, il parle seulement d'un moine italien Cajetan¹⁰ que les confédérés de Bar font agir.

d. Tysenhaus ayant été obligé d'avancer 1000 ducats de la caisse du roi pour faire réussir l'élection du grand secrétaire Ogiński¹¹ à Troki, l'ambassadeur promet de les rendre. Il remarque qu'il n'y avait que 4000 ducats dont deux de Rewitzki¹² et deux de lui.

^a W rękopisie numery 33 i 34 zostały przedstawione, co zasygnalizowano dopiskiem na lewym marginesie: „NB. transposé ce N°”. Dodatkowo na k. 77, na końcu notatki nr 33 dodano: „NB. ici revient le N. 34” oraz na środku tytuł notatki „N. 34 du 18 juillet”.

^b Skreślono: „Dantzig”.

¹ Antoine-François Simian, konsul francuski w Dardanelach w latach 1773–1775.

² Heinrich Christian von Keyserling, starosta pokrzywnicki, syn Hermanna Karla, rosyjskiego posła nadzwyczajnego w Rzeczypospolitej z lat 1762–1764.

- ³ Karoline Charlotte Amalie von Keyserling, starościna pokrzywnicka.
⁴ Piotr Fergusson Tepper, bankier warszawski.
⁵ Michał Kirkor, podpułkownik wojsk koronnych i fligeladiutant Stanisława Augusta.
⁶ Paweł Piotrowicz Romanow.
⁷ Piotr Aleksandrowicz Rumiancew, feldmarszałek wojsk rosyjskich, towarzyszył wielkiemu księciu Pawłowi w podróży do Berlina.
⁸ Aleksander Stachiewicz Stachiew, rosyjski dyplomata, rosyjski poseł nadzwyczajny i minister pełnomocny w Konstantynopolu w latach 1776–1781.
⁹ Zygmunt Bogumił Everhardt.
¹⁰ Caietani, włoski franciszkanin.
¹¹ Andrzej Ignacy Ogiński, sekretarz wielki litewski.
¹² Karl Emmeryk Reviczky.

N° 34 du 18 juillet 1776

Pkt a – Przebywający w Dubnie generał Szyrkow, zapewne na polecenie Stackelberga, miał czuwać w Łucku nad wyborem przychylnych królowi posłów z województwa wołyńskiego. Skierowany do tego miasta oddział wojska rosyjskiego skutecznie uniemożliwił szlachcie opozycyjnej udział w sejmiku. Wcześniej Rosjanie pod zmyślnym pretekstem zatrzymali w domach dwóch działaczy opozycji: strażnika koronnego Franciszka Czackiego i Antoniego Czetwertyńskiego. Dzięki temu posłami w Łucku wybrano lojalnych wobec dworu stolnika koronnego Franciszka Kajetana Olizara, stolnika wołyńskiego Szymona Olszańskiego, eksobożnego polnego koronnego Felicjana Jabłonowskiego, regenta litewskiego Kajetana Kurzenieckiego, starostę woronowskiego Kajetana Czetwertyńskiego oraz szambelana królewskiego Filipa Nereusza Olizara. Na egzulanckim sejmiku czernihowskim we Włodzimierzu Wołyńskim odpowiedzialny za partię królewską cześnik litewski Michał Ronikier – mimo asystencji rosyjskiej – został zmuszony przez szlachtę do ucieczki. Ostatecznie na cztery mandaty tylko jeden dostał się stronnikowi dworu (Michałowi Ledóchowskiemu, pozostałe trzy związanym z opozycją: Józefowi Miączyńskiemu, Franciszkowi Młockiemu oraz Michałowi Czackiemu), mimo że wysłany na miejsce rosyjski pułkownik Berg domagał się od zagajającego obrady kasztelana czernihowskiego Józefa Ludwika Podhorodeńskiego wybrania wskazanych przez niego osób i uchwalenia odpowiedniej instrukcji. Na Podhorodeńskiego spadły z tego powodu rosyjskie represje (por. nr 42, pkt c z 1776). (Informacje o przebiegu sejmików w Łucku i Włodzimierzu pochodzą z niepublikowanych fragmentów pracy Jerzego Michalskiego będącej w posiadaniu Piotra Skowrońskiego).

a. Le comte de Stackelberg écrit au roi pour lui communiquer^a la liste des nonces de Lusk¹, Włodzimierz² et Krzemienice³ avec la lettre du général⁴ (cette lettre et la liste des nonces ne se trouvent pas). À la place

de Roniker⁵, Miączyński⁶ a été élu, il promet monts et merveilles tant de bouche que par écrit, il a pour collègue Czacki⁷ qu'il n'y a pas eu moyen d'exclure. Roniker a été obligé de se sauver.

^a Wyraz dopisany nad linią z miejsce skreślonego „faire part de”.

¹ Łuck.

² Włodzimierz Wołyński.

³ Krzemieniec.

⁴ Zapewne chodzi tu o Siemiona Jermołajewicza Szyrkowa, generała majora wojsk rosyjskich, od 1775 r. polskiego indygeny.

⁵ Michał Aleksander Ronikier, generał lejtnant wojsk koronnych, cześnik litewski (1765–1787).

⁶ Józef Miączyński, starosta łosicki, marszałek bełski konfederacji barskiej.

⁷ Michał Czacki, syn Feliksa (Szczęsnego), podczaszego koronnego.

N° 35 du 22 juillet 1776

Pkt a (por. nr 16, pkt. dd, ee z 1776; nr 32, pkt e z 1776; nr 38, pkt. a–d z 1776; nr 43, pkt. a, b z 1776; nr 46, pkt a z 1776) – Pertraktacje z Benoît, rozpoczęte w kwietniu, przeciągały się z jednej strony z powodu pozornych lub niewystarczających ustępstw strony pruskiej, z drugiej domagania się przez polskich negocjatorów zwrotu wszystkich ziem zagarniętych ponad traktat. Przyjazd do Petersburga księcia Henryka i usługi, które oddał Katarzynie II, szybko znajdując następczynię dla zmarłej w kwietniu żony wielkiego księcia Pawła, zmniejszyły skłonność Katarzyny II do domagania się ustępstw od Fryderyka II. Zdecydowanie propruskie stanowisko przyjął Panin, który naciskał na Stackelberga w duchu żądań pruskich. Plan Panina zakładał konieczność oddania Prusom Noteci w całości – łącznie z jej źródłami – aż do jeziora Gopło i dalej prostą linią do Fordonu i Solca; w konwencji granicznej miano w ogóle pominąć problem Gdańska i Torunia. Kolejne odsłony negocjacji w Warszawie z Benoît w czerwcu i lipcu nie przyniosły rezultatów – polscy komisarze nie godzili się na żądania pruskie z obawy o odpowiedzialność przed sejmem, który musiał ratyfikować umowę. W tej sytuacji król uprzedził Stackelberga, że strona polska zamierza zwrócić się do Katarzyny II o *bona officia*, aby wymusiła zgodę Prus na rozwiązanie zaproponowane przez Rosjan, które zakładało wycofanie się Prusaków z terenów leżących na lewym brzegu Noteci.

a. Lettre du roi à l'ambassadeur.

Après avoir répété ce qui a été dit au sujet des limites avec la Prusse et combien inacceptables sont les propositions du roi de Prusse, le roi le

requiert de prier l'impératrice d'employer ses bons offices auprès du roi de Prusse de la façon la plus énergique, afin que cette affaire soit enfin terminée au vœu de la Pologne.

No 36 du 24 et du 25 juillet 1776

Pkt a – Na sejmiku oszmiańskim do funkcji poselskiej zgłosiło się kilkunastu kandydatów, z których większość zrezygnowała. Zgodnie zadecydowano o wyborze szambelana Tadeusza Sulistrowskiego, ale o drugie poselstwo rozgorzał spór pomiędzy Tadeuszem Kocięłłem, starostą oszmiańskim, a Franciszkiem Chomińskim, pułkownikiem i bliskim współpracownikiem hetmana wielkiego litewskiego Ogińskiego, który miano rozstrzygnąć poprzez kreskowanie. Przy przewadze liczebnej zwolenników popularnego w powiecie Kocięłła, Chomińskiego wsparł marszałek powiatu oszmiańskiego, Marcin Oskierko, który nie dopuścił do kreskowania pierwszego dnia sejmiku (15 lipca), a rozpoczynając obrady dnia następnego ogłosił wybór Sulistrowskiego wraz z Chomińskim, oraz limitę sejmiku. Stronnicy Kocięłła zaprotestowali i wystosowali do króla i Rady Nieustającej prośbę o ponowne wydanie uniwersału zwołującego sejmik oszmiański. W postawie Stackelberga stale była obecna obawa o to, czy nie dojdzie do pojednania pomiędzy Stanisławem Augustem a Branickim (zob. nr 26, pkt. a, b z 1776).

Pkt b – Stackelberg był zdecydowany użyć wojska rosyjskiego i daleko idących represji wobec przeciwników politycznych swoich oraz króla, natomiast Stanisław August był zdania, że należy unikać oskarżeń o nieuzasadnione szykany. O dążeniu Stackelberga do użycia wojska w czasie sejmików i sejmu więcej we Wstępie.

a. Lettre de l'ambassadeur au roi à Mniczow¹.

Il informe Sa Majesté des procédés du Sr. Chominski² dont le roi doit déjà être instruit par Tyzenhauss³. ____ Il y a eu beaucoup de doubles diétines en conséquence desquelles l'ambassadeur remarque qu'il est essentiel de prendre des mesures fortes parce que c'est sur cela à peu près que roulera la supériorité et il ajoute qu'il faut, pour le bonheur du pays, que le roi marque de la fermeté et de l'inflexibilité vis-à-vis de Mr Branicki⁴ et de sa sœur⁵, ce mélange monstrueuse des défauts des deux sexes.

b. Réponse du roi du 25 juillet 1776.

Le roi renvoie à son retour ce qu'il a de plus essentiel à dire à l'ambassadeur. ____ Plus il sera ferme pour tout ce qui conduira au bien public,

plus il désire que les choses se passent de façon à n'être pas accusé d'avoir mis des personnalités, ou d'avoir employé des rigueurs qui n'étaient pas indispensables. Il attend de l'attachement de l'ambassadeur qu'il ne voudra pas des choses dont le reproche et les mauvaises suites aient finalement à retomber sur lui.

¹ Mniszew (Mniszow) – wieś położona nad Wisłą niedaleko Kozienic. Stanisław August zatrzymał się w dworcu należącym do Magdaleny Agnieszki z Lubomirskich Sapieżyny, aby spotkać się tam z właścicielką oraz zapoznać się z postępem prac budowlanych w pałacu myśliwskim w Kozienicach. Król wyjechał z Warszawy 22 lipca, by powrócić prawdopodobnie już 27 lipca (J. Ogrodzki do A. Debolego, 29 VII 1776, AGAD, AKP, sygn. 62, k. 97v; Stanisław August do A. Tyzenhauza, 22 VII 1776, AGAD, APP, sygn. 310, s. 421).

² Franciszek Ksawery Chomiński, starosta piński, brygadier pińskiej brygady kawalerii litewskiej, późniejszy marszałek sejmu 1784 i wojewoda mścisławski.

³ Antoni Tyzenhauz.

⁴ Franciszek Ksawery Branicki.

⁵ Elżbieta z Branickich Sapieżyna.

N° 37 du 24 juillet 1776

(Por. nr 16, pkt gg z 1776) – Korespondencja Stanisława Augusta i Stackelberga z Boscampem streszczona w tym punkcie dotyczy zabiegów o ustanowienie stałego przedstawicielstwa dyplomatycznego Rzeczypospolitej nad Bosforem. Wsparcie, którego udzielał stronie polskiej rosyjski poseł w Konstantynopolu Stachiew, nie przynosiło oczekiwanych efektów, stąd pomysł, aby zwrócić się do Turków za pośrednictwem ambasady francuskiej lub też wykorzystać paszę chocimskiego jako pośrednika. Ostatecznie Everhardt, który nie posiadał żadnego oficjalnego charakteru, osobiście złożył memoriał w tej sprawie dragomanowi Porty i pod koniec sierpnia Turcja zgodziła się przyjąć polskie poselstwo.

Lettre de Boskamp¹ au roi.

a. Il communique au roi sa lettre à l'ambassadeur.

b. Les tergiversations de la Porte ne s'accordent guère avec ce que le bacha de Chocim a fait dire au général Witt². Il regarde ces propositions du bacha ou comme faites de sa part pour s'attirer des présents, ou si c'est par ordre de sa cour comme un moyen qu'elle emploie pour se ménager par la Pologne un accommodement avec la Russie relativement à la

Crimée, c'est pour quoi il suppose encore que la Porte ne pouvant obtenir de la Russie ce qu'elle souhaite, elle est peut-être bien aise de la mortifier en ne se prêtant pas à ce que ses ministres proposent pour la Pologne.

c. Dans ces suppositions, il propose de traiter directement avec la Porte soit par le bacha de Chocim, soit par l'ambassadeur de France à Constantinople^{a3}.

Lettre de Boskam à l'ambassadeur.

a. Les difficultés que Stackieff⁴ éprouve de la part du reis effendi⁵ et du dragoman de la Porte⁶ sont une suite de leurs liaisons avec les Français. ____ Stackieff fait demander au roi par Ewerhart⁷ quelle résolution il prendra au cas que la Porte continue de décliner la négociation au sujet de la Pologne. ____ Il est à craindre qu'elle ne refuse une contre-mission pour le renouvellement de la reconnaissance du roi qu'elle a révoquée par un manifeste qui annule le traité de Carlowitz. ____ Boskam suppose que ce ne peut être que par un objet de grande considération qu'elle tient la Pologne en suspens et conclut par la même raison qu'on doit ne rien négliger pour sortir de cet état de suspension. ____ Il faudrait donc savoir si ce sont les influences françaises qui donnent lieu à ces délais et si les Français veulent que ce soit par eux, que cette négociation soit entamée, pour ne pas donner à penser qu'ils sont sans crédit en Pologne, delà Boskamp demande à l'ambassadeur s'il serait à propos que la Russie s'adresse pour ce sujet à la cour de France par celle de Vienne, afin que l'ambassadeur de France demanda au moins que Mr Ewerhart fût reçu à Constantinople comme agent du roi de Pologne, pour y faire des représentations directes.

a. Lettre de Boskam au roi.

L'ambassadeur a assuré Boskam que Stakieff ne lui avait rien mandé de ce qui concernait la négociation pour la Pologne, qu'il ne lui a mandé que ce que Everhardt avait déjà écrit au sujet du moine italien Cajetan et qu'il paraissait que les vues de Mr de St. Priest étaient de ranimer les créatures de la France en Pologne, en leur donnant à entendre que la Porte n'attendait que le moment de rompre avec la Russie.

a. Notice d'une lettre de Sacken⁸ à Essenius⁹, communiquée par Boskam.

1. Il prétend que l'objet de l'expédition du prince Lobkowitz¹⁰ était d'engager sa cour, sur la réquisition de celle de Russie, à prendre un ton sérieux vis-à-vis de la Porte au sujet des affaires de Crimée.

2. Il a été informé de la réponse d'Essenius aux propositions du grand général Branicki. *Vid.* N° 30 du 16 juin.

3. Enfin qu'on a découvert à Pétersbourg le projet que le prince Adam¹¹ avait sur la Couronne de Pologne.

^a Słowo „Constantinople” zapisane skrótem: „C.p.”, tożsamym ze skrótem oznaczającym „Conseil Permanent”.

¹ Karol Boskamp-Lasopolski. W nr. 37, streszczającym doniesienia Boskampa-Lasopolskiego, występują dwa wymiennie stosowane zapisy jego nazwiska: „Boskamp” oraz „Boskam”.

² Jan de Witte, polski generał holenderskiego pochodzenia, komendant twierdzy w Kamieńcu Podolskim.

³ François Emmanuel Guignard de Saint-Priest, francuski ambasador w Turcji w latach 1768–1784.

⁴ Aleksander Stachiewicz Stachiew. Nazwisko Stachiew, występujące w tym punkcie dwukrotnie, za każdym razem było poprawiane – za pierwszym zapisano je jako „Stakiev”, następnie zamieniono na „Stackieff”, natomiast w kolejnym zdaniu początkowy zapis „Stackiev” został zamieniony na „Stackieff” już bez lit. „v”.

⁵ Atif-Zade Omar Efendi, reis-efendi (1775–1777). Reis-efendi był osobą odpowiedzialną na dworze tureckim za politykę zagraniczną, odpowiednik kanclerza w Rzeczypospolitej.

⁶ „Dragoman de la Porte” inaczej „wielki dragoman” – urząd głównego tłumacza, który pośredniczył w kontaktach pomiędzy tureckim rządem a dyplomatami państw europejskich. W latach 1774–1777 funkcję tę sprawował Konstantyn Moruzi, późniejszy hospodar mołdawski.

⁷ Zygmunt Bogumił Everhardt.

⁸ Johann Gustav von der Osten-Sacken, saski minister pełnomocny w Petersburgu w latach 1769–1789.

⁹ August Franz Essen (Essenius).

¹⁰ Josef Maria Karl von Lobkowitz, austriacki minister pełnomocny w Petersburgu w latach 1764–1777, urlopowany w styczniu 1775, wrócił do Petersburga w lutym 1776 r.

¹¹ Adam Kazimierz Czartoryski.

N° 38 du 27 juillet 1776

Pkt. a–d (por. nr 16, pkt. dd, ee z 1776; nr 32, pkt e z 1776; nr 35, pkt a z 1776; nr 43, pkt. a, b z 1776; nr 46, pkt a z 1776) – Stackelberg wywierał nacisk na króla w celu przyspieszenia porozumienia z Prusami w sprawie konwencji granicznej, dowodząc, że pozwoli to na uniknięcie dodatkowych problemów na sejmie. Jeśli polsko-pruska konwencja zostanie podpisana przed sejmem, wówczas król pruski będzie zainteresowany spokojnym przebiegiem sejmku. Gdyby kompromis z Prusami nie został osiągnięty, co Stanisław August realnie brał pod uwagę, to w takiej sytuacji liczył na wsparcie Wiednia. Dowodził też, że zgoda na warunki pruskie nie uspokoi nastrojów, a wręcz przeciwnie, stanie się orężem w ręku opozycji. Był też zdania,

że negocjacje z Prusami powinny dotyczyć również kwestii Gdańska oraz handlu. Stackelberg podważał nadzieje królewskie pokładane w Wiedniu i radził czekać na efekty, jakie przyniosą jego listy wysłane do Berlina i Petersburga.

Pkt e (por. nr 34, pkt a z 1776; nr 42, pkt b z 1776) – Ostatecznie posłami ziemi wiskiej na powtórny sejmiku zostali Antoni Grądzki, pisarz ziemski wiski, oraz Stanisław Rembieliński, starosta łosicki, sekretarz królewskiego Gabinetu. Również ponowny sejmik wiski został rozdwojony, a sprawę legalności wyboru posłów rozstrzygnięto w pierwszym dniu obrad sejmu poprzez dopuszczenie do przysięgi konfederackiej zaufanych posłów, bez odbycia rugów.

Pkt. f, g – Wyniki sejmików i treść instrukcji poselskich przekonały Stanisława Augusta, że jedynym sposobem na przeprowadzenie na sejmie niezbędnych reform będzie zawiązanie konfederacji przed rozpoczęciem sejmu. Król obawiał się, czy dopuszczenie do rugów poselskich nie utrudni wyeliminowania wszystkich niechętnych mu posłów. Chciał również zneutralizowania niechętnego zmianom wydźwięku instrukcji poselskich poprzez zawarcie w akcie konfederacji odniesień do Rady Nieustającej, aby posłowie na forum sejmu nie mogli zasłaniać się treścią instrukcji. Przywołane przez króla „pięć sławnych punktów” to przyjęte 8 sierpnia 1774 r. przez Delegację „punkta nieodmienne” przesądzające o powołaniu Rady Nieustającej (por. nr 51 z 1774).

Pkt h (por. komentarz do nr. 32, pkt. b–d z 1776; nr 45, pkt f z 1776) – Po pożarze Kodnia, który wywołali stacjonujący tam żołnierze rosyjscy (nie wiadomo, czy było to działanie umyślne, lecz Stanisław August nie miał wątpliwości, że oni byli sprawcami; *Mémoires*, s. 590) Elżbieta Sapieżyna zwróciła się z prośbą do króla o pomoc w uzyskaniu odszkodowania od Rosjan. Wobec zdecydowanej odmowy ambasadora wiosną 1777 r. Stanisław August wypłacił je z własnej kasy.

Pkt. j, o – Szczegóły praw Sapieżyny do Sierakowa nie są znane. Dług Piotra Gartenberga Sadogórskiego wobec rosyjskiej władczyni wiązał się z okresem, kiedy to Gartenberg w mennicy założonej w Sadogórze (działała w latach 1770–1774) na terenie Mołdawii, w czasie wojny rosyjsko-tureckiej zawarł kontrakt (w 1771 r.) na wybite monety miedzianej (kopiejki) o wartości miliona rubli na użytek rosyjskiej armii. Po zakończeniu wojny w 1774 r. monety zostały wycofane z obiegu. O sporze Sapieżyny z Gartenbergiem w *Mémoires*, s. 595.

Pkt. j, k, l – Punkty te zawierają opis transakcji prowadzonych przez Elżbietę Sapieżynę oraz nieufności, jaką żywił wobec niej Stackelberg. Ambasador widział w Sapieżynie nie tylko zagrożenie dla swoich planów politycznych, lecz także ewentualny możliwy łącznik pomiędzy królem i hetmanem Branickim, przeciwko któremu ambasador zaangażował cały swój autorytet polityczny (por. nr 26, pkt. a, b). Dowody zdrady hetmana Stackelberg przedstawił królowi dwa dni później (por. nr 39, pkt. b–d z 1776; *Mémoires*, s. 595).

Pkt m – Przy pomocy Revickiego udało się Stackelbergowi zmusić Czartoryskich do zaprzestania oporu. Warunki, jakie miał postawić August Czartoryski w zamian

za niemieszanie się do sejmu w zasadzie nie odbiegały od treści instrukcji, którą otrzymał w Petersburgu ambasador.

Pkt n – Sejm delegacyjny 1773–1775 przyznał Stanisławowi Augustowi prawa do czterech starostw: białocerkiewskiego, bohusławskiego, kaniowskiego i chmielnickiego. Miały one przejść na własność króla i jego spadkobierców po śmierci ich dotychczasowych posiadaczy (VL, t. 8, f. 209–210). Ponieważ w 1775 r. starostwo kaniowskie otrzymał bratanek króla Stanisław Poniatowski, stąd na własność rodziny Poniatowskich mogły w przyszłości przejść tylko trzy starostwa. Informacja o zamiarach Czartoryskich pochodziła od Stackelberga, stąd trudno ocenić jej wiarygodność. Nie ma jednak wątpliwości, że jej rozpowszechnianie służyło podkopaniu deklarowanej przez Stanisława Augusta sympatii do hetmana Branickiego, posiadającego dzięki łasce króla starostwo białocerkiewskie. Wspomnianą notę Stackelberg przesłał do Departamentu Interesów Cudzoziemskich 30 lipca. Dotyczyła ona sejmików ciechanowskiego, słonimskiego i lubelskiego. Głównym zarzutem stawianym przez Stackelberga był czynny atak na wojskowych rosyjskich przebywających w tych trzech miejscach (AGAD, AKP, sygn. 23, s. 469–471).

Pkt p – Król miał zapewne na myśli pobyt Branickiego nad Newą na początku roku 1774, dokąd hetman został wysłany przez Stanisława Augusta z prośbą do Katarzyny II o pohamowanie zaborczych apetytów Prusaków i Austriaków. Przy okazji udało mu się przekonać Rosjan do powiększenia zakresu władzy hetmanów.

a. Le prince August Sulkowski a communiqué au roi la nouvelle prétention du roi de Prusse. Elle ne répond ni à la lettre du traité qui ne lui laisse rien en deçà de la Notze¹, ni à l'alternative proposée par la Russie, il se réserve tout le bon pays qu'il a pris à la droite du Goplo², ainsi cette proposition ne peut être acceptée. ____ Le roi est peiné d'apprendre que l'ambassadeur commence à faiblir sur la résistance qu'il avait approuvée de la part de la Pologne.

b. L'ambassadeur conseille d'attendre l'effet des lettres qu'il a écrites au grand-duc³, au prince Henri et au feld-maréchal Romanzow⁴, mais il ne dissimule pas qu'il serait à désirer que cette affaire fût terminée avant la diète, car alors tout irait bien quand Benoit⁵ parlerait comme lui et comme Rewitzki⁶.

c. En convenant de cette réflexion, le roi représente à l'ambassadeur qu'on continue à lui mander de Vienne d'être ferme vis-à-vis du roi de Prusse, et ajoute que quand même on lui témoignerait de la complaisance dans cette affaire, il ne faut pas s'attendre qu'il laisse finir cette affaire avant la diète. ____ Quand même le Conseil Permanent se prêterait à ce que le

roi de Prusse demande, il ne ferait par là que prêter des armes contre lui au parti de l'opposition, puisqu'on s'est déjà plaint de ce qu'il avait fait avec l'Autriche, quoique d'un côté l'Autriche eût donné des compensations effectives, et que si on n'avait pas accepté ce qu'elle offrait, on n'aurait rien eu absolument. D'ailleurs on doit aussi considérer avec le roi de Prusse ce qui concerne le commerce de la Pologne et celui de Dantzic quasi comme plus important que ce qui regarde le territoire en litige.

d. L'ambassadeur est de l'avis qu'il faut attendre puisqu'à chaque réponse que Benoit reçoit, il reçoit aussi ordre d'ajouter quelque chose aux premières cessions, mais il faut remarquer que ces cessions^a se réduisent à quelques aspects de sable et de marais. ____ L'ambassadeur représente au roi que devant déjà regarder Vienne et Berlin comme brouillées ensemble, les conseils de la première doivent lui paraître suspects. Cependant Vienne tenant avec la Russie, laisse entrevoir au roi que s'il faiblit vis-à-vis du roi de Prusse, cette intimité se refroidira^b, ainsi le roi doit se garder de montrer trop de facilité pour le roi de Prusse. ____ L'ambassadeur conseille de son côté d'attendre l'effet de ses trois dernières lettres.

e. L'ambassadeur avait proposé de réserver une place aux secondes diétines de Wizna⁷ pour Roniker⁸, dans l'espérance d'en faire un dogue excellent contre le grand général⁹, mais il s'en désiste quand on lui fait voir que Roniker n'est rien moins qu'un orateur, et que son nom n'est pas fait pour donner du relief à un parti ; qu'enfin on est actuellement sûr d'avoir deux bons nonces à Wizna dont la diétine n'avait été rompue que par un mésentendu qui est aplani.

f. Le roi fait faire un relevé de toutes les instructions pour connaître celles qui sont contraires à la bonne cause. Ce relevé joint à la liste des nonces mettra en état de prendre un parti,

g. 'mais le roi croit déjà^c qu'il faudra en venir à une confédération avant la diète, comme au seul moyen de couvrir les défauts fâcheux pour^d les amis de la bonne cause dans plusieurs diétines. Car en passant par les formes ordinaires, on les exposera à être condamnés, au lieu qu'en recevant leurs signatures comme des nonces actuels dans l'acte de la confédération, on exclura par cela même leur compétiteurs, sans être obligé d'entrer dans des discussions. En faisant la confédération avant la diète, on empêche l'effet des instructions contraires à la formation de toute confédération, et par la teneur de ce même acte, on peut déjà lier anticipativement

à l'effet des vues en faveur du Conseil Permanent. Ceux qui le signeront, à peu près comme on a fait à la dernière délégation lorsqu'on lui a fait signer les cinq fameux points préalables du Conseil Permanent qui en assuraient l'existence avant même que le projet de ce Conseil fût rédigé.

___ L'ambassadeur promet d'attendre la résolution du roi.

h. L'ambassadeur a répondu à la princesse wojewodzic¹⁰ au sujet de l'incendie de Kodeń, qu'elle devait s'adresser au colonel Dücker¹¹ pour savoir s'il avait été occasionné par les Russes.

j. On s'en emparé de Sierakow¹² que la woiewodzic voulait enlever à Gartemberg¹³ parce que si on ne l'avait pas fait, Gartemberg n'aurait jamais été en état de payer les 60000 roubles qu'il doit à l'impératrice et Stackelberg a reçu des ordres en conséquence. ___ Cependant la princesse woiewodzic a également des droits sur Sierakow. ___ À l'occasion de la woiewodzic, le roi veut bien s'expliquer une bonne fois avec l'ambassadeur pour détruire les doutes qu'il lui a laissé voir par Krüdner¹⁴. ___ Il dit donc qu'il a eu la plus grande amitié pour le grand général et qu'il croit que la sœur la mérite encore, mais que cela n'empêche pas qu'il ne travaille à diminuer l'autorité du grand général parce qu'il la croit contraire au bien public. Dans le temps même de la délégation, le roi avait déjà dit la même chose et l'ambassadeur avait répondu qu'il avait ordre d'augmenter un peu le pouvoir de sa charge, sur quoi Stackelberg remarque que s'il avait suivi ses ordres, il eût été encore plus grand. ___ Le roi, persuadé de l'attachement de la woiewodzic, demande que l'ambassadeur ait aussi égard aux droits qu'elle peut avoir sur Sierakow.

k. L'ambassadeur prétend qu'elle a plus de part aux opérations du grand général que le roi ne le pense. C'est pourquoi il rappelle au roi les propos des vêpres siciliennes¹⁵ contre les Russes et des coups de poignards contre le roi même lâchés dans l'ivresse et ajoute qu'il lui a été envoyé de sa cour une indication d'une vraie conspiration contre la vie du roi par le grand général et que cette trame a des rapports jusque dans les autres pays. ___ Le roi ne peut croire le mal à ce point-là d'un homme qu'il a tant bénéficié et l'ambassadeur promet de lui en donner des preuves.

l. La woiewodzic et son frère ont^e tâché de reprendre^f avec le plus grand soin que l'ambassadeur n'avait que le pouvoir de menacer, mais non pas de faire le moindre mal.

m. Enfin le but de l'ambassadeur dans ce qu'il fait contre Branicki est que celui-ci reste seul à la diète. Les Czartoryski¹⁶ ont eu besoin de voir que l'ambassadeur ne badinait pas, pour l'abandonner. Il est résulté de cette conduite que le prince palatin de Russie¹⁷, après s'être adressé à Rewitzki, celui-ci lui a dit que sa cour était tellement unie à celle de Russie que non seulement elle ne l'empêcherait pas de maltraiter les Czartoryski, mais qu'elle n'emploierait pas même l'intercession en leur faveur. Après cette ouverture, le palatin a dit au baron Rewitzki : « Je ne suis pas votre conseil de m'adresser à l'ambassadeur, parce que je crains d'en être mal reçu, mais je vous prie de lui dire que j'opine moi-même pour l'abolition du pouvoir des généraux et pour tourner la diète en confédération, que je la signerai moi-même et que je demande seulement 1) que la diète ne dure que six semaines, 2) qu'il ne s'y traite aucune affaire particulière, 3) que le Conseil Permanent n'ait aucun pouvoir ni judiciaire, ni législatif ».

n. Les Czartoryski voudraient qu'on ôtât au roi ses trois starosties héréditaires. ____ L'ambassadeur infère des propositions du palatin qu'on réduira le grand général sans être obligé d'employer la force, mais il opine pour laisser subsister la terreur. Il veut en conséquence donner une note au sujet de la diétine de Lublin pour faire sentir à Ignace Potocki son fait.

o. Le roi revient à ce qu'il a demandé pour la woiewodzic au sujet de Sierakow, l'ambassadeur se contente de répondre qu'il faut laisser passer ce moment de crise.

p. Le roi convient que Branicki dans le temps de sa faveur en Russie, a voulu faire accroire que le roi n'était qu'un clavecin que lui savait faire jouer, pourvu que la Russie le constituât lui seul pour en jouer. Il comptait ainsi gouverner l'État, il savait bien que le roi ne réglait pas son avis sur le sien, mais il croyait lui en imposer par l'appui de la Russie.

^a Skreślono: „n'aboutisse”.

^b W oryginalnej: „refloidira”.

^{c-c} Fragment przeredagowany z wcześniejszego „le roi croit” wraz z dodanym na lewym marginesie podpunktem „g”.

^d Skreślono: „plusieurs amis”.

^e W oryginalnej: „on”.

^f W oryginalnej: „repandre”.

¹ Noteć.

² Gopło.

- ³ Paweł Piotrowicz Romanow.
- ⁴ Piotr Aleksandrowicz Rumiancew.
- ⁵ Gédéon de Benoît.
- ⁶ Karl Emmeryk Reviczky.
- ⁷ Wisznia.
- ⁸ Michał Aleksander Ronikier.
- ⁹ Franciszek Ksawery Branicki.
- ¹⁰ Elżbieta z Branickich Sapieżyna.
- ¹¹ Karl Dücker.
- ¹² Sieraków w Wielkopolsce, wcześniej własność m.in. Marii Leszczyńskiej, żony Ludwika XV.
- ¹³ Piotr Mikołaj Gartenberg Sadogórski, z pochodzenia Duńczyk, były dyrektor mennicy królewskiej.
- ¹⁴ Burchard Alexius (Aleksiej Iwanowicz) von Krüdner, kurier i sekretarz ambasady rosyjskiej w Warszawie.
- ¹⁵ Powstanie mieszkańców Sycylii, które wybuchło w poniedziałek wielkanocny 30 marca 1282 r. przeciwko francuskiemu panowaniu nad wyspą. Tego dnia Sycylijczycy rozpoczęli na wyspie rzeź Francuzów – w samym Palermo w ciągu jednej nocy zginęło ich około 2 tys.
- ¹⁶ W przypadku użycia określenia „les Czartoryski” nie chodzi tylko o Augusta Czartoryskiego wojewodę ruskiego i jego syna Adama Kazimierza Czartoryskiego, lecz także o Familię – partię polityczną, na czele której stali wraz z marszałkiem wielkim koronnym Stanisławem Lubomirskim.
- ¹⁷ August Aleksander Czartoryski, wojewoda ruski.

Nº 39 du 29 juillet 1776

Pkt a – Po rezygnacji z ubiegania się o funkcję poselską, Adam Kazimierz Czartoryski dążył do zbliżenia i naprawienia nadwątlonych relacji z królem oraz Stackelbergiem za pośrednictwem swojej siostry Izabeli Lubomirskiej.

Pkt. b–d, h (por. nr 38, pkt k z 1776) – Afera związana z rosyjskimi fałszywymi banknotami papierowymi wiąże się z działalnością niejakiego Champagnolo, awanturnika francuskiego, oraz jego współnika Antoine’a Couranta, Szwajcara uzdolnionego zarówno artystycznie, jak i technicznie. Zadaniem tego drugiego miało być przygotowanie maszyny drukującej i matryc potrzebnych do produkcji rosyjskich asygnat. Champagnolo, chcąc wciągnąć Couranta do współpracy, nie wyjawiał mu początkowo dokładnie swoich planów, lecz jedynie obiecał zysk z całego przedsięwzięcia w wysokości 40 tys. rubli oraz szarżę pułkownika w wojsku polskim. Courant nabrał podejrzeń co do zamiarów Champagnolo, gdy ten jako warunek wzięcia udziału w planowanym przez niego przedsięwzięciu wymienił unikanie wszelkich kontaktów z Prusakami i Polakami. Ponadto Champagnolo miał planować spalenie floty rosyjskiej stacjonującej w Kronsztadzie. Courant podzielił się tą informacją ze swoim rodakiem Hüttelem, sekretarzem poselstwa pruskiego w Petersburgu, który doniósł o wszystkim Solmsowi, posłowi pruskiemu, ten zaś udał się wprost do Panina. Panin, spotkawszy się z Courantem, polecił mu dalszą współpracę

z Champagnolo, tak aby można się było wywiedzieć więcej o jego rzeczywistych planach. Po pewnym czasie Courant doniósł, że Champagnolo chwalił się, jakoby działał w imieniu hetmana Branickiego. Panin pierwsze doniesienia o sprawie przesał Stackelbergowi w depeszy z 27 maja n. st., na wypadek, gdyby dwaj spiskowcy udający się do Liège – po materiały potrzebne do wydrukowania fałszywych asygnat – mieli przejeżdżać przez Warszawę (N.I. Panin do O.M. Stackelberga, AVPRI, 80/1/1350, k. 33–35). Niecałe dwa miesiące później, 11 lipca n. st., Panin przekazał kolejne informacje dotyczące spisku. Tym razem na jego czele miał stać książę Adam Kazimierz Czartoryski, zamiarem zaś spiskowców podłożenie ognia pod okręty rosyjskie we wszystkich portach ich stacjonowania; sam książę Adam miał koronować się na zbliżającym się sejmie. Fałszywe banknoty zapewne posłużyłyby sfinansowaniu całego przedsięwzięcia. Ponoć Czartoryski przechwalał się Champagnolo, że ma pod swoimi rozkazami 30 tys. ludzi, a jego udział w spisku – zdaniem Panina – uwiarygadniał zamiar sprzedaży dóbr posiadanych przez ks. Adama na Białej Rusi za sumę 60 tys. rubli, czyli dużo poniżej ich wartości (N.I. Panin do O.M. Stackelberga, AVPRI, 80/1/1350, k. 56). Ostatecznie na polecenie Stackelberga Champagnolo został aresztowany w Warszawie na początku października, następnie przewieziony do Petersburga i tam skazany na śmierć. Pomimo dramatycznego obrazu odmalowanego przez ambasadora, król wykazał się dużą dozą sceptycyzmu wobec doniesień Panina. Co należy podkreślić, w *Mémoires* Stanisław August wspomniał o sprawie jedynie w kontekście hetmana Branickiego i całkowicie pominął oskarżenia wobec księcia Adama. W sprawie decyzji o wzmocnieniu oddziałów rosyjskich stacjonujących w Warszawie o dodatkowe dwa bataliony strzelców, dla których należało znaleźć kwatery w mieście, Stackelberg zwrócił się do Młodziejowskiego w liście z 30 lipca (AGAD, AKP, sygn. 23, s. 477).

Pkt. e, f – W reskrypcie z lutego 1763 r. adresowanym do Hermanna Keyserlinga Katarzyna II jako kandydatów do polskiej korony osobiście wpisała Stanisława Poniatowskiego i Adama Kazimierza Czartoryskiego, choć druga kandydatura miała być brana pod uwagę jedynie w sytuacji, gdyby nie udało się osadzić na tronie Poniatowskiego.

Pkt g – Sejm 1773–1775 przeznaczył półtora miliona złotych polskich jako rekompensatę zaległych płac dla wojska jak i zobowiązań wojska Rzeczypospolitej wobec obywateli (VL, t. 8, f. 165).

Entretien du roi avec le comte de Stackelberg

a. La princesse maréchale¹ a lu au roi un passage d'une lettre du prince Adam², dont le sens est « J'apprends que l'ambassadeur a écrit des horreurs contre moi en Russie, je ne comprends pas pourquoi il me persécute, je ne demande qu'à rester tranquille, je ne fais ni ne compte faire aucun mal ». ____ L'ambassadeur proteste du contraire et offre d'en montrer les preuves au roi.

b. En effet, le 30 juillet, il communiqua au roi une dépêche chiffrée et signée de Panin. Le déchiffrement contenait en général : ____ « Les notions que nous avons acquises sur Champagnello³ et ces Messieurs sont qu'ils veulent faire fabriquer des faux billets de banque russes, qu'ils veulent faire brûler les vaisseaux de notre flotte et exécuter leur projet à Varsovie, pour lequel ils ont cherché d'engager en Hollande des gens déterminés pour un coup de main. Le prince Adam Czartoryski continue donc dans ses projets pour se faire proclamer roi et pour nous faire du mal, voilà donc l'homme que vous nous avez tant recommandé, continuez vos soins pour tâcher d'attraper des lettres de ces gens-là ». ____ On a déjà attrapé de ces lettres nommément en Grande-Pologne.

c. Le roi observe que ce nom de Champagnolo n'est qu'un nom de guerre.

d. On ne l'a jamais nommé autrement à l'ambassadeur. Ce qu'il en sait c'est que c'est un aventurier avec lequel le prince Adam a eu des relations et chez lequel le grand général pendant son séjour en Russie allait souvent la nuit et en cachette. On a attaché une mouche⁴ à Champagnolo, qui a instruit de ce qu'il faisait. Il paraît certain qu'ils ont machiné quelque chose, tant qu'il n'a été question que des propos fanatiques du grand général. L'ambassadeur les a méprisés, mais depuis cette dernière lettre, il ne peut s'empêcher de croire qu'on n'ait fait quelques tentatives sur l'esprit du prince Adam auxquelles il ne s'est pas refusé au moins comme il faut. Au reste, l'ambassadeur ajoute que les amoureux de la princesse Adam⁵ tels que Branicki et Lausun⁶ avaient un langage uniforme qu'il fallait la faire reine. Quoique ces propos n'aient pas été bien dignes, il n'en est pas moins certains que ces idées leur ont passé par la tête, et que par conséquent il ne faut pas s'endormir dans une trop grande sécurité.

e. Tout cela ne persuada pas le roi, puisque lorsque l'impératrice offrait la couronne au prince Adam par l'ambassadeur Keiserling⁷, il écrivit à la comtesse de Bruce⁸, la chargeant de conjurer l'impératrice de ne pas penser à lui, mais de fixer son choix sur le roi aujourd'hui régnant, ainsi le roi continue à s'intéresser vivement à ce qu'il n'arrive pas de mal au prince Adam.

f. Le roi n'ajoute pas plus de foi à ce que l'ambassadeur lui dit qu'il a été question de se défaire de lui de façon ou d'autre.

g. Le million et demi destiné par la dernière diète à l'acquittement de ce qui était dû à l'armée, a été employé par le grand général dans les diétines et il n'a rien donné à aucun militaire.

h. L'ambassadeur demande au roi le secret sur ce qu'il lui a confié, dans la crainte qu'on n'aperçoive la trace des découvertes faites et que par conséquent on ne la coupe de façon à empêcher d'en faire de nouvelles. Il prie le roi de dire seulement à la princesse maréchal qu'il a vu par écrit des preuves que ce n'est pas l'ambassadeur qui porte en Russie des objets d'accusations contre le prince Adam, mais que c'est delà qu'on l'instruit sur son sujet. Il promet même de ne lui faire aucun mal, pourvu qu'il se tienne tranquille, mais il prévient que pour ne pas laisser les mains libres au grand maréchal⁹ et à son gendre Potocki¹⁰, il va faire entrer de nouvelles troupes dans Varsovie.

¹ Izabela (Elżbieta) z Czartoryskich Lubomirska, żona marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego.

² Adam Kazimierz Czartoryski.

³ Champagnolo, francuski awanturnik.

⁴ Antoine Courant, Szwajcar pochodzący z Neuchâtel.

⁵ Izabela z Flemmingów Czartoryska.

⁶ Armand Louis de Gontaut duc de Lauzun.

⁷ Hermann Karl von Keyserling, rosyjski poseł nadzwyczajny w Rzeczypospolitej w latach 1762–1764.

⁸ Praskowia Aleksandrowna Bruce z d. Rumiancewa, powiernica i dama dworu Katarzyny II.

⁹ Stanisław Lubomirski.

¹⁰ Ignacy Potocki.

N° 40 du 30 juillet 1776

Pkt a – Prawdopodobnie Stackelberg prosił o Order św. Stanisława dla stolnika wielkiego koronnego Franciszka Olizara, a nie dla jego ojca Adama, starosty łojowskiego, który takowy otrzymał w 1767 r. Franciszek Olizar został udekorowany wspomnianym orderem w dniu rocznicy koronacji Stanisława Augusta 25 listopada 1776 r.

a. L'ambassadeur demande l'ordre de St Stanislas pour le père¹ du stolnik Olizar².

¹ Adam Olizar (Olizar Wołczkiewicz), starosta łojowski, marszałek konfederacki i poseł wołyński na sejm 1767 r.

² Franciszek Kajetan Olizar (Olizar Wołczkiewicz), stolnik koronny w latach 1775–1781.

Août

N° 41 du 1er août 1776

Pkt. a–c (sejmik oszmiański por. nr 36, pkt a z 1776) – Po spłynięciu do Warszawy informacji na temat przebiegu sejmików i dokonanego tam wyboru posłów, naradzano się w wąskim gronie (jego skład – por. nr 17, pkt c z 1776) nad dalszymi krokami, mającymi zapewnić sukces królowi na sejmie. Nie znamy argumentów podnoszonych przez osoby biorące udział w sierpniowych posiedzeniach, choć z listu Stanisława Augusta do Tyzenhauza (wspomnianym w pkt d) możemy odtworzyć punkt widzenia króla. Z królewskich wyliczeń wynikało, że na 15 sejmikach doszło do sytuacji, które mogły wpłynąć na podważenie legalności wyboru posłów. Dawało to liczbę 40 posłów, których wybór mógł być zakwestionowany, a poza nimi 27 posłów niepewnych, 20 przeciwnych oraz tylko 78 stronników i przyjaciół króla. Taki układ sił nie gwarantował pomyślnego przebiegu rugów poselskich, sam Stanisław August zaś obawiał się, czy nie zostaną upublicznione informacje stawiające w na tyle niekorzystnym świetle partię królewską, że może to doprowadzić do utraty głosów we własnych szeregach. Wyjściem z sytuacji miało być zawiązanie – dwa dni przed rozpoczęciem sejmu – konfederacji np. u kanclerza Sapiehy, złożonej z wtajemniczonych posłów i senatorów, marszałkiem miał zostać Ogiński. Następnie zaproszono by do niej króla, aby sejm rozpocząć już pod wężem (Stanisław August do A. Tyzenhauza, 29 VII 1776, AGAD, APP, sygn. 310, s. 426–427). Tego samego zdania był i Tyzenhauz (A. Tyzenhauz do Stanisława Augusta, 29 VII 1776, BCzart., sygn. 716, s. 324–325). Bratanek królewski Stanisław Poniatowski w chwili wyboru na posła z województwa podlaskiego miał niespełna 22 lata.

Pkt d – Powody, dla których należało zawiązać konfederację przed sejmem, wymienione w liście Stanisława Augusta do A. Tyzenhauza z 29 lipca to: 1) do podpisu pod aktem konfederacji zostaną dopuszczeni tylko „swoi” posłowie z rozdwojonych sejmików; 2) uniknie się wszelkich dyskusji związanych z rugami; 3) dzięki temu zyska się około tygodnia czasu tak potrzebnego na dyskusję i stanowienie prawa; 4) w akcie konfederacji znajdzie się zapis utwierdzający Radę Nieustającą i ogólnie chęć ograniczenia władzy hetmańskiej, zatem osoby, które podpiszą akt konfederacji, będą musiały działać w tym kierunku, a sami posłowie nie będą musieli kierować się instrukcjami często zawierającymi krytykę Rady; 5) dzięki konfederacji i przystąpieniu do niej króla, hetman wielki koronny straci władzę nad wojskiem koronnym znajdującym się w Warszawie; 6) po zawiązaniu konfederacji, przystąpieniu do niej króla oraz jej uznaniu przez posłów państw sąsiedzkich, wówczas nawet jej przeciwni czy początkowo wahający się, będą skłonni przystąpić do niej, będą bowiem mogli tłumaczyć się później przed szlachtą, że choć uczynili to wbrew instrukcji, nie chcieli, aby zdecydowano o nich bez ich udziału; 7) opinia szlachecka jest przeciwna i Radzie, i jakiegokolwiek konfederacji, stąd może być trudno zawiązać ją tuż po rozpoczęciu sejmu bądź w jego trakcie. Co więcej, król zakładał, że nie będzie to wówczas w ogóle możliwe (AGAD, APP, sygn. 310, s. 427–428).

Pkt e (por. nr 30, pkt a z 1776) – Aloe był współpracownikiem posła saskiego w Rzeczypospolitej Augusta Essena i warszawskim agentem księcia Karola Wettyna, syna Augusta III.

Pkt f – por. nr 38, pkt n z 1776.

Résultat de quelques conférences sur la légitimité des nonces.

a. Le roi propose les idées de Tyzenhauss¹, sans le nommer. ____ Il^a est décidé qu'il n'y aura pas de second universal pour Ośmiana², puisque le Conseil Permanent ne peut en conseiller que dans les mêmes cas où les rois précédents en donnaient, c'est-à-dire lorsqu'il n'y a point de nonces du tout. ____ Ce fut l'avis du roi et du prince Sapieha³.

b. Pour ce qui regarde la diétine de Słonim, il fut convenu qu'il ne fallait pas de second universal, parce qu'il n'y avait pas de probabilité que la seconde diétine fût plus favorable que la première. On se borna à faire faire des manifestes comme quoi les deux nonces élus avaient été absents de la diétine, quoiqu'ils aient été absents par la force des Russes. ____ On remarqua encore que le prince Sapieha⁴ n'avait pas 23 ans, âge requis par la loi pour être nonce, mais le roi ne jugea pas à propos qu'on se servît de ce prétexte, dans la crainte qu'il ne nuisît au prince son neveu⁵.

c. Il fut aussi réglé qu'on ne ferait point d'universal nouveau pour Wolkowysk, mais qu'on se contenterait de produire à la diète des manifestes contre toutes les illégalités quelconques.

d. Le roi expose tous les arguments contenus dans sa lettre à Tyzenhauss (elle manque) pour prouver qu'il fallait former la confédération avant la diète et non après. L'ambassadeur, le prince Sapieha et le comte Rzewuski⁶ se rendent à l'avis du roi, Auguste Sulkowski propose que la confédération se fasse premièrement dans le Conseil Permanent, qu'elle y soit signée par le roi lui-même et que delà il soit fait invitation à quiconque y voudra accéder. On évitera par là le nom odieux de conventicule qu'on pourrait lui donner. ____ C'est avis prévalu et on se promet le secret jusqu'au jour où il faudrait le publier. ____ L'ambassadeur promet que Rewitzki et Benoit approuveront ce parti.

e. Le 11 août. L'ambassadeur dit au roi qu'il sait tous les manèges^b d'Aloet⁷ avec le grand général, qu'il le regarde comme un double espion et qu'il ne le ménage que comme tel.

f. Le 28 du même mois. Les Czartoryski continuant à parler qu'il fallait ôter au roi la propriété des 3 starosties, Stackelberg l'assure qu'il n'y consentira jamais ni a aucune diminution pour le roi, mais qu'il ne sera content qu'autant qu'il pourra lui procurer quelque avantage.

^a Skreślono: „est résolu”.

^b W oryginale: „maniges”.

¹ Antoni Tyzenhauz.

² Oszmiana.

³ Aleksander Michał Sapieha, kanclerz wielki litewski.

⁴ Kazimierz Nestor Sapieha.

⁵ Stanisław Poniatowski.

⁶ Franciszek Rzewuski.

⁷ Zapewne chodzi tu o Jana Baptystę Aloe (Aloy).

N° 42 du 5 août 1776

Pkt a – Po odpadnięciu od Rzeczypospolitej resztek Inflant z Dyneburgiem, miejsca obrad sejmiku poselskiego inflanckiego, sejmik ten nie odbył się w 1776 r. Tradycyjnie z Inflant wybierano sześciu posłów. Aby sejmik mógł zebrać się zgodnie z prawem i dokonać wyboru posłów, król musiał wydać uniwersał, w którym wyznaczano datę sejmiku, sam uniwersał zaś powinien być wpisany do ksiąg grodzkich, a następnie ogłoszony szlachcie. Z tego powodu w przypadku posłów inflanckich, wyznaczonych z pominięciem powyższych procedur, król zdecydował się poprzeć żądanie Stackelberga, którego dwór był przeciwny powoływaniu nowych sejmików egzulanckich. Podejrzenie, że za sprawą stali podkanclerzowie litewski Joachim Chreptowicz oraz koronny Jan Borch, mógł wynikać z faktu, że pod uniwersałem na sejmik inflancki winny znajdować się pieczęcie obydwu kancelarii: koronnej i litewskiej. Powyższe podejrzenia wzmacniał fakt, że wśród posłów inflanckich znalazł się zięć Borch, starosta dyneburski Kazimierz Konstanty Plater. Obok niego w bliżej nieznanych okolicznościach posłami mieli zostać Michał Kossakowski, pisarz skarbowy litewski, Ignacy Witosławski, oboźny polny koronny, oraz Franciszek Ksawery Ogiński, kuchmistrz litewski – wszyscy związani z opozycją. Nazwisk dwóch pozostałych nie udało się ustalić (J. Ogrodzki do A. Debolego, 12 VIII 1776, AGAD, AKP, sygn. 62, k. 99v).

Pkt b (por. nr 38, pkt e z 1776) – Charakter kontaktów Gabriela Opackiego z Thomasem Wroughtonem nie jest znany. Nie wiadomo też, czy król i sam ambasador podjęli nieudaną zresztą próbę zniechęcenia chorążego wiskiego do kandydowania i ustąpienia miejsca Ronikierowi. Opacki pojawił się na sejmiku, gdzie został wybrany posłem, lecz gwałtowne protesty jego przeciwników zmusiły go do rezygnacji.

Pkt. c, d (por. komentarz do nr. 34, pkt a z 1776) – Generał Szyrkow, który na polecenie Stackelberga miał zadbać o zgodny z życzeniem ambasadora przebieg egzulanckiego sejmiku czernihowskiego, oskarżył Józefa Ludwika Podhorodeńskiego, kasztelana czernihowskiego, iż ten walenie przyczynił się do sukcesu opozycji i to mimo wysłania do Włodzimierza (gdzie zbierał się sejmik) rosyjskiego pułkownika Berga, mającego w towarzystwie podległych mu żołnierzy asystować przy obradach. Generał Szyrkow, osobiście „zabezpieczający” sejmik łucki, poprosił Stackelberga o zgodę na ukaranie Podhorodeńskiego, w wyniku czego w jego rezydencji w Korszowie rozlokowano szwadron huzarów. Podhorodeński w liście z 26 lipca prosił króla o wstawiennictwo u ambasadora rosyjskiego i wyjednanie uwolnienia jego dóbr oraz domu od uciążliwej obecności rosyjskich żołnierzy (BCzart., sygn. 654, s. 691). Podobne represje dotknęły i inne osoby zaangażowane po stronie hetmana wielkiego koronnego na sejmikach wołyńskich, czego przykładem było wstawianie się Branickiego za Cieszkowskim.

Rapport fait par Mr Glaire¹.

a. Le roi est^a informé qu'on a élu d'une façon subreptice 6 nonces de Livonie² et^b on soupçonne de cette manœuvre August Sulkowski parce qu'il avait été d'avis qu'on eût^c des nonces titulaires de tous les cantons qui n'appartiennent plus à la Pologne. On en soupçonne également les vice-chanceliers Borch³ et Chreptowicz⁴ parce que le premier avait témoigné qu'il regardait l'élection des nonces de Livonie comme nécessaire.

____ Il a été convenu avec l'ambassadeur sur ce point qu'il serait aisé de rejeter les nonces comme ayant été élus sans grod et sans universaux.

b. Pour la seconde élection de Wiśna⁵, les choses sont disposées de façon que Roniker⁶ en peut être élu nonce, si l'ambassadeur veut engager Mr Wroughthon⁷ à parler au chorąży Opacki⁸ afin de le détourner de se faire élire nonce de cet endroit. ____ L'ambassadeur n'en veut pas parler à Wroughthon, mais il s'engage de faire parler à Opacki et prie le roi de lui faire parler de son côté.

c. Le castellan de Czernikow⁹ a écrit au roi pour obtenir la liberté. ____ L'ambassadeur donnera une lettre au roi pour le général Szirkow¹⁰ et Sa Majesté enverra cette lettre dans sa réponse au susdit castellan.

d. Cieszkowski chorąży de Włodzimierz¹¹ et (le nom manque)^d ont écrit au grand général^{12e} pour se plaindre de ce qu'ils ont à souffrir de la part des Russes. ____ L'avis de l'ambassadeur est que le roi ne peut s'intéresser que pour ceux qui s'adresseront à lui directement, et que servir ceux

qui s'adressent au grand général c'est l'obliger à pure perte et seconder son crédit.

^a Słowo dodane nad linią.

^b Spójnik dodany nad linią.

^c W miejsce skreślonego „ait”.

^d W miejscu nawiasu pierwotnie pozostawiono wolne miejsce na wpisanie nazwiska drugiego autora listu do hetmana Branickiego, którego osobie sporządzającej minutę ostatecznie nie udało się ustalić.

^{e-e} Słowa nadpisane w miejsce skreślonego „roi”.

¹ Piotr Maurycy Glayre.

² Inflanty.

³ Jan Jędrzej Borch, podkanclerzy koronny w latach 1767–1780.

⁴ Joachim Littawor Chreptowicz, podkanclerzy litewski w latach 1773–1793.

⁵ Wisznia.

⁶ Michał Aleksander Ronikier.

⁷ Thomas Wroughton, poseł angielski w Rzeczypospolitej w latach 1763–1778.

⁸ Gabriel Rafał Chryzanty Opacki, chorąży wiski, późniejszy kasztelan (od 1779 r.).

⁹ Józef Ludwik Władysław Podchorodeński (Bożydar Podchorodeński), kasztelan czernihowski w latach 1765–1784.

¹⁰ Siemion Jermołajewicz Szyrkow, generał major wojsk rosyjskich.

¹¹ Stanisław Cieszkowski, chorąży włodzimierski (1765–1796).

¹² Franciszek Ksawery Branicki.

N° 43 du 13 août 1776

Pkt. a, b (por. nr 16, pkt. dd, ee z 1776; nr 32, pkt e z 1776; nr 35, pkt a z 1776; nr 38, pkt. a–d z 1776; nr 46, pkt a z 1776) – Listy, które do wielkiego księcia Pawła oraz marszałka Rumiancewa do Berlina napisał Stackelberg, nie przyniosły spodziewanych rezultatów, a na pomoc Austrii strona polska nie mogła liczyć. Jak zawsze w podobnych sytuacjach Stackelberg postawił Stanisława Augusta przed wyborem: albo zaakceptować twardy dyktat, albo liczyć się z jeszcze większymi stratami. Król jasno zdawał sobie sprawę, że celem nadrzędnym dla ambasadora jest pozyskanie współpracy pruskiego posła Gédéona Benoît w czasie sejmu, ponieważ wspólne wystąpienia trzech przedstawicieli dworów rozbiorowych nie pozostawiałyby opozycji żadnym złudzeń co do możliwości znalezienia przeciwwagi dla wpływów Rosji na polskiej scenie politycznej (*Mémoires*, s. 596).

a. Lettre de l'ambassadeur au roi.

Il informe Sa Majesté qu'en recueillant ses notions sur Berlin, il se trouve obligé d'avertir qu'il n'y a plus rien à espérer de ce côté-là, et que le terme

est venu de prendre indispensablement un parti sage, dans l'alternative de sauver quelque chose, ou d'abandonner tout ce que le roi de Prusse a usurpé sur la Pologne.

b. Réponse du roi, même date. Sa Majesté montrera la lettre de l'ambassadeur à ceux du conseil qui sont chargés de cette affaire, après quoi il faudra prendre une résolution.

N° 44 du 13 août 1776

Pkt a – (por. nr 45, pkt. d, e z 1776) Branicki przybył do Warszawy 10 sierpnia, by dwa dni później w towarzystwie swojej siostry Elżbiety Sapieżyny spotkać się ze Stanisławem Augustem, zapewne aby proponować jakąś formę pojednania w zamian za zachowanie prerogatyw hetmańskich bez zmian. Po nieudanej próbie przeciągnięcia króla na swoją stronę, hetman zwrócił się do Stackelberga licząc, że możliwe było zawarcie kompromisu z ambasadorem jeszcze przed rozpoczęciem sejmiku.

Pkt b – Stackelberg starał się wybadać nastroje panujące wśród posłów przybywających na sejm, a szczególnie tych związanych z opozycją.

a. Billet de l'ambassadeur au roi.

Le grand général lui a demandé une entrevue, il lui parlera en conséquence du plan formé. Il promet de ne pas donner dans le panneau d'adoucissement et d'explication qu'on projette. Il ne faut que de la fermeté et ces messieurs fléchiront.

b. L'ambassadeur recommande qu'on s'informe de l'arrivée des nonces, de leur demeure etc. et qu'on leur fasse parler.

N° 45 du 15 août 1776

Pkt. a–c (w sprawie pretensji Raczyńskiego – por. nr 16, pkt p z 1776) – Niechęć Mokronowskiego do pomysłu zawiązania konfederacji w Radzie Nieustającej świadczy o tym, że nie był on uczestnikiem wcześniejszych konferencji w gronie osób zaufanych, na których omawiano tę kwestię. Sam Mokronowski jawi się jako przeciwnik tworzenia precedensów, które mogą w przyszłości zostać wykorzystane przeciwko królowi.

Pkt. d, e (por. nr 44, pkt a z 1776) – Branicki podczas pobytu w Petersburgu uzyskał z ust Potiomkina zapewnienie, że Katarzyna II nie dopuści do umniejszenia władzy hetmańskiej, dlatego też w czasie spotkania ze Stackelbergiem hetman odwołał się wprost do instrukcji, które winien posiadać ambasador. Ten odpowiedział wymijająco, gdyż żadnych konkretów dotyczących prerogatyw hetmańskich nie posiadał, a jedynie zgodę na zmiany, które zaakceptuje „naród”. Wydaje się, że uwaga Stackelberga o „personelu” może dotyczyć hetmana polnego koronnego Seweryna Rzewuskiego, który w lutym 1776 r., już po wyjeździe Branickiego nad Nową, odmówił Radzie Nieustającej asystencji wojskowej i zakwestionował prawo Rady do domagania się jej, jak również fakt zwierzchności Rady nad hetmanami (Treść instrukcji Katarzyny II – por. nr 20, pkt a z 1776).

Pkt f (w sprawie pożaru Kodnia – por. komentarz do nr. 32, pkt. b–d z 1776; nr 38, pkt h z 1776) – Pomimo zabiegów tak hetmana, jak i samego Stanisława Augusta, Stackelberg nigdy nie uznał prawa Sapieżyny do odszkodowania za spalony Kodeń.

Pkt. g, h, k – Nie znamy szczegółów rozmów prowadzonych za pośrednictwem małżeństwa Tomatisów pomiędzy Augustem Czartoryskim i Revickim. Karol Tomatis był również w tym czasie pośrednikiem pomiędzy wojewodą ruskim, królem i ambasadorem. Tuż przed rozpoczęciem sejmiku Czartoryski miał ponoć liczyć (wedle tego, co zanotował w pamiętnikach król), że zmiany, które miały być na nim przeprowadzone, wzmocnią wewnętrznie Rzeczpospolitą na wzór monarchii angielskiej, lecz po przybyciu do Warszawy uznał, iż jedynym zamiarem Stackelberga jest ograniczenie władzy ministrów i przestał zabiegać o zbliżenie z królem (*Mémoires*, s. 591). Stanisław August również nie był zainteresowany dopuszczeniem Augusta Czartoryskiego do bliższej konfidencji przed sejmem ani w jego trakcie, obawiając się, że zmniejszy to zapas ambasadora do przeprowadzenia głębszych reform.

Pkt j – Poza informacją zawartą w *Entretiens*, że Młodziejowski chciał, aby urzędnicy oporni wobec rozkazów Rady Nieustającej mogli być usuwani z urzędu, nie dysponujemy żadnymi dodatkowymi szczegółami.

Entretien du roi avec le comte de Stackelberg et Mr Mokronowski¹.

a. Le roi informe, en présence de l'ambassadeur, Mr Mokronowski de tout ce qui a été concerté jusqu'à ce jour et lui annonce que depuis que l'ambassadeur prend sur lui de calmer par une pension le mécontentement que Raczyński² paraissait avoir de ne pas devenir maréchal de la diète confédérée pour la Pologne, on a jeté les yeux sur lui pour cet emploi.

b. Après les démonstrations de modestie d'usage, Mokronowski accepte, mais il fait observer que si on forme la confédération avant la diète, cela pourra servir de planche aux temps futurs, où il n'y aura pas de Russes dans le pays, et que les nonces pourront se donner parole de se rassembler

hors de Varsovie, y élire un maréchal à leur gré, et venir faire ensuite la loi au roi et au sénat pour y accéder.

c. Le roi lui répète ce qui a été dit à ce sujet à la conférence du 1er août (*vid.* N° 41). Mokronowski combat seulement l'idée de former la confédération dans le Conseil Permanent. ____ Le roi remet la décision de tout à la conférence.

d. L'ambassadeur informe le roi que le grand général³ l'est venu trouver pour s'expliquer, à ce qu'il a dit, avec lui et se justifier contre ses détracteurs. L'ambassadeur le dispense de cette peine et l'assure que le personnel ne doit point entrer dans les affaires, mais qu'il doit agir conformément aux ordres de sa cour.

e. Le grand général demande quels sont ces ordres et ce qu'on veut faire de lui et de sa charge, à quoi l'ambassadeur lui répond qu'il a ordre de ne point s'expliquer avec lui, mais de traiter avec le roi et le gouvernement.

f. Le grand général se rabat à parler de ce qui est arrivé aux diétines et sur la part qu'y ont eu les troupes russes et sur l'incendie de Koden. L'ambassadeur lui dit de donner ses plaintes afin de lui faire rendre justice, si elles sont fondées et l'entretien^a finit.

g. L'ambassadeur avertit le roi que Tomatis⁴ est arrivé chargé par le prince palatin de Russie⁵ de traiter avec Mr Rewitzki⁶, en confirmation d'une correspondance qui a déjà eu lieu entre ce dernier et Madame Tomatis⁷. Tomatis a dit que le référendaire Moszynski⁸ a donné au prince palatin le conseil de ne pas venir à Varsovie, comme provenant de l'ambassadeur. L'ambassadeur dit à Moszynski et Mr Rewitzki à Tomatis, qu'on lui attribue une vue qui n'est pas la sienne, puisqu'il souhaite que le prince palatin vienne, parce que tant qu'il sera absent le grand général et le grand maréchal⁹ feront accroire aux nonces que le prince palatin désire qu'ils tiennent avec eux, au lieu que sa conduite quand il sera présent, les désabusera.

h. Le roi est dans le cas de faire remarquer à l'ambassadeur, que quoiqu'il ait toujours souhaité un rapprochement avec les Polonais, cependant toutes les fois que la Russie a fait des démarches pour s'acquérir quelques Polonais, ses prérogatives et ses intérêts en ont toujours souffert et qu'on les a contentés à ses dépens^b. ____ L'ambassadeur conjure le roi de ne rien craindre de pareil pour le présent, parce qu'il ne souhaite rien tant que d'ajouter quelque chose à son avantage.

j. L'ambassadeur continue d'approuver le projet du grand chancelier pour la réforme du Conseil Permanent. Seulement il croit qu'il ne faut pas lui attribuer le pouvoir de déposséder les revêtus d'emplois rénitents aux ordres du Conseil Permanent mais les laisser aux jugements de la diète.

k. Après les avances faites à l'ambassadeur par le prince palatin de Russie, le roi s'attend qu'on doit lui en faire. Dans ce cas il demande à l'ambassadeur s'il doit répondre que le pouvoir du Conseil Permanent sera supérieur aux autres ministres et nommément au grand maréchal. L'ambassadeur assure le roi qu'il le peut et qu'il n'a^c pas raison de soupçonner que lui, ambassadeur change d'avis sur ce point capital.

^a W oryginalnej: „l'entretiens”.

^b W oryginalnej: „depends”.

^c W oryginalnej jedynie „ne” bez czasownika.

¹ Andrzej Mokronowski, generał, marszałek konfederacji koronnej i sejmu w 1776 r.

² Kazimierz Raczyński.

³ Franciszek Ksawery Branicki.

⁴ Karol Aleksander Tomatis, z pochodzenia Włoch z Piemontu, antreprener powstałego w Warszawie w 1765 r. pierwszego w Rzeczypospolitej teatru publicznego. W 1776 r. występuje już jako niezwiązany z teatrem szuler, wykorzystywany przez różne osoby m.in. do poufnych misji również natury politycznej.

⁵ August Czartoryski.

⁶ Karl Emmeryk Reviczky.

⁷ Caterina Gattai Tomatis, włoska tancerka baletowa od 1765 r. mieszkająca na stałe w Warszawie, jedna z metres Stanisława Augusta.

⁸ Fryderyk Józef Moszyński, referendarz litewski, wicekomendant Korpusu Kadetów (komentantem był Adam Kazimierz Czartoryski), w latach 1766–1778 stale zasiadał w Komisji Skarbowej Koronnej.

⁹ Stanisław Lubomirski.

N° 46 du 22 août 1776

Pkt a (por. nr 16, pkt. dd, ee z 1776; nr 32, pkt e z 1776; nr 35, pkt a z 1776; nr 38, pkt. a–d z 1776; por. nr 43, pkt. a, b z 1776) – W liście do Benoît z 17 sierpnia Fryderyk II nie wyraził zgody na żadne ustępstwa terytorialne, również te, które wcześniej sugerował Stackelberg (granica na Noteci wraz z całym pasem ziemi na jej lewym brzegu i powiatem inowrocławskim, w zamian Prusy miały oddać tereny na lewym brzegu Drwęcy). Król pruski chciał pomniejszyć tereny nad Drwęcą, które musiałby zwrócić, o ziemię michałowską, jak również nie życzył sobie, aby granica biegła

prostą linią od Piotrkowa nad jeziorem Gopło do Fordonu i Solca. Swoje stanowisko traktował jako ultimatum, którego nieprzyjęcie miało skutkować zachowaniem przez Prusy wszystkich ponadtraktatowych nabytków. Revicki, który nie otrzymał żadnych wytycznych od swojego dworu, odmówił pomocy w negocjacjach pomimo oficjalnej prośby o *bona officia*.

a. Lettre de l'ambassadeur au roi.

Il informe le roi qu'un courrier que Benoit vient de recevoir le confirme dans la certitude que les propositions faites à la dernière conférence se trouvent être l'ultimatum du roi de Prusse. L'ambassadeur souhaite que la négociation pour les limites soit terminée parce que Mr Benoit a déclaré que si elle est rompue, le roi son maître gardera toutes ses extensions. Mr Rewitzki est de l'avis de l'ambassadeur.

N° 47 du 21 et 22 août 1776

Pkt. a, b – Konstytucja uchwalona na sejmie rozbiorowym dawała dysydentom prawo do posiadania jednego posła z każdej z trzech prowincji. Pomimo prób podjętych w Wielkopolsce (sejmik we Wschowie) oraz na Litwie (sejmik wołkowyski) żaden z dysydentów nie został wybrany, choć należy podkreślić, że Stackelberg specjalnych zabiegów w tym kierunku nie podjął. Ponieważ opozycja jeszcze przed sejmikami próbowała szermować hasłami antydysydenckimi, zapewne aby nie dostarczać jej argumentów, sekretarzem sejmu nie został Bronikowski, ale pracownik królewskiego gabinetu Adam Cieciszowski.

a. Lettre de l'ambassadeur au roi.

Pour ôter à l'impératrice toute espèce de mécontentement sur ce que pas un dissident n'a pas été élu nonce, il supplie le roi que Mr Bronikowski¹ puisse être secrétaire de la diète.

b. Réponse du roi.

Quoique la demande de l'ambassadeur touche à la plus délicate des cordes, cependant Sa Majesté engage Mr Mokronowski² à retirer la parole donnée à une personne qu'elle favorisait elle-même, pour donner la place désirée à Bronikowski.

¹ Być może chodziło tu o Jana Aleksandra Bronikowskiego, podczaszego ostrzeszowskiego, którego ojciec Adam był znanym działaczem dysydenckim z Wielkopolski oraz członkiem osobnego wydziału sądów asesorskich powołanego do sądenia spraw międzywyznaniowych.

² Andrzej Mokronowski.

N° 48 [Août 1776]

Relacje przesyłane na dwór rosyjski przez Stackelberga odniosły pożądany skutek. W Petersburgu przyjęto do wiadomości, że bez silnej demonstracji wojskowej, również z zaangażowaniem dwóch pozostałych państw rozbiorowych, nie będzie możliwe spokojne przeprowadzenie sejmu, na którego sukcesie – ze względu na ratyfikację konwencji granicznych – tak bardzo zależało Katarzynie II. Wspomniana nota, której treść caryca zaakceptowała 10 sierpnia n. st., została wręczona Solmsowi 12 sierpnia, Lobkowitzowi zaś dzień później (SIRIO, t. 145, s. 168–170). Wojska austriackie i pruskie miały wejść do Rzeczypospolitej w celu stłumienia ewentualnej antykrólewskiej konfederacji. Padła też groźba rozlokowania obcych wojsk w dobrach głównych opozycjonistów na terytorium Rzeczypospolitej, jak również nałożenia sekwestru na ich majątki znajdujące się pod zaborami. Wspomniany list Katarzyny II do Stackelberga to w rzeczywistości list Panina, w którym przedstawił on główne założenia współpracy ambasadora z posłami austriackim i pruskim, został szerzej omówiony we Wstępie (N.I. Panin do O.M. Stackelberga, 3/14 VIII 1776, dep. nr 5, SIRIO, t. 145, s. 171–173).

Note du ministère russe pour Mr le prince Lobkowitz¹ ministre plénipotentiaire de la cour de Vienne et pour Mr le comte de Solms² ministre plénipotentiaire de celle de Berlin. ____ Sans date.

Après un exposé circonstancié de ce qui s'est passé à différentes diétines de Pologne que le ministère russe prie les susdits ministres de faire passer à leurs cours avec la lettre de l'impératrice à son ambassadeur à Varsovie, et demande qu'ils y joignent leurs représentations, afin que l'état des choses y soit pris sous le même point de vue qu'à celle de Pétersbourg et que les ministres de Vienne et de Berlin à Varsovie soient munis des mêmes instructions que le comte de Stackelberg et particulièrement sur l'exclusion des nonces élus par violence ; que les susdites cours envoient à Varsovie un officier général, comme pour prendre langue des chefs des troubles et de leurs terres, et faire la démonstration d'un séquestre, et si cela ne suffisait pas pour le but désiré, qu'il plaise aux deux cours

d'ordonner l'entrée effective d'un corps de leurs troupes dans les districts à portée de leurs possessions, afin que toutes les démarches combinées portent l'empreinte de l'intimité des trois cours, qui seule peut rendre respectable à la nation et à toute l'Europe ce qui a été fait par elles en Pologne^a.

^a Skreślono: „et seront”.

¹ Josef Maria Karl von Lobkowitz.

² Viktor Friedrich Solms-Sonnenwalde.

N° 49 du 27 août 1776

Pkt a – Na sesji sejmowej 27 sierpnia planowano przystąpić do wyboru sędziów sądu sejmowego. Przeprowadzenie elekcji sędziów, których stan rycerski miał prawo wybrać aż 54, poprzez głosowanie w izbie poselskiej, tak jak to było zapisane w konstytucji poprzedniego sejmu, pochłonęłoby zbyt wiele czasu z sześciu tygodni przewidzianych na obrady. Stąd też kanclerz Młodziejowski zgłosił przygotowany przez siebie projekt konstytucji, który zakładał wybór sędziów ze stanu rycerskiego na sesjach prowincjonalnych w liczbie dziesięciu z każdej prowincji. Projekt Młodziejowskiego zyskał akceptację izby na sesji 28 sierpnia (*Diariusz*, s. 16–17; VL, t. 8, f. 869). Jeszcze przed jego czytaniem w izbie poselskiej, z obawy o możliwe podniesienie wątpliwości związanych z niemożnością odstępowania od zapisów obowiązującego prawa, objętego gwarancją dworów sąsiedzkich, król – po naradzie z ministrami – zlecił przygotowanie stosownej noty. Zapis w *Entretiens* jest tożsamy z brzmieniem noty, którą podpisał kanclerz Młodziejowski jako przewodniczący Departamentu Spraw Cudzoziemskich (AGAD, AKP, sygn. 24, s. 5).

Note du Département des Affaires Étrangères au comte de Stackelberg.

a. Les états confédérés, reconnaissant le besoin de différents changements à faire dans plusieurs détails des établissement passés en loi à la dernière diète, ne veulent cependant y procéder qu'après en avoir prévenu l'ambassadeur et point avant d'en avoir reçu l'assurance par écrit que Sa Majesté Impériale n'entend point gêner par sa garantie les états assemblés en diète dans l'exercice de leur puissance législative pour^a l'amélioration des arrangements^b intérieurs du pays.

^a Skreślono: „l'arrangement”. Był to błąd powstały w trakcie przepisywania noty do *Entretiens*, ponieważ słowo „arrangement” znajduje się bezpośrednio pod słowem „pour”.

^b Wcześniej w tym miejscu osoba przepisyująca notę wpisała słowo „changement”, ostatecznie jednak zostało ono skreślone i zastąpione słowem „arrangements” znajdującym się w nocie.

N° 50 du 28 août 1776

Pkt a – Stackelberg w swojej odpowiedzi występuje z pozycji przedstawiciela dyplomatycznego gwarantki ustroju Rzeczypospolitej. W zapisie pominięto niektóre fragmenty noty, mówiące m.in. o trwałych więziach przyjaźni i aliansu pomiędzy Rzeczpospolitą a Rosją, o zamiarze utrzymania przez tę drugą dobrego porządku w państwie polsko-litewskim, zachowaniu jego całości. Również jako przedstawiciel gwarantki, Stackelberg zgłosił sugestię, aby w pierwszej kolejności dokonać niezbędnych zmian w prawie o Radzie Nieustającej, a dopiero później wybrać jej nowych konsyliarzy. Regulamin wyboru konsyliarzy zawarty w artykule I konstytucji sejmku delegacyjnego „Ustanowienie Rady Nieustającej” nakazywał elekcję nowych członków Rady zaraz po zakończeniu wszelkich niezbędnych czynności rozpoczynających sejm (AGAD, AKP, sygn. 24, s. 7–9; VL, t. 8, f. 84–87).

Note de l'ambassadeur en réponse à la précédente.

a. Sa Majesté Impériale apprendra avec plaisir la délicatesse avec laquelle les états assemblés en diète procèdent aux changements que le temps et les circonstances ont rendus nécessaires. L'ambassadeur espère cependant qu'on ne procèdera à aucun changement des lois, sans en convenir préalablement avec lui. Il en est pour lesquels il se trouve autorisé par préférence et qui regardent l'autorité du Conseil Permanent sur des principes capables de garantir cette suprême magistrature contre les atteintes que les dicastères inférieurs et leurs chefs ont jugé à propos de lui porter dans plusieurs occasions. ____ L'ambassadeur représente qu'il serait avantageux que les changements qui doivent avoir lieu se fissent avant l'élection des membres du nouveau Conseil Permanent parce que par ce moyen on unirait avec le choix des membres la connaissance de leurs devoirs. ____ L'ambassadeur demande à la diète la ratification de l'ouvrage des limites avec sa cour.

N° 51 du 4 septembre 1776

Pkt. a, b – Uwagi Revickiego do propozycji zmian w funkcjonowaniu Rady Nieustającej (zapewne chodzi tu o projekt przygotowany przez kanclerza Młodziejowskiego) nie są znane. O sprawie tej Stanisław August wspomniał w *Mémoires* i choć zacytował w nich cały punkt „b” jedynie z niewielkimi zmianami stylistycznymi, to nie wyjaśnił dokładnie, jakie uwagi zgłaszał Revicki w porozumieniu z Augustem Czartoryskim. Król dodał jedynie, że miały one na celu podniesienie wśród szlachty kredytu wojewody. Co ciekawe, punkt „b”, który w *Entretiens* był wypowiedzią króla, w pamiętnikach został przypisany Stackelbergowi i była to jakoby sugestia ambasadora co do sposobu, w jaki Stanisław August powinien odpowiedzieć Revickiemu, gdyby ten ponowił swoje uwagi do planowanych zmian w funkcjonowaniu Rady Nieustającej (*Mémoires*, s. 595–596).

a. Dans une conférence chez l’ambassadeur de Russie, le baron Rewitzki¹ fit quelques tentatives pour détourner ou affaiblir les mesures qu’on prenait alors^a à la diète, et ayant parlé comme au nom et de la part du prince palatin de Russie² et du grand maréchal³.

b. Le roi après s’être concerté avec l’ambassadeur, crut devoir lui répondre : « ^b La considération que j’ai pour le prince palatin de Russie est fondée sur l’opinion que j’ai de lui, je le regarde comme capable de gouverner. Je n’aurais jamais désiré d’avoir d’autre personne à la tête des conseils, s’il ne s’en était éloigné lui-même en me témoignant en trop de rencontres des dispositions entièrement contraires à tout ce qui aurait pu et dû me prouver son attachement, surtout depuis plusieurs années qu’il se laisse entraîner aux avis du grand maréchal dont la mauvaise volonté contre moi est connue. Plus le nom du prince palatin est considéré dans le pays, plus je dois être attentif à ne pas confirmer l’idée que telle démonstration que je fasse d’agir par ma propre volonté, sans son influence, celle-ci existera toujours. Cette idée empêche bien des gens de déférer à mes avis, par la crainte d’être exposés à l’effet du ressentiment du prince palatin et du grand maréchal, qu’on regarde comme vindicatifs et très exigeants. Je dois désirer de jouir de la prépondérance du crédit dans la nation, puisque c’est à cette prépondérance que les trois cours attachent les preuves de leurs égards pour moi. Or les preuves les plus démonstratives dans ce pays gisent dans la distribution des grâces. Le particulier qui réussit à persuader le public qu’il obtient du roi le plus de grâces pour ses protégés, est celui qui peut à la longue effectuer le plus

de choses aux diétines. Après la diminution de mes prérogatives, tout se réduit aux places inferieures, ainsi je dois être jaloux de n'en disposer qu'en faveur de ceux qui pendant cette diète et à l'avenir, se monteront déferents^c à mes vues. Ce ne sera pas un esprit de persécution, mais la nécessité publique qui me fera éloigner les protégés du prince palatin et du grand maréchal, et préférer constamment ceux qui, dans les palatinats et dans la capitale, tiennent directement à moi ».

^a W oryginalnej oddanej jako „à lors”.

^b Skreslono: „L'opinion que”.

^c W oryginalnej: „defferans”.

¹ Karl Emmeryk Reviczky.

² August Czartoryski.

³ Stanisław Lubomirski.

N° 51 du 4 septembre 1776 [bis]

Pkt a – Wyboru deputatów do egzaminowania Rady Nieustającej dokonano na sesji 3 września w sposób, w jaki wybierano deputatów do konstytucji. Król wskazał czterech członków deputacji z senatu, marszałkowie konfederacji zaś po czterech z Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Taka forma oceny prac ustępującego składu Rady Nieustającej, tzn. poprzez oddelegowanych do tego celu wybranych posłów i senatorów, a nie na forum całego sejmiku, była podyktowana zapewne chęcią uniknięcia zbyt gwałtownej i otwartej krytyki Rady ze strony posłów opozycyjnych. Być może także Stanisław August chciał uniknąć przeciągania się koniecznych formalności w pracach sejmiku, tak aby móc jak najwięcej czasu poświęcić na omówienie i przegłosowanie niezbędnych reform.

Pkt. b–d – Na sesji 4 września, na wniosek marszałka konfederacji litewskiej Andrzeja Ogińskiego czytano projekt konstytucji „Objaśnienie ustanowienia Rady Nieustającej przy boku naszym”, w którym zostały zawarte najistotniejsze zmiany dotyczące poszerzenia kompetencji Rady. Przedstawiciele opozycji, zapewne na czele z marszałkiem Lubomirskim i wojewodą ruskim Augustem Czartoryskim, szukali możliwości zablokowania powyższej konstytucji lub też dokonania w niej korzystnych dla siebie poprawek poprzez kontakty z Revickim.

Pkt e – Nie jest do końca jasne, czy był to zapis rzeczywistej wymiany zdań pomiędzy marszałkiem Lubomirskim i Augustem Czartoryskim, który mógł dotrzeć do króla za pośrednictwem Revickiego lub Stackelberga. Z całą pewnością król obawiał się, czy ambasador nie zadowoli się jedynie ograniczeniem władzy hetmanów oraz czy nie ulegnie podszeptom opozycji w sprawie reformy Rady w stronę jeszcze większego ograniczenia wpływów króla w tym gremium.

Notice particulière (de la main du roi).

a. Ces messieurs sont mécontents 1° de ce que le Conseil Permanent sera examiné par délégués, et non *in pleno*, de ce que les examinateurs sont de nos amis, et Rewitzki leur donne raison là-dessus, et que désormais il n'y ait plus d'examineurs. NB. Quel chaos^a ce serait et quelle diète de 6 semaines y suffirait ?

b. Rewitzki a dit à ces messieurs que c'est l'ambassadeur qui a fait rayer la suspension des décrets proposés par les nôtres. NB. Est-il utile que ces Messieurs nous croient plus méchants que l'ambassadeur. NB. Grandes épaules.

c. Rewitzki a demandé à ces Monsieur un plan de leur part pour le Conseil Permanent.

d. L'ambassadeur doit avoir fait dire au prince palatin¹ : « qu'il ne le voyait pas souvent, pour ne pas exciter certaines jalousies ». NB. Qui est-ce que cela regarde ?

e. Le palatin de Russie et le grand maréchal de la Couronne².

Palatin de Russie^b : « On se radoucit, je crois, pour les grands généraux ».

Maréchal de la Couronne^c : « Tant mieux, ils font balance contre le roi ».

Palatin de Russie : « Il faut abattre les grands généraux, sans que le roi en profite, en donnant tout le pouvoir au Conseil de Guerre ».

Maréchal de la Couronne : « Ce sera toujours le roi qui profitera sous le nom de Conseil de Guerre ».

Palatin de Russie : « Il faut mettre tous les conseils sous les *vota secreta*, pour que le roi ne puisse rien du tout. Il faut seulement obtenir cela de l'ambassadeur sous d'autres prétextes, et alors nous réduirons le roi à pis qu'il n'était ».

^a W oryginalne: „cahos”.

^b W oryginalne skrót „P.” w miejsce „Palatin de Russie”.

^c W oryginalne skrót „M.” w miejsce „Maréchal de la Couronne”.

¹ August Czartoryski.

² Stanisław Lubomirski.

N° 52 du 5 septembre 1776

Pkt a (por. nr 3, pkt s z 1776; nr 66, pkt a z 1776) – Stanisław August w liście do Katarzyny II z 7 sierpnia zwrócił się z prośbą o udzielenie gwarancji pożyczki w wysokości 50 tys. dukatów, którą zamierzał zaciągnąć w jednym z zagranicznych banków. Panin przekazał Stackelbergowi zgodę Katarzyny II w depeszy z 10/21 sierpnia, prosząc jednocześnie o szczegóły dotyczące zabezpieczenia spłaty pożyczki, również w przypadku ewentualnej śmierci Stanisława Augusta (SIRIO, t. 145, s. 185–186).

a. Billet du roi à l'ambassadeur.

Sa Majesté lui témoigne sa satisfaction de la lettre du comte Panin¹ que l'ambassadeur lui a communiquée. La façon dont on se prête à l'emprunt pour éteindre les dettes du roi augmente sa reconnaissance pour l'impératrice. ____ Monsieur le comte Rzewuski² a dû remettre à l'ambassadeur des informations relatives à cet emprunt.

¹ Nikita Iwanowicz Panin.

² Franciszek Rzewuski.

N° 53 du 6 septembre 1776

Pkt a – W projekcie konstytucji „Objaśnienie ustanowienia Rady Nieustającej przy boku naszym” znalazł się zapis dający Radzie wyłączną prerogatywę tłumaczenia prawa, na wszystkich zaś ministrów, jurysdykcje i całą szlachtę nałożony by był obowiązek posłuszeństwa poleceniom Rady (urzędnicy pod groźbą zawieszenia w sprawowaniu urzędu). Dodatkowo jedynie w czasie sejmiku można by było złożyć pisemne zaskarżenie na decyzję Rady. Z projektu, który ostatecznie przegłosowano 6 września po południu (a zatem zapewne po spotkaniu Stanisława Augusta z Sułkowskim) zniknął zapis mówiący o mocy tłumaczenia prawa przez Radę, a znalazł się inny, w którym podkreślono, że Rada stoi na straży przestrzegania prawa jako władza wykonawcza, a jako władza zwierzchnia nad innymi jurysdykcjami nie dozwoli im tłumaczyć prawa. Wyłączono także sędziów z grupy osób, które Rada mogła zawiesić w sprawowanych funkcjach. Dopisano też fragment mówiący o możliwości pisemnego wniesienia na sejm zaskarżenia wykładni prawa dokonanego przez Radę Nieustającą.

a. Lettre de l'ambassadeur au roi.

Il propose au roi de mettre, comme August Sulkowski le lui expliquera, l'interprétation des lois à la condition du cas, si d'autres voulaient les interpréter.

N° 54 du 7 et du 11 septembre 1776

Pkt. a, b – Dalsze okoliczności sprawy nie są znane.

a. Les cosaques russes, qui tiennent les piquets aux environs de Varsovie, vexent les paysans qui y apportent des fruits de la terre, les obligeant de partager avec eux, leur bois, leur foin, leurs légumes etc. ____ Les voyageurs ne sont pas à l'abri de ces vexations, ils ont coupé le betsak¹ de Zielinski, pisarz de Plock, derrière sa voiture. Ce n'est qu'après avoir essuyé bien des mauvais propos de leur part qu'il a pu le recouvrer.

Rapport de tout ceci donné à l'ambassadeur.

b. Lettre de l'ambassadeur au roi.

Il a donné ordre de dégarnir les barrières.

¹ Być może chodzi tu o rodzaj worka, w którym zabierano w podróż paszę dla koni.

N° 55 du 11 septembre 1776

Pkt. a, b – Na sesji 10 września kanclerz Młodziejowski przeczytał tekst konwencji granicznej podpisanej 9 lutego z posłem austriackim Revickim. Jej treść została bardzo nieprzychylnie przyjęta przez sejmujących. Znalazł się tam zapis o tym, że graniczna rzeka Bug w całości, wraz z wyspami na niej leżącymi, należy do Austrii z zagwarantowaniem prawa wolnego spływu dla strony polskiej. Z tego powodu Austriacy starali się stawiać słupy graniczne na polskim brzegu, podkreślając tym samym należną im własność całego nurtu rzeki. Połączenie ratyfikacji konwencji granicznej z dziełem reformy Rady Nieustającej było groźbą Stackelberga skierowaną pod adresem króla, aby nie brał pod uwagę przełożenia ratyfikacji do następnego sejmu.

a. Billet du roi à l'ambassadeur.

Il le charge de parler au baron Rewitzki au sujet des poteaux autrichiens qu'on s'obstine de placer de ce côté des rivières, ce qui ne peut qu'apporter des obstacles à la ratification des limites.

b. Réponse de l'ambassadeur. ____ Il fera ce qu'on désire de lui auprès du baron de Rewitzki, mais il prévient que si la ratification n'a pas lieu, tout l'objet de la diète est compromis et qu'il ne garantit pas les suites que cela pourra avoir.

N° 56 du 15 septembre 1776

Pkt a – Na sesji 11 września rozgorzała ożywiona dyskusja wokół zapisów konwencji granicznej z Austrią. Ponieważ przeważały głosy krytyczne, Stanisław August przerwał dyskusję poprzez wniesienie projektu konstytucji, która miała upoważnić ekskanclerza Andrzeja Zamoyskiego do zebrania w jednym kodeksie praw koronnych. Ponoć Zamoyski nie był o tym wcześniej uprzedzony, a posłowie, obawiając się, że przy odesłaniu projektu do omówienia owo zlecenie mógłby otrzymać August Sułkowski, przyjęli konstytucję przy powszechnej zgodzie. Po tym obrady przełożono na dzień następny, kiedy to udało się królowi doprowadzić do ratyfikacji wspomnianej konwencji. Zapewne o tych kwestiach Stanisław August chciał rozmawiać z ambasadorem.

a. Billet du roi à l'ambassadeur à qui il témoigne son inquiétude sur sa maladie, il se propose de le voir et de l'informer du résultat de son travail depuis trois jours.

N° 57 [septembre 1776]

Pkt a – Na sesji sejmowej 3 września poseł wołyński Franciszek Olizar zgłosił wniosek, aby domagać się od Rosji powołania komisji mającej rozpatrzyć skargi na krzywdy poczynione szlachcie przez przebywające w Rzeczypospolitej wojsko rosyjskie. Król, zdając sobie sprawę, że nota skierowana w tej sprawie do Stackelberga, niepoparta konkretnymi, nie zyska akceptacji, poprosił posłów o przekazanie na piśmie konkretnych przykładów nadużyć (AGAD, APP, sygn. 91, s. 18–19). Skarga, którą Franciszek Młocki, chorąży i poseł czernihowski, wniósł do króla na postępowanie wojsk rosyjskich, dotyczyła wydarzeń z 26 lipca 1764 r., kiedy to kozacy rosyjscy

napadli i złupili wieś Czyrsk należącą do podkomorzego czernihowskiego Piotra Gostyńskiego. Ta i podobne skargi wniesione przez innych posłów stały się podstawą do sporządzenia noty z żądaniem zadośćuczynienia pokrzywdzonym, którą kanclerz Młodziejowski przesłał 27 września na ręce ambasadora (oryginał skargi Młockiego z 10 IX 1776 r. – AGAD, AKP, sygn. 24, s. 72–74; nota Młodziejowskiego z 27 IX, *ibidem*, s. 48–50).

a. Supplique de Monsieur Młocki¹, enseigne et nonce de Czerniechovie.

Il fait un exposé des violences et du pillage ^aexercés par les cosaques russes^a en 1764 dans les terres de feu Pierre Gostyński² chambellan de Czerniechovie, son oncle, et en qualité de son successeur, il supplie Sa Majesté de s'intéresser auprès de Monsieur Stackelberg pour lui faire obtenir un dédommagement convenable.

^{a-a} Fragment dopisany nad linią w miejsce skreślonego „fait”.

¹ Franciszek Młocki, chorąży czernihowski w latach 1767–1784, poseł czernihowski na sejm 1776 r.

² Piotr Lubicz Gostyński, zmarły w 1767 r. podkomorzy czernihowski.

N° 58 du 23 septembre 1776

Pkt a – Na sesji 23 września, doszło do ostrego sporu wokół konstytucji „Powinności i władza Departamentów w Radzie przy boku naszym Nieustającej, oraz tłumaczenie obojętności prawa 1775 ustawy tejże Rady”. Była ona najistotniejszym elementem reformy Rady Nieustającej, ponieważ likwidowała m.in. komisje wojskowe, koronną i litewską, skupiając całą władzę nad wojskiem w Departamencie Wojskowym. Opozycja, na czele z marszałkiem wielkim koronnym Stanisławem Lubomirskim, domagała się przedłużenia czasu na zgłaszanie uwag do projektu konstytucji, argumentując to tym, że pierwotny projekt został zmieniony i dlatego należało przeznaczyć dalsze trzy dni na ustawowo wyznaczony czas potrzebny każdorazowo do omówienia projektu konstytucji. Stronnicy króla naciskali zaś, aby bez zbędnej zwłoki przejść do głosowania. Ostatecznie większość opowiedziała się za zakończeniem dyskusji i konstytucja została przegłosowana (VL, t. 8, f. 850–855).

a. Le roi mande à l'ambassadeur que la journée a été longue et pénible, mais qu'enfin elle a réussi, puisqu'enfin le projet concerté a réussi (il

n'est pas dit quel projet). Le roi le regarde comme un vrai bien pour la Pologne auquel il ne serait pas parvenu sans les intentions amicales de l'impératrice. ____ Le roi souhaite le rétablissement de l'ambassadeur parce que sans lui la besogne souffre, et il va être^a question des revenus publics et de leur emploi.

^a Fragment przerezagany, początkowo: „il est”.

N° 59 du 27 septembre 1776

Pkt. a, b (por. nr 61, pkt. a, b z 1776; nr 62, pkt a z 1776; nr 63, pkt a z 1776) – Na sesji 25 września Stanisław August zdecydował, że projekt konstytucji „Deklaracja o komisjach i remisach z przeszłego sejmku wypadłych” zostanie omówiony na sesjach prowincjonalnych w dniu następnym. Choć nie znamy szczegółów przebiegu sesji prowincjonalnych, to z treści noty, którą Stackelberg na nie przesłał możemy wnosić, iż zmierzały one w kierunku unieważnienia wszystkich wyroków sądów konfederackich z lat 1773–1774, wykorzystywanych przez marszałka ówczesnej konfederacji, Adama Ponińskiego, oraz jego zwolenników jako oręż w walce z przeciwnikami politycznymi (por. nr 41, pkt e z 1773). Przebieg sesji prowincjonalnych, szczególnie koronnych, na tyle zaniepokoił Stackelberga, że 26 września wystosował notę, w której przypomniał posłom, iż jako przedstawiciel gwarantki ustroju Rzeczypospolitej nie godził się na tak daleko idące zmiany, mające pozór podważania dzieła poprzedniego sejmku. Zdaniem ambasadora Katarzyna II była gwarantką wszystkich aktów prawnych, które wydała konfederacja Ponińskiego, w tym również i wyroków sądów konfederackich. Żądał także, aby skonsultowano z nim projekt przyszłej konstytucji (*Mémoires*, s. 625; AGAD, AKP, sygn. 24, s. 106). Zdaniem Stanisława Augusta sprzeciw Stackelberga był podyktowany obroną partykularnych interesów Ponińskiego (*Mémoires*, s. 624). Zapewne król rozmawiał ze Stackelbergiem jeszcze przed rozpoczęciem sesji z 27 września, ponieważ kanclerz Młodziejowski, który przedstawił posłom treść noty Stackelberga, poinformował zebranych, że ambasador jest skłonny zgodzić się na uchylenie niektórych wyroków, ale musi poznać szczegóły spraw, których one dotyczą. 28 września w odpowiedzi, której kanclerz Młodziejowski udzielił na notę Stackelberga, znalazło się – poza przykładami krzywdzących szlachtę wyroków sądów poprzedniej konfederacji – m.in. przypomnienie zapewnienia, które złożył sam ambasador, iż nie będzie wykorzystywał gwarancji ustrojowych do wchodzenia w sprawy partykularne. W odpowiedzi ambasador przesłał tego samego dnia kolejną notę, w której ponownie przypomniał, że oczekuje od sejmujących, ażeby z nim omówili projekt konstytucji oraz przedstawili mu konkretne decyzje przeszłej konfederacji, które uważają za krzywdzące. Podkreślił także, że gwarancja rosyjska dotyczy całości praw Rzeczypospolitej i że wszystkie zmiany

winni być z nim, jako ambasadorem gwarantki, omawiane (*Mémoires*, s. 625–626; *Diariusz*, s. 204–205).

a. Dans les cessions^a provinciales, on cherche à renverser tous les sancita. L'ambassadeur s'en plaint et demande au roi de modérer le vertige des uns et le ressentiment des autres contre Poniński¹, parce que l'impératrice a garanti les sancita et qu'on ne cassera que les mauvais.

b. Le roi parle en conséquence à ceux à qui il appartient de le faire.

^a Słowo „sessions”, które w tym miejscu byłoby bardziej poprawne, w XVIII w. dopiero wchodziło do użycia i w języku francuskim uważane było wówczas za anglicyzm – oba słowa, tj. „la session” i „la cession”, były wymawiane w ten sam sposób, stąd zdarzało się, że w tekstach osiemnastowiecznych używano zapisu „la cession”.

¹ Adam Poniński.

N° 60 du 28 septembre 1776

Pkt a – Podczas sejmu 1773–1775 Józef Maisonneuve otrzymał indygenat (wymieniony jako Józef Mezoneff, VL, t. 8, f. 297). Być może ambasadorowi chodziło również o próbę zakwestionowania przez deputację do egzaminowania Komisji Wojskowej Koronnej pensji w wysokości 12 tys. florenów, którą pułkownikowi Maisonneuve'owi w dwóch ratach (wrzesień 1775 i marzec 1776) wypłacił hetman Branicki ze swojej kasy ekstraordynaryjnej (*Mémoires*, s. 652). Do obowiązków Maisonneuve'a należało wówczas sporządzanie map na użytek sztabu, lecz pomimo wysokich poborów żadnej nie wykonał (*Diariusz*, s. 398–399).

a. L'ambassadeur demande au nom de sa cour qu'on conserve à Maisonneuve¹ le grade et les avantages qui lui ont été accordés par la dernière diète.

¹ Józef de Maisonneuve, szambelan królewski.

N° 61 du 2 octobre 1776

Pkt. a, b (por. nr 59, pkt. a, b z 1776; nr 62, pkt a z 1776; nr 63, pkt a z 1776) – Tego dnia biskup łucki Feliks Paweł Turski przedstawił projekt konstytucji „względem komisji i remis” przygotowany na sesjach prowincjonalnych koronnych, powstały już po notach przesłanych w tej sprawie przez Stackelberga. Poinformowany wcześniej o treści tego projektu ambasador rosyjski 2 października wystosował do sejmujących kolejną notę, w której krytycznie odniósł się do treści projektu koronnego oraz w pełni zaakceptował projekt litewski. Ostatecznie projekt koronny został przyjęty w zmienionej formie i zgodnie z życzeniem ambasadora usunięto z niego fragment reasumujący przepisy, w których zakazywano, zgodnie z konstytucją sejmu 1764 r., odwoływania się do sejmu czy sądu sejmowego w sprawach zapadłych w sądach ostatniej instancji. W *Mémoires* Stanisław August tłumaczył stanowisko ambasadora obawą o uszczuplenie prerogatyw Rady Nieustającej, choć zapis w *Entretiens* każe domyślać się, że nie odbyło się to bez królewskiej inspiracji. Projekt litewski w wersji ustalonej na sesji prowincjonalnej został przyjęty bez zmian (*Mémoires*, s. 624–627; *Diariusz*, s. 204–216; VL, t. 8, f. 876–879, 932).

a. L'ambassadeur adresse au roi la note suivante, selon les désirs de Sa Majesté.

b. Note. ____ L'ambassadeur ne peut regarder le projet au sujet des commissions de la Couronne, du même œil que celui de Lituanie, parce que dans ce projet il y a des articles qui, quoique très enveloppés et très différents, semblent sortir des bornes de l'objet du projet en général, et ces points généralisent beaucoup trop l'immutabilité de certains décrets contre lesquels il a ordre de réclamer parce qu'ils renverseraient des lois et des décisions du Conseil Permanent. Il prie en conséquence Monsieur le maréchal de la confédération de rendre à Sa Majesté et aux états sa protestation contre tout ce que le projet de la Couronne renferme de préjudiciable à la satisfaction que l'impératrice se réserve de demander à l'égard de tous les actes d'autorité de certains dicastères qui ont trop étendu leurs prétendues prérogatives contradictoires à l'établissement de l'ordre et d'un gouvernement sage qui viennent d'être établis.

N° 62 du 3 octobre 1776

Pkt a (por. nr 59, pkt. a, b z 1776; nr 61, pkt. a, b z 1776; nr 63, pkt a z 1776) – Nota podpisana 3 października przez Stackelberga, Revickiego i Benoît, która dnia następnego była czytana na sesji przez marszałka konfederacji koronnej, zawierała żądanie dodania do przyjętej konstytucji pt. „Deklaracja o komisjach i remisach z przeszłego sejmku wypadłych” rodzaju aneksu, zgodnie z którym poddani trzech państw sąsiedzkich tzw. *sujets mixtes*, zostaliby wyłączeni spod mocy nowego prawa, zatem nie byłoby możliwe podważenie służących im wyroków zapadłych w sądach konfederackich. Jednocześnie żądano zagwarantowania przez Radę Nieustającą niezbędnych sił i środków w celu egzekucji takich wyroków. Powyższa nota nie doczekała się odpowiedzi sejmujących zapewne z powodu braku wsparcia ze strony rosyjskiego ambasadora pomimo widniejącego pod nią jego podpisu (*Mémoires*, s. 631–632; *Diariusz*, s. 232).

a. L'ambassadeur prévient le roi qu'il lui a été impossible de se soustraire à une note que les deux autres ministres croient indispensable pour les intérêts des sujets respectifs. Elle demande une annexe à la loi du premier d'octobre, et Monsieur Benoit insiste de manière qu'il n'est pas possible de ne pas demander avec lui cette clause, d'ailleurs juste par elle-même.

N° 63 du 3 octobre 1776

Pkt a (por. komentarz do nr. 59, pkt. a, b z 1776; nr 61, pkt. a, b z 1776; nr 62, pkt a z 1776) – Wydaje się, że Stackelberg miał pretensję do Stanisława Augusta, iż nie wykorzystał noty z 28 października, aby dokonać dalej idących zmian w projekcie konstytucji „Deklaracja o komisjach i remisach z przeszłego sejmku wypadłych” przygotowanego na sesjach prowincjonalnych koronnych. Pewnym wyjaśnieniem jest tu treść kolejnej noty Stackelberga z 2 października, kiedy to ostatecznie doszło do uchwalenia powyższego prawa. Zawierała ona wyartykułowane wprost oskarżenie o próbę przeprowadzenia przy tej okazji poszerzenia władzy „pewnych Dykasteryjów”. Stackelberg miał tu zapewne na myśli marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego, który stał na czele sądów marszałkowskich. Oceniając kształt konstytucji przyjętej na sesji 2 października, Stackelberg uznał, że jego wcześniejsze uwagi nie zostały przez króla potraktowane z należytą uwagą. Co należy podkreślić, krytyczna nota Stackelberga z 2 października nie została odczytana na sesji tego samego dnia, jak to wydaje się sugerować oficjalny drukowany diariusz sejmowy (*Diariusz*, s. 206) i królewskie pamiętniki idące za ustaloną w diariuszu sekwencją zdarzeń (*Mémoires*,

s. 626), lecz dopiero 4 października (AGAD, APP, sygn. 91, s. 79) i w tym fakcie należałoby doszukiwać się powodów pretensji ambasadora.

a. L'ambassadeur est affligé de la suppression de sa note du 28 octobre parce qu'il croit qu'on ne doit pas ménager le grand maréchal¹ après sa détestable conduite.

¹ Stanisław Lubomirski.

N° 64 du 4 octobre 1776

Pkt a – Nota przekazana na ręce Stackelberga związana była z kolejną odsłoną sporu toczonego jeszcze od lat pięćdziesiątych XVIII w. przez regenta kancelarii koronnej Józefa Dunin Karwickiego o dobra Rokitno i Olszanka. Tym razem prawa Karwickiego do części dóbr Olszanki zakwestionował monastyr horowski, do którego należały graniczące z Olszanką Dymitrowicze, dobra leżące po rosyjskiej stronie granicy. Karwicki, korzystając ze wsparcia ekskanclerza Andrzeja Zamoyskiego, pragnął uzyskać pomoc ambasadora w rozwiązaniu sporu granicznego (dossier sprawy w: AGAD, AKP, sygn. 24, s. 107–113).

a. Note à l'ambassadeur pour le requérir d'employer tous ses soins pour soutenir les intérêts et prétentions du comte Zamoiski¹.

¹ Andrzej Zamoyski.

N° 65 du 7 octobre 1776

Pkt a (w sprawie projektów dotyczących Radziwiłłów por. nr 75, pkt a z 1776) – Na sesji 4 października poseł płocki Maksymilian Sierakowski przedłożył projekt powołania specjalnej komisji, która zajęłaby się weryfikacją zasadności podatków i innych obciążeń finansowych nałożonych i wyegzekwowanych od szlachty podczas konfederacji w latach 1773–1775. Projekt ten uderzał bezpośrednio w Ponińskiego jako marszałka konfederacji oraz osoby blisko z nim współpracujące, ponieważ dawałby szlachcie możliwość domagania się zwrotu sum bezprawnie pobranych.

a. L'ambassadeur prie le roi d'étouffer les persécutions contre Poniński¹, parce que cet homme ayant été à la tête d'une confédération des 3 cours, elles ne peuvent l'abandonner. Le projet du nonce de Plock² renferme l'esprit de persécution qu'on condamne dans les autres. ____ Il prie en même temps de faire différer le projet de Radziwill.

¹ Adam Poniński.

² Maksymilian Sierakowski, podkomorzy płocki.

N° 66 du 8 octobre 1776

Pkt a (por. nr 3, pkt s z 1776; nr 52, pkt a z 1776) – Początkowo pożyczkę, której gwarancji udzieliła Katarzyna II, Stanisław August miał zaciągnąć we Wrocławiu, jednak zapewne pod wpływem Moszyńskiego Stackelberg zasugerował królowi, aby skorzystał z usług Genuńczyków, z którymi kontakt również w celu zaciągnięcia pożyczki na własny użytek nawiązał Antoni Sułkowski. Ostatecznie Sułkowski został upoważniony przez sejm 1776 r. do wynegocjowania dla króla pożyczki w Genui.

Pkt b – Uwagi ambasadora odnosiły się do trwającej wówczas w sejmie dyskusji nad planowanymi dochodami i wydatkami skarbów koronnego oraz litewskiego. Łączyło się z tym opracowanie nowej listy cywilnej, w której przewidziano m.in. zmniejszenie pensji króla z 5 do 4 mln florenów. 8 października był czytany w sejmie projekt konstytucji „Dochody skarbów obojga narodów”, w którym znalazł się zapis wprowadzenia na Litwie podatku od papieru stemplowego oraz od tabaki. Stanisław August liczył, że podobnie jak w przypadku kilku innych projektów, pomimo dokonanych w nim zmian w porównaniu z wcześniejszą wersją, dojdzie do jego zaakceptowania. Jednak posłowie litewscy otwarcie sprzeciwili się nowym podatkom i zażądali oddania projektu *ad deliberandum*, co też nastąpiło. Ponieważ propozycja wydatków zakładała pierwszeństwo listy cywilnej przed wojskową, Stanisław August ostrzegł wezwanych do siebie ministrów, iż brak zgody na nowe podatki może skutkować zmniejszeniem stanu wojska (*Diariusz*, s. 254–257). 10 października powyższa konstytucja została przyjęta.

Rapport du comte Moszyński¹.

a. Le comte Moszyński ayant présenté une table à l'ambassadeur par laquelle en retranchant au roi 500000 et sur les fonds d'amortissement 750000, il restait encore malgré cela un déficit de 151000. ____ L'ambassadeur déclara qu'il était bien éloigné de rien retrancher au roi déjà trop

restreint. ____ Il charge Mr Moszyński de dire au roi : Ce qui a été déjà couché par écrit au sujet de l'emprunt à faire à Bresleau² sous la garantie de la Russie, ne sert qu'à faire connaître aux Czartoryski qu'il est dans l'embarras, c'est pourquoi il souhaite que le roi puisse faire cet emprunt à Gênes. ____ Sur quoi Mr Moszyński avertit qu'il a vu entre les mains du palatin de Gnesne³ les lettres de Gênes et de Venise par lesquelles on presse le palatin de donner une décision, sans quoi on disposera des fonds destinés à cet emprunt.

b. L'ambassadeur charge le même de dire au roi. 1re Qu'il n'est pas d'avis qu'on retranche rien des 4 millions destinés au roi. 2. Qu'il ne peut consentir qu'on renvoie le fonds d'amortissement sur un objet aussi incertain que le tabac et le papier timbré. 3. Qu'il conseille au roi de faire entendre à la diète que les 4 millions à lui destinés et la dépense civile étant déjà diminués au point de ne pouvoir plus l'être, et qui eut égard au peu de désir d'admettre de nouveaux impôts, il fallait réduire l'armée sur le pié^a du restant de la somme en proposant de lui destiner le produit du tabac et l'augmentation sur le papier timbré, et que l'armée serait augmentée à proportion de cette nouvelle recette ; qu'enfin on pourrait destiner au même objet le revenu des terres rétrocédées et le produit des emphytéoses. 4. L'ambassadeur demande enfin qu'il ne soit plus fait mention d'autre impôt que de ceux du tabac et du papier timbré.

N° 67 au cahier suivant

Suite de 1776^b

^a Forma słowa „pięd” dopuszczalna w XVIII w.

^b Kolejny zeszyt, obejmujący karty od 85 do 91, został zszyty w odwróconej kolejności, to znaczy rozpoczyna go k. 85 i znajdujący się na niej punkt „d” z numeru 90, a kończy k. 91 z umieszczonym na górze tytułem: „Cahier 10me. Suite de Stackelberg an. 1776”.

¹ Fryderyk Józef Moszyński, referendarz litewski.

² Wrocław.

³ Antoni Sułkowski.

N° 67 du 8 d'octobre 1776

Pkt. a, b – Nie znamy treści projektu konstytucji, który promował Essen z poparciem ambasadora rosyjskiego. Zapewne nie był to projekt zawarty w pkt. c. Bardziej prawdopodobne wydaje się, że chodziło tu o przyznanie Franciszce z Krasieńskich, żonie królewicza polskiego i księcia saskiego Karola, dożywocia na pensji wypłacanej mu ze skarbu Rzeczypospolitej (VL, t. 8, f. 897).

Pkt c – Celem projektu konstytucji przekazanej królowi przez Stackelberga było ominięcie prawa ustanowionego na sejmie rozbiorowym, które nakazywało przekazywanie wakujących królewskich ziem na czas określony w drodze licytacji. Miały się tym zajmować specjalnie do tego celu powołane komisje emfiteutyczne. Ostatecznie sejm nie zezwolił na zamianę emfiteuzy i dożywocia na własność.

a. Billet de l'ambassadeur au roi. ____ Il communique à Sa Majesté les deux suivants et recommande le projet donné par Mr d'Essen¹, ajoutant que ses relations avec lui tendent^a à empêcher les interventions de la cour de Saxe. Il s'intéresse au succès de ses affaires.

b. Billet de Mr Essen au baron de Krudner². ____ Le roi ayant fait dire à Essen que si l'ambassadeur lui faisait dire qu'il s'intéressait au projet qu'il proposait, il y consentirait. Essen s'adresse à Krudner afin que l'ambassadeur le propose.

c. Projet d'une constitution. ____ Comme les états de la République, pour récompenser ceux qui le méritent et que nous ne pouvons plus rémunérer^b *ex pane bene merentium*, nous remettons et [sic] à notre disposition des terres qui ont été données par droit d'advitalité, ou d'emphytéoses, un bien royal, dont nous pouvons disposer, en le rendant héréditaire par notre diplôme royal, ainsi nous déclarons que ce bien royal que nous conférons, de cette susdite manière, sauf cependant le droit d'advitalité ou d'emphytéose, par notre diplôme royal, ne surpassera pas la valeur de 1000 ou 1500 ducats de revenu annuel.

^a Co prawda w oryginale w słowie „tendent” skreślono końcówkę „-ent” i zastąpiono ją nadpisaną nad linią końcówką „-ants”, jednak należy uznać dokonaną korektę za błędną.

^b W oryginale błędnie „renumerer”.

¹ August Franz Essen.

² Burchard Alexius von Krüdner.

N° 68 du 9 octobre 1776

Pkt a – Podobnie jak wcześniej w przypadku Adama Ponińskiego, Stackelberg bronił swoich współpracowników z sejmu delegacyjnego lat 1773–1775 przed możliwością rozliczenia ich nadużyć finansowych. Kasztelan wileński Michał Hieronim Radziwiłł był podczas wspomnianego sejmu marszałkiem konfederacji litewskiej, z zapisu w *Entretiens* można zaś wnosić, że wzbogacił się na dobrach pojezuickich, z których dzięki poparciu ambasadora rosyjskiego nie zamierzał rezygnować.

a. Billet de l'ambassadeur au roi. ____ Il recommande vivement l'affaire du castellan de Wilna¹ relativement au projet de justice proposé le 8 [octobre] par le grand chancelier qui l'accuse^a d'avoir pour objet des intérêts particuliers, la province de Lituanie s'y opposera. Si Mr Ogrodzki² désire un projet particulier dans l'affaire de Shanicorki³, on peut le lui procurer, sans l'envelopper dans une constitution publique, le castellan de Vilna y perd ainsi que la Commission d'Éducation.

^a W oryginale zapis: „quil accuse”.

¹ Michał Hieronim Radziwiłł, kasztelan wileński w latach 1775–1790.

² Jacek Ogrodzki.

³ Starostwo szakinowskie.

N° 69 du 9 octobre 1776

Pkt a (por. nr 85, pkt. a, b, f z 1776) – Jan Jerzy Grabowski, wyznania kalwińskiego, był mężem Elżbiety z Szydłowskich, kochanki Stanisława Augusta. Jednak nie względu na okazywanym jego żonie przez króla, lecz poparciu Stackelberga zawdzięczał awans na stanowisko generała inspektora wojsk litewskich. Doszło do niego już po sejmie, ponieważ jeszcze w połowie listopada ambasador przypomniał się królowi z żądaniem awansu dla Grabowskiego. Dodatkowo Stackelberg domagał się od Stanisława Augusta, aby Grabowskiemu umożliwić zakup starostwa brzeskiego litewskiego, czemu król sprzeciwiał się, nie chcąc osłabiać wpływów Tyzenhauza.

a. L'impératrice ne cessant de s'intéresser pour le sort des dissidents, l'ambassadeur demande la place d'inspecteur général pour le lieutenant général Grabowski¹.

¹ Jan Jerzy Grabowski, generał lejtnant armii litewskiej.

N° 70 du 9 octobre 1776

Pkt a – Generał Szyrkow otrzymał Order Orła Białego 27 października 1776 r.

a. L'ambassadeur ayant demandé au roi une lettre ostensible ^{a-a} afin de procurer au général Schyrkow¹ l'agrément de sa cour pour l'ordre de l'Aigle Blanc, Sa Majesté écrit en conséquence à l'ambassadeur.

^{a-a} W miejsce skreślonego „pour”.

¹ Siemien Jermołajewicz Szyrkow.

N° 71 du 17 octobre 1776

Pkt a – Stackelberg stanął w obronie interesów Augusta Sułkowskiego, który od 1775 r. dzierżał czopowe warszawskie, czerpiąc z niego pokaźne zyski. Na sesji 15 października poseł sieradzki Paweł Biernacki podał do łaski marszałkowskiej projekt konstytucji rozwiązującej umowę zawartą przez Komisję Skarbową z Augustem Sułkowskim na dzierżawę czopowego w Warszawie i oddanie poboru tego podatku bezpośrednio pod władzę Komisji.

a. Pour que le temps de la diète ne se perde pas en chicanes particulières, l'ambassadeur demande au roi d'empêcher que le nonce de Siradie¹ et d'autres ne réveillent pas l'affaire du czopowe de Varsovie.

¹ Paweł Biernacki, poseł sieradzki na sejm 1776 r.

N° 72 du 17 octobre 1776

Pkt a – por. nr 70, pkt a z 1776.

a. Madame Schyrkow ayant été informée que l'ambassadeur empêchait que le roi ne lui remît les marques de l'ordre blanc pour son mari, l'ambassadeur pour la désabuser lui remet une lettre pour le roi par laquelle il supplie Sa Majesté de lui accorder cette grâce.

N° 73 du 22 octobre 1776

Pkt a – Nie wiadomo którą z przyjętych wówczas konstytucji ambasador miał na myśli, choć prawdopodobne wydaje się, że chodziło o uchwalone 21 października prawo („Edukacja narodowa”) oddające w ręce Komisji Edukacji Narodowej pełną kontrolę nad majątkami pojezuickimi, przy jednoczesnej likwidacji komisji rozdawniczych i sądowych koronnych oraz litewskich. Stackelberg zapewne był zadowolony z przyjęcia przez sejmujących sprawozdania z egzaminu wspomnianych wyżej komisji, co nastąpiło właśnie 22 października. Chroniło ono zaufanych ludzi ambasadora, takich jak m.in. Poniński czy Sułkowscy, przed koniecznością rozliczenia się z grabieży majątków pojezuickich (VL, t. 8, f. 859–865; *Diariusz*, s. 412–428). Wspomniana w notatce lista to zapewne spis kandydatów na nowych konsyliarzy Rady Nieustającej, wybór których planowano przeprowadzić na sesji 28 października (*Diariusz*, s. 454–461). Spór chorążego wielkiego koronnego Stanisława Szczęsnego Potockiego z Józefem Stempkowskim dotyczył dóbr Targowica.

a. Billet de l'ambassadeur par lequel il félicite Sa Majesté du succès de la constitution (mais cette constitution n'est pas nommée¹). ____ Smotricki prie le roi de parler à ...^a au sujet de la liste, l'ambassadeur a déjà donné la sienne à Potocki². ____ La constitution de Courlande devant être présentée le 23, l'ambassadeur en a envoyé une à Mr Mokronowski³ qui ratifie l'accommodement du chorąży⁴ avec Stępkoski⁵.

^a Wykropkowanie w tekście.

¹ Ta uwaga wskazuje na przygotowywanie *Entretiens* na podstawie nie tylko notatek, ale i innych dokumentów komentowanych po dłuższym czasie, stąd nie wiadomo, o jaką konstytucję

chodzi, a piszący *Entretiens* – ale nie król – nie miał czy czasu czy możliwości wejrzenia w materiały posejmowe – np. diariusz.

- ² Nie wiadomo którego z dwóch uczestniczących w obradach sejmiku Potockich miał na myśli Stackelberg: Wincentego, posła lubelskiego, czy Teodora, posła podolskiego. Teodor Potocki był ponadto konsyliarzem Rady Najwyższej konfederacji zawiązanej przed sejmem i być może to właśnie jemu ambasador przekazał listę kandydatów do Rady Nieustającej, których popierał.

- ³ Andrzej Mokronowski.

- ⁴ Stanisław Szczęśny Potocki.

- ⁵ Józef Stempkowski (Stępkowski), kasztelan kijowski w latach 1772–1785, późniejszy wojewoda kijowski. W oryginale nazwisko poprawione z formy „Stempkoski” na „Stępkoski”.

N° 74 du 24 octobre 1776

Pkt a (w sprawie przeniesienia sejmików wielkopolskich do Środy – por. nr 16, pkt ff z 1776) – Nie wiadomo dokładnie, co zawierał projekt konstytucji autorstwa Kaspra Rogalińskiego. Mógł to być jeden z wielu projektów wniesionych na sesji 23 października, które – jako partykularne – zostały odrzucone przez posłów i dlatego nie odnotowano ich w diariuszu (*Diariusz*, s. 435). Problemem, z którym musiał stale mierzyć się podczas sejmiku Stackelberg, było dążenie wielu posłów do rozliczenia osób odpowiedzialnych za nadużycia poprzedniego sejmiku. Ponieważ uderzało to przede wszystkim w bliskich współpracowników samego ambasadora, stąd jego naleganie, aby zakończyć obrady sejmiku po jak najszybszym dokonaniu wyboru nowych konsyliarzy Rady Nieustającej. Co prawda już raz przesunięto termin zakończenia obrad na 26 października, ale w ocenie marszałka konfederacji litewskiej Ogińskiego elekcja konsyliarzy wymagała około trzech dni obrad, stąd na sesji 23 października wniósł on projekt dalszego przedłużenia obrad tylko i wyłącznie w celu przeprowadzenia elekcji do Rady. 24 października na sesji popołudniowej projekt ten wniósł poseł poznański Antoni Małachowski (*Diariusz*, s. 443).

Pkt b (w sprawie gratyfikacji dla Rogalińskiego por. nr 84, pkt n z 1776; nr 88, pkt a z 1776) – Stanisław August doskonale rozumiał, że żale Stackelberga wynikają z tego, iż nie opierał się przede wszystkim na zausznikach ambasadora. Król przypomniał Stackelbergowi między wierszami, że August Sułkowski nie powinien czuć się niedoceniony, skoro całkiem niedawno – 23 sierpnia 1776 r. – otrzymał awans na województwo kaliskie. Jednocześnie Stanisław August poprosił ambasadora, aby ten nie ulegał podszeptom osób – zapewne mając na myśli właśnie Sułkowskiego – które chciały poróżnić go z królem.

Pkt c – Ambasador miał pretensje do króla, że do grona osób decydujących o przebiegu obrad – wspomniane „les personnes de la conférence” – nie zostali dopuszczeni jego zausznicy.

a. Billet de l'ambassadeur au roi. ____ Il demande au roi d'appuyer le projet du staroste nakelski¹, parce qu'il faut servir ses amis préférablement aux confédérés de Bar. Il conjure le roi de changer de système, il lui représente comment les Czartoryski ont aigri la diète par la faiblesse de vouloir cajoler les aigreur de la soi-disant nation contre la diète passée : « La présente, dit l'ambassadeur, était à nous et à présent elle est devenue une bête fauve, à force de traîner et de conniver dans la chambre contre les résolutions de nos conférences, je vous ai procuré, Sire, de bons amis qui travaillent pour vous sans s'arrêter au mot de popularité, ceux qui se croient populaires doivent encore aller apprendre à lire chez Sulkowski² ». ____ Il finit par demander l'élection du Conseil Permanent et la fin de la diète. ____ Au sujet de la Grande Pologne, l'ambassadeur dit qu'en rassemblant les diétines, il n'y aura jamais de dissidents, mais que la première confédération avec une cour étrangère contre le roi, pourra être là. Il le conjure de ne pas écouter ceux qui flattent l'opposition, parce que c'est précisément de cette sorte qu'il a été assassiné^a.

b. Réponse du roi. ____ La première idée de la prolongation de la diète n'est pas venue du roi qui n'a pas voulu prendre de résolution sans l'ambassadeur. On ne la désire que pour mieux s'assurer du Conseil Permanent. ____ Si l'ambassadeur le juge nécessaire, l'élection se fera le 25 et la diète finira le samedi suivant. ____ Le roi ne s'oppose pas au bien qu'on veut faire à Gurowski³ et à Rogaliński⁴, mais les fonds manquent. ____ Ogiński⁵ a avancé du sien pour les gardes. ____ Le palatin de Kalisz⁶ paraît être content et a lieu de l'être, et cependant il remue toujours pour son régiment. ____ Le roi ne néglige rien pour détourner la haine qu'on porte au palatin de Kalisz. ____ Il demande à l'ambassadeur de ne pas se laisser prévenir dans la crainte que des gens intéressés ne fassent naître le froid entre eux.

c. L'ambassadeur continue à dire que les petits esprits ont gâté la diète la plus glorieuse pour le roi en excitant des nonces à parler contre la diète passée. Tout ce qui entoure le roi, ajoute l'ambassadeur, a la fureur de flatter la confédération de Bar. ____ Il consent à la prolongation de la diète, pourvu que les personnes de la conférence ne la gâtent pas pour plaire aux ivrognes de la Chambre.

^a W oryginale wyraz poprawiony z formy „assiné” na „assassiné”.

¹ Kasper Rogaliński, starosta nakielski od 1762 r., późniejszy wojewoda inflancki (od 1778 r.).

² August Sułkowski.

³ Władysław Roch Gurowski.

⁴ Kasper Rogaliński.

⁵ Andrzej Ignacy Ogiński.

⁶ August Sułkowski.

N° 75 du 26 octobre 1776

Pkt a – Szczegóły uwag biskupa inflanckiego odnośnie do konstytucji pt. „Powiat Piltyński” przyjętej na sesji 26 października nie są znane (oficjalny diariusz podaje datę 24 października, to samo w *Mémoires* Stanisława Augusta, s. 662). Na sesji 24 października poseł i sędzia ziemski grodzieński Kazimierz Wolmer wniosł, aby kasztelanowi wileńskiemu Michałowi Hieronimowi Radziwiłłowi została wypłacona suma 400 tys. zł., przyznana mu przez poprzedni sejm, a którą miał on otrzymywać z czopowego wpływającego do skarbu litewskiego. Jak przekonywał Wolmer, Radziwiłł nie odbierał dotychczas należnych mu sum, nie chcąc w ten sposób tamować wypłaty żołdu dla wojska, na który zwykle przeznaczany był ten podatek. Projekt Wolmera zakładał zabezpieczenie powyższej sumy na starostwie borysowskim. Do sprawy wrócono dnia następnego. Ponieważ posłowie w większości byli przeciwni, król próbował podstępem uzyskać potwierdzenie sejmujących dla gratyfikacji przyznanej Radziwiłłowi, w momencie, gdy z powodu późnej pory większość posłów i senatorów opuściła miejsce obrad. Plany króla udaremnił Stanisław Lubomirski, który zdążył wrócić na miejsce obrad. Zażądał on przeprowadzenia głosowania po powrocie nieobecnych posłów, skutkiem czego król odłożył sesję na dzień następny. 26 października był ostatnim dniem przeznaczonym na głosowanie nad projektami konstytucji i wówczas poseł wileński Ludwik Tyszkiewicz zgłosił projekt konstytucji pt. „Dogodzenie żądaniom województw, ziem i powiatów Księstwa Litewskiego”, zawierający w sobie wszystkie partykularne projekty litewskie, w tym także wspomniany projekt Wolmera. Pod naciskiem króla projekt został przyjęty (*Diariusz*, s. 445; AGAD, APP, sygn. 91, s. 166–167; VL, t. 8, f. 940). 23 października przyjęto konstytucję „Sprawiedliwość dla jw. Karola wojewody, u. Hieronima wojewodzica, wileńskich, książąt Radziwiłłów, jako też dla kuratorów, kredytorów i pretensorów”, na mocy której miała wznowić prace specjalna komisja powołana jeszcze przez sejm 1768 r., lecz w nowym składzie osobowym, której celem było uporządkowanie sytuacji prawnej dóbr radziwiłłowskich.

a. L'ambassadeur proteste contre tout ce qui pourrait être fait relativement à la demande que l'évêque de Livonie¹ fait dans l'affaire de Pilten parce que cela est contre le traité de 1768. ____ Il recommande celle du palatin de Vilna² et remercie pour celle du castellan Radziwill³.

¹ Jan Stefan Giedroyc, biskup inflancki w latach 1765–1778, późniejszy biskup żmudzki.

² Karol Stanisław Radziwiłł „Panie Kochanku”, wojewoda wileński w latach 1768–1790.

³ Michał Hieronim Radziwiłł, marszałek konfederacji litewskiej (1773–1775), kasztelan wileński w latach 1775–1790, później wojewoda wileński.

N° 76 du 26 octobre 1776

Pkt a – Szczegóły spraw polecanych królowi przez ambasadora nie są znane. Zapewne chodzi tu o projekty konstytucji, które na wieczornej sesji 26 października na wyraźne życzenie Stackelberga zostały wniesione przez marszałka konfederacji koronnej Andrzeja Mokronowskiego, m.in. te dotyczące Kurlandii i powiatu piltyńskiego.

a. L'ambassadeur propose l'annexe ci-jointe pour la constitution de Courlande (cette annexe manque). ____ Il recommande le projet du castellan de Jarnow¹ (lequel manque également).

¹ Szymon (Symeon) Kazimierz Szydłowski, kasztelan żarnowski w latach 1772–1793.

N° 77 du 26 octobre 1776

Pkt a (w sprawie propozycji Essena por. pkt. a, b, nr 67 z 1776) – 26 października zgłoszono wiele projektów, których szczegółów nie odnotowano w zachowanych diariuszach.

a. L'affaire du palatin de Wilna¹ n'a pas passé dans la Couronne. ____ L'ambassadeur recommande la constitution d'Esen, si elle passe, bon ; si non, que faire ? ____ Il demande encore qu'on favorise la prétention du palatin de Posen² liquidée en 1766 et garantie en 1768.

¹ Karol Stanisław Radziwiłł.

² Antoni Barnaba Jabłonowski, wojewoda poznański w latach 1760–1782.

N° 78 du 26 octobre 1776

Pkt a (por. nr 79, pkt. b, c z 1776) – Posłowie trzech państw rozbiorowych w podanych kanclerzowi wielkiemu koronnemu notach nie wyrazili zgody na uchwalenie konstytucji kasującej wszystkie komisje powołane na sejmie 1773–1775 w celu rozstrzygnięcia sporów głównie majątkowych. Były one wielokrotnie wykorzystywane jako forma nacisku na przeciwników politycznych. Ponieważ ich funkcjonowanie przynosiło realne korzyści finansowe, szczególnie osobom powiązanym z ambasadą rosyjską, stąd żądanie, aby niektóre komisje nie podlegały skasowaniu. O treści not poinformował sejmujących kanclerz, Stanisław August zaś dodał, że zgodnie z tym, co usłyszał od Stackelberga, w przypadku odrzucenia propozycji przedstawicieli Rosji, Austrii i Prus państwa te odmówią zawarcia z Rzeczpospolitą traktatów handlowych. Interwencja Stackelberga odnośnie do Józefa Potockiego dotyczyła powołania specjalnej komisji „do rozstrzygnięcia długów Piotra i Józefa Potockich”, ponieważ – jak argumentował ambasador – wielu kredytatorów Potockich było poddanymi rosyjskimi (AGAD, APP, sygn. 91, s. 182; AGAD, AKP, sygn. 24, s. 137–138). Ostatecznie projekt ten nie został przyjęty.

a. L'ambassadeur demande au roi de ne pas faire oublier les exceptions des ministres et surtout celle de la commission de krayczy Potocki¹ ; dans ce cas, les trois cours feraient suspendre l'exécution de leurs^a engagements des actes séparés.

^a Słowo „leurs” dopisane na marginesie.

¹ Józef Potocki, krajczy koronny w latach 1769–1779.

N° 79 o[ctobre 1776]

Pkt a – Ostatnie cztery dni obrad sejmu (28–31 października) zajęła elekcja nowych konsyliarzy Rady Nieustającej. August Sułkowski uzyskał w głosowaniu tyle samo głosów co wojewoda pomorski Ignacy Przebendowski i wszedł do Rady wskazany przez Stanisława Augusta (*Mémoires*, s. 668).

Pkt. b, c (por. nr 78, pkt a z 1776) – W sprawie nacisków dotyczących powołania komisji mającej zaspokoić dłużników Piotra i Józefa Potockich, ambasadorowi chodziło o interesy pułkownika rosyjskiego Iwana Iwanowicza Michelsona.

a. L'ambassadeur prie le roi de nommer Gurowski¹ parmi les neuf personnes, si Sa Majesté ne peut y placer August Sulkowski. ____ Il se plaint qu'on a supprimé avec des huées ses exceptions, il se propose de donner une note en conséquence, et de demander justice pour les sujets de sa souveraine.

b. Stackelberg n'insistera pas pour les palatinats, mais il ne peut se relâcher sur sa note en égard aux ordres de sa cour en faveur de Michelson².

c. Il reconnaît que le roi épouse dans toutes les occasions les intérêts de l'impératrice. ____ Il demande enfin que si on ne veut pas adopter la nouvelle commission, on confirme l'ancienne.

¹ Władysław Roch Gurowski.

² Iwan Iwanowicz Michelson (Johann von Michelsonen), pułkownik rosyjski, późniejszy generał kawalerii, pogromca Pugaczowa z 1774 r.

N° 80 et 81 du 1er novembre 1776

Pkt a – Żaden z wymienionych w tym punkcie kandydatów popieranych przez Stackelberga nie wszedł do Rady Nieustającej.

Pkt b – Z braku czasu na sejmie nie wybrano członków komisji skarbowych. Ich wyboru dokonał król i stąd wstawienictwo Stackelberga. Z misją do Petersburga został wysłany w grudniu 1776 r. ks. Stanisław Poniatowski.

a. L'ambassadeur recommande pour le Conseil Permanent le palatin de Plock¹, les castellans de Gostyn², de Cerps³ et de Braslaw⁴, Gurowski⁵ et Tyzenhausen⁶, Miaskowski⁷, Malczewski⁸ etc.

b. Il demande que le roi nomme à la Commission du Trésor le podkomorzki Raczycki⁹, il souhaite que Mr Bronikowski¹⁰ puisse entrer dans la même Commission. ____ Il prévient qu'il faudra envoyer à Pétersbourg, puisque les autres confédérations y ont envoyé.

¹ Józef Antoni Podoski, wojewoda płocki od 1761 r. aż do śmierci w 1779 r.

² Antoni Lasocki, kasztelan gostyński w latach 1772–1794.

- ³ Prawdopodobnie chodzi o Józefa Popiela, kasztelana sierpeckiego w latach 1762–1777.
- ⁴ Marcin Grocholski, kasztelan braclawski w latach 1774–1790, późniejszy wojewoda braclawski. Urząd kasztelana braclawskiego powołano dopiero w 1793 r.
- ⁵ Władysław Roch Gurowski.
- ⁶ Antoni Tyzenhauz.
- ⁷ Franciszek Salezy Miaskowski, starosta gnieźnieński, poseł koniński na sejm 1776 r. Stachelberg prosił króla w liście skierowanym na ręce kanclerza wielkiego koronnego z 4/15 I 1776 o Order św. Stanisława dla Miaskowskiego (AGAD, AKP, sygn. 23, s. 291).
- ⁸ Adam Malczewski, starosta kleszczewski, poseł pyzdrowski na sejm 1776 r.
- ⁹ Być może chodzi tu o Kazimierza Raczyńskiego, który jednak nie pełnił wówczas żadnego urzędu.
- ¹⁰ Zapewne chodziło tu o Adama Bronikowskiego, członka znanej rodziny dysydenckiej z Wielkopolski.

N° 82 [novembre 1776]

Pkt a – por. pkt a, nr 79 z 1776.

a. L'ambassadeur écrit que le roi a dû à l'impératrice le choix du prince August Sulkowski parce que c'est un homme attaché à la Russie sans la restriction de la popularité. Il ajoute que s'il était aimé en Pologne, il aurait mauvaise opinion de lui. « Vous ne l'êtes pas non plus Sire, quoique vous méritiez tant de l'être » (cette comparaison est pour le moins indécente).

N° 83 du 9 novembre 1776

Pkt a – Sejm w konstytucji „Księstwo Kurlandzkie i Powiat Piltyński. Księstwo Kurlandzkie i Semigalskie” potwierdził ugodę zawartą pomiędzy szlachtą kurlandzką a księciem kurlandzkim Piotrem Bironem (VL, t. 8, f. 847–848). Ugodę tę potwierdzał dyplom podpisany przez Stanisława Augusta.

a. Krüdner¹ et Keyserling² délégués de la noblesse de Courlande, disent au roi de la part de l'ambassadeur, que loin de s'opposer à la signature du diplôme confirmatoire de la dernière convention du duc avec sa noblesse, il serait charmé de voir cet ouvrage consommé par la signature royale du

diplôme dont Mr Keyserling lui a montré la minute. ____ Le roi signe ce diplôme en présence de Keiserling.

¹ Prawdopodobnie chodzi tu o Burcharda Alexiusa von Krüdner, kuriera i sekretarza rosyjskiej ambasady w Warszawie.

² Heinrich Christian von Keyserling.

N° 84 du 13 novembre 1776

Pkt. a, b – List Stanisława Augusta do Katarzyny II miał służyć przekonaniu carycy do pogłębienia reform ustroju Rzeczypospolitej, polegających na dalszym wzmocnieniu Rady Nieustającej oraz poprawie kondycji finansów państwa. W tym momencie król rozpoczął zabiegi o skonfederowanie kolejnego sejm (list Stanisława Augusta do Katarzyny II z 26 XI 1776 wraz z komentarzem w: *Correspondance*, s. 325–330; tekst *Observations sur la dernière diète* w: *Mémoires*, s. 676–679).

Pkt. c, e, f (por. nr 1, pkt. g, h z 1776) – Stanisław August wysyłał swojego bratanka, księcia Stanisława Poniatowskiego, do Petersburga z misją podziękowania Katarzynie II za poparcie udzielone królowi podczas sejm. Księżę miał też zabiegać o wsparcie Rosji w sporze handlowym z Prusami oraz przekonywać do zgody na dalsze reformy ustrojowe w Rzeczypospolitej zgodnie z tezami zawartymi w *Observations*, przekazany ambasadrowi (*Mémoires*, s. 680; tekst *Observations* znajduje się w *Mémoires*, s. 676–679). Stanisław August w trakcie rozmowy ze Stackelbergiem sondował możliwość podjęcia rozmów przez ks. Stanisława na temat zawarcia polsko-rosyjskiego sojuszu wojskowego. Ambasador zdawał się być przychylnie nastawiony do tego pomysłu, choć zaproponowane przez króla rozwiązanie, aby w przypadku zgody Petersburga wykorzystać do jego zawarcia posłów wybranych na dopiero co zakończony sejm, nie zyskało akceptacji Stackelberga. Nie znamy szczegółów, w jaki sposób miałyby to zostać przeprowadzone, ponieważ ten wątek Stanisław August pominął w swoich pamiętnikach. Ostatecznie ambasador uznał, że ks. Stanisław może w Petersburgu poruszyć temat aliansu.

Pkt d – por. nr 47, pkt 7 z 1775; nr 55, pkt j z 1775; nr 18, pkt h z 1776; nr 30, pkt b z 1776.

Pkt g (por. nr 8, pkt f z 1774; nr 16, pkt gg z 1776) – Stanisław August chciał wykorzystać podróż ks. Stanisława, aby prosić Rosję o pomoc w przyznaniu odszkodowania, którego domagała się strona polska od chana krymskiego za szkody poniesione podczas najazdu tatarskiego na polską Ukrainę w 1768 r. Kontekstem do ewentualnego podjęcia rozmów w tej sprawie miało być odnowienie traktatu karłowickiego między Rzeczpospolitą a Turcją.

Pkt. h–l – W *Mémoires* (s. 680–681) Stanisław August przypisał Stackelbergowi autorstwo planu osadzenia na tronie kurlandzkim ks. Stanisława Poniatowskiego, jak również łudzenie króla, że jego bratanek w przyszłości ma szansę objąć władzę w Rzeczypospolitej. Wiarę tym zapewnieniom dał Jerzy Michalski w artykule o pobycie ks. Stanisława Poniatowskiego nad Newą (*Dwie misje księcia Stanisława*, w: *Księga pamiątkowa 150-lecia Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, Warszawa 1958, s. 380). Tymczasem, zgodnie z bardziej wiarygodnymi zapisami zawartymi w *Entretiens*, do których Michalski nie dotarł, pomysł osadzenia ks. Stanisława w Mitawie wyszedł wprost od Stanisława Augusta, a nie ambasadora, który jedynie na marginesie zauważył, że sądził, iż celem króla było przekazanie bratankowi korony polskiej. Ostatecznie Stackelberg obiecał królowi, wyraźnie przez niego naciskany, że przekaże do Petersburga projekt dotyczący oddania tronu kurlandzkiego ks. Stanisławowi. Stanisław August przynaglał ambasadora do pośpiechu, ponieważ obawiał się, aby w sprawie Kurlandii nie zapadły wcześniej jakieś niekorzystne – z punktu widzenia Rzeczypospolitej i królewskich planów – ustalenia pomiędzy Rosją a Prusami.

Pkt m – Szczegóły pisemnego zobowiązania Stanisława Augusta do wypłacania Ponińskiemu z własnej kasy pensji przyznanej podskarbiemu przez sejm 1773–1775 w wysokości 100 tys. zł nie są znane. Z treści rozmowy można domyślać się jedynie, że królowi przeszkadzała obligatoryjność decyzji. Stanisław August chciał, aby uchwała o jej wypłacie była podejmowana corocznie i uzależniona była od dowodów lojalności, których oczekiwał od Ponińskiego. Pismo, o którym w dalszej części wspomina Stanisław August, to zapewne rewers ze stycznia 1774 r. – król obiecał podskarbiemu wypłatę 600 tys. zł w zamian za uchwalenie przez sejm gwarantowanych dochodów króla w wysokości 5 mln zł. Wydaje się, że Stanisław August uznał okrojenie jego dochodów na sejmie 1776 r. do 4 mln zł za wystarczający powód do wycofania się z wcześniejszej umowy.

Pkt. n, o (por. nr 74, pkt b z 1776; nr 88, pkt a z 1776) – Ostatecznie w 1778 r. Rogaliński otrzymał nominację na województwo inflanckie.

Entretien du roi avec le comte de Stackelberg.

a. Dans la minute de la lettre que le roi se propose d'écrire à l'impératrice par le prince Stanislas¹, il a prévenu l'ambassadeur qu'il s'en rapportait pour les détails aux informations qu'il lui donnait, en conséquence Sa Majesté lui remet l'écrit intitulé « Observations sur la dernière diète ». ____
NB. Cet écrit se trouve déjà extrait à la suite du N. 62 du 25 novembre de la correspondance du Cabinet avec Mr Deboli², sous la lettre D.

L'intention du roi en faisant les observations est de prévenir la Russie par Stackelberg contre l'opinion où elle pourrait être que tout est si bien fait et fini en Pologne qu'il n'y a plus rien à y faire qu'à laisser à la prochaine

diète et aux diètes futures exercer comme elles pourront leur existence, selon la forme des diètes libres prescrites en 1768. Or cette forme est une des plus mauvaises qu'on ait pu imaginer et ne peut être regardée que comme un monument de la haine que Repnin³ portait à la Pologne. Mais comme elle n'a pas été révoquée, il est de toute nécessité que la Russie consente à ce que la prochaine diète soit convertie en confédération, afin qu'elle soit en état d'opérer le bien qui reste à faire.

b. L'ambassadeur promet de seconder les intentions du roi.

c. Le roi confie à l'ambassadeur l'esprit dans lequel il envoie le prince son neveu à Pétersbourg. ____ Quoiqu'il ne doive pas prendre le ton d'un négociateur, il doit travailler à la réussite de plusieurs points, s'il a le bonheur de plaire assez pour cela. ____ L'ambassadeur assure que cela ne peut manquer parce qu'il est neveu du roi, et qu'outre son mérite personnel, il est l'antipode des derniers personnages polonais qu'on y a vus.

d. Le roi désire qu'à la sollicitation du prince Stanislas, on donne les armes promises au comte Branicki⁴. ____ L'ambassadeur préparera les voies pour cela.

e. Le roi souhaite qu'il y ait une alliance offensive et défensive entre la Pologne et la Russie ; l'ambassadeur avait goûté ce projet. Il avait même adopté l'idée de continuer pour deux ans les nonces de la dernière diète, mais son désistement de cette dernière idée fait craindre au roi qu'il ne goûte pas le projet de la susdite alliance. ____ L'ambassadeur l'approuve et le roi lui demande si le prince Stanislas peut en parler en Russie.

f. L'ambassadeur croit que quand même cette alliance ne serait point acceptée, le prince Stanislas ne peut que se faire du bien en la proposant.

g. Le renouvellement du traité de Carlowitz est en bon train, mais quand on parlera aux Turcs des dédommagements pour l'irruption qu'ils ont faite en Ukraine en 1768, il est à craindre qu'ils ne répondent que cela regarde le chan de Tartares de [la] Crimée lequel ne dépend plus d'eux, il faut donc que la Russie soit convaincue qu'il faudra une mission et une négociation avec la Crimée. ____ L'ambassadeur répond que cela est fort à sa place.

h. Projet du roi sur la Courlande : le duc⁵ étant^a hors d'espérance de laisser postérité, le duché passerait à son frère⁶, mais ce frère, noté de la plus forte infamie, sera la honte de la noblesse courlandaise, on pourrait donc le porter à renoncer à cette succession par l'offre d'une pension de

40000 à 50000 écus. Dans cette supposition, le roi pourrait disposer de la Courlande en faveur du prince Stanislas, et ce choix n'emporterait aucun inconvénient pour la Russie.

j. L'ambassadeur croyait que le roi lui parlerait de la couronne de Pologne, le roi lui répond qu'il sent bien que le roi futur ne sera pas élu sans le concours de la Russie, mais sans entrer en matière là-dessus, il observe que la Courlande ne peut pas nuire à cette seconde idée.

k. Le roi après avoir assuré l'ambassadeur qu'il n'a parlé de cette idée à personne, celui-ci lui confie que dans son dernier voyage, l'impératrice lui ayant demandé un précis sur le droit public de Courlande, il lui en présenta un. L'impératrice lui demanda ce qu'il y avait de mieux à faire pour la Russie en Courlande, et l'ambassadeur lui dit que son avis était de remettre les choses sur le pied où elles étaient après l'exile des Biron. Mais l'impératrice lui ayant répondu qu'il ne la devinait pas, il consulta Potemkin⁷ lequel lui avoua qu'il désirait de devenir duc de Courlande d'après un projet que Branicki lui avait donné pour cela, projet qui lui avait attaché Potemkin. D'après ces notions l'ambassadeur conseille à l'impératrice de fomenter le mécontentement de la noblesse contre le duc. L'impératrice goûta ce projet, mais elle ordonna ensuite à l'ambassadeur de l'abandonner. D'après ces confidences^b l'ambassadeur promet au roi de reprendre son projet dont la nécessité ne lui paraît pas absolument impossible, puisqu'il n'y a pas apparence que la Russie trouve un duc de Courlande moins contraire à ses vues que le prince Stanislas.

l. Le roi remet le tout à la prudence de l'ambassadeur, mais il lui fait observer qu'il serait à désirer que cette idée fût présentée à l'esprit de l'impératrice plus tôt que plus tard, dans la crainte qu'elle ne prenne quelque engagement avec le roi de Prusse.

m. Le roi est toujours dans la résolution de donner la pension promise à Poniński⁸, mais il ne veut pas signer l'engagement proposé, parce qu'il croit qu'il doit en être cru sur sa parole par Poniński, parce que cet écrit est fait de façon que le roi se trouverait placé après lui sans les paiements qui sont dus par le trésor et parce qu'enfin il est bon que Poniński ait quelque chose à attendre tous les ans du roi selon la conduite qu'il tiendra. ____ Avant tout le roi veut ravoit l'écrit qu'il lui a donné en 1775, puisque les conditions auxquelles il lui avait promis 600000 florins n'ont pas été remplies.

n. Malgré l'envie que le roi a de donner des marques de sa bienveillance à Rogaliński⁹, il fait remarquer que ce ne peut être en lui conférant le palatinat de Czernikowie¹⁰ où il n'a nulle habitude ni possession. _____
L'ambassadeur se rend aux raisons du roi et prie Sa Majesté de lui écrire un billet par lequel il lui promettra pour Rogaliński la première place sénatoriale de la Grande-Pologne.

o. Billet en conséquence du roi à l'ambassadeur.

^a Słowo nadpisane nad linią.

^b W oryginale: „confidances”.

¹ Stanisław Poniatowski.

² Augustyn Deboli.

³ Nikołaj Wasiliewicz Repnin.

⁴ Franciszek Ksawery Branicki.

⁵ Piotr Biron, książę kurlandzki.

⁶ Karol Ernest Biron, młodszy syn księcia Kurlandii i Semigalii Ernesta Jana Birona.

⁷ Grigorij Aleksandrowicz Potiomkin.

⁸ Adam Poniński.

⁹ Kasper Rogaliński.

¹⁰ Województwo czernihowskie.

N° 85 du 14 novembre 1776

Pkt. a, b, f – W sprawie zabiegów Jana Grabowskiego o inspektorat generalny litewski oraz o starostwo brzeskie litewskie – por. nr 69, pkt a z 1776.

Pkt. a–d, g – Stackelberg, naciskając na króla w sprawie zapewnienia jak najlepszych warunków powrotu Karola Radziwiłła do kraju (od 1772 r. wojewoda wileński przebywał na emigracji), chciał zapewne z jednej strony uniknąć przyłączenia się Radziwiłła do opozycji skupionej wokół marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego i Czartoryskich (symptomy możliwego zbliżenia były widoczne w czasie sejmików), z drugiej strony pragnął wykorzystać wpływy Radziwiłła w Litwie do ukrócenia ambicji Antoniego Tyzenhauza, który w swych działaniach opierał się wyłącznie na królu. Karol Radziwiłł mógłby się stać przywódcą stronnictwa rosyjskiego zależnego wyłącznie od ambasadora, z którym król musiałby współpracować. Dzięki temu Stackelberg zyskałby kolejny mechanizm ułatwiający kontrolę króla i uzależniający go od Rosji, a jednocześnie zahamowałby królewskie plany umocnienia swojej pozycji w Rzeczypospolitej poprzez budowanie własnego stronnictwa regalistycznego. Ponieważ Tyzenhauz budował swoje wpływy poprzez

wciąganie do współpracy dawnych radziwiłłowskich stronników, stąd powrót Radziwiłła i przejęcie politycznej kurateli nad nim przez Stackelberga w planach ambasadora osłabiłyby na Litwie wpływy króla, lecz nie Rosji (okoliczności powrotu Karola Radziwiłła do Rzeczypospolitej szczegółowo omówił J. Michalski w artykule *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji pobarskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 106, 1999, 4, s. 22–71).

Rapport de Mr Komorczewski¹.

a. L'ambassadeur ayant fait demander au roi par le prince August Sulkowski : 1°. La place d'inspecteur général pour Grabowski² et l'agrément pour acheter la starostie de Brześć. 2. Qu'il n'y ait pas dans la commission du prince Radziwil³ au-delà de 12 commissaires pour tous les créanciers en général.

b. Mr Komorczewski a ordre de représenter à l'ambassadeur : 1° que Tyszenhauss⁴ ne faisant que d'établir son crédit dans le palatinat de Brześć, il a besoin pour le soutenir, non seulement d'un homme fidèle au roi, mais d'un homme de tête et agréable à la noblesse, et que Grabowski, quoiqu'attaché au roi, n'a pas assez de tête pour devenir chef de parti dans ce palatinat. ____ Quant au second article, on fait voir que les 12 commissaires choisis pour le prince Radziwill sont gens à tout faire pour le susdit prince ; que ces commissaires, après avoir expédié les affaires de leur chef, ne se mettront pas beaucoup en peine des créanciers du second ordre. ____ Komorczewski ajoute que l'intention de l'ambassadeur étant de ne rien faire en Lituanie sans Tyszenhauss, le roi souhaite que l'ambassadeur se concerte sur le tout avec Tyszenhauss.

c. L'ambassadeur répond avec chaleur que cela est impossible à moins qu'on ne permette de dépouiller le prince Radziwill.

d. Komorczewski fait observer à l'ambassadeur qu'on ne peut soupçonner le roi de permettre jamais qu'on vole le prince Radziwil. ____ L'ambassadeur en convient, mais il soutient qu'on peut abuser de la bonté du roi et que pour le moment c'est Tyszenhauss qui fait tout, et que lui, ambassadeur, ne veut pas qu'on fasse une injustice au prince Radziwill en lui donnant 24 commissaires contre 12.

e. Il est d'autant plus nécessaire que Tyszenhauss informe l'ambassadeur de tout ce qui regarde cette affaire, que le roi reçoit d'avance de mauvaises nouvelles de Lituanie de ce qu'on pourra faire faire à Radziwill à son

retour. ____ L'ambassadeur assure que le roi n'a rien à craindre, mais qu'il ne veut pas parler à Tysenhaus sur ces deux articles, et qu'il ne faut pas qu'il manigance davantage, parce que, quoiqu'il veuille bien qu'il soit maître en Lituanie, il ne veut cependant pas être son valet, et qu'enfin à son défaut, on trouvera d'autre gens à sa place.^a L'ambassadeur déclare qu'il ne veut pas être comme les prédécesseurs dupés des Czartoryski en devenant leur valet. ____ L'ambassadeur informe Komorczewski que trois jours après que la commission eut été formée, il reçut une lettre du grand-duc⁵ qui lui recommandait les affaires des princes Radziwil⁶, parce que la grande duchesse⁷ est cousine de la femme du prince Jérôme⁸. ____ Il est essentiel que le roi ménage le grand-duc, lequel s'est rangé du duc de Courlande⁹ à cause de sa première femme¹⁰. ____ Komorczewski en conclut qu'à l'ombre de cette protection, le prince Radziwil pourra tout faire sans qu'on ose s'y opposer, mais l'ambassadeur assure qu'il faudra qu'il fasse tout ce que la Russie voudra, ou qu'on lui retirera cette protection.

f. L'ambassadeur persiste à demander que le roi donne son agrément à Grabowski pour l'achat de la starostie de Brześć. Puisqu'il n'a encore rien fait en faveur des dissidents, il y a à craindre qu'ils ne s'en plaignent à Pétersbourg, alors Repnin¹¹ ne manquera pas de dire : « Voilà Stackelberg qui a détruit mon ouvrage de 1768 et qui ne peut même obtenir des bagatelles pour les dissidents ».

g. L'ambassadeur charge enfin Komorczewski de dire au roi que dans l'affaire des Radziwill, il ne peut consentir qu'il y ait 24 commissaires contre 12 et qu'il ne veut point en parler à Tysenhaus, parce que c'est lui-même qui a fait cette commission après avoir fait son marché auparavant. ____ L'évêque de Wilna¹² a été le premier à proposer cette commission à l'ambassadeur, en lui disant : « J'y gagnerai quand cela passera par mon canal ». ____ Tysenhaus lui a dit ensuite : « Je ferai un projet pour retenir les partisans de Radziwill. Le projet fut dressé en conséquence et proposé à la séance provinciale, mais après que tout eut été arrangé, l'ambassadeur reçut les lettres du grand-duc, c'est ce qui fait revenir l'ambassadeur sur ses pas ».

^a Skreślono: „Enfin”.

¹ Jan Komarzewski, szef kancelarii wojskowej Stanisława Augusta.

² Jan Jerzy Grabowski.

- ³ Karol Radziwiłł, wojewoda wileński.
⁴ Antoni Tyzenhauz.
⁵ Paweł Piotrowicz Romanow.
⁶ Karola Radziwiłła i jego przyrodniego brata Hieronima.
⁷ Maria Fiodorowna (Zofia Dorota Wirtemberska), od 1776 r. żona wielkiego księcia rosyjskiego Pawła.
⁸ Żoną Hieronima Wincentego Radziwiłła była Zofia Dorota Fryderyka von Thurn und Taxis, spokrewniona z wielką księżną rosyjską Marią Fiodorowną przez matkę, Augustę von Württemberg. Matka Zofii Doroty Radziwiłłowej była ciotką żony następcy rosyjskiego tronu.
⁹ Piotr Biron.
¹⁰ Karoline Luise von Waldec-Pyrmont, pierwsza żona (do 1772 r.) księcia Kurlandii Piotra Birona.
¹¹ Nikołaj Wasiliewicz Repnin.
¹² Ignacy Massalski, biskup wileński.

N° 86 du 21 novembre 1776

Pkt a (por. nr 2 z 1776; nr 3, pkt x z 1776) – Zabiegi o zwrot majątków zajętych przez Rosjan na terenach objętych przez pierwszy rozbiór ciągnęły się przez wiele lat i w przeważającej części zakończyły się niepowodzeniem. Jeszcze w 1780 r. Stanisław August pisał do Grigorija Potiomkina w sprawie dwóch starostw niegrodowych Koziany i Żuków (Żukowo), odebranych Andrzejowi Ogińskiemu (*Correspondance*, s. 365–367).

a. Billet du roi à l'ambassadeur.

Le roi désire de lui qu'il emploie ses bons offices à sa cour pour procurer à Mr le grand secrétaire Ogiński¹ des dédommagements de la perte qu'il a faite des starosties de Koziany² et de Zukow³ dans le palatinat de Polock, et qu'il appuie en même temps le projet qu'il a donné pour rendre à la Russie les terres de Wieluszkowice⁴ qu'il possède dans le palatinat de Witebsk.

¹ Andrzej Ignacy Ogiński.

² Koziany, niegrodowe starostwo położone w województwie i powiecie witebskim, a częściowo w województwie połockim, należące od 1758 r. do Ogińskich.

³ Żukowo, starostwo niegrodowe położone w województwie mścisławskim.

⁴ Wieluszkowice, wieś położona w powiecie witebskim.

N° 87 du 24 novembre 1776

Pkt a – Zapewne głównym powodem zwrócenia się szambelana Szemiota w imieniu województwa wołyńskiego wprost do rosyjskiego ambasadora były problemy z uzyskaniem zapłaty za furaz dostarczany rosyjskiemu wojsku, a niejako przy okazji znalazły się tam prośby w sprawach partykularnych. Warto jednak pokreślić, że było to na rękę Stackelbergowi, który dążył do ograniczenia roli króla i stworzenia zależnego od siebie stronnictwa. Środkiem do tego miało być nawiązanie własnych kontaktów w ziemiach i województwach. Nie wiadomo, czy król postąpił zgodnie z oczekiwaniami województwa wołyńskiego i ambasadora.

a. Demandes faites par Mr le chambellan Szemiot au nom du palatinat de Wolhinie, à Mr l'ambassadeur.

1. De procurer au chesnikowic de Braclaw, Holowicki¹ la place de régent du jugement terrestre de Luck², actuellement vacante.

2. D'effectuer une défense^a à Mr Stecki³, juge terrestre de Luck, de se faire produire les billets et autres ordonnances données par les troupes russes aux commissaires des fourrages et de condamner en contumace ceux qui refusent de le faire.

3. D'obtenir de Mr Prebendowski⁴ que le Sr Traczewski, maître de poste à Luck, soit dépossédé de sa place et remplacé par un autre.

^a W oryginalnej: „deffence”.

¹ Hołowiński. Ani cześnik braclawski, ani jego syn nie są autorce znani z imienia.

² Łuck.

³ Józef Stecki, sędzia ziemski łucki w latach 1765–1781.

⁴ Ignacy Franciszek Przebendowski, od 1776 r. pełnił urząd pocztmistrza generalnego.

N° 88 du 26 novembre 1776

Pkt a (por. nr 74, pkt b z 1776; nr 84, pkt. n, o z 1776) – Ostatecznie 4 grudnia nominację na województwo czernihowskie otrzymał Franciszek Ledóchowski.

a. Billet de Mr l'ambassadeur au roi.

Il fait de nouvelles instance[s] en faveur de Mr Rogaliński¹ et demande que le roi dispose pour lui du palatinat de Czernikowie préférentiellement à Mr Ledukowski².

¹ Kasper Rogaliński.

² Franciszek Ledóchowski.

N° 89 du 8 décembre 1776

Pkt a (por. nr 3, pkt x z 1776) – Ciągające się jeszcze przez wiele lat zabiegi hetmana Michała Kazimierza Ogińskiego o odzyskanie dóbr utraconych w pierwszym rozbiórce zakończyły się fiaskiem.

Supplique du comte Oginski¹, grand général de Lituanie. Il implore la protection du roi pour obtenir la restitution de ses biens enclavés dans le cordon russe.

¹ Michał Kazimierz Ogiński.

N° 90 du 15 décembre 1776

Pkt. a–d – Philippe Macquart, baron de Rullecourt, był oficerem francuskim, który od 1775 r. posiadał patent pułkownika w 6. Regimencie Pieszym Litewskim tzw. Massalskich. Nie wiadomo dokładnie, kiedy (choć zapewne w pierwszej połowie 1776 r.) i w jakich okolicznościach został oskarżony z bliżej nieznanego powodu przez chorążego smoleńskiego Stanisława Jakuba Eydziatowicza. W celu rozstrzygnięcia sprawy hetman wielki litewski Michał Ogiński wysłał do Wilna gen. Ignacego Morawskiego, którego wyznaczył na przewodniczącego specjalnej komisji mającej zbadać zasadność oskarżeń Eydziatowicza. Stackelberg od razu udzielił protekcji Francuzowi i zapewne dzięki ochronie komendanta rosyjskiego stacjonującego w Wilnie nie doszło do aresztowania Rullecourta (BCzart., sygn. 690, s. 237–239). Francuz – niezadowolony z werdyktu komisji – opuścił Wilno oraz swój pułk, czyli *de facto* zdezerterował. Po dwóch miesiącach od ucieczki, we wrześniu tego roku,

Rullecourt pojawił się w Paryżu, skąd albo sam, albo być może przez diuka de Lauzun (Stanisław August w *Mémoires* wspomina, że Rullecourt był jego pośrednikiem w kontaktach ze Stackelbergiem) zwrócił się do ambasadora z prośbą o przywrócenie do służby. Uwaga Stanisława Augusta na temat Potiomkina i jego zarządzenia nakazującego automatyczne obniżenie rangi oficerów mających patenty przyznane w Rzeczypospolitej, a którzy chcieliby przejść na służbę rosyjską, każe domyślać się, że żądanie ambasadora, aby zamknąć sprawę Rullecourta poprzez uznanie go za urlopowanego z jednoczesnym przyznaniem mu awansu na generała majora, było podyktowane tym, że Rullecourt chciał przejść na służbę w rosyjskim wojsku.

Entretien du roi avec Mr de Stackelberg.

a. On écrit de France à l'ambassadeur en faveur de Rullecourt¹, et il prie Sa Majesté de le favoriser, parce que le grand général Ogiński² a mis de la persécution dans son procédé contre lui.

b. Rullecourt, ajourné à comparaitre devant la commission nommée pour connaître de son affaire avec Eydziatowitz³, au lieu de s'y présenter s'est sauvé, ainsi il ne peut être considéré que comme un déserteur. Vouloir le faire rentrer au service, ce serait affliger l'évêque de Wilna⁴ et toute l'armée et occasionner une querelle avec le prince Radziwiłł⁵ qui a confié son sort au roi et qui a déjà patente signée pour la place abandonnée par Rullecourt.

c. L'ambassadeur se borne à demander un congé pour Rullecourt avec un grade d'avancement. ____ Rullecourt ayant le grade de colonel, celui de général major serait celui qu'il faudrait lui donner et ce serait trop. ____ À cette occasion le roi parle à l'ambassadeur des patentes que ce dernier a fait demander. Il lui avoue que le désir de relever le militaire polonais a fait prendre la résolution de ne plus accorder de ces patentes d'autant plus que lorsque le prince Potemkin⁶ est parvenu à la place de président du Collège des Guerres,^a on a prescrit la diminution de 3 grades pour tout officier breveté en Pologne, quoique presque tous ces brevets aient été accordé à la recommandation des ministres de Russie en Pologne. ____ Les patentes demandées par Stackelberg sont des gens qui ont servi en Pologne. ____ Comme parmi ces grades il y en a un de général major, l'ambassadeur dit qu'on a abusé de son nom et qu'il éclaircira cette affaire.

d. Il insiste pour Rullecourt. ____ Ce qu'on pourra faire dernièrement pour lui, ce sera de lui accorder un congé mais sans avancement de grade,

encore doit-on s'attendre à des difficultés de la part du grand général. ____ L'ambassadeur pourra les lever puisque le comte Ogiński a besoin de lui dans la demande qu'il a faite au roi pour obtenir la mainlevée de ses biens enclavés dans le cordon russe. ____ L'ambassadeur en a déjà parlé à l'impératrice qui lui a objecté la conduite du grand général. Cependant, si dans l'intervalle de la seconde diète, il se comporte de façon à ne pas traverser les vues du roi et de la Russie, l'ambassadeur s'intéressera vivement en sa faveur, mais ce qu'il demande pour Rullecourt ne doit pas être regardé comme une condition de cette promesse éventuelle.

^a Skreślono: „il a été regle qu'on”.

¹ Philippe-Charles-Felix Macquart, baron de Rullecourt.

² Michał Kazimierz Ogiński.

³ Stanisław Jakub Eydziatowicz, chorąży smoleński.

⁴ Ignacy Massalski.

⁵ Jerzy A. Radziwiłł, pułkownik 6. Regimentu Pieszego Litewskiego tzw. Massalskich.

⁶ Grigorij Aleksandrowicz Potiomkin.

N° 9[1] du 21 décembre 1776

Pkt. a, b – Nie wiadomo który z synów Adama Brzostowskiego zwrócił się do Stackelberga z prośbą o pomoc w odzyskaniu pułkownikostwa w regimencie pieszym buławy polnej litewskiej po zmarłym w 1776 r. Stefanie Ignacym Śliźniu. W grę mogli wchodzić Jan oraz Michał Hieronim Brzostowscy. W tym samym roku pułkownikiem tego regimentu został Adam Papłoński.

a. Billet de l'ambassadeur au roi.

En envoyant la lettre suivante, il recommande à la clémence du roi Mr Brostowski¹ pour la survivance d'un régiment.

b. Lettre de Mr Brostowski à l'ambassadeur. ____ Il supplie Mr de Stackelberg d'employer en sa faveur ses bons offices auprès du roi pour lui procurer la survivance de la place de colonel du régiment de la buława polna de Lituanie. Il fonde sa demande sur ce que ce régiment qui lui avait été cédé par son oncle le grand trésorier de Lituanie^{a 2} avoir été rendu par son père³ à Mr Slizen⁴ pour la somme de 60000 florins, à condition que

le régiment pourrait être racheté pour la même somme. Mr Slizen donna en conséquence une contre-lettre, mais étant mort peu après, le grand général de Lituanie⁵ oncle et tuteur du plaignant disposa de ce régiment en faveur d'un autre⁶.

« Cahier 10e. Suite de Stackelberg an. 1776 »

1776

^a Wyraz nadpisany nad linią w miejsce skreślonego „la Couronne”.

¹ Nie wiadomo, o którego z czterech synów Adama Brzostowskiego chodzi.

² Michał Brzostowski, podskarbi wielki litewski w latach 1764–1784.

³ Adam Brzostowski, kasztelan połocki w latach 1758–1776.

⁴ Stefan Ignacy Ślizień, podkomorzy słonimski, od 1762 r. pułkownik regimentu pieszego buławy polnej litewskiej, zmarł w 1776 r.

⁵ Michał Kazimierz Ogiński.

⁶ Adam Papłowski.

Załączniki

[N° 7 du 6 février 1776]

Au comte de Stackelberg, ambassadeur de Russie, 6 lutego 1776, par un courrier russe allant à Pétersbourg.

[kopia; AGAD, ZP, sygn. 172, k. 452–453v]

Monsieur le comte Stackelberg,

^aJe comptais attendre une lettre de votre part pour vous écrire, mais le voyage que le grand général de la Couronne¹ va entreprendre incessamment pour Pétersbourg, me fait vous prévenir. Il a jusqu'ici toujours porté des lettres de ma part en Russie. Ce n'est pas le cas aujourd'hui ; car j'ignore quels sont précisément les objets qui l'y conduisent cette fois ; il n'a pas pris mon avis là-dessus^a.

^bComme je vous sais instruit d'ailleurs de ce qui de passe ici, je ne vous en fais pas le détail, je me borne à vous dire que si la Russie continue à vouloir que le Conseil Permanent existe, elle doit vouloir qu'il ne dépende pas de la fantaisie d'un chacun de le rendre ridicule et ses opérations nulles^b.

^cC'est pour élever cet édifice nouveau du Conseil Permanent que j'ai été privé de la plus belle partie de ma prérogative, et l'on a prétendu me faire envisager dans l'avenir, ma présidence à ce Conseil, comme une espèce de dédommagement, par le bien public, qui devait résulter d'un pouvoir exécutif entre les Diètes plus puissant que par le passé. Mais tout concourt à me prouver combien je suis encore loin de goûter les douceurs de ce bien prétendu ; parce que le texte de la loi qui établit le Conseil Permanent fournit par ses contradictions et ses ambiguïtés mille prétextes à ses détracteurs pour se soustraire à ses décisions^c.

^dVous savez, Monsieur, que ce qu'il y a de plus clair et de plus positif dans les constitutions de la dernière Diète, n'est que ce qu'on m'a ôté.

Mon pouvoir est plus circonscrit que jamais, et mes revenus sont fort au-dessous de ce qu'ils devaient être selon l'énoncé de la Diète. J'ai pensé qu'en réunissant tout cela en un tableau sub litt. A., je vous ferai voir le mieux et le plus commodément tout ce qu'il y a à savoir là-dessus^d.

Il n'y a que la Diète qui puisse y remédier ; mais je n'ai pas besoin, je crois, de vous rappeler quels sont la volonté et les moyens nécessaires pour le succès de cette Diète. Mais voici bien autre chose, à quoi la Diète même ne remédiera point, si d'autres moyens n'y sont employés.

Lisez, je vous prie, l'écrit ci-joint sub litt. B. Vous y verrez ce que vaut Dantzic au roi de Prusse². D'après cette motion, il sera aisé de décider, si le véritable esprit de la convention de Pétersbourg destinait au roi de Prusse d'aussi grands avantages.

Je crois que la taille de ma lettre vous a déjà paru assez considérable pour que je ne l'allonge pas d'avantage. Son contenu vous prouve mieux que toutes les assurances que je pourrais vous en donner, l'amitié, l'estime et confiance que vous porte.

S.A.R.

^ePS. Je sais que pour faire atteindre son but à cette lettre, je ne puis la mettre en mains plus habiles et plus prudentes que les vôtres. Mais comme enfin le sort peut être tel qu'elle manque son effet, je vous demande au moins d'être sûr que je ne serai pas compromis ni cité, et que je ne verrai pas ma lettre, ni l'écrit A. servir aux gorges chaudes, et qui pis est, au ressentiment^e.

PS. Dans ce moment j'apprends que, malgré les ordres de l'impératrice, malgré les soins bien réels que vous avez pris pour leur exécution, il subsiste encore réellement des sujets de plaintes assez graves de la part des habitants de la Wolhynie et des provinces adjacentes à la charge des troupes russes qui y sont cantonnés, comme il sera dit plus amplement ailleurs ce qu'il faut là-dessus. J'en fais seulement mention ici, pour n'omettre aucune occasion, où je crois pouvoir efficacement contribuer au soulagement de mon pays.

Annexe A à la lettre D^f

§à la lettre du Roi au comte de Stackelberg, ambassadeur de Russie, du 6 février 1776^g

Changements survenus dans les affaires du roi de Pologne depuis l'année 1768.

1.^h Jusqu'en 1768, le roi donnait à son gré et signait les patentes de toutes les charges militaires sans exception, depuis la plus haute jusqu'à celle d'enseigne inclusivement.

2. La Diète de 1768 a ôté au roi toutes les places d'officiers au-dessous du major et celles de straznik et obozny polny, et tout cela a été donné à la nomination des grands généraux. NB. avec cette singulière prérogative, que les deux offices de straznik et obozny polny ont été érigées en charge de la Couronne ; de sorte que pour ces quatre offices, les grands généraux partagent depuis ce temps-là, la prérogative royale. Il semblait que c'était déjà beaucoup, et pourtant cela n'a pas suffiⁱ.

3. En 1775 on a ôté au roi le commandement des quatre gardes et elles ont été soumises directement aux grands généraux.

4. La nomination aux places de l'état-major de toute l'armée est astreinte depuis 1775 à l'ancienneté, à moins que les grands généraux ne proposent au balotage^j quelque sujet à côté du plus ancien.

5. Le roi nommait les grands maîtres d'artillerie, les chefs de tous les régiments des gardes et autres, et tous les lieutenants généraux, et généraux majors à son gré. Les grands généraux lui disputent tout cela à présent.

6. Il est encore à remarquer, que les grands généraux ne sont pas astreints à l'ancienneté pour le choix des lieutenants généraux et des généraux majors, qu'ils veulent employer, et qu'ils sont les maîtres de leur faire cesser le service, et de leur en substituer d'autres. Le roi au contraire ne peut retirer aucune des grâces qu'il a faites, et n'a pas le choix, mais doit suivre l'ancienneté.

7. À la Diète commencée en 1773, il fut dit qu'une des plus grandes causes des malheurs passés de la Pologne était l'inexécution des lois^k successivement faites par les Diètes. Pour y remédier, on imagina pour l'interstice des Diètes un Conseil Permanent, auquel devaient être subordonnés non

seulement les individus des citoyens, mais aussi tous les dicastères de la Pologne. Vers la fin de cette Diète en 1775, les chefs des dicastères réussirent à faire insérer tant de clauses à eux favorables dans la teneur de la loi qui établit le Conseil Permanent, qu'en réalité, il n'a aucun pouvoir sur eux. Le reste des citoyens trouvent également dans cette loi mille prétextes de lui désobéir, de le vilipender, et même de le faire châtier et déshonorer. Bref, ce Conseil Permanent dans son état actuel ne répond pas à l'objet annoncé de son institution. Si ses membres ont de la déférence pour le roi, celui-ci partagera seulement la peine qu'ils auront à se défendre à la Diète contre les attaques qu'on leur prépare de tous côtés. Si, au contraire, ses membres s'entendent contre le roi, ils le mortifieront même dans cette faible partie de prérogatives qu'on lui a laissée, sans que dans aucune de ces alternatives, il puisse se promettre de faire le bien réel du pays, parce que le premier cri est toujours qu'il outrepassa ses bornes. Il est aisé de voir combien le roi a perdu, et au profit de qui.

8. En 1773, le roi ayant perdu la plus grande partie de ses revenus par le démembrement de la Pologne. La Diète a supposé en 1775 qu'il lui était resté deux millions de ses anciens revenus, et a résolu de lui donner par an cinq millions comptants de ses trésors de la Couronne et de Lituanie.

9. Le fait est que sur ses anciens revenus, le roi ne retire de la Lituanie qu'un million net, et que de la Couronne il ne lui reste pas en tout cent mille francs, parce qu'il n'a presque plus rien de Dantzic, depuis que le roi de Prusse y fait le maître, comme il se voit dans l'exposé ci-joint sub B.

10. Sur les cinq millions nouveaux que les deux trésors de la Couronne et de Lituanie doivent donner au roi, il n'a pas jusqu'ici perçu un solde de Lituanie, parce qu'il a plu au grand général Ogiński³ de mettre un embargo sur ces revenus, sous prétexte d'assurer les revenus de l'armée ; et la trésorerie de la Couronne témoigne déjà de grands doutes sur la possibilité de payer en total son contingent au roi qui, de cette sorte, au lieu de sept millions, n'en aura environ que cinq et demi, lors même qu'Ogiński lèvera son embargo.

11. En attendant, le déficit des revenus publics se trouve si grand que l'entretien du Corps des Cadets (qui devaient trouver leur fonds dans la caisse militaire) ainsi que celui de tous les ministres de la République dans les pays étrangers (qui devaient trouver le leur dans la liste civile) sont déjà retombés en plein à la charge du roi. Par la même raison, le

payement des membres du Tribunal de la Couronne, qui ne veulent plus continuer leur fonction sans gages, va retomber sur le roi aussi. Les membres de la Commission de guerre se sont déjà adressés au roi pour le même effet, et par la même raison¹. Les membres des autres dicastères (et ceux du Conseil Permanent tous les premiers) bâtissent déjà aussi leurs espérances sur le roi, qui ne suffira pas à la moitié de tout cela avec soixante mille ducats.

12. De sorte que de tous ses revenus, il ne restera guère au-delà de quatre millions au roi, tandis qu'il a environ le triple de cette somme de dettes à payer. Dettes qu'il a contractées parce que les confédérés lui ont enlevé environ huit millions d'argent comptant pendant cinq années de troubles, et que les deux années qui se sont écoulées, entre le démembrement de la Pologne et la dernière loi, l'ont privé aussi de huit millions de ses revenus. Les créanciers de ces dettes ne veulent plus admettre de délais ; tandis que les sept millions d'amortissement que la République a promis au roi, n'ont point encore commencé seulement à couler, et ne couleront que bien lentement ; tandis que les starosties accordées au roi ne sont aussi qu'un bien d'espérance, mais qui est jusqu'ici entièrement nul.

^a Akapit ujęty w klamrę na lewym marginesie z dopisaną lit. A.

^b Akapit ujęty w klamrę na lewym marginesie z dopisaną lit. B.

^c Akapit ujęty w klamrę na lewym marginesie z dopisaną lit. C.

^d Akapit ujęty w klamrę na lewym marginesie z dopisaną lit. D.

^e Akapit ujęty w klamrę na lewym marginesie z dopisaną lit. E.

^f Słowa nadpisane nad kolumną na prawym marginesie, na górze, czerwonym atramentem. Litera D odnosi się do oznaczonego w ten sposób akapitu listu króla z 6 lutego 1776 r.

^g Słowa nadpisane w górze lewej kolumny, nad tytułem załącznika.

^h Numeracja akapitów dopisana później czerwonym atramentem.

ⁱ W oryginale: „suffit”.

^j Forma odnotowana w słowniku z epoki, ale bardziej poprawna wówczas: „ballottage”; obecnie: „ballottage”.

^k W oryginale: „loix”.

¹ Fragment dopisany na lewym marginesie.

¹ Franciszek Ksawery Branicki.

² Fryderyk II.

³ Michał Kazimierz Ogiński, hetman wielki litewski.

[N° 8 du 2 février 1776]

Copie de la letter de Mr le comte Stackelberg au Roi, en date de St. Pétersbourg, ce 2 février 1776

[AGAD, ZP, sygn. 172, k. 456]

Sire,

Je suis charmé de saisir la première occasion pour assurer Votre Majesté de mon profond et tendre respect. Je ne vous écrirai pas longuement, Sire. Il ne faut pas ennuyer les Souverains, et je n'en ai pas le temps, employant tout le mien à servir ici Votre Majesté et son royaume. J'y réussirai. Comptez, Sire, que j'ai trouvé à cet effet dans Mon Auguste et incomparable Souveraine les dispositions que je désire. Fiez-Vous en à moi, Sire. Vous ferez dans votre patrie le bien auquel un concours malheureux de circonstances s'est opposé jusqu'à présent. J'ai encore le temps de recevoir de vos lettres. J'ai remis celle dont j'ai été chargé. Votre Majesté recevra une réponse satisfaisante, surtout lorsqu'elle voudra s'étendre d'avantage dans une lettre ostensible à moi sur les principes d'un gouvernement sans balances et sans pendants d'oreilles, si je puis me servir de ce terme. L'impératrice veut que la Pologne soit heureuse, et cela dépend de vous, Sire. Elle ne le saurait être autrement que par un gouvernement, où la direction unique ne se trouve point gênée par des incartades collatérales. Mais il faut prendre votre parti, et le cacher soigneusement aux parties intéressées, le secret Vous sera gardé d'ici. Il n'y a que l'impératrice qui lira votre lettre. J'ai remis la vôtre en mains propres. Je supplie Votre Majesté de montrer celle-ci à mon ami Rzewuski¹, et d'être persuadé de tous les sentiments avec lesquels j'ai l'honneur d'être

De Votre Majesté

le très humble et très

obéissant serviteur

le comte de Stackelberg.

¹ Franciszek Rzewuski.

[N° 9 du 17 février 1776]

Copie de la réponse du roi à la susdit lettre. Varsovie, ce 17 février 1776

[AGAD, ZP, sygn. 172, k. 456–457]

Votre lettre du 2 février qu'on me dit être venue par le courrier, ne m'a été remise qu'hier. Il faut donc qu'il y ait eu quelque qui pro quo entre ceux par les mains desquels elle a passé. Mais enfin je la tiens et vous ne doutez pas apparemment du plaisir qu'elle m'a fait. Vous aurez trouvé, je crois, que j'y ai, à peu près, répondu d'avance par la mienne du 6 du courant.

^aMais cela n'empêchera pas que je ne vous dise encore, bien clairement, bien positivement, que si on rend le Conseil Permanent tel qu'il avait d'abord été annoncé, je le regarderai comme une amélioration très réelle au sort de la Pologne, et au mien. Je n'en fais pas la petite bouche. Je souhaite que tous les dicastères, tous les ministres soient soumis aux ordres du Conseil Permanent, parce que je crois que cela fera le bien du pays, au lieu que rien ne peut lui être plus pernicieux que l'ambiguïté, l'incertitude où nous flottons aujourd'hui. Tout comme rien ne peut être plus désagréable, ni plus tourmentant pour moi, que de passer ma vie, comme je fais, à réprimer tantôt le zèle trop impératif des uns, ou la morgue trop récalcitrante des autres, sans qu'en effet, je puisse jamais produire ni paix, ni confiance sincère entre eux, ni encore moins le vrai bien public. Car je ne puis presque jamais dire aux premiers qu'ils ont parfaitement raison, ni aux seconds qu'ils ont parfaitement tort, et tout cela, parce que notre constitution de 1775 est comme l'Alcoran¹ : il y a des « oui » et des « non » pour tous les cas possibles^a.

Je vous fais là, ma profession de foi politique bien claire et sans restriction. Je n'imagine pas qu'elle exige un commentaire. Si cependant encore il en fallait un, il n'y a personne que j'en chargerais plus volontiers, ni avec plus de confiance que vous.

^bJe ne suis pas vindicatif ni haineux, vous le savez. Mais si (comme je dois le croire d'après ce que vous me dites) c'est bien le sérieux de celle de qui tous dépend, ceux qui ont dit : « Il nous faut aller à la source pour voir de nos yeux et entendre de nos oreilles » verront et entendront bien clairement, bien positivement, que la Russie entend que le Conseil Per-

manent doit être le maître ici, qu'elle trouve que le roi de Pologne a bien assez souffert, au moins du peu qu'on lui a laissé, et qu'elle veut que ceux qui désirent des avancements et des grâces de la main du roi de Pologne, lui prouvent leur soumission, leur attachement, et l'envie de lui plaire. Lorsque, dis-je, ils seront bien persuadés que c'est là, le dernier mot de la Russie, ils se rangeront, du moins la plupart. Car ils ont trop bien vu que pour moi rien ne me détachera de la Russie^b.

^cJe compte pour sûr que Deboli² vous aura rendu exactement ce dont je l'ai chargé pour vous à cet égard, ainsi que sur le maréchalat de la Diète. Je persiste à vous dire que dans la circonstance actuelle, je n'y trouve personne de plus propre que le secrétaire Oginski³ (dont je vous recommande encore les affaires personnelles en Russie) et je pense que vous ne lui préférerez pas le pisarz Potocki^{4c}.

^dLa conversion de celui-ci n'est pas une chose que je croie aisée, mais quand il aura bien vu et bien entendu, et toujours la même chose pendant un certain temps, je ne la crois pourtant pas impossible. Pour Branicki⁵, il n'est pas humainement croyable qu'il me haïsse. Seulement il faut qu'il revienne de l'ivresse que le trop de succès lui a donné pendant un temps. Et pour opérer cette guérison, je ne connais personne comme Notre Dame de Cazan y Astrachan y Pétersbourg y Moscou⁶. Cela lui vaudra mieux que Notre Dame d'Atocha⁷ et tout autre pèlerinage^d.

Mais à propos de dames. Nous sommes on ne peut pas plus édifiés des merveilleux effets réciproques de l'absence. Vous écrivez des choses à fendre les pierres et à convertir les plus pervers. De notre côté, point de rouge, peu de poudre, jamais au bal, et des larmes, Dieu sait combien. L'épouse et l'amante pleurent ensemble. Ah, valez-vous bien tout ça ! Je n'en sais rien ! Mais, au moins, il est très vrai que vous êtes un ami essentiel, et sur lequel je compte entièrement

S.A.R.

PS. Comme je ne puis jamais oublier mes amis, je vous rappellerai en passant que la vente de nos denrées en Silésie reste toujours interdite malgré le traité qui, au moins en cet article, est bien clair et bien positif.

^a Akapit ujęty w klamrę na lewym marginesie z dopisaną lit. A.

^b Akapit ujęty w klamrę na lewym marginesie z dopisaną lit. B.

^c Akapit ujęty w klamrę na lewym marginesie z dopisaną lit. C.

^d Akapit ujęty w klamrę na lewym marginesie z dopisaną lit. D.

¹ Koran.

² Augustyn Deboli.

³ Andrzej Ignacy Ogiński.

⁴ Ignacy Potocki.

⁵ Franciszek Ksawery Branicki.

⁶ Zapewne aluzja do Katarzyny II.

⁷ Sanktuarium pod Madrytem, otaczane szczególną czcią przez burbońskich władców Hiszpanii. Stąd zapewne należy uznać tę aluzję bardziej jako odniesienie do dynastii rządzącej Francją niż do ewentualnych związków Branickiego z Hiszpanią.

[N° 10 du 24 février 1776]

Au comte de Stackelberg ambassadeur de Russie, Varsovie, ce 24 février 1776

[kopia, AGAD, ZP, sygn. 172, k. 458–459]

^aEn laissant les détails aux autres, je vous dirai en bref que la Commission de Guerre s'est portée jusqu'à refuser par écrit, de conférer avec notre Département militaire du Conseil Permanent et que le petit général¹ a même jugé à propos de ne pas répondre du tout à une réquisition, faite de notre part, pour lui demander d'employer les troupes qu'il commande, à faire courir après un homme² qui a enlevé une fille³ noble d'un couvent de Varsovie⁴, en trompant la supérieure par une lettre supposée du père⁵ de la demoiselle.

Il suffit, je crois, de ces deux points pour vous peindre l'état des choses et le degré de besoin que nous avons du remède. Le Conseil a résolu de semoncer là-dessus le petit général et la Commission⁶, et de dresser un projet motivé pour la Diète prochaine, qui exposera les inconvénients de cette indépendance si hautaine du militaire. Mais toujours il faut ajouter que finalement la question ne sera décidée que par la manière dont la garante de notre constitution de 1775 voudra l'expliquer à la Diète future^a.

^bJe voudrais beaucoup n'avoir au moins rien à reprendre dans la Commission du trésor, mais il faut avouer que, malgré la probité et les talents de ceux que j'y ai placés, l'esprit frondeur n'a pas laissé que de les

gagner, plus qu'il ne faudrait, tant l'exemple est une chose contagieuse. Ces Commissions du trésor et de guerre se regardent toujours comme les aînées du Conseil Permanent de onze ans et ne peuvent s'accoutumer à se croire un supérieur dans ce cadet. Cela seul produit journellement nombre d'inconvénients^b.

^cSelon la dernière loi, je devrais avoir perçu, à la fin de mars prochain, 5 millions des deux trésors, de la Couronne et de Lituanie. Dans le fait, je n'ai reçu jusqu'à ce jour que 1125191 fl. de la Couronne et de la Lituanie pas deux cent mille francs encore, grâce au grand général Ogiński. Cela fait la différence de 13 reçus à 50 que je devrais recevoir. Jugez où j'en suis. Il est vrai que le démembrement de la Pologne a diminué nos revenus et notre commerce en général, et que l'argent, qui sort pour le sel et celui qui n'entre plus par Dantzic et par la Silésie (grâce aux vexations et infractions prussiennes), fait en grande partie la raison pour laquelle les deux trésors n'ont pu s'acquitter envers moi jusqu'ici, mais je ne puis nier que pourtant ils ne seraient pas si fort en arrière avec moi, si les Commissions observaient mieux la déférence qu'elles doivent au Conseil Permanent. Car il y a différents articles de dépenses qu'elles n'auraient pas faites, si elles nous avaient préalablement consulté^c.

^dEn attendant qu'on répare tout cela, je me trouve, moi, plus mal à mon aise que vous ne pouvez l'imaginer. Et en vérité, si quelque secours puissant ne survient, je ne vois devant moi que la misère la plus désespérante. Car, enfin, que faire et comment faire sans revenus ? Et si, dès la première année, on me manque de 37 sur 50, voyez où cela ira. Dans la lettre que je vous ai écrite le 6 du courant, je vous ai dit que sur les 7 millions que la Diète m'a destinés, il ne m'en restera environ que quatre. Mais dans ce calcul- là je supposais la perception prochaine, au moins de deux tiers annuels de ce qui me revient ; au lieu, qu'au train dont les choses vont, je me trouverai à la fin, ma première année, avoir à peine le tiers de ce qui m'est dû^d.

^eCette matière est celle de toutes, dont j'ai le plus de peine à parler à mes amis. Mais nécessité n'a point de loi et sans argent on ne peut rien. Il faut que je vous dise encore que tous les jours, j'apprends et je découvre de nouvelles opérations, préparatoires aux diétines, contraires aux miennes. Je ne me néglige ni ne me décourage, mais dans l'état où je suis, tout m'est excessivement pénible^e.

^fIl n'y a presque pas de jours que je n'éprouve combien votre absence est un mal. Entre autres, le premier ministre d'Alexandre VI aurait, je crois, bon besoin de quelques homélies. Mais d'un autre côté, je ne puis me refuser à la conviction que votre présence actuelle en Russie est un grand bonheur, puisque je vois et j'entends d'ici tous les prestiges, tous les tons de soumission pour votre cour, et même d'affection pour moi, que l'on saura employé à Pétersbourg pour séduire.

Et quand je cherche à concilier ces deux convictions qui se combattent dans mon esprit, je forme le souhait qu'on vous arme de bons ordres et de bons moyens ; qu'on dise aux autres, bien clairement, ce qu'on veut ici et puis qu'on vous fasse partir les uns et les autres le plus tôt le mieux^f.

Je ne présume pas de rien prescrire, mais il est permis de souhaiter. Adieu mon ami, je ne puis vous nier que je suis fort en peine, tel brave que j'aie affecté d'être hier.

S.A.R.

Deboli vous montrera la note remise à Benoit⁷ en conséquence de la convention signée avec Rewitzki.

^a Akapit ujęty w klamrę na lewym marginesie z dopisaną lit. A.

^b Akapit ujęty w klamrę na lewym marginesie z dopisaną lit. B.

^c Akapit ujęty w klamrę na lewym marginesie z dopisaną lit. C.

^d Akapit ujęty w klamrę na lewym marginesie z dopisaną lit. D.

^e Akapit ujęty w klamrę na lewym marginesie z dopisaną lit. E.

^f Akapit ujęty w klamrę na lewym marginesie z dopisaną lit. F.

¹ Seweryn Rzewuski, hetman polny koronny w latach 1774–1792.

² Dionizy Mikorski.

³ Krosnowska.

⁴ Klasztor Sióstr Sakramentek.

⁵ Jan Krosnowski.

⁶ Komisja Wojskowa Koronna, zlikwidowana przez sejm w 1776 r.

⁷ Notą tą z 12 lutego 1776 r. kanclerz Andrzej Młodziejowski poinformował stronę pruską o podpisaniu układu z Austrią dotyczącego zwrotu części terytorium Rzeczypospolitej zajętego z naruszeniem traktatu rozbiorowego, a także wyraził oczekiwanie, że zgodnie z wcześniejszą deklaracją Fryderyk II przystąpi do rozmów o zwrocie swoich ponadtraktatowych nabytków, J. Michalski, *Sprawa Zwrotu ponadtraktatowych nabytków...*, s. 102.

Wykaz skrótów

AGAD	– Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
AKP	– Archiwum Królestwa Polskiego (w AGAD)
APP	– Archiwum Publiczne Potockich (w AGAD)
AVPRI	– Arhiv Vnešnej Politiki Rossijskoj Imperii (Moskwa)
BCzart.	– Biblioteka Książąt Czartoryskich (Kraków)
Bibl. PAU/PAN Kr.	– Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie
BOss.	– Biblioteka Ossolińskich
<i>Correspondance</i>	– <i>Correspondance de Stanislas-Auguste avec Catherine II et ses plus proches collaborateurs (1764–1796)</i> , wyd. Z. Zielińska, tłum. wstępu i komentarzy K. Zaleska, Kraków 2015
<i>Diariusz</i>	– <i>Diariusz sejmu ordynaryjnego pod zwiazkiem konfederacyi generalnej Obojga Narodów agitującego się</i> , Warszawa 1776
<i>Mémoires</i>	– Stanislas Auguste, <i>Mémoires</i> , wyd. A. Grześkowiak-Krwawicz, D. Triaire, Paris 2012
PC	– <i>Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen</i> , t. 38, wyd. G.B. Volz, Berlin 1920
PSB	– <i>Polski słownik biograficzny</i>
SIRIO	– <i>Sbornik' Imperatorskago Russkago Istoričeskago Obšestva</i> , t. 145, St. Petersburg 1914
VL	– <i>Volumina legum</i> , t. 7, 8, Petersburg 1860
ZP	– Zbiór Popielów (w AGAD)

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa)
Archiwum Królestwa Polskiego, sygn. 23, 24, 61, 62
Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 90, 91, 310, 313/12
Zbiór Popielów sygn. 113, 172, 235
Arhiv Vnešnej Politiki Rossijskoj Imperii (Moskwa)
Fond 79 (Snošeniâ Rossii z Pol'sej), opis 6, nr 1080, 1081, 1082, 1085, 1088
Fond 80 (Varšavskaâ Missiâ), opis 1, nr 1350
Biblioteka Książąt Czartoryskich (Kraków)
sygn. 654, 672, 674, 690, 716
Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie
sygn. 565, 1157
Biblioteka Ossolińskich (Wrocław)
sygn. 596/I, 6851 (Teki Kalinki)

Źródła drukowane

- Acta Nuntiaturae Polonae, t. LIV, *Ioannes Andreas Archetti (1776–1784)*, ed. P. Zając
OMI, vol. 1: 8 IV 1775 – 25 VII 1776, Kraków 2013; vol. 2, [w druku]
Archiv Kniazia Voroncova, t. 26, Moskwa 1882
Bantysz-Kamiński N.N., *Spiski kawaleram rosyjskich orderow. 1699–1796*, Moskwa
2018
Bourrée Corberon M.-D., *Un Diplomate français à la cour de Catherine II 1775–1780. Journal Intime Du Chevalier de Corberon, Chargé d’Affaires de France En Russie*,
red. L.H. Labande, t. 1, Paris 1904
Correspondance de Stanislas-Auguste avec Catherine II et ses plus proches collaborateurs
(1764–1796), wyd. Z. Zielińska, tłum. wstępu i komentarzy K. Zaleska, Kraków 2015
Diariusz sejmu ordynaryjnego pod zwiazkiem konfederacyi generalnej Obojga Narodów
agitującego się, Warszawa 1776
Notaty generała brygady wielkopolskiej kawalerii narodowej z lat 1776–1778, wyd.
J.J. Kraszewski, Dreźnie 1871
Pamiętniki Michała Zaleskiego, wojskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego, posła na
Sejm Czteroletni, Poznań 1879
Pamiętnik Księżny Daszkow, damy honorowej Katarzyny II cesarzowej Wszechrosji,
tłum. E. Wassongowa, wstęp i przyp. W. Serczyk, Kraków 1982

Pamiętniki króla Stanisława Augusta. Antologia, wybór tekstu D. Triaire, przekład W. Brzozowski, wstęp A. Grześkowiak-Krwawicz, red. M. Dębowski, Warszawa 2013
Sbornik' Imperatorskago Russkago Istoričeskago Obščestva, t. 145, St. Petersburg 1914
Stanislas Auguste, *Mémoires*, wyd. A. Grześkowiak-Krwawicz, D. Triaire, Paris 2012
Volumina legum, t. 7, 8, Petersburg 1860

Opracowania

Allgemeine Schriftsteller und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland, t. 1: A-F, wyd. J.F. von Recke, K.E. Napiersky, Mittau 1827
Bańkowski P., *Archiwum Stanisława Augusta. Monografia archiwoznawcza*, Warszawa 1958
Bednaruk W., *Rozdwojone sejmiki lubelskie z 1776 roku*, „Roczniki Humanistyczne” 61, 2013, 2, s. 235–248
Biłek J., *Spór o przysięgę wojska w r. 1775–6 (przyczynek do działalności Rady Nieustającej)*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestopięcioletniej działalności naukowej prof. Marcelego Handelsmana*, Warszawa 1929, s. 109–123
Czeppe M., *Sapieżyna Elżbieta*, PSB, t. 35, Wrocław 1994, s. 163–167
Dukwicz D., *Rosja wobec sejmu rozbiorowego warszawskiego (1772–1775)*, Warszawa 2015
Dukwicz D., *Sekretne wydatki rosyjskiej ambasady w Warszawie w latach 1772–1790*, w: *Gospodarka, społeczeństwo, kultura w dziejach nowożytnych*, red. A. Karpiński, E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2010, s. 449–465
Dukwicz D., *Zwierzykowski M., Sułkowski August*, PSB, t. 45, Kraków 2008, s. 542–553
Dworzaczek W., *Gurowski Aleksander*, PSB, t. 9, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 167
Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, publ. D. Diderot, J. le Rond d’Alembert, t. 9, Paris 1765
Fisher A.W., *The Russian Annexation of the Crimea 1772–1783*, Cambridge 1970
Gaziński R., *Prusy a handel solą w Rzeczypospolitej w latach 1772–1795*, Warszawa 2007
Jelisiejewa O., *Granica Rossiji – Czernoje Morie. Geopoliticeskije projekty Grigorija Potemkina*, Moskwa 2018
Kawalerowie i statuty Orderu Orła Białego 1705–2008, oprac. M. Męclewska, Warszawa 2008
Kądziela Ł., *Rzewuski Kazimierz*, PSB, t. 34, Wrocław 1993, s. 115–127
Konopczyński W., *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, Kraków 1948
Konopczyński W., *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej*, Kraków 1917
Konopczyński W., *Polska a Turcja*, Kraków–Warszawa 2013
Konopczyński W., *Ze studiów nad historią sejmu grodzieńskiego z r. 1793*. Dionizy Mikorski, poseł wyszogrodzki, „Przegląd Historyczny” 8, 1909, 2, s. 198–221
Kościałkowski S., *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. 1–2, Londyn 1970–1971
Kutrzeba Z., *Nie obchodzimy tej rocznicy. Rzecz o Piotrze Mikołaju Gartenbergu*, „Gdańskie Zeszyty Numizmatyczne” 2014, 131, s. 14–25

- Madariaga I. de, *Russia in the Age of Catherine the Great*, New Haven 1981
- Mézin A., *Les consuls de France au siècle des Lumières (1715–1792)*, Paris 1997
- Mézin A., Rjéoutski V., *Les Français en Russie au siècle des Lumières. Dictionnaire des Français, Suisses, Wallons et autres francophones en Russie de Pierre le Grand à Paul Ier*, Paris 2011
- Michalski J., *Druga podróż petersburska księcia Henryka Pruskiego a sprawy polskie*, w: *Z dziejów Galicji, Śląska, Polski i Niemiec. Prace ofiarowane Profesorowi doktorowi Adamowi Galosowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Czapliński, R. Gelles, K. Matwijowski, Wrocław 1994, s. 65–79
- Michalski J., *Duc de Lauzun i próba zbliżenia francusko-rosyjskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 104, 1997, 1, s. 21–46
- Michalski J., *Dwie misje księcia Stanisława*, w: *Księga pamiątkowa 150-lecia Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, Warszawa 1958, s. 401–421
- Michalski J., *Dyplomacja polska w latach 1764–1795*, w: *Historia dyplomacji polskiej (połowa X–XX w.)*, red. G. Labuda, t. 2: 1572–1795, red. Z. Wójcik, Warszawa 1982, s. 483–705
- Michalski J., *Konflikt między kuzynami (Stanisław August i Adam Kazimierz Czartoryski w latach 1775–1776)*, w: *Literatura, historia, dziedzictwo. Prace ofiarowane profesor Teresie Kostkiewiczowej*, red. T. Chachulski, A. Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa 2006
- Michalski J., *O zmianę rosyjskiego ambasadora w Warszawie (zabiegi magnackiej opozycji w latach 1775–1776)*, „Kwartalnik Historyczny” 109, 2002, 3, s. 147–160
- Michalski J., *Początki opozycyjnej działalności Franciszka Ksawerego Branickiego*, „Kwartalnik Historyczny” 113, 2006, 2, s. 75–132
- Michalski J., *Sprawa wyboru posłów dysydentów na sejm 1776 roku*, w: *Kultura staropolska – kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w 70. rocznicę urodzin*, Warszawa 1997, s. 273–280
- Michalski J., *Sprawa zwrotu ponadtraktatowych nabytków austriackich i pruskich po pierwszym rozbiore*, „Kwartalnik Historyczny” 112, 2005, 1, s. 77–127
- Michalski J., *Stanisław August Poniatowski*, Warszawa 2009
- Michalski J., *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji pobarskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 106, 1999, 4, s. 22–71
- Morawski K.M., *Ignacy Potocki*, cz. 1: 1750–1788, Kraków–Warszawa 1911
- Müller W., Szczygielski W., *Młodziejowski Adam Mikołaj*, PSB, t. 21, Wrocław 1976, s. 428–432
- Raczyński E., *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się do dziejów Polski tyczą, z czasów panowania Stanisława Augusta*, Wrocław 1843
- Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648)*, t. 3, wyd. O.F. Winter, Graz–Köln 1965
- Rybarski R., *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937
- Rymszyńska M., *Gabinet Stanisława Augusta*, Warszawa 1962
- Šmigelskytė-Stukienė R., *Les sujets mixtes. The problem of double subordination in the period of the partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth, and the case of Mykolas Kleopas Oginskis*, „Lithuanian Historical Studies” 19, 2014, s. 111–134

- Stanek W., *Konfederacja sejmowa z 1776 roku: narzędzie dworskiego zamachu stanu*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1993, 259, s. 125–148
- Szczygielski W., *Pułaski Antoni*, PSB, t. 29, Wrocław 1986, s. 366–371
- Turiłowa S.L., *Rosyjscy przedstawiciele dyplomatyczni w Rzeczypospolitej w XVII–XVIII w.*, „Kwartalnik Historyczny” 105, 1998, 2, s. 71–79
- Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. 1–11, Wrocław 1987–2007
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, red. A. Rachuba, t. 1–4, Warszawa 2003–2015
- Wistinghausen H., *Freimaurer und Aufklärung im russischen Reich. Die revalen Logen 1773–1820*, t. 1, Köln–Weimar–Wien 2016
- Wiśniewska-Józwiak D., *Dzierżawa wieczysta i emfiteuza w polskim prawie przedrozbiorowym*, „Przegląd Nauk Historycznych” 13, 2014, 2, s. 133–145
- Wojtyński M., *Szkatuła prywatna króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Warszawa 2003
- Zielińska E., „Entretiens” Stanisława Augusta z ambasadorem rosyjskim Ottonem Magnusem von Stackelbergiem i „Mémoires” ostatniego króla Rzeczypospolitej, „Studia Źródłoznawcze” 56, 2018, s. 91–103
- Zielińska E., *Sprawa polsko-rosyjskiej komisji granicznej w latach 1778–1780*, w: *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku*, red. U. Kosińska, D. Dukwicz, A. Danilczyk, Warszawa 2014
- Zielińska Z., *Polska w okowach „systemu północnego” 1763–1766*, Kraków 2012
- Zienkowska K., *Jacek Jezierski, kasztelan łukowski (1722–1805). Z dziejów szlachty polskiej XVIII w.*, Warszawa 1963
- Zwierzynowski M., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010

Indeks osobowy*

- Aleksander VI Borgia, papież (1492–1503) 214
Aloe (Aloy) Jan Baptysta 154, 155
Anhalt-Bernburg Wiktor Amadeusz 107, 108
Apraksin Piotr Fiodorowicz, generał rosyjski 92
Asch Johann (Iwan Fiodorowicz Asz), sekretarz ambasady rosyjskiej w Rzeczypospolitej 80, 105
Atif-Zade Omar Efendi, reis-efendi (1775–1777) 142, 143
August III, król polski (1733–1763) 20, 73, 137, 154
Bantysz-Kamiński Nikołaj Nikołajewicz 27
Bańkowski Piotr 11
Bednaruk Waldemar 51
Benoît Gédéon, rezydent pruski w Rzeczypospolitej (1763–1776) 14, 25, 26, 30, 32, 34, 41, 43–45, 47, 51, 54, 56–59, 61, 62, 64, 65, 76, 79, 109, 111, 113–116, 125, 126, 139, 145, 146, 149, 153, 154, 157, 161–163, 176, 188, 214
Berg, rosyjski pułkownik 138, 156
Bestużew-Riumin Aleksiej Piotrowicz, kanclerz rosyjski (1744–1758) 76, 79
Biernacki Paweł 182
Biłek Jan 18
Biron Ernest Jan zob. Ernest Jan Biron
Biron Eudoksja zob. Jusupowa Eudoksja Borisowna
Biron Karol Ernest zob. Karol Ernest Biron
Biron Piotr zob. Piotr Biron
Bogdanowicz Wojciech 136
Bonneau Jean Alexandre, agent dworu francuskiego w Warszawie 73
Borch Jan Jędrzej, podkanclerzy koronny (1767–1780) 155–157
Boscamp-Lasopolski Karol, konsyliarz królewskiego Gabinetu, przedstawiciel Rzeczypospolitej w Konstantynopolu (1776–1778) 93, 101, 104, 141–143
Boyen, pruski pułkownik 61
Branicka Izabela z Poniatowskich 103
Branicki Franciszek Ksawery, hetman wielki koronny (1774–1793) 12, 14, 18–22, 24, 25, 27–29, 32–39, 41–45, 47–52, 55, 58–60, 62–65, 69, 72, 75, 76, 78, 79, 83–87, 91, 93–95, 98–100, 103, 104, 109, 111–113, 124, 126, 127, 130, 131, 133–135, 140, 141, 143–151, 154, 156–161, 174, 193–195, 204, 208, 211, 212
Broglie Charles de, biskup Noyon 129, 130
Broglie Charles-François de, francuski ambasador w Rzeczypospolitej (1752–1756) 130
Bronikowski Adam 163, 190
Bronikowski Jan Aleksander, podczaszy ostrzeszowski 162, 163
Bruce Praskowia Aleksandrowna z d. Rumiancewa, dama dworu Katarzyny II 151, 152

* W indeksie pominięto postacie Stanisława Augusta oraz Ottona Magnusa von Stackelberga.

- Brzostowski (Brostowski) Adam, kasztelan połocki (1758–1776) 202, 203
Brzostowski Jan 202
Brzostowski Michał Hieronim 202
Brzostowski Michał, podskarbi wielki litewski (1764–1784) 202, 203
Bystry Józef, kasztelan brzeski litewski (1774–1783) 134, 135
- Caietani (Cajetan), franciszkanin 136–138, 142
Caleppi Lorenzo, audytor nuncjusza Giuseppe Garampiego podczas jego pobytu w Warszawie (1772–1775), a następnie w Wiedniu (od 1776) 122, 123
Chachulski Tomasz 12
Champagnolo (Champagnello), francuski awanturnik czynny w Petersburgu 149–152
Chomiński Franciszek Ksawery, starosta piński 63, 140, 141
Chreptowicz Joachim Littawor, podkanczerzy litewski (1773–1793) 155–157
Cieciszowski Adam, łowczy liwski, pracownik królewskiego Gabinetu 12, 162
Cieszkowski 136
Cieszkowski Stanisław, chorąży włodzimierski (1765–1796) 156, 157
Courant Antoine 149, 150, 152
Czacki Feliks (Szczęsny), podczaszy koronny (1756–1784) 24, 25, 32, 139
Czacki Franciszek, strażnik polny koronny (1766–1787) 138
Czacki Michał 138, 139
Czaplic Celestyn, łowczy koronny (1773–1784) 108, 110, 113
Czapliński Marek 12, 92
Czartoryscy 20, 21, 28, 49, 54, 79, 95, 108, 144, 145, 148, 149, 155, 179, 185, 195, 197
Czartoryska Izabela z Flemmingów 104, 151, 152
Czartoryski Adam Kazimierz, dowódca gwardii litewskiej 25, 36, 41, 42, 45, 54, 60, 79, 80, 87, 95, 103, 108–110, 113, 114, 129–135, 143, 149–152, 161
Czartoryski Aleksander August, wojewoda ruski 17, 41, 122, 133–135, 144, 148, 149, 159–161, 166–168
Czernyszew Grigorij Iwanowicz 123
Czernyszew Iwan Grigoriewicz, rosyjski feldmarszałek 90, 98, 104, 123
Czetwertyński Antoni 40, 138
Czetwertyński Kajetan, starosta woronowski 27, 138
- Danilczyk Adam* 18
Daszkow Paweł Michajłowicz 106
Daszkowa Katarzyna Romanowna 106–108
Deboli Augustyn, polski przedstawiciel dyplomatyczny w Petersburgu 11, 74, 78, 82, 87, 94, 95, 103, 128, 129, 192, 195, 211, 212, 214
Denffer 80
Dewlet Girej, chan krymski (1775–1777) 93, 191
Diderot Denis 16
Drewicz Iwan Grigoriewicz, rosyjski pułkownik 64
Dücker Karl, oficer rosyjski 132, 133, 134, 147, 149
Dukwicz Dorota 9, 11, 18, 27
Durand de Distroff François, francuski minister pełnomocny przy dworze rosyjskim 74, 92
Dworzaczek Włodzimierz 27
- Ernest Jan Biron, książę kurlandzki 195
Essen (Essenius) August Franz, saski rezydent w Warszawie 45, 130, 142, 143, 154, 180, 187
Everhardt Zygmunt Bogumił, agent Rzezypospolitej w Konstantynopolu 101, 104, 136–138, 142, 143
Eydziatowicz Stanisław Jakub, chorąży smoleński (1768–1786) 200–202

Fisher Alan W. 23

Franciszek I Lotaryński, cesarz rzymski 123

Frieze Christian Wilhelm, pracownik królewskiego Gabinetu 11

Fryderyk August III, elektor saski 45

Fryderyk II, król pruski 19, 25, 30, 44, 61, 69, 72, 74, 76–78, 92, 99–101, 104, 109, 112, 113, 116, 118–120, 133–136, 139, 140, 145, 146, 158, 161, 162, 194, 205, 207, 208, 214

Garampi Giuseppe, nuncjusz papieski w Wiedniu 123

Gartenberg Sadogórski Piotr Mikołaj, dyrektor mennicy królewskie 144, 147, 149

Gelles Romuald 12, 92

Gérault Jean Claude, agent dworu francuskiego w Warszawie 73

Giedroyc Jan Stefan, biskup inflancki (1765–1778) 186, 187

Glajre Piotr Maurycy, prywatny sekretarz Stanisława Augusta, pracownik Gabinetu 74, 126, 127, 129, 130, 156, 157

Glebow Fiodor Iwanowicz, rosyjski generał-lejtnant 125–128

Gostyński Piotr Lubicz, podkomorzy czernihowski (1752–1767) 172

Gozdzka Barbara z Małachowskich 89, 97, 103

Gozdzki Stanisław Bernard, wojewoda podlaski (1762–1771) 103

Grabowski Jan Jerzy, generał 181, 182, 195–197

Grabowska Elżbieta z Szydłowskich 181

Grądzki Adam, pisarz ziemski wiski 144

Grocholski Marcin, kasztelan braclawski (1774–1790) 189, 190

Grześkowiak-Krwawicz Anna 12, 108

Guignard comte de Saint-Priest François Emmanuel, francuski ambasador w Konstantynopolu (1768–1784) 136, 142, 143

Gurowski Aleksander, podkomorzy gnieźnieński (1768–1790) 27, 92

Gurowski Rafał, kasztelan przemęcki (1764–1776), kasztelan łędzki (od VI 1776) 92

Gurowski Władysław Roch, marszałek nadworny litewski (1768–1781) 81, 92, 101, 104, 114, 118, 119, 185, 186, 189, 190

Gustaw III, król szwedzki 99, 104

Gutakowski Ludwik Szymon, szambelan, starosta kampinoski 121, 122

Henryk (Hohenzollern), książę pruski 91, 92, 99, 100, 104, 111, 113, 125, 127, 133, 134, 136, 137, 139, 145

Hingold Maciej 115

Hollendorff 80

Hołowiński, cześnikowicz braclawski 199

Hüttel, sekretarz pruskiego poselstwa w Petersburgu 149

Jabłonowski Antoni Barnaba, wojewoda poznański (1760–1782) 187

Jabłonowski Felicjan, eksobożny polny koronny 138

Jakubowski Wojciech, agent francuski w Rzeczypospolitej 74

Jezierski Jacek, kasztelan łukowski (od 1775) 51, 90

Józef II, cesarz rzymski 44, 69–71

Juigné Jacques Gabriel Louis Le Clerc de, francuski minister pełnomocny w Petersburgu (1775–1777) 102, 104

Jusupowa Eudoksja Borisowna, druga żona Piotra Birona, księcia kurlandzkiego 112, 113

Kachowski Michaił Wasiliewicz, gubernator guberni mohylewskiej (1772–1778) 79

Karol Ernest Biron, książę kurlandzki, młodszy brat Piotra Birona 193, 195

Karol Krystian Wettyn, królewicz polski 154, 180

- Karoline Luise von Waldec-Pyrmont, pierwsza żona Piotra Birona 198
- Karwicki Józef Dunin, regent kancelarii koronnej 177
- Katarzyna II, caryca rosyjska 11, 12, 19, 20, 22, 23, 25–35, 37, 38, 41, 43, 44, 46, 49–52, 55–57, 60, 61, 63, 65, 66, 69–73, 76, 77, 79, 83–91, 93–99, 101–103, 105–109, 111, 112, 114, 115, 117, 120, 121, 124–126, 129–131, 133–137, 139, 140, 145, 147, 150–152, 159, 162–165, 169, 173–175, 178, 182, 189–192, 194, 202, 205, 209, 212
- Kaunitz-Rietberg Wenzel Anton von, kanclerz austriacki 70, 71, 100, 104, 122
- Kądziała* Łukasz 13, 48
- Keyserling (Keiserling) Heinrich Christian von, starosta pokrzywnicki 135–137, 190, 191
- Keyserling Hermann Karl von, rosyjski poseł nadzwyczajny w Rzeczypospolitej (1762–1764) 135, 137, 150–152, 191
- Keyserling Karoline Charlotte Amalie von, starościna pokrzywnicka 137, 138
- Kirkor Michał, podpułkownik wojsk koronnych 137, 138
- Kirkorowie 135, 137
- Kocięł Tadeusz, starosta oszmiański (od 1772) 140
- Komarzewski (Komorczewski) Jan, generał, szef kancelarii wojskowej Stanisława Augusta 196–198
- Kossakowski Michał, pisarz skarbowy litewski (1765–1781) 155
- Kościalkowski* Stanisław 13, 23, 28, 54
- Kraszewski* Józef Ignacy 54
- Kreczownikow Michaił Nikitycz, generał-major wojsk rosyjskich 73, 77, 79
- Krosnowska 212, 214
- Krosnowski Jan 212, 214
- Krüdner Burchard Alexius (Aleksiej Iwanowicz) von, kurier i sekretarz ambasady rosyjskiej w Warszawie 147, 149, 180, 190, 191
- Kurdwanowski Kajetan 45
- Kurzeniecki Kajetan Wincenty, regent litewski 138
- Kwilecki Franciszek Antoni, konsyliarz Rady Nieustającej 27
- Lasocki Adam, kasztelan sochaczewski 123
- Lasocki Antoni, kasztelan gostyński (1772–1794) 189
- Lauzun (Losun) Armand Louis de Gontaut duc de, francuski generał, pamiętnikarz 90, 94, 102, 104, 151, 152, 201
- Ledóchowski Franciszek, wojewoda czernihowski (1776–1783) 199, 200
- Ledóchowski Michał 138
- Lipski Jan, generał, dowódca brygady kawalerii narodowej w Wielkopolsce 43, 50, 51, 54, 57, 61, 64, 92
- Lobkowitz Josef Maria Karl von, austriacki minister pełnomocny w Petersburgu (1764–1777) 45, 57, 91, 99, 100, 104, 142, 143, 163, 164
- Lubomirska Izabela (Elżbieta) z Czartoryskich 133, 149, 150, 152
- Lubomirska Zofia z Krasińskich, wojewodzina lubelska 125–127
- Lubomirski Antoni, wojewoda lubelski (1752–1778) 51, 125–127
- Lubomirski Franciszek Ksawery 91
- Lubomirski Stanisław, marszałek wielki koronny (1766–1783) 17, 21, 24, 32, 34, 36, 39, 44, 49, 78, 79, 85, 88, 89, 96, 98, 103, 109, 122, 126, 149, 152, 160, 161, 166–168, 172, 176, 177, 186, 195
- Ludwik XV, król francuski 130, 149
- Ludwik XVI, król francuski 104, 129
- Łącki Adam Dezydery Sariusz, kasztelan sandomierski (1774–1784) 132
- Maisonneuve Józef de, szambelan 128, 129, 174

- Maksymilian Franciszek Habsburg, arcyksiążę austriacki 122, 123
- Malczewski Adam Skarbek, starosta kleszczewski 189, 190
- Małachowski Antoni 97, 103, 184
- Małachowski Jacek, referendarz koronny (1764–1780) 89, 97, 103, 106–108, 132
- Małachowski Mikołaj 97, 103
- Małachowski Stanisław 97, 103
- Maria Fiodorowna, żona rosyjskiego wielkiego księcia Pawła 133, 197, 198
- Maria Leszczyńska, królowa francuska 149
- Maria Teresa, cesarzowa austriacka 44, 71, 123
- Massalski Ignacy Jakub, biskup wileński (1762–1794) 197, 198, 201, 202
- Matwijowski Krystyn* 12, 92
- Mellin, pułkownik rosyjski 52, 53
- Miaskowski Franciszek Salezy, starosta gnieźnieński 189, 190
- Miączyński Józef, starosta łosicki 138, 139
- Michalski Jerzy* 11–13, 18–20, 23–26, 29, 30, 34–37, 43–45, 48, 49, 55, 57, 60, 63, 64, 69, 85, 91, 92, 94, 109, 133, 192, 196, 214
- Michelson Iwan Iwanowicz, rosyjski pułkownik 188, 189
- Mieczysław Władysław, chorąży sochaczewski 97, 103
- Mielżyński Józef Klemens, kasztelan poznański (1763–1783) 27, 92, 97, 103, 111, 113
- Mikorski Dionizy 212, 214
- Młocki Franciszek, chorąży czernihowski (1767–1784) 171, 172
- Młocki Józef 139
- Młodziejowski Andrzej Mikołaj, biskup poznański, kanclerz wielki koronny (1767–1780) 24, 28, 37, 80, 86, 88, 89, 94, 97, 103, 105–109, 115, 118, 119, 121, 126, 127, 131, 132, 150, 159, 161, 164, 166, 170, 172, 173, 181, 187, 188, 190, 214
- Mokronowski Andrzej, generał, marszałek sejmu 1776 r. 73, 74, 90, 98, 103, 106, 131, 158–163, 176, 183, 184
- Monet Jean Antoine, generał, agent polski w Paryżu 74
- Morawski Ignacy, generał-major w armii Wielkiego Księstwa Litewskiego 200
- Moruzi Konstanty, wielki dragoman Porty 141–143
- Moszyński Fryderyk Józef, referendarz litewski (1773–1781) 160, 161, 178, 179
- Muromcew Matwiej Wasiliewicz, generał rosyjski, gubernator Nowej Rosji (1775–1777) 125, 127, 128
- Mycielski Józef 97, 103
- Nassau-Siegen Karol de 103
- Natalia Aleksiejewna Romanowa, żona wielkiego księcia Pawła 121, 126, 128, 133, 139
- Ogiński Andrzej Ignacy, sekretarz wielki litewski (1773–1778) 71, 73, 77, 79, 136–138, 153, 167, 184–186, 198, 211, 212
- Ogiński Franciszek Ksawery, kuchmistrz litewski (od 1775) 155
- Ogiński Michał Kazimierz, hetman wielki litewski (1768–1793) 42, 45, 49, 52, 53, 63, 73, 78, 79, 110, 112, 113, 118, 122, 133, 140, 200–203, 207, 208, 213
- Ogrodzki Jacek, szef królewskiego Gabinetu 11, 78, 87, 109, 128, 136, 181
- Olizar Adam, starosta łojowski 152
- Olizar Filip Nereusz, szambelan królewski 138
- Olizar Franciszek Kajetan, stolnik koronny (1775–1781) 138, 152, 171
- Olszański Szymon, stolnik wołyński (1757–1777) 138
- Opacki Gabriel Rafał Chryzanty, chorążywski 155–157

- Orłow Grigorij Grigoriewicz, rosyjski generał, były faworyt Katarzyny II 90, 99, 104
- Oskierko Marcin 140
- Osten-Sacken Johann Gustav von der, saski minister pełnomocny w Petersburgu (1769–1789) 87, 143
- Ostermann Iwan Andriejewicz, rosyjski wicekanclerz (1775–1796) 37, 38, 77, 79, 85, 86, 91, 109, 110, 124, 125
- Ostrowski Antoni, biskup kujawski (1763–1777), późniejszy prymas 113, 114
- Panin Nikita Iwanowicz, szef rosyjskiego Kolegium Spraw Zagranicznych 12, 14, 19, 27, 35, 38–40, 42–45, 47, 49, 50, 55–66, 72, 74, 76–80, 85, 86, 90, 93, 95, 98, 99, 101, 104, 119, 121, 133, 135, 139, 149–151, 163, 169
- Papłowski Adam 202, 203
- Paulmy Antoine René de Voyer d'Argenson, ambasador francuski w Warszawie (1762–1764) 102, 104
- Paweł Piotrowicz Romanow, wielki książę rosyjski 27, 98, 104, 121, 133–139, 145, 149, 157, 197, 198
- Piaskowski 40
- Piotr Biron, książę kurlandzki (1769–1795) 80, 81, 112, 113, 190, 193–195, 197, 198
- Piotr I, car rosyjski 75, 100
- Piotr III, car rosyjski 104, 108
- Plater Kazimierz Konstanty, starosta dyneburski (od 1770) 155
- Podhorodeński Józef Ludwik, kasztelan czernihowski (1765–1784) 138, 156, 157
- Podoski Gabriel Jan, arcybiskup gnieźnieński, prymas (1767–1777) 114
- Podoski Józef Antoni, wojewoda płocki (1761–1779) 189
- Pohl 123
- Poniatowscy 145
- Poniatowski Kazimierz, podkomorzy nadworny koronny (1742–1773), brat króla 70, 71, 110, 112
- Poniatowski Michał Jerzy, biskup płocki (1773–1784), brat króla 37, 90, 98, 104–108, 111, 131
- Poniatowski Stanisław, bratanek króla 13, 69–71, 90, 98, 103, 125, 145, 153–155, 189, 191–195
- Poniński Adam, podskarbi wielki koronny (1775–1790) 124, 173, 174, 177, 178, 181, 183, 192, 194, 195
- Pons Étienne-Ignace-Laurent de, konsul francuski w Gdańsku 73
- Popiel Józef, kasztelan sierpecki (1762–1777) 189, 190
- Potiomkin (Potemkin) Grigorij Aleksandrowicz, faworyt Katarzyny II, szef rosyjskiego Kolegium Wojskowego 19, 29, 33, 35, 43, 83, 85, 86, 90, 91, 98–100, 104, 109, 111, 125, 129, 159, 194, 195, 198, 201, 202
- Potiomkin Paweł Siergiejewicz 69
- Potocki Ignacy, pisarz wielki litewski (1773–1783) 20, 22, 27, 29, 33, 35, 36, 38, 50, 51, 57, 69, 79, 83–87, 94, 95, 103, 109, 110, 112, 113, 124, 148, 152, 211, 212
- Potocki Józef, krajczy koronny (1769–1779) 27, 188
- Potocki Piotr 188
- Potocki Stanisław Szczęśny, chorąży wielki koronny (1774–1780) 90, 110, 112, 113, 183, 184
- Potocki Teodor 184
- Potocki Wincenty, podkomorzy koronny (1773–1794) 50, 90, 98, 103, 109, 111, 113, 126, 127, 184
- Przebendowski Ignacy Franciszek, wojewoda pomorski (1772–1779) 111, 113, 188, 199
- Pugaczow Jemieljan, przywódca powstania 24, 26

- Pułaski Antoni, starosta czereszyński, były konfederat barski 24, 25
- Pułaski Kazimierz, konfederat barski 24, 25, 32
- Raczyński Kazimierz, pisarz wielki koronny (1768–1776) 27, 89, 92, 97, 103, 108, 118, 119, 158, 159, 161, 189, 190
- Radziwiłł Hieronim Wincenty, wojewódzic wileński 177, 178, 186, 197, 198
- Radziwiłł Jerzy A., pułkownik 6 Regimentu Pieszego Litewskiego 201, 202
- Radziwiłł Karol Stanisław, wojewoda wileński (1768–1790) 24, 177, 178, 186, 187, 195–198
- Radziwiłł Michał Hieronim, kasztelan wileński (1775–1790) 109, 181, 186, 187
- Radziwiłł Zofia Dorota Fryderyka z d. von Thurn und Taxis 198
- Rembieleński Stanisław, starosta łosicki, sekretarz królewskiego Gabinetu 144
- Repnin Nikołaj Wasiliewicz, rosyjski minister pełnomocny i poseł nadzwyczajny w Rzeczypospolitej (1764–1769) 21, 24, 69, 74, 78, 93, 101, 102, 104, 118, 119, 193, 195, 197, 198
- Reviczky von Revisnie Karl Emmeryk, austriacki poseł nadzwyczajny i minister pełnomocny w Rzeczypospolitej (1772–1779) 14, 25, 26, 30, 32, 34, 41, 44, 45, 47, 51, 54, 56–59, 61, 62, 64, 65, 70, 71, 76, 91, 109, 111, 113, 114, 116, 117, 122, 123, 125, 126, 137, 138, 144, 145, 148, 149, 153, 154, 159–163, 166–168, 170, 171, 176, 188, 214
- Rogaliński Kasper, starosta nakielski 184–186, 192, 195, 200
- Romanus Awram Iwanowicz, generał rosyjski 35, 39, 41, 42, 88, 89, 98, 103
- Ronikier Michał Aleksander, cześnik litewski (1765–1787) 138, 139, 146, 149, 155–157
- Rullecourt Philippe-Charles-Felix Macquart, baron de 102, 104, 200–202
- Rumiancew-Zadunajski Piotr Aleksandrowicz, rosyjski feldmarszałek 90, 128, 137, 138, 145, 149, 157
- Rzewuski Franciszek, marszałek nadworny koronny (1775–1783) 105–109, 131, 134, 135, 154, 155, 169, 209
- Rzewuski Kazimierz, pisarz polny koronny (1774–1793) 48
- Rzewuski Seweryn, hetman polny koronny (1774–1792) 24, 36, 159, 212, 214
- Sacken zob. Osten-Sacken
- Sahib Girej, chan krymski (1771–1775) 93
- Sahin Girej, chan krymski (1777–1783) 93
- Saint-Germain Claude-Louis de, francuski minister wojny (1775–1777) 102, 104
- Saint-Priest zob. Guignard comte de Saint-Priest
- Saldern Kaspar von, rosyjski poseł nadzwyczajny i pełnomocny w Rzeczypospolitej (1771–1772) 28, 107
- Sanguszko Hieronim Janusz, wojewoda wołyński (od 1775) 79, 80, 97, 103, 110, 113
- Sanguszko Janusz Modest 89, 97, 103
- Sanguszko Karolina z Gozdzkich 97, 103
- Sapieha Aleksander Michał, kanclerz wielki litewski (1775–1793) 27, 107, 108, 131, 153–155
- Sapieha Kazimierz Nestor, generał artylerii litewskiej 52, 53, 126–128, 154, 155
- Sapieżyna Elżbieta z Branickich, wojewodzina mściławska 33, 35, 40, 45, 75, 78, 110, 112, 113, 124, 126–128, 131, 133–135, 141, 144, 147–149, 158, 159
- Sapieżyna Magdalena Agnieszka z Lubomirskich 141

- Seddeler Emmanuel Johann von, austriacki chargé d'affaires w Petersburgu (1775–1776) 104
- Sierakowski Maksymilian Bruno, podkomorzy płocki 132, 177, 178
- Simian Antoine-François, konsul francuski w Dardanelach (1773–1775) 136, 137
- Skowroński Piotr 18
- Smotrycki (Smotricki) 183
- Solms-Sonnenwalde Victor Friedrich von, poseł pruski w Rosji (1762–1779) 44, 45, 57, 76, 79, 99, 104, 149, 163, 164
- Sołłohub Jerzy 27
- Sosnowski Józef Sylwester, hetman polny litewski (1775–1780) 79, 80, 87, 95, 103, 130, 131
- Stachiew (Stakeief, Stackieff, Stackieff) Aleksander Stachiewicz, rosyjski poseł nadzwyczajny i minister pełnomocny w Konstantynopolu (1776–1781) 136–138, 141–143
- Stecki Józef, sędzia ziemski łucki (1765–1781) 199
- Stempkowski (Stempkoski, Stępkoski) Józef, kasztelan kijowski (1772–1785) 183, 184
- Sulistrowski Tadeusz, szambelan 140
- Sułkowscy 183
- Sułkowski Aleksander 27
- Sułkowski Antoni, wojewoda gnieźnieński (1775–1784) 27, 88, 96, 97, 103, 105, 107, 110, 178, 179
- Sułkowski August, marszałek Rady Nieustającej (1775–1776), wojewoda kaliski (1776–1782) 24, 27, 37, 64, 73, 78, 79, 88, 89, 96, 97, 103, 105–107, 109–115, 118, 119, 125, 127, 131, 145, 154, 156, 169–171, 182, 184–186, 188–190, 196
- Sułkowski Franciszek 27
- Szczygielski Wacław 25
- Szczyt Justynian, kasztelan inflancki, konsyliarz Rady Nieustającej 27
- Szembek Aleksander Józef 27
- Szemiota, szambelan 199
- Szwykowski (Szwejkowski) Michał, pisarz grodzki słonimski 53
- Szydłowski Szymon Kazimierz, kasztelan żarnowski (1772–1793) 187
- Szyrkow (Schyrkow) Siemion Jermołajewicz, generał rosyjski 38–42, 64, 138, 139, 156, 157, 182
- Szyrkowa, żona Siemiona Jermołajewicza 183
- Ślizień Stefan Ignacy, podkomorzy słonimski 202, 203
- Tepper Piotr Fergusson, bankier warszawski 137, 138
- Teubler Johann Christoph 80
- Tomatis Caterina Gattai, włoska tancerka 160, 161
- Tomatis Karol Aleksander 159–161
- Traczewski, pocztmistrz w Łucku 199
- Triaire Dominique 108
- Turski Feliks Paweł, biskup łucki (1771–1788) 175
- Twardowski Ignacy, wojewoda kaliski (1763–1776) 27, 81
- Tyszkiewicz Ludwik, pisarz wielki litewski (1775–1780) 186
- Tyzenhauz Antoni, podskarbi nadworny litewski (1765–1785) 13, 23, 28, 54, 63, 75, 78, 106–108, 110, 115, 117–119, 133–135, 137, 141, 153–155, 181, 189, 190, 195–198
- Unruh Aleksander, starosta hamersztyński 94, 103
- Vergennes Charles Gravier de, minister spraw zagranicznych Francji od 1774 r. 74, 102, 104
- Virgin, major rosyjski 54
- Voyer zob. Paulmy

- Wereszczyński Józef, podsędek chełmski (1775–1782), marszałek konfederacji barskiej ziemi chełmskiej 48
- Wettyn Franciszka z Krasińskich 180
- Wilde 137
- Wilhelmina Luisa von Hessen-Darmstadt zob. Natalia Aleksiejewna Romanowa
- Witosławski Ignacy, oboźny polny koronny 155
- Witte (Witt) Jan de, generał, komendant twierdzy w Kamieńcu Podolskim 141, 143
- Wolmer Kazimierz sędzia ziemski grodzieński 186
- Wołkoński Michaił Nikitycz 21, 28
- Wroughton Thomas, poseł angielski w Rzeczypospolitej (1763–1778) 155–157
- Württemberg Augusta von 198
- Zaleska Krystyna 18
- Zamoyski Andrzej, kanclerz wielki koronny (1764–1767) 171, 177
- Zawadowski Piotr, faworyt Katarzyny II 90, 99, 104
- Zielińska Ewa* 9, 13
- Zielińska Zofia* 13
- Zieliński Antoni, podstoli zawkrzeński, marszałek konfederacji barskiej ziemi ciechanowskiej 48, 49
- Zieliński Kazimierz 49
- Zieliński Walenty, stolnik zawkrzeński 49
- Zieliński, pisarz płocki 170
- Zienkowska Krystyna* 51
- Zofia Dorota Wirtemberska zob. Maria Fiodorowna Romanowa
- Zoricz Siemion Gawriłowicz, faworyt Katarzyny II 90
- Zwierzkowski Michał* 27
- Zygmunt August, król polski 137

Indeks geograficzny*

- Austria 21, 25, 28, 30, 32, 44, 47, 56, 60, 69–71, 76, 77, 90, 91, 99–101, 104, 111, 112, 114–116, 118, 119, 125, 126, 137, 146, 157, 170, 171, 188, 214
- Bałtyk 101
- Berlin 30, 45, 60, 62, 77, 109, 126, 133, 134, 137, 138, 144, 146, 157, 163
- Biała Cerkiew 100, 104
- Biała Ruś 108, 129, 150
- białocerkiewskie starostwo 104, 145, 148, 155
- Bochnia 115
- Bog zob. Bug
- bohusławskie starostwo 145, 148, 155
- borysowskie starostwo 186
- Bosfor 93, 141
- Bożydar, jurydyka 88
- Bug (Bog) 70, 71, 90, 170
- braclawskie województwo 39, 105, 111
- Bresleau zob. Wrocław
- brzesko-litewskie starostwo 181, 195–197
- brzesko-litewskie województwo 36, 129, 132, 196
- Brześć Litewski 48, 54, 110, 134
- Bydgoszcz zob. Fordon
- Çanakale zob. Dardanele
- Casimir, Cazimir zob. Kazimierz
- ciechanowska ziemia 48
- Ciechanów 48, 49
- Chełm 48
- chmielnickie starostwo 145, 148, 155
- Czarna Kamionka 90
- Czarne Morze 94
- czernihowskie województwo 195, 199, 200
- Czyrsk 172
- Dantzie, Dantzig zob. Gdańsk
- Dardanele 136, 137
- Drwęca 161
- Dubno 138
- Dymitrowicze 177
- Dyneburg 155
- Europa 39, 76, 77, 90, 101, 106, 108, 164
- Fordon 139, 162
- Francja 21, 28, 73, 74, 78, 93, 94, 99, 100, 102–104, 129, 142
- Fraustadt zob. Wschowa
- Gdańsk (Dantzie) 16, 72, 73, 76, 77, 91, 92, 99, 100, 104, 137, 139, 144, 146, 205, 207, 213
- Gniezno 43
- gnieźnieńskie województwo 102, 111, 113, 118

* Indeks nie obejmuje znajdujących się w tekście źródłowym toponimów będących składowymi nazw urzędów, godności bądź beneficjów. Indeksując hasła „Rosja”, „Prusy” i „Austria”, mamy pełną świadomość, że w większości przypadków odnoszą się one do bytu politycznego, a nie geograficznego/terytorialnego, podobnie rzecz się ma z hasłami „Berlin”, „Wiedeń” czy „Petersburg” oraz „Rzeczpospolita”.

- Gopło (Goplo) 92, 100, 139, 145, 148, 162
Grodno 106
- Hiszpania 212
Holandia 73, 151
Holsztyn 120
- Inflanty 155–157
inowrocławski powiat 161
- Janów 38
- kaliskie województwo 101, 113, 118
Kamieniec Podolski 143
kaniowskie starostwo 145
Kazimierz 70, 71, 90
kijowskie województwo 105, 111
Kodeń (Koden) 40, 45, 133, 134, 144, 147, 159, 160
Koenisberg zob. Królewiec
Konstantynopol 93, 101, 102, 104, 136, 138, 141, 142
Korona 28, 48, 49, 87, 167, 187, 207, 213
Korszów 156
Kowno 111
Koziany 198
Kozienice 141
krakowskie województwo 111
Kraków 9
Kronsztad 149
Królewiec 77
Krym 23, 38, 66, 90, 93, 142, 193
Krzemieniec (Krzemienice) 138, 139
Kuczuk-Kajnardzi 22, 91, 93
kujawskie województwo 111
Kurlandia (Księstwo Kurlandzkie) 13, 80, 81, 112, 125, 127, 183, 187, 190, 192–194
- Liège 159
Litwa 28, 39, 42, 49, 75, 87, 95, 110, 114, 118, 122, 134, 162, 167, 178, 181, 186, 195–197, 207, 213
- lubelskie województwo 71, 98, 111
Lublin 50, 109, 148
Luck, Lusk zob. Łuck
- łęczyckie województwo 111, 113
Łomża 50
Łuck (Lusk, Luck) 40, 138, 139, 199
- Madryt 212
Mazowsze 111
michałowska ziemia 161
Milów 137
Mitawa 125
Mohylew (Mohilow) 89, 97, 121
mohylewska gubernia 89
Mohilow zob. Mohylew
Mołdawia 144
Mniszew (Mniczow) 140, 141
mścisławskie województwo 198
- Nakło (Nokletz) 101, 104, 118
Neuchâtel 152
Newa 19, 23, 25, 26, 33, 34, 43, 47, 54, 85, 90, 93, 94, 121, 145, 159, 192
Nokletz zob. Nakło
Noteć (Notze) 139, 145, 148, 161
Nowa Jerozolima 88
Nowa Marchia 61
Nowa Rosja 127
Nowe Miasto 115
- olicka ekonomia 136
Olszanka 177
Opatów 115
orszański powiat 137
Oszmiana 154, 155
- Palermo 149
Paryż 74, 94, 201
Perekop 93
Petersburg 11–14, 18–20, 22–25, 27, 29–31, 33, 35–41, 43–45, 47, 48, 50, 51, 54, 57, 59–64, 69, 72, 73, 77, 79, 80, 83, 85, 87–95, 98, 99, 104, 108, 109, 111, 116,

- 121, 122, 131, 134, 136, 139, 143–145,
149, 150, 159, 163, 189, 191–193, 197,
204, 205, 209, 214
- Piemont 161
- piltyński powiat 186, 187, 190
- Piotrków 162
- Polangen zob. Połonga
- płockie województwo 111, 132
- połocka gubernia 71
- Połonga 120
- Podlasie 98
- podlaskie województwo 111, 153
- podolskie województwo 39, 111
- Polska 29, 31, 35, 38, 46, 50, 56, 59–62,
65, 70, 74, 75, 77, 83, 99, 100, 102,
111, 112, 116, 118, 120, 122, 126, 129,
130, 134, 140–142, 145, 146, 156, 158,
159, 163, 164, 173, 190, 192–194, 201,
206–210, 213
- połockie województwo 198
- Połonne 38
- Porte zob. Turcja
- Poznań (Posen) 16, 54, 92
- poznańskie województwo 101, 102, 118
- Prusy 25, 29, 30, 32, 44, 47, 56, 60, 69, 71,
72, 90, 91, 99, 114, 125, 126, 135, 136,
139, 143, 144, 161, 162, 188, 191, 192
- Prusy Królewskie 72, 77
- Radom 49
- rawskie województwo 111, 113
- Rokitno 177
- Rosja 13, 18–26, 28–30, 32, 35–37, 39,
41, 42, 44–46, 49–51, 55, 56, 60, 62,
66, 69, 70, 72–76, 78, 79, 81, 83–85,
87, 88, 90, 91, 93–96, 99–102, 104–112,
114, 116, 120, 122, 123, 125, 126, 129,
130, 133, 134, 137, 141, 142, 145–147,
148, 150–152, 157, 160, 165, 171, 179,
190–198, 201, 202, 204, 210, 211, 214
- Russie Blanche zob. Biała Ruś
- Ryga 80, 100
- Rzeczpospolita 11–13, 18–22, 24–26,
28–33, 35–51, 54–58, 60, 62, 64–66,
69, 71–74, 78–81, 83, 85–88, 90–93,
106, 109, 114, 122, 123, 125, 130, 131,
133–137, 141, 143, 152, 155, 159, 161,
163, 165, 171, 173, 180, 188, 191, 192,
195, 196, 201, 208, 214
- Sadogóra 144
- San 70
- sandomierskie województwo 132
- Sandomierz 131, 132
- Semigalia 190
- Seret 90
- Shanicorki zob. szakinowskie starostwo
- Sieliszcz 137
- sieradzkie województwo 111, 113
- Sieraków (Sierakow) 144, 147–149
- Słonim 45, 52, 126, 154
- Smoleńsk 101
- Sochaczew (Sochaszew) 97, 103
- Solec Kujawski 139, 162
- Szroda zob. Środa
- Starodub 101
- Sycylia 149
- szakinowskie starostwo (Shanicorki) 181
- Szwecja 76, 79
- Śląsk 61, 76, 101, 211, 213
- Środa (Wielkopolska) 92, 118, 119
- Targowica 183
- Toruń 139
- Troki 136, 137
- Turcja 21, 22, 26, 36, 38, 41, 43, 45, 47,
55, 66, 90, 93, 128, 136, 141, 142, 191
- Ukraina 42, 45, 90, 100, 191, 193
- Vielun zob. Wieluń
- Wałcz (Walecz) 101, 104, 118, 119
- Warszawa 9, 10, 18–22, 28, 30, 31, 34–38,
42–44, 46, 49, 52, 55–60, 62, 64, 65,
72–74, 78, 80, 83, 84, 87–89, 93, 94,
96–98, 101, 104, 106, 107, 110, 113,

- 114, 116, 122, 123, 135, 136, 139, 141,
150–153, 158–161, 163, 170, 182, 210,
212
Wiedeń 30, 45, 60, 62, 90, 91, 109, 123,
126, 142–146, 163
Wielaszkowice (Wieleszkowice, Wielusz-
kowice) 71, 198
Wieliczka 115
Wielkie Księstwo Litewskie zob. Litwa
Wielkopolska 43, 92, 97, 101, 108, 111,
149, 151, 162, 163, 185, 190, 195
Wieluń 96, 103
Wieluszkowice zob. Wielaszkowice
Wilno 101, 200
Wiśła 20, 46, 54, 55, 69–73, 90, 93, 141
Wisznia (Wiśna, Wizna) 146, 149, 156,
157
witebskie województwo 198
Włodzimierz Wołyński (Włodzimir) 138,
139, 156
Wołkowysk 154
Wołyń (Volhynie, Wolhynie) 41, 42, 45,
110, 205
wołyńskie województwo 39, 40, 108, 138,
199
Wrocław (Bresleau) 178, 179
Wschowa 96, 103, 162
Ysław 123
Zamość 70
Zbrucz 70, 90
Żukowo (Zukow) 198